

”MILTÄ SE TUNTUU OLLA TYÖTÖN?”

**Palkkatyökäsityksiä ja työttömyyden kokemuksia Pohjois-Pohjanmaalla
1990-luvun laman aikana**

Marja Lohva
Etnologian ja antropologian
pro gradu -tutkielma
Kevät 2019
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Marja Lohva	
Työn nimi – Title “Miltä se tuntuu olla työtön?” Palkkatyökäsityksiä ja työttömyyden kokemuksia Pohjois-Pohjanmaalla 1990-luvun laman aikana	
Oppiaine – Subject: Etnologia ja antropologia	Työn laji – Level: Maisterintutkielma
Aika – Month and year: Helmikuu 2019	Sivumäärä – Number of pages: 175 sivua, 2 liitesivua.
Tiivistelmä – Abstract	
<p>Tutkielmassa tarkastellaan sitä, millaisia palkkatyökäsityksiä ja työttömyyden kokemuksia työttömien haastattelukerronnasta on löydettävissä. Tutkimuksen aineisto koostuu 13 työttömän henkilön teemahaastatteluista, jotka on tehty vuosina 1994 ja 1995 Ylikiimingissä Pohjois-Pohjanmaalla. Niiden avulla selvitettiin sitä, miten ihmiset kokevat työttömyytensä ja miten jaetut kulttuuriset merkityksenannot synnyttävät ja muokkaavat tätä kokemusta. Tavoitteena oli selvittää, mistä työttömyyden kokeminen rakentuu ja mikä on sen suhde työlle annettuihin merkityksiin.</p> <p>Tutkimusaiheen taustoittamiseksi tarkasteltiin tutkimuskirjallisuuden avulla suomalaista työn eetosta, käsityksiä työstä ja 1990-luvun lamaa. Teoreettis-metodologinen viitekehys muodostuu kognitiivisen antropologian ja narratiivisen tutkimuksen lähestymistavoista. Keskeiset tutkimuskäsitteet ovat skeema, kulttuurinen malli, kerronta ja kokemus. Aineiston analyysissa ja luennassa yhdistyivät jaettujen, kulttuuristen (palkka)työkäsitysten tutkimisen kategorinen sisällönanalyysi sekä työttömyyskokemusten holistinen, yksilöllisen kerronnan painotukset huomioiva luenta.</p> <p>Tutkimustuloksina kuvattiin työttömyyden konkreettista arkea maaseudulla. Työttömyys heijastui erityisesti informanttien ajankäyttöön, sosiaalisiin suhteisiin ja talouteen. Jaettuja palkkatyökäsityksiä kuvaamaan muodostettiin palkkatyön kulttuurinen malli, joka muodostui työn itseisarvon, työ moraalivelvoitteen ja työhön kasvamisen skeemoista, ja esitettiin kolme erilasta tapaa, joilla informantit suhtautuivat tähän malliin. Siihen hyväksyvästi suhtautuvien informanttien kerronnassa painottui työn itseisarvo ja työn merkitys henkiselle hyvinvoinnille. He kokivat häpeää työttömyydestään, ja työttömyyskokemus oli tunnesävyltään raskas. Malliin tunnistavasti suhtautuvilla korostuivat työttömyyden taloudelliset vaikutukset, eivätkä he kertoneet häpeän kokemuksista. Malliin kyseenalaistavasti suhtautuvat informantit kiinnittyivät työttömänä perheeseen ja sosiaalisiin suhteisiin. Heillä työttömyyskokemuksen tunnesävy oli verraten kevyt. Työorientaation todettiin hyväksyvillä olevan työhön samastuva, identiteettiin liittyvä, kun taas tunnistavat ja kyseenalaistavat suhtautuivat työhön sitoutuvasti, tavoiterationaalimmin.</p> <p>Tutkielmassa tuotettiin tietoa suomalaisten (palkka)työhön liittyvistä kulttuurisista käsityksistä, työttömyyden arjesta sekä työttömyyden kokemuksista ja niiden muodostumisesta 1990-luvun laman aikana. Todettiin, että tuloksilla on monelta osin relevanssia vielä 2020-lukua lähestyttäessäkin.</p>	
Asiasanat – Keywords: Työ, palkkatyö, työttömyys, 1990-luku, lama, kulttuuriset mallit, kerronta, kokemus, tunne, Pohjois-Pohjanmaa, Ylikiiminki	
Säilytyspaikka – Depository: JYX	

SISÄLLYS

Tiivistelmä

1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuksen taustaa.....	1
1.2 Tutkimusaiheena palkkatyökäsitykset ja työttömyyden kokemus.....	2
1.3 Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset.....	3
1.4 Suomalainen työttömyystutkimus.....	4
1.5 Työn ja työelämän tutkimus Suomessa.....	6
2 TYÖN EETOS, PALKKATYÖN NORMI JA TYÖTTÖMYYS	9
2.1 Perinteinen työkäsitys ja työn eetos.....	9
2.2 Palkkatyön normi ja työttömyys.....	12
2.3 Työttömyys työjärjestyksen kontekstissa.....	17
3 AINEISTO: INFORMANTIT JA TUTKIMUSHAASTATTELUT	18
3.1 Informanttien valinta, tavoittaminen ja kuvaus.....	18
3.2 Teemahaastattelu aineistonkeruumenetelmänä.....	21
3.3 Haastattelijan rooli ja paikantuminen.....	23
3.4 Haastattelut.....	25
3.5 Aineiston analyysi.....	29
3.6 Tutkimuseettisiä huomioita.....	34
4 TYÖTTÖMYYSKOKEMUSTEN KONTEKSTIT	36
4.1 Ylikiiminki asuinpaikkana.....	36
4.2 1990-luvun lama Suomessa ja Ylikiimingissä.....	43
4.3 Lama-ajan työttömyys ja suhtautuminen työttömiin.....	48
5 TEOREETTINEN VIITEKEHYS	51
5.1 Kognitiivinen antropologia ja kulttuuriset mallit.....	52
5.2 Kertomus ja kerronta.....	57
5.3 Työttömien haastattelut elämäkertomuksina ja -kerrontana.....	62
5.4 Kokemus.....	65

6 PALKKATYÖKÄSITYKSET	69
6.1 (Palkka)työ informanttien haastattelupuheessa	71
6.2 Yhteenveto: palkkatyön kulttuurinen malli	80
6.3 Suhtautuminen palkkatyön kulttuuriseen malliin: <i>hyväksyvät, tunnistavat</i> ja <i>kyseenalaistavat</i>	81
7 TYÖTTÖMYYDEN ARKI	84
7.1 Arjen järjestys ja ajankäyttö	84
7.2 Sosiaaliset suhteet	96
7.3 Taloudellinen tilanne	107
8 TYÖTTÖMYYSKOKEMUKSET	118
8.1 Työttömyyden tunnesävyt ja työorientaatiot	119
8.2 <i>Hyväksyvät</i> : raskas työttömyyskokemus – työn itseisarvo	122
8.3 <i>Tunnistavat</i> : rajoittava työttömyyskokemus – taloudellinen selviäminen	130
8.4 <i>Kyseenalaistavat</i> : kevyt työttömyyskokemus – perheen merkitys	136
8.5 Yhteenveto: työhön samastuminen ja sitoutuminen	145
9 PÄÄTÄNTÖ: PALKKATYÖKÄSITYKSIÄ JA TYÖTTÖMYYDEN KOKEMUKSIA	148
9.1 Tutkimuksen kokoavaa tarkastelua	149
9.2 Tutkimuksen arviointia	155
Lähteet	161
Liitteet (liite 1: haastattelupyyntökirje, liite 2: haastatteluteemat)	

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen taustaa

Aloitin pro graduni tekemisen Oulun yliopiston taideaineiden ja antropologian laitoksella vuonna 1994, aikana, jolloin Suomi oli hitaasti toipumassa historiansa pahimman talouslaman koettelemuksista. Tuolloin Oulun yliopistossa aloitettiin lääketieteellisen tiedekunnan psykiatrian klinikan johdolla Selviytymisen ehdot -niminen tutkimusprojekti, johon pääsin kulttuuriantropologian opiskelijana mukaan. Monitieteisessä projektissa olivat oman oppiaineeni lisäksi edustettuina psykiatria, hoitotiede, sosiologia, sosiaalipolitiikka ja psykologia. Projektin tarkoituksena oli selvittää monitieteisesti psykiatristen palvelujen ja erikoissairaanhoidon tarvetta ja tilaa yhdeksän Oulun läänin kunnan alueella.

Olin jo ennen projektiin liittymistäni kiinnostunut siitä, ”kuinka tunteita – emootioita – voitaisiin tutkia kulttuurisesti. Voitaisiinko ne nähdä osana yhteisön kulttuuria ja siten kulttuuriantropologian mahdollisena tutkimuskohteena eikä vain psykologiatieteen piiriin kuuluvina, yksilön tasolla analysoitavina ja biologiaan perustuvina ominaisuuksina?” (Lohva 1997, 92.) Tämä varsin laaja ja hahmottomaton tutkimusidea liikahti aavistuksen verran jäsentyneempään muotoon, kun projektissa nousi erääksi erityiskiinnostuksen kohteeksi ajatus "selviytymistutkimuksesta". Silloisessa lama-ajan yhteiskunnallisessa ja taloudellisessa tilanteessa, jossa terveyspalveluita karsittiin säästösyistä vaikka niiden tarve kasvoi, tuntui tärkeältä selvittää, kuinka ihmiset selviytyvät arkielämänsä vaikeuksista itse, turvautumatta ammattiapuun.

Tässä olin näkevinäni paikan omalle pro gradu -tutkimukselleni, tuntuisihan emootioilla olevan keskeinen asema siinä, kuinka ihmiset käsittelevät ja pyrkivät ratkaisemaan kohtaamiaan arkielämän ongelmia. Esimerkin tällaisesta ongelmasta tarjosi laman ehkä kipein seuraus: suurtyöttömyys, joka kosketti tuolloin noin puolta miljoonaa suomalaista. Laadin alustavan hypoteesin emootioiden ja kulttuuristen mallien käsitteiden keskinäisestä suhteesta työttömän maailmankuvassa. (Lohva 1997, 108.) Haastattelin tutkimustani varten kesällä 1994 seitsemää työtöntä henkilöä, ja kirjoitin syksyllä aiheesta laudaturseminaariryön. Tein vielä kuusi haastattelua kesällä 1995. Selviytymisen ehdot -projekti päättyi vuonna 1997, mutta kulttuuriantropologian pro graduni jäi kesken. Palaan graduni teemoihin nyt pitkän tauon jälkeen tässä etnologian ja antropologian maisterintutkielmassani.

1990-luvulla aloittamani tutkielman perusasiat, kiinnostus työttömyyden kokemisen kulttuurisiin ulottuvuuksiin ja aikoinaan kerätty aineisto, ovat siis mukana edelleen. Tutkimuskysymykset ovat muuttuneet ja kehittyneet tutkimusprosessin kuluessa: alkuperäinen maailmankuvan, emootioiden ja kulttuuristen mallien käsitteiden varaan rakentuva tutkimusidea osoittautui keräämäni aineiston puitteissa hankalaksi, mutta niihin liittyvä teoreettinen viitekehys, kognitiivinen antropologia¹, on ollut mukana alusta saakka

¹ Kognitiivinen antropologia oli teoreettisena suuntauksena pinnalla 1990-luvulla, ja olinkin Oulun kulttuuriantropologeista ensimmäisten joukossa soveltamassa sitä gradussani. 2000-luvulla suuntaus on

täydentyen vielä kokemuksen ja kerronnallisuuden näkökulmilla. Pro graduni tutkimustehtävä ja kysymykset, ja niiden myötä myös teoria, tarkentuivat lopulliseen muotoonsa vasta pitkän tutkimusprosessin viimeisessä vaiheessa. 2000-luvun Suomen talouden suhdannevaihtelut lakkautus- ja irtisanomisuutisineen ja viimeisimpänä pääministeri Juha Sipilän johtaman hallituksen työllisyyspolitiikan kiistellyt uudistusesitykset aktiivimalleineen ovat pitäneet huolen aiheen pysymisestä tuoreena.

1.2 Tutkimusaiheena palkkatyökäsitykset ja työttömyyden kokemus

Tutkielmani aiheena on laajasti ilmaistuna työttömyys, tarkemmin sanottuna työttömyyden kokeminen. Vaikka työttömyys tutkimusaiheena on edelleen yhteiskunnallisesti hyvinkin relevantti, voi aineistoani pitää jo historiallisena paitsi sen iän myös keruuajankohdan, 1990-luvun talouskriisin, erityisyyden takia. Lama heijastui laajasti koko yhteiskuntaan. Eräs keskeinen muutos oli korkean työttömyyden normalisoituminen sen seurauksena. Laman jälkeisessä pätkätöiden Suomessa on tavallista, että yhä useampi on työttömänä jossain elämänsä vaiheessa; työttömyys ei ole enää samanlainen positio kuin se oli ennen lamaa (Taira 2006, 16). Laman murrosvaiheessa myös yhteiskunnallinen ilmapiiri ja sen myötä mm. työtä ja työttömyyttä jäsentävät kulttuuriset merkityskategoriat muuttuvat (Valtonen 2002, 59). Tämä yhteiskunnallinen ja mentaalinen murrosaika onkin kiinnostava ja mielekäs hetki tarkastella sitä, miten työttömät henkilöt merkityksellistävät työtä ja työttömyyttä (Taira 2006, 18). Alkuperäinen aineistoni antaa minulle eräällä tavalla ainutlaatuisen mahdollisuuden tehdä ”autenttista” tutkimusta 1990-luvun lama-ajan työttömyyskokemuksista itse keräämäni haastatteluaineiston pohjalta, 2010-luvun ajallista perspektiiviä hyödyntäen.

Tutkimusaiheeni taustalla vaikuttaa suomalaisessa yhteiskunnassa vallitseva palkkatyön hegemonia, jossa palkkatyö nähdään lähes itsestään selvänä sosiokulttuurisena normina ja josta työttömyys on ei-toivottu poikkeus. Tarkastelen palkkatyötä vallitsevaan yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen järjestelmäämme kuuluvana kulttuurisena ilmiönä, ”kulttuurisena muotona” (ks. Kortteinen 1992), ja työttömyyden kulttuurista rakentumista tätä palkkatyön kulttuurisen normin taustaa vasten. Etnografinen aineistoni muodostuu kolmentoista työttömän henkilön haastatteluista, jotka tein Pohjois-Pohjanmaalla Ylikiimingissä vuosina 1994 ja 1995, juuri laman syvimmän aallonpohjan jälkeen.

Työttömyydellä on tunnetut taloudelliset, poliittiset ja yhteiskunnalliset syynsä ja seurauksensa, jotka paitsi vaikuttavat laajasti koko yhteiskuntaan heijastuvat myös yksilötasolle. Työttömyyttä ja työttömiä onkin tutkittu ainakin taloustieteelliseltä, sosiaalipoliittiselta, sosiologiselta ja (sosiaali)psykologiselta kannalta. Etnologian alalla työttömyyttä ovat viime vuosina sivunneet mm. työn ja sukupuolen teemoja omissa

jäänyt vähemmälle huomiolle. Marjo Taivalantti (2012, 47–48) kirjoittaa Robert LeVineen viitaten, että psykologinen ja kognitiivinen antropologia ovat jääneet ”suurista” sosiaalteorioista käytyjen keskustelun varjoon. Tähän on ollut vaikuttamassa myös psykologisen antropologian sisäinen kehitys kuvailevan ja tulkitsevan tutkimuksen suuntaan. Kognitiivista antropologiaa sovelletaan kuitenkin edelleen 2010-luvulla; Suomessa erityisesti Oulun yliopiston kulttuuriantropologian oppiaineessa. (Ks. esim. Mervi Kasasen (2011), Marjo Taivalantin (2012) ja Riitta-Marja Leinosen (2013) väitöskirjat.)

väitöskirjoissaan tutkineet Kirsi-Maria Hytönen (2014) ja Eerika Koskinen-Koivisto (2013). Heidän toimittamansa artikkelikokoelma *Työtä tekee mies, nainen* (2011) käsittelee työmarkkinoita, työn merkitystä ja työelämän sukupuolittuneita käytäntöjä, jotka heijastuvat myös työttömyyteen ja sen kokemuksiin.

Tutkielmani liittyy myös osaksi työttömien kokemuksia ja selviytymistä koskevaa tutkimusta, jota tehtiin etenkin 1980- ja 1990-luvuilla mutta joka on 2000-luvulla jäänyt ”politiikkarelevantimman” tutkimuksen varjoon (Julkunen 2009a, 1). Pidän itsekin tärkeänä, että työttömyyden tutkimuksessa huomioidaan myös sen inhimillinen ulottuvuus taloudellisten, sosiaalisten ja poliittisten heijastusten lisäksi; ilmeneväthän työttömyyden vaikutukset yksilölle juuri työttömyyden *kokemuksena*: joka päivä elettyinä työttömyytenä. Kiinnostukseni kohteena onkin sen hahmottaminen, millaisessa kulttuurisessa ympäristössä ja merkitysverkostossa työttömyyden kokemus syntyy (ks. Laurén 2006, 29). Etnologi Kirsi-Maria Hytöstä (2014, 9) mukaillen myös tämän tutkielman lähtökohtana on etnologinen kiinnostus ihmisten arjen ja arkikokemusten tutkimiseen, joihin työ ja sen kääntöpuoli, työttömyys, sisältyvät keskeisesti.

1.3 Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset

Tutkielmani tavoitteena on selvittää, mistä työttömyyden kokeminen rakentuu ja mikä on sen suhde työlle annettuihin merkityksiin. Tutkin siis sitä, *millaisia työttömyyskokemuksia haastattelemillani työttömällä on tietystä ajallisesta ja paikallisesta kontekstissa*. Ajattelen, että kuvaamalla sitä fyysistä, sosiaalista ja kulttuurista ympäristöä, jossa he toimivat, saan työttömyyden merkitykset selkeimmin esille². Haluan tuoda esiin nimenomaan työttömäksi jääneiden henkilöiden omien kokemusten tuottaman ”toisen tiedon” työttömyydestä, erotuksena asiantuntijatiedosta³.

Pyrin tähän kuvaamalla informanttieni arjessa elämää työttömyyttä sellaisena kuin se tekemissäni haastatteluissa näyttäytyy, ja hahmottamalla aineistosta näiden kokemusten rakentumisen kulttuurisia ulottuvuuksia. Näitä ovat työhön liittyvät kulttuurisesti jaetut käsitykset: (palkka)työn kulttuuriset mallit ja niihin nivELYvät työttömyyskokemukset. Etsin osaltani vastausta tärkeään kysymykseen, jonka informanttini *Visan*⁴ poika esitti isälleen

² Tällaista kontekstointia palkkatyön merkitysten tutkimisessa on tehnyt mm. Kirsi-Maria Hytönen (2014), jonka tutkimien naisten työn käsittämistä ympäröivät sota-ajan poikkeustilan olosuhteet (Hytönen 2014, 243.) Teemu Tairan (2006) tutkimien kirjoitettujen työttömyyskertomusten konteksti taas on sama kuin tämän tutkimuksen: 1990-luvun lama ja sen tuottama kulttuurinen ja yhteiskunnallinen todellisuus. (Kontekstoinnin teoreettisesta rakentamisesta ks. Taira 2004, 54–61.)

³ Hänninen, Karjalainen & Lahti (2005, 3–4) suhteuttavat toisen tiedon ns. viralliseen, julkiseen tietoon kuvaamalla sen olevan virallisesta tiedosta poiketen mm. mahdollisimman yksityiskohtaista, kokemuksellista, paikantunutta ja paljastavaa. Toisen tiedon muotoja ovat heidän mukaansa mm. täsmä-, hiljainen, vasta- ja heikko tieto. Työttömien informanttien haastatteluista saatava tieto tulee tässä tutkimuksessa lähelle heidän määrittelemäänsä heikkoa tietoa: se voi ilmetä esim. omakohtaisesta kokemuksesta kertomisessa tai muiden kokemusten kuuntelemisessa. Informanttien kerronnassa on myös vastatiedon piirteitä (ks. luku 6): he haastavat vakiintuneita näkemyksiä työttömistä ja työttömyydestä ja tuovat esiin omia, vaihtoehtoisia näkemyksiään. (Hänninen, Karjalainen & Lahti 2005, 5.)

⁴ Käytän informanteista peitenimiä heidän yksityisyytensä suojaamiseksi ja kursivoin nämä nimet kautta koko

eräänä aamuna aamiaispöydässä: ”*Miltä se tuntuu olla työtön?*”

Muotoilen varsinaiset tutkimuskysymykseni tältä empiiriseltä pohjalta seuraavasti: Koska työttömyyttä ilmiönä ei sanan nykymerkityksessä voi olla – eikä sitä näin ollen voida myöskään tutkia – ilman (palkka)työn käsitettä, selvitän ensinnäkin, millaisia *työ- ja erityisesti palkkatyökäsityksiä informanteillani on? Miten palkkatyön sosiokulttuurisen normin arvostus heijastuu* informanttien haastattelupuheessa? Millainen *palkkatyön kulttuurinen jäsenitys* niistä on konstruoitavissa? Pohdin näitä kysymyksiä erityisesti luvussa 6 Palkkatyökäsitykset.

Tämän lisäksi olen kiinnostunut selvittämään, miten *työttömyyden kokemus muodostuu* haastattelemieni työttömien *arjessa*⁵? Vastaan tähän kysymykseen luvussa 7 Työttömyyden arki. Lisäksi pohdin, mikä informanttien *työttömyyskokemusten ja heidän palkkatyölle antamiensa merkitysten suhde* on, ja millaista *tunneväriä* näihin kokemuksiin liittyy? Tähän paneudun luvussa 8 Työttömyyskokemukset.

Lähestyn tutkimuskysymyksiä kognitiivisen antropologian näkökulmasta, jossa keskeistä on näkemys *kulttuurista jaettuna*: ajatellaan, että saman yhteisön jäsenet jakavat enemmän tai vähemmän samoja, yhteisöön sosiaalistuessaan omaksumiaan käsityksiä asioista, ja että he soveltavat näitä jaettuja käsityksiä kokemustensa, ajatustensa ja tunteittensa järjestämiseen ja ymmärtämiseen. (Quinn 2005a, 2–3.) Tarkastelen erityisesti palkkatyölle annettuja kulttuurisia merkityksiä kulttuuristen mallien käsitteen kautta. Saadakseni esiin näiden jaettujen merkitysten henkilökohtaiset painotukset informanttieni haastattelukertomuksissa analysoin aineistoa myös kertomuksen ja kerronnallisuuden käsitteiden avulla.

1.4 Suomalainen työttömyystutkimus

Tutkielmani asemoituu aiheensa puolesta osaksi työttömyystutkimuksen kenttää. Työttömyyttä, työttömiä, työvoimapolitiikkaa samoin kuin työelämää ja työmarkkinoita on tutkittu – ja tutkitaan edelleen – paljon eri tieteenaloilla, eri menetelmillä ja monesta näkökulmasta. Suomalaisen työttömyystutkimuksen juuret ulottuvat yli sadan vuoden taakse, Eino Kuusen vuonna 1914 julkaistuun tutkimukseen talvityöttömyydestä. Työttömyystutkimus alkoi kuitenkin voimistua Suomessa vasta 1950-luvulta lähtien; meillä 1930-luvun lama ei synnyttänyt tutkimuksia samalla tavoin kuin monissa muissa maissa. (Kokkonen 2003, 20–21.)

Timo Kärkkäinen (1995, 10) jakaa työttömyystutkimuksen kahteen päälinjaan: työttömyyden kansantaloustieteelliseen ja sosiaalipoliittiseen tutkimukseen, ja toisaalta työttömyyden psyykkisten sekä käyttäytymiseen ja sosiaalisiin suhteisiin liittyvien seurausten tutkimiseen.

tutkielman korostaakseni niiden peitenimen luonnetta. (Ks. tarkemmin luku 3).

⁵ Anu-Hanna Anttilan (2005, 15) mukaan arki ja arkinen liitetään toisaalta myös kotiin ja yksityiseen alueeseen, kun taas ei-kotona tehtävä työ kuuluu julkisen alueelle. Arjen käsite punoutuu siis myös mm. työn käsitteeseen ja on näin ollen tärkeä työttömyyskokemuksen tutkimisessa.

Työttömyyttä elämänvaiheena ja -tilanteena Suomessa 1980-luvulla tutkinut Ilmari Rostila puolestaan jaottelee suomalaisen työttömyystutkimuksen ajallisesti kolmeen vaiheeseen: 1970-luvulla alkoi ennen kaikkea työttömyyden ja mielenterveyden yhteyttä tarkastellut tutkimus, ja 1980-luku nosti esiin työttömyyden yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen. Kolmannen vaiheen muodostavat kansanterveystieteelliset tutkimukset. (Rostila 1986, 16; Kokkonen 2003, 21.) Kärkkäinen (1995, 10) kuvaa tätä monen tieteenalan ja näkökulman työttömyystutkimuksen antamaa kuvaa työttömyydestä hajanaiseksi ja ristiriitaiseksi.

Vilma Hänninen ja Lea Polso (1991) liittävät oman, työpaikan menetystä elämänmuutoksena koskevan tutkimuksensa osaksi työttömyyden inhimillisiä seurauksia selvittävää tutkimusperinnettä. He erottavat siinä kolme vaihetta, joista ensimmäisen muodostivat tutkimukset 1930-luvun maailmanlaajuisen laman työttömien kokemuksista (mm. Jahoda ym. 1933; Bakke 1933)⁶. Nämä pääosin laadullisia aineistoja hyödyntäneet tutkimukset loivat työttömyyden negatiivisen ”perustarinan”, jonka mukaan työttömyys johtaa mm. masennukseen, apatiaan ja sosiaaliseen eristymiseen. Tämä on vaikuttanut voimakkaasti myöhempään työttömyystutkimukseen, joka on paljolti pitänyt yllä siinä esitettyä käsitystä työttömyydestä. (Hänninen & Polso 1991, 2; Ahola 1996, 149; Kokkonen 2003, 17.) Sanna Valtosen (2002) mukaan myös varhaisen suomalaisen työttömyystutkimuksen tulokset jatkoivat negatiivisen työttömyysdiskurssin rakentamista: niissä työttömiin suhtauduttiin ensisijassa tuomitsevasti tai vaihtoehtoisesti holhoavasti ja sääliä. Työttömyys määrittyi yksilölle ongelmia aiheuttavaksi tilanteeksi, jonka yhteiskunnallista kontekstia pohdittiin vain vähän. (Valtonen 2002, 63.)

1970-luvun jälkipuoliskon joukkotyöttömyys synnytti työttömyystutkimuksen toisen vaiheen, jossa kvantitatiivisen tutkimuksen avulla haluttiin tuottaa mahdollisimman objektiivista tietoa työttömyyden vaikutuksista. Sen ohella jatkui kuitenkin myös vahva kvalitatiivisen tutkimuksen perinne, jota Suomessa edustavat mm. Ilmari Rostilan (1980; 1982) tutkimukset. Työttömiä itseään kuultiin nyt heidän kokemuksistaan, mikä monipuolisti tutkimuksen työttömistä antamaa kuvaa ja rikkoi julkisessa keskustelussa vallinneita stereotypioita. (Valtonen 2002, 63.)

Tämän 1970-luvulla alkaneen työttömyystutkimuksen rinnalle alkoi 1980-luvun loppupuolelta lähtien nousta myös uusi työttömyystutkimuksen aalto, jonka kysymyksenasettelut ja lähtökohdat poikkesivat aikaisemmasta mm. siten, että etenkin 1930-luvun tutkimusten kysymyksenasetteluja ja yksioikoisia käsityksiä työttömyyden kielteisistä vaikutuksista alettiin arvioida kriittisesti. (Hänninen & Polso 1991, 2–3; Ahola 1996, 150.) Työttömyys alettiin nähdä sosiaalisena ongelmatilanteena, joka muovaa, mutta ei määrää, yksilön toimintamahdollisuuksia; huomattiin myös työttömyyden myönteiset mahdollisuudet. (Valtonen 2002, 63.)

⁶ Varhaisista työttömyystutkimuksista vaikutusvaltaisimpia on ollut Marie Jahodan ym. klassikkotutkimus Marienthalin teollisuusyhteisön työttömyydestä (Jahoda ym. 1933). Siinä esitetty ns. deprivatiohypoteesi työttömyyden negatiivisista psyykkisistä ja sosiaalisista seurauksista on ollut eräs käytetyimpiä työttömyysteorioita. Sitä on myös kritisoitu mm. liiasta negatiivisten seurausten korostamisesta ja siitä, ettei se huomioi yksilöiden eroja työttömyyden kokemisessa ja vaikutuksissa. (Hänninen & Polso 1991, 6–7; Kokkonen 2003, 17–18.)

Tutkimukseni ajallinen konteksti, 1990-luvun talouskriisi, lisäsi työttömyyteen liittyvän tutkimuksen tarvetta Suomessa. Tutkimuksen määrä moninkertaistui, ja tutkimuksissa käytetyt näkökulmat monipuolistuivat (Virmasalo 2002, 31). Tällöin erityisesti pitkäaikaistyöttömyys ja huono-osaisuus sekä kannustinjärjestelmien tarkastelu nousivat keskeisiksi. 1990- ja 2000-luvuilla työttömyyttä on tutkittu paljon mm. sosiaalitieteissä ja lääketieteessä. Tutkimukset ovat käsitelleet esim. työttömyyteen liittyviä rakenteita, syitä ja taustatekijöitä. Työttömien terveydentilan ja hyvinvoinnin tutkimus säilyi keskeisenä myös laman aikana, samoin työttömien tulonsiirtoihin liittyvät asiat. Käytössä ovat olleet sekä kvalitatiiviset että kvantitatiiviset menetelmät. (Kokkonen 2003, 21–22.)

Teemu Tairan (2006) mukaan työttömyyttä on tutkittu 2000-luvun vaihteessa ja sen jälkeen usein laadullisin menetelmin, työttömien itsensä haastatteluissa tai kirjoituksissa esittämiä jäsenyyksiä tarkastellen. Taira nostaa esimerkeiksi tällaisesta yhteiskuntatieteellistä tai yhteiskuntatieteellisesti orientoituneesta työttömien selviytymisen, syrjäytymisen ja merkitysvarantojen tutkimuksesta mm. sosiaalipsykologi Vilma Hännisen (1999), kirkkososiologi Sari Kokkosen (2003) ja kulttuurimaantieteilijä Jani Vuolteenahon (2001) väitöskirjat. (Taira 2006, 21.) Myös Tairan oma, uskontotieteen alaan kuuluva väitöskirja (2006) edustaa tätä työttömyystutkimuksen uutta suuntausta.

Oman tutkimukseni kuuluu Hännisen ja Polson kuvaamaan työttömyyden inhimillisiä vaikutuksia tutkivaan perinteeseen (Hänninen & Polso 1991, 2; ks. myös Ahola 1996, 149). Se asettuu myös osaksi 1990-luvun laman synnyttämää kiinnostusta työttömyyden, siitä selviämisen ja hyvinvoinnin tutkimukseen, saihan se alkunsa juuri näihin kysymyksiin keskittyneessä tutkimusprojektissa. Tutkielmani fokus on kulttuurinen: keskiössä on näkemys kulttuurista jaettuna todellisuutena, joka rakentuu sosiaalisesti ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Tutkin ja tulkitsen myös työttömien itsensä työlle ja työttömyydelle antamia merkityksiä kerronnan ja kertomuksen sekä kokemuksen käsitteiden kautta. Työlläni on täten yhtymäkohtia myös Tairan kuvaamaan ”uuteen”, laadulliseen työttömyystutkimukseen.

1.5 Työn ja työelämän tutkimus Suomessa

Työttömyystutkimuksen rinnalla ja siihen limittyen Suomessa elää vahva työn ja työelämän tutkimuksen traditio, jossa myös etnologinen tutkimus on hyvin edustettuna. Ari Väänänen ja Jussi Turtiainen luovat toimittamassaan teoksessa *Suomalainen työntekijäyys 1945–2013* (2014) katsauksen työelämän lähihistorian tutkimukseen. Heidän mukaansa etenkin työelämän murroksia on käsitelty paljon 1980-luvulta lähtien; esim. eri ammatteja ja ammattikuntia on tutkittu niin historiatieteissä, sosiologiassa, työpsykologiassa kuin etnologiassakin. Sosiaalitieteissä fokuksessa on ollut toisen maailmasodan jälkeinen työelämä ja palkkatyön lähihistoria. (Väänänen & Turtiainen 2014, 21.)

Väänänen ja Turtiainen nostavat esimerkiksi tästä tutkimuksesta mm. Raimo Parikan (1999) toimittaman teoksen *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. Sen artikkelit luotaavat suomalaisen työn arjen historiaa, eri ammatteja ja niiden muutosta pitkältä ajalta. Niissä kuvataan nyt jo hävinneitä töitä ja toisaalta työelämän alkavan modernisaation mukanaan tuomaa teollistumista, palveluammattien yleistymistä ja urbaanien työpaikkojen syntyä. Tämän kehityksen heijastumista työntekijöiden arkeen valottaa osaltaan sosiologi, kulttuurihistorioitsija Anu-Hanna Anttila väitöskirjassaan *Loma tehtaan varjossa* (2005), jossa hän analysoi miten moraalिसääntelyllä pyrittiin vaikuttamaan siihen, kuinka 1930–1960-lukujen teollisuustyöläiset viettivät vapaa-aikaansa. (Väänänen & Turtiainen 2014, 22.)

Työelämää ja sen muutosta on 2000-luvulla tarkasteltu useissa hankkeissa ja kokoomateoksissa. Työhyvinvointi, työstressi ja sen hallinta ovat muodostuneet niissä yleisiksi näkökulmiksi. (Väänänen & Turtiainen 2014, 22.) Myös työelämän pelisääntöjä ja palkkatyöyhteiskunnan muutosta on tutkittu eri näkökulmista; esim. Anu-Hanna Anttilan ja Anu Suorannan toimittama teos *Pärjäämisen ajat – horjuvat työt* (2007) ottaa kantaa niihin arvokeskusteluihin, jotka ohjaavat palkkatyöyhteiskunnan muutoksia ja sopimuksellisuutta. Muita 2000-luvun näkökulmia työelämän tutkimisessa ovat olleet mm. työn mielekkyyden ja työelämän huonontumisen tarkastelu sekä töiden persoonallistumisen, ruumiillistumisen ja tunteellistumisen teemat (Väänänen & Turtiainen 2014, 22.) Klassikoksi on jo muodostunut psykohistorioitsija Juha Siltalan *Työelämän huonontumisen lyhyt historia* (2004), ja samaan näkökulmaan osuu Anu Suorannan väitöskirja *Halvennettu työ* (2009) asettaessaan 2000-luvun pätkätyösuhteet historiallisen kehityksen perspektiiviin. Muuttuvaa työelämää, uusia työn tekemisen muotoja ja niiden sovittamista palkkatyöyhteiskunnan rakenteisiin pohditaan Anu Suorannan ja Sikke Leinikin toimittamassa *Rapautuvan palkkatyön yhteiskunta* -teoksessa (2018).

Etnologisessa tutkimuksessa työn ja työn tekijöiden tutkiminen sen eri muodoissa on kulkenut tärkeänä juonteena koko tieteenalan olemassaolon ajan. Aluksi kiinnostus kohdistui agraarisen perinteen ja elämäntavan, nk. ”kansankulttuurin”, kuvaamiseen. Toisen maailmansodan jälkeen myös teollisuustyöntekijöiden arki ja kulttuuri alkoivat nousta tutkimuksen kohteeksi. Ruotsissa Nordiska Museet aloitti työläisten kirjoitettujen elämäkertojen keruun jo 1940-luvulla, ja työläisistä ja työväenluokasta tuli 1970–1980-luvuilla ruotsalaisten etnologien suosima tutkimuskohde. (Koskinen-Koivisto 2013, 27.)

Suomessa ilmestyivät vuonna 1943 Kustaa Vilkun maaseudun työtä ja elinkeinoja tekstein ja valokuvin käsittelevä teos *Isien työ* sekä talonpoikaista työtä ja vapaa-aikaa kuvaava *Työ ja ilonpito*. Kansatieteilijä Ilmar Talve aloitti 1960-luvulla teollisuusyhteisöjen ja erityisesti hiipuvien teollisuudenalojen dokumentoinnin. 1980-luvun lopulta lähtien monet suomalaiset etnologit ovat tutkineet eri työntekijäryhmiä, esim. lasitehtaan työntekijöitä (Virpi Nurmi 1989), tiilitehdastyöläisiä (Sanna-Kaisa Spoo 1997) sekä työväenluokan arkielämää (Eero Sappinen 2000). Nämä tutkimukset käsitelivät työntekijöiden sopeutumista niin työn kuin elämäntavan ja yhteiskunnankin muutokseen. (Koskinen-Koivisto 2013, 27.) Etnologi Eerika Koskinen-Koiviston väitöstutkimus (2013) käsittelee 1900-luvun yhteiskunnallista muutosta työläisnaisen näkökulmasta hyödyntäen työn, luokan ja sukupuolen käsitteitä.

Työn ja sukupuolen problematiikkaa tutkinut Kirsi-Maria Hytönen (2014) nostaa esiin uuden etnologiassa ja sen lähitieteissä tehdyn naisten työn tutkimuksen, joka on kohdistunut etenkin metsäammattilaisiin. Tällaisia metsäammattilaisten elämäntarinoita erityisesti ammatin muuttumisen ja sukupuolinäkökulman kautta tarkastelevia tutkimuksia ovat kansatieteilijä Leena Paaskosken naismetsänhoitajista tekemä tutkimus (2008) ja kulttuuriantropologi Tiina Suopajarven naisten metsäammattilaisuutta tarkasteleva väitöstutkimus *Sukupuoli meni metsään* (2009). Erään jo hävinneen metsäammattilaisryhmän, tukkilaisten, työtä ja työkulttuuria ovat tutkineet myös tukkijätäkulttuurista väitellyt folkloristi Jyrki Pöysä (1997) ja Kemijoen uittotyötä ja tukkilaisia tutkinut kansatieteilijä Hanna Snellman (1996). (Hytönen 2014, 17, 20; Koskinen-Koivisto 2013, 27.)

Suomessa folkloristit ja muistitietotutkijat ovat tutkineet työväenluokan kollektiivista muistia ja perinteitä 1990-luvulta lähtien. 2000-luvulla mm. folkloristi Taina Ukkonen (2000) ja perinteentutkimusta edustava Kaisu Kortelainen (2008) ovat tehneet haastatteluja ja etnografista kenttätyötä entisten työläisten parissa. Heidän tutkimusteemojaan ovat olleet mm. työläisten henkilökohtaiset kokemukset työstä ja työkulttuurista sekä ajan ja paikan artikuloituminen työläisten muistoissa. (Koskinen-Koivisto 2013, 27–28; Hytönen 2014, 11, 17.) Muistitietotutkimusta edustaa myös etnologi Pirjo Korkiakankaan väitös *Muistoista rakentuva lapsuus* (1996), jossa hän käsittelee lapsuuden työntekoa ja työhön kasvamisen teemaa, samoin kuin etnologi Kirsi-Maria Hytösen sota-ajan naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä tarkasteleva väitöstutkimus *Ei elämäni lomina mahtunut* (2014).

Oman tutkielmani kannalta merkittäviä työelämän ja työttömyyden tutkimuksia ovat monien edellä mainittujen lisäksi yhteiskuntatieteilijä Simo Ahon palkkatyöyhteiskunnan kehittymistä kuvaava tutkimus *Palkkatyö yhteiskunnallisen järjestyksen perustana* (1988), Kari Vähätalon työttömyystutkimusten kokoelma *Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta* (1998) ja sosiologi Matti Kortteisen väitöstutkimus *Kunnian kenttä. Palkkatyö kulttuurisena muotona* (1992). 1990-luvun tutkimuksista huomionarvoisia ovat Matti Kortteisen ja Hannu Tuomikosken pitkäaikaistyöttömien selviytymistä koskeva tutkimus *Työtön* (1998) sekä Vilma Hännisen tutkimus *Työpaikan menetys tarinana* (1991), jossa hän tarkastelee työttömyyteen liittyviä kulttuurisesti jaettuja mallitarinoita. Työttömyyttä 1990-luvun laman ajallisessa ja kulttuurisessa kontekstissa käsittelevät myös Sari Kokkosen väitöstutkimus *Työttömänä isänä perheessä ja yhteiskunnassa* (2003) ja Teemu Tairan (2006) väitöskirja *Työkulttuurin arvomuutos työttömien kerronnassa*, joihin viittasin jo edellä. Etnologi Maria Andersson tarkastelee 1990-luvun ruotsalaista työttömyyttä väitöstutkimuksessaan *Arbetslöshet och arbetsfrihet – moral, makt och motstånd* (2003).

2 TYÖN EETOS, PALKKATYÖN NORMI JA TYÖTTÖMYYS

Tarkastelen tässä luvussa työttömyyttä sosiokulttuurisena ilmiönä suhteessa työn ja erityisesti palkkatyön asemaan ja käsittämiseen suomalaisessa kulttuurissa. Tarkoitukseni on taustoittaa näin informanttien työttömyyskokemuksia; en siis pohdi laajasti työn (käsitteen) historiaa ja sen eri merkityksiä. Tämän tutkimuksen ulkopuolelle rajautuu myös palkkatyötä kehystävän taloudellisen, sosiaalisen ja poliittisen järjestelmän ja sen kehityksen laajempi tarkastelu. Olen ennemminkin kiinnostunut siitä historiallisesti rakentuneesta ja kulttuurisesti jaetusta ”työn ja palkkatyön eetoksesta” ja palkkatyöyhteiskunnan norminomaisuudesta, joihin työttömyys sosiokulttuurisena kategoriana (Haapala 1994, 22; Taira 2006, 10) asettuu ja joiden voi ajatella olevan työttömyyden kokemisen kannalta kiinnostavia.

Työttömyyden käsitettä ei voi olla olemassa ilman työn käsitettä, eikä työttömyyttä sen nykyisessä, yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti määritellyssä mielessä voi olla ilman palkkatyön instituutiota. Työttömyyttä ja siihen liittyviä merkityksenantoja ei näin ollen voi tutkia pohtimatta työtä ja sille annettuja merkityksiä. Työttömyys saakin nykyisenlaisen olemassaolonsa ja merkityksensä vasta palkkatyön instituution kautta, sen kääntöpuolena. Työttömyys määrittelee työn toimimalla sen ”mustana peilikuvana”, jossa työn periaatteet paljastuvat tai jopa kärjistyvät, kun niiden itsestäänselvyys kyseenalaistuu (Andersson 2003, 44, 151).

Käsitteet ”työttömyys” ja ”työtön” määrittyvät siis negaation kautta. Ne tuovat samalla näkyväksi kulttuurista merkitysjärjestelmäämme korostamalla, että niiden mukaan luokiteltu on jotain vailla, epätäydellinen tai epänormaali. Näin todentuu, että työttömyyttä tulee tarkastella osana työhön perustuvaa sosiokulttuurista järjestystä. Suomalainen käsitys (palkka)työn tärkeydestä kuuluu tähän järjestykseen. (Taira 2006, 10–11). Tämä asettaa työttömät varsin erityiseen asemaan palkkatyöyhteiskunnassa. Tarkastelen seuraavassa työttömyyttä erityisesti suhteessa palkkatyön normiin ja työn eetokseen, joiden voi nähdä vaikuttavan laman-ajankin työttömiin suhtautumisen taustalla (ks. luku 4).

2.1 Perinteinen työkäsitys ja työn eetos

Tutkielmani keskeisenä lähtökohtana on ajatus suomalaisesta yhteiskunnasta työyhteiskuntana (Valtonen 2002, 66) ja työnteon merkityksestä yhtenä suomalaisen kulttuurin perusarvoista. Kirsi-Maria Hytösen (2014, 41) sota-ajan palkkatyötutkimuksen tavoin myös tässä tutkielmassa korostuu näkökulma työstä suomalaista yhteiskuntaa keskeisesti jäsentävänä tekijänä. Työn keskeisyys tunnistetaan arjessa, sitä todennetaan julkisessa keskustelussa ja viestinnässä, ja erilaiset työt ja palkkatyötä koskevat tutkimukset vahvistavat sitä (Taira 2006, 89).

Se, mitä pidetään työnä, vaihtelee aikakaudesta ja kulttuurista toiseen⁷. Maailma, ja työ sen

⁷ Työn käsitteen historiasta ja etymologiasta ks. esim. Aho 1988, 14–21; Julkunen 1998, 34–35.

osana, käsitetään ja käsitteellistetään eri tavoin erilaisissa yhteiskunnissa. Perinteisessä merkityksessään työ on ollut ”vaivannäköä, jolla on välttämättömyyden luonne” (Aho 1988, 15, 20). Historiallisesti työ on niin Suomessa kuin muualla maailmassa toteutunut muussa kuin palkkatyön kehityksessä: vaikka ”työväestö” yhteiskunnallisena ja kulttuurisena kategoriana muodostui jo 1800-luvun loppupuolen teollisessa murroksessa (Aho 1988, 81; Hytönen & Koskinen-Koivisto 2011, 7), perustui Suomen elinkeinorakenne maa- ja metsätalouteen aina 1970-luvulle saakka, jolloin edellisellä vuosikymmenellä yleistyneet palveluelinkeinot alkoivat työllistää maa- ja metsätaloutta sekä jalostusta enemmän. (Keinänen 2009, 43–44).

Tätä edeltävinä vuosikymmeninä ja vuosisatoina työ oli pääosin talonpoikaista maataloustyötä, joka perustui pitkälti omavaraisuuteen. Suurin osa väestöstä tuotti ruokansa ja valmisti käyttöesineensä ja työkalunsa itse ainakin osittain. (Aho 1988, 83.) Simo Aho käyttää omien isovanhempiensa perhettä esimerkkinä vielä 1920–1940-luvullakin tavallisesta toimeentulonmuodostuksesta: sen perustan muodosti pienviljely ja muutaman lehmän ja lampaan hoito, lisäksi kalastettiin ja marjastettiin. Lähes kaikki tarvittava, kuten käyttöesineet, työ- ja kalastusvälineet, vene, vaatteet ja jopa kengät, valmistettiin kotona. Rahatuloja isäntä hankki metsä- ja rakennustöiden kaltaisista tilapäistöistä, ja myös lapset osallistuivat työntekoon varsin nuoresta saakka. (Aho 1988, 87.)

Suomalaista, omavaraista maatalousyhteisöä on etnologi Pirjo Korhokankaan mukaan luonnehdittu työn, erityisesti ruumiillisen työnteon leimaamaksi. Työnteko on säädellyt yhteisön jäsenten arkea ja elämäntilaa, ja lapset on sosiaalistettu työn arvostamiseen. (Korhokangas 1996, 76.) Myös työeetosta ja työteliäisyyttä keskipohjalaisessa maaseutuyhteisössä muistitietoaineistojen avulla tutkinut historioitsija Jarkko Liedes toteaa, että 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun elämän pääsisältö oli työnteko. Hänen mukaansa työteliäisyyttä arvostettiin, ja sitä korostettiin sekä yksilöiden ominaisuutena että osana talonpoikaisyhteisön itseymmärrystä. (Liedes 2009, 15.)

Liedes hahmottaa muistitietoaineistosta tutkimansa paikallisyhteisön omaksuman käyttäytymisnormin, jonka mukaan joutilaisuus, tai ainakin muiden silmissä laiskalta näyttäminen, ei ollut lainkaan sopivaa. Tämän hän katsoo kumpuavan edelleen *protestanttisesta työetiikasta* ja kenties kotiseutupatriottisesta pohjalaisen työeetoksen vaalimisesta muistitietoaineiston kautta. (Liedes 2009, 16) Työteliäisyys, ahkeruus ja taitavuus onkin nähty jopa talonpoikaisideologian perustana (Korhokangas 1996, 77).⁸ Työttömyyttä sen nykymerkityksessä ei agraariyhteiskunnassa tunnettu, vaan työn puute näyttäytyi maata omistamattoman väestön köyhyytenä (Nenonen 2006, 16).

Työn painokkaan aseman suomalaisessa kulttuurissa onkin nähty juontuvan juuri uskonpuhdistuksen jälkeen Keski-Euroopassa kehittyneen protestanttisen työetiikan perinteestä ja tämän kiteytymisessä suomalaisuuden topeliaanisessa työssä, isänmaallisuutta ja

⁸ Folkloristi Eija Stark huomauttaa, että tämän työteliäisyyden eetoksen rinnalla tai taustalla vaikutti konkreettinen köyhyyteen liittyvä toimeentulon pakko: Suomessa koettiin jopa nälkäkuoleman uhkaa ainakin 1900-luvun alkuun saakka. (Stark 2011, 244.)

edistysuskkoa korostavassa perinnössä (Taira 2006, 92–93). Erityisesti tämän aatemaailman vahva vaikutus kasvatuksessa ja koululaitoksessa on nähty merkittävänä työn ideologian levittäjänä. Katekismuksen ja Sakari Topeliuksen vuosikymmeniä kouluissa luetun Maamme-kirjan tavat käsitteellistää työtä heijastuvat edelleen työ- ja työttömyyspuheessa (Taira 2006, 93; Valtonen 2002, 66). Työn käsite liittyykin Suomessa vahvasti juuri kansalaisuuteen, jolloin työtä tekevät muodostavat kansalaisyhteiskunnan ”meidät”, ja työttömät puolestaan nähdään ulkopuolisina, ”toisina” (Aslama ym. 2002, 211).

Suomalaisen työkuulttuurin sosiaalipsykologiaa tutkinut Titta Tuohinen (2010, 34) toteaa, että ns. protestanttisesta työetiikasta puhuminen on ollut niin tutkimuksessa kuin arkiymmärryksessäkin vallitseva tapa kuvata suomalaista työn eetosta. Hänen mukaansa tämä historiassamme monin tavoin vaikuttanut kulttuuristen arvostusten elementti vaikuttaa edelleenkin työstä ja työmoraalista puhumisen tapoihin. Hän viittaa Matti Kortteisen tunnettuun tutkimukseen *Kunnian kenttä. Palkkatyö kulttuurisena muotona* (1992), jossa Kortteinen tutki suomalaisten teollisuus- ja pankkialan työntekijöiden suhdetta työhön. Kortteinen tiivisti siinä Tuohisen sanoin ”protestanttisen etiikan maallistuneemman version”: *pärjäämisen eetoksen*. (Tuohinen 2010, 34–35.)

Työn eetos: selviytyminen ja kunnia

Raimo Parikka (1999) jäljittää kirjan *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin* esipuheessa sanan ”työ” merkityksiä suomen kielessä. Hän pohtii, onko työn määritelmissä nähtävissä jonkinlainen historiallinen kehitys, jossa edetään ankarasta raadannasta kautta kevyempien tehtävien kautta päätyen viimein palkkatyöhön, toimeen ja virkaan. Parikka päätyy sille kannalle, että työ ankarana vaivannäön muodossa ei kuulu vain menneisyyteen; työ on ollut ”tervan juontia” ja on sitä osin edelleenkin. (R. Parikka 1999, 7–8.) Folkloristi Eija Starkin mukaan tämä sananlaskuistakin löydettävissä oleva raatajaeetos muodostuu kahdesta eri ulottuvuudesta: työnteon aloittamiseen liittyvästä vastenmielisyydestä (”Jos työnteko herkkua olis, niin kyllähä herrakki sitä tekis”) ja työsuorituksen tuottamasta tyydytyksestä ja itsetunnosta (”Työ miehen kunnia”). Työhön oli siis vaikea ryhtyä, mutta kun päästiin alkuun, niin työtä tehtiin tehokkaasti. (Stark 2011, 246.)

Raadannan henki on läsnä myös pärjäämisen, tai Matti Kortteisen (1992, 77) omin sanoin *selviytymisen eetoksessa*. Kortteinen katsoo tämän agraariyhteiskunnan ajoilta juontuvan pärjäämisen kulttuurisen mallin vaikuttavan yhä teollisen yhteiskunnan elämänarvoissa (Kortteinen 1992, 30; Tuohinen 2010, 35). Sen mukaan työ on paitsi taloudellinen pakko myös kunniakysymys. Tämän kulttuurisen perustan ytimessä on (yksin)pärjäämisen ja oman, itsellisen elämän puolustamisen pakko⁹. Selviytymisen eetos sanelee, että palkkatyöläinen ansaitsee kunniansa itsensä uhraamalla. (Kortteinen 1992, 50, 75–77.)

⁹ Titta Tuohinen (2010, 35) katsoo itsellisyyden ja pärjäämisen merkityksen liittyvän ja selittyvän kulttuurisen vertaisuuden tavoittelulla, joka puolestaan liittyy suomalaisten kulttuurin yksilökeskeisiin syvärakenteisiin. Ne heijastuvat yksilön ja ydinperheen taloudellista ja sosiaalisesta asemaa korostavassa elämäntavassa. Tällä on vaikutusta työttömyyden kokemiseen niiden ”kovien psykologisten latausten” kautta, joita vertaisuuden ja itsellisyyden menettämiseen liittyy (ks. luku 8).

Miesten kohdalla tämä työssä tai työlle annettu uhri voi äärimmillään olla oma terveys ja jopa henki, naiset taas uhraavat tyypillisemmin omat toiveensa ja tarpeensa; uhrautuminen muiden puolesta on naisten keino saavuttaa kunniaa. (Kortteinen 1992, 47–52, 71.) Kirsi-Maria Hytönen hahmottaa aineistostaan työnteon (äitiyden ohella) myös naisten keinoksi uhrautua. Raatamisen eetoksella kuvattu jatkuva työnteko ja väsymys rakentavat sota-ajan naisista uhrautujia. Samalla heidät kuvataan vaikeuksista huolimatta pärjääjinä ja selviytyjinä. (Hytönen 2014, 243; Kortteinen 69–72.)

Selviytymisen eetoksella tehtävä työ on siis palkkatyön yhteiskunnassa yksilölle keskeinen keino lunastaa paikka ja arvostus yhteisössä. Se tulee työhön liitettävänä arvostuksena esiin myös lama-ajan työttömistä ja työttömyydestä tehdyissä tutkimuksissa. Työttömiä perheenisiä tutkinut Sari Kokkonen mainitsee tutkimuksensa keskeiseksi lähtökohdaksi juuri Kortteisen teorian selviytymisen eetoksesta. (Kokkonen 2003, 30–31). Työ näyttäytyy siinä ”kunnian kenttänä” erityisesti miehille, joiden tulee ansaita paikkansa itseään säästämättä (Kortteinen 1992, 73–75; Kokkonen 2003, 31).

Teemu Tairan (2006) mukaan suomalaista työetiikkaa kuvataan usein protestanttisuuden perinteeksi, jossa yhdistyvät uskonto, työ, yhteiskuntajärjestys ja poikkeavuuden kontrollointi, ja jossa laiskuudelle ei ole sijaa. Hän katsoo tämän työetiikan olevan ennen kaikkea osoitus siitä, että ihmiset todentavat osallisuutensa ja arvokkuutensa työn kautta. Työn perinteessä on mukana sosiokulttuurinen järjestyksen elementti, jota Kortteisen kuvaus palkkatyöstä erityisenä kulttuurisena muotona korostaa. (Taira 2006, 96–97; ks. myös Stark 2011, 201; 239.) Myös Anu-Hanna Anttila (2007, 47) kuvaa, kuinka protestanttinen työetiikka on toiminut länsimaiden modernisaatiokehityksessä niin palkkatyöyhteiskunnan rakentumisen edistämiseksi kuin yksittäisen työntekijän elämänkulun säätelyssä. Protestanttisen työetiikan henki vaikuttaakin edelleen modernissa palkkatyössä ainakin työn korkeana arvotuksena ja pärjäämisen eetoksena.

2.2 Palkkatyön normi ja työttömyys

Yhteiskuntatieteilijä Simo Aho erottaa tutkimuksessaan *Palkkatyö yhteiskunnallisen järjestyksen perustana* (1988) työn käsitteelle kolme toisistaan poikkeavaa merkitystä: työ välttämättömänä vaivannäköinä (varsinainen työ), työ käyttöarvojen tuottamisena (toiminta, tuottaminen) ja työ sosiaalisena suhteena. Tässä tutkielmassa keskeinen palkkatyö edustaa viimeksi mainittua merkitystä: se on suhde työn antajan ja työn tekijän välillä. (Aho 1988, 28.) Käytänkin omassa tutkimuksessani työn käsitettä nimenomaan *palkkatyön* merkityksessä, joskin katson siihen sisältyvän elementtejä kahdesta muustakin Ahon kuvaamasta merkityksestä.

Palkkatyö kulttuurisena normaalina

Viittasin edellä Suomeen työyhteiskuntana. Simo Aho (1988, 28) määrittelee työyhteiskunnan tarkoittavan juuri palkkatyön yhteiskuntaa. Työ mielletään moderneissa yhteiskunnissa nimenomaan palkkatyöksi, jota suoritetaan määrätyn sosiaalisen ja taloudellisen järjestelmän puitteissa; työn tyypillinen kulttuurinen muoto yhteiskunnassamme on palkkatyö. (Esim. Aho 1988; Kortteinen 1992; Kettunen 1997.) Se on yhteiskuntaa jäsentävä ja sen järjestystä ylläpitävä kulttuurinen normi: instituutio, johon jokaisella työikäisillä suomalaisilla on jonkinlainen suhde, halusipa hän sitä tai ei (Taira 2006, 11). Myös vapaa-aikaa palkkatyön yhteiskunnassa tutkinut Anu-Hanna Anttila (2007, 48) määrittelee palkkatyön sosiaalisesti säädellyksi normiksi. Modernin yhteiskunnan sosiaalinen järjestys luo palkkatyöstä sekä toimeentulon vallitsevan muodon että kaikkia koskevan, yleisen normin. Simo Ahon sanoin “normaali työ on palkkatyötä, ja normaali väestö palkkatyössä.” (Aho 1988, 30).

Modernissa yhteiskunnassamme vallitsee täten palkkatyöhön perustuva yhteiskunnallinen järjestys (Aho 1988, 28–29). Teemu Tairan (2006, 77–78) mukaan *työjärjestys* on se sosiokulttuurinen järjestys, jota pitävät yllä erilaiset palkkatyölle annetut merkitykset ja jolle on keskeistä työn arvon ja merkityksen kyseenalaistamattomuus. Tätä järjestystä kuvaa se, että siinä ansiotyön, joka tyypillisesti on juuri palkkatyötä, kautta yksilö saa toimeentulon lisäksi sosiaalisen aseman ja identiteetin, ja se jäsentää myös elämänsä ja ajankäytön. Työyhteiskunnassa ihmiset luokitellaan sen mukaan, missä suhteessa he ovat palkkatyöhön: he ovat työllisiä, työttömiä, opiskelijoita tai eläkeläisiä. (Julkunen 1998, 38.) Palkkatyö on siis yksilölle taloudellista toimeentuloa laajempi seikka: se on osa sitä, millaiseksi hän mieltää itsensä ja roolinsa yhteiskunnassa. (Taira 2006, 106).

Anttila (2007, 50) ajoittaa palkkatyöyhteiskunnan historiallisen synnyn 1500-luvun alkupuolen Eurooppaan. Sen yleistyminen Euroopassa liittyy kiinteästi teollisuuden, erityisesti tehdasteollisuuden kehittymiseen (Aho 1988, 37). Suomessa palkkatyön yhteiskunnan synty ajoittuu 1800-luvun loppupuolen teollistumisen murrokseen, joka synnytti myös ”työväestön” yhteisöllisenä ja kulttuurisena kategoriana. Tuolloin tehdyt lakimuutokset, kuten vuonna 1879 säädetty elinkeinovapaus, mahdollistivat vapaan markkinatalouden ja vapaan palkkatyön syntymisen. Samalla teollistuminen ja siihen liittyvä elinkeinorakenteen muutos käynnistyivät myös Suomessa. Palkkatyön historia liittyykin laajempiin yhteiskunnallisiin ilmiöihin, kuten tuottavuuden nousuun, markkinatalouden kehitykseen, väestönkasvuun ja elintason nousuun. (Aho 1988, 82; Hytönen & Koskinen-Koivisto 2011, 7–8.)

Palkkatyön yleistyessä ja yhä harvemman kuuluessa maaseudun palkollisväestöön muodostui työn puute aiempaa suuremmaksi ongelmaksi. Kaupunkien työväen, kuten rakennustyöläisten ongelmaksi työttömyys tunnistettiin jo 1890-luvulla, mutta maatalouden työn puutetta ja luppoaikoja ei pidetty työttömyytenä. Ongelma näyttäytyikin köyhyytenä, kun tila ei tuottanut tarpeeksi. Osa tilallisista alkoi mieltää itsensä työttömiksi vasta 1950-luvulla, jolloin työttömyyteen kohdistui jo yhteiskuntapoliittisia toimia. (Nenonen 2006, 17.)

Suomalainen palkkatyöyhteiskunta säilytti kuitenkin agraarisen luonteensa varsin pitkän (Aho 1988, 89). Palkkatyöyhteiskunnan ”kypsyminen”¹⁰, joka tapahtui Suomessa myöhään mutta hyvin lyhyessä ajassa (Aho 1988, 99), liittyikin vahvasti toisen maailmansodan jälkeiseen modernisaatioon. Se toteutui 1950–1970-lukujen rakennemuutoksena maaseutuelinkeinoista ensin teollisuus- ja myöhemmin palveluelinkeinoin. (Keinänen 2009, 57). Teollistuminen loi aluksi palkkatyötä etenkin miehille. Naisten työpanos oli merkittävä jo maatalousyhteiskunnassa, ja palkkatyön yleistyessä julkisten hyvinvointipalveluiden kasvu sekä mahdollisti naisten palkkatyössä käynnin että tarjosi heille työpaikkoja. (Keinänen 2009, 57; Pärnänen 2009, 8–9.) Naisten laaja osallistuminen työelämään onkin nähty yhdeksi merkiksi vahvasta työyhteiskunnallisuudesta ja palkkatyöhön perustuvasta sosiaalisesta järjestyksestä (Julkunen 2009b, 22).¹¹

Sääntely

Palkkatyön yleistyminen merkitsi muiden uudistusten ohella myös uudenlaisen yhteiskunnallisen sääntelyn syntymistä. Palkkatyöyhteiskunta on historiallisesti paitsi normatiivinen myös kurinpitoyhteiskunta. (Anttila 2007, 48). Siihen sisältyy olennaisesti se kontrolli, jota sekä työnantajat että palkkatyöyhteiskunnan rakenteet kohdistavat (työ)väestöön. Kapitalismin ja palkkatyön yleistyessä ja yhteiskunnan tullessa riippuvaisemmaksi palkkatyöläisistä alkoi aiemmin vähäarvoisena ja jopa halveksittuna toimintana pidetystä työstä muodostua ideologia, johon sisältyi ajatus työnteosta moraalisenä hyveenä ja arvona sekä laiskuuden kontrolloinnista protestanttisen etiikan hengessä. Muita palkkatyön yhteiskunnan taustalla vaikuttaneita ideologioita olivat moderni rationalismi, valistusfilosofia ja työväenliike. (Aho 1988, 41–45; ks. myös Liedes 2009.)

Työnantajatahon kontrolli kattaa työprosessin, jossa työnantajan ostamaa työvoimaa muunnetaan sen haluamiksi työsuoritteiksi (Julkunen 1998, 38). Yhteiskunnan kontrolli puolestaan juontuu palkkatyöyhteiskunnan ja protestanttisen työetiikan sekä köyhyyden hallinnan tekniikoiden historialliseen syntyyn 1500-luvun Euroopassa. Sosiaalishistorioitsija Marjatta Rahikainen (1994, 84) viittaa tutkimuksiin, joissa osoitetaan joutilaisuuden estämisen ja työntekoon pakottamisen keskeisyys alempien yhteiskuntaluokkien kontrollin keinona länsimaissa viimeistään 1600-luvulta lähtien. Joutilaisuutta paheksuttiin, ja seuraavina vuosisatoina köyhiä kontrolloitiin jaotteleamalla heitä ”kunniallisiin” ja kunniaattomiin”. Kunnialliset eli kyvyttömät köyhät olivat esimerkiksi sairauden, vamman tai vanhuuden takia työkyvyttömiä, ja heillä katsottiin olevan oikeus mm. kerjäämällä hankittuun hyväntekeväisyyteen. Kunniaattomia puolestaan olivat työkykyiset, ”joutilaat” köyhät, joista tuli kasvattaa pakon ja kurin avulla yhteiskuntakelpoisia kansalaisia. (Anttila 2007, 50–52; Vähätalo 1998, 55; ks. myös Aho 1988, 42.)

¹⁰ Ahon (1988, 65) määritelmän mukaan palkkatyöyhteiskunnan kypsässä vaiheessa perinteiset elämänmuodot ovat lähes hävinneet, markkinakulutus on syrjäyttänyt omatarvetuotannon ja väestöstä tehty modernisoidun kansantalouden työvoimaa, jota uusinnetaan valtiollistetusti nykyaikaisen sosiaalipolitiikan avulla.

¹¹ Palkkatyön yhteiskunnan kehittymisestä ks. Aho (1988). Suomalaisen palkkatyöyhteiskunnan kehittymisestä ks. esim. Pärnänen & Okkonen (toim.) (2009). Palkkatyöyhteiskunnan muutoksesta ks. esim. Anttila & Suoranta (toim.) (2007) ja Suoranta & Leinikki (toim.) (2018). Naisten asemasta työelämässä ks. esim. Hytönen & Koskinen-Koivisto (toim.) (2011), ja työnteon sääntelystä Suoranta (2009).

Samankaltaisen jaottelun tekee myös etnologi Maria Andersson (2003). Hän viittaa englanninkieliseen ilmaisuun *deserving/undeserving poor*, joka paljastaa hänen mukaansa olennaisen seikan työetiikan synnyttämästä kontrollista: köyhän on tehtävä itsestään ”apua ansaitsevan” omalla olemisen tavallaan, ominaisuuksillaan ja toiminnallaan. ”Ansaitseva” köyhä on köyhä ilman omaa syytään ja ”ansaitsematon” on sitä omasta syystään. Molemmissa tapauksissa olennaista on syyllisyyden paikantuminen yksilöön. Anderssonin mukaan *työhalusta* muodostui perustava väline ansaitsevien köyhien erottamisessa ansaitsemattomista. Ne, joilla ei ollut työhalua, tuli kasvattaa siihen. (Andersson 2003, 33–34.) Työnteko ”lääkkeenä” olikin osa moraalista ohjelmaa, jolla pyrittiin muuttamaan yksilön elämäntapaa. Työhalu nähtiin ihmiselle keskeisenä tarpeena, joka tulee toteuttaa sekä päämääränä itsessään että keinona pysyä työkykyisenä. Työhalussa yhdistyvät siis sekä yksilön että yhteiskunnan tarpeet. (Andersson 2003, 38.)

Työnteko on ollut paitsi toimeentulon lähde ja tuotantomuoto myös rankaisun, kasvatuksen ja hoidon tekniikka myös Suomessa, jossa ”asosiaalista” väestöainesta, kuten köyhiä ihmisiä tai huostaan otettuja lapsia (ks. Rahikainen 1994), sijoitettiin töihin valtiollisiin tai kunnallisiin työlaitoksiin. Myös mielisairaaloissa ja koululaitoksessa työntekoa on käytetty parantamaan, sivilisoimaan ja pitämään kurissa yhteiskunnan ongelmia. (Anttila 2007, 52–54). Lasten ja nuorten työntekoa Suomen kasvatustieteissä tutkineen Rahikaisen mukaan Suomen kaikki yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisuun tähtäävät laitokset toimivat 1950-luvulle saakka samalla periaatteella: niihin määrättyt ihmiset irrotettiin sosiaalisesta ympäristöstään maaseudulle perustettuihin laitoksiin, joissa heidän luonnettaan kasvatettiin ja oikaistiin ruumiillisen työn, tiukan kurin ja säännöllisen päivärytmin keinoin. Kasvatustieteissä työnteko oli itsestäänselvyys ja pakollinen osa päiväohjelmaa. (Rahikainen 1994, 87, ks. myös Foucault 2014, 204–213).

Myös tehdas voidaan nähdä modernina kurinpitolaitoksena (Anttila 2007, 53). Tehtaassa ja siellä tehtävässä työssä yhdistyykin kaksi palkkatyön yleistymisen myötä keskeiseksi muodostunutta työväestön hallinnan menetelmää: *ajan* ja *tilan* kontrollointi. Maatalousvaltaisen yhteiskunnan aikakäsitys ja työnteon paikat korvattiin uusilla teollistumisen alkuvaiheessa, jolloin luotiin myös uudenlaista työntekijyyttä. Tämä tapahtui ajan ja tilan jakamisella ja kurinalaistamisella ja yksilöiden sijoittamisella näin muodostuneisiin rakenteisiin. (Andersson 2003, 43; ks. myös Foucault 2014, 193–230.)

Ihmisten ajan hallinta on keskeinen sääntelyn muoto yhteiskunnassamme. Siinä missä agraariyhteisössä työn askareet olivat aina läsnä limittyen muuhun tekemiseen ja elämiseen, palkkatyön yhteiskunta jakaa ja erottaa työajan jyrkästi muusta ajasta ja sääntelee sitä tarkasti (Haapala 1994, 6–10). Anu-Hanna Anttila (2005) toteaa siirtymisen kellon säätelemään palkkatyöyhteiskuntaan merkinneen muutosta myös arjen jäsentymiseen. Tehtäväsuuntautuneessa maatalousyhteiskunnassa töitä rytmittivät vuodenvaihtot ja luonnonolosuhteet, ja arkea puolestaan työn ja levon vuorottelu, jonka katkaisivat vain vuotuiset juhla- ja pyhäpäivät. Päivittäisen, viikoittaisen ja vuotuisen työn jakaminen työ-,

lepo- ja vapaa-aikaan on vasta palkkatyön yleistymisen peruja. (Anttila 2005, 15.)¹²

Anderssonin (2003) mukaan teollisuuskapitalismin kehittymiseen liittyi muutos myös ajan käsittämisessä. Hän viittaa sosiologi Nanna Kildalin (1986) jaotteluun, jonka mukaan vanha, konkreettinen ja tehtäväorientoitunut kvalitatiivinen aikakäsitys väistyi teollistumisen ja palkkatyön myötä normiksi muodostuneen abstraktimman ja tapahtumista irrallisen kvantitatiivisen aikakäsityksen tieltä. Uuden aikanormin myötä työtä ja elämää alettiin järjestää kellon mukaan eikä päin vastoin, kuten ennen. (Andersson 2003, 43, 151; myös esim. Liedes 2009, 11.) Filosofin Michel Foucaultin mukaan ajan hallinnalla varhaisissa teollisuuslaitoksissa oli uskonnollinen perusta: ajankäytön säännöt saatiin luostareista, ja ajan tuhlaaminen nähtiin moraalisesti ja taloudellisesti tuomittavana. (Foucault 2014, 204, 210.)

Ajan rajaamista työ- ja vapaa-ajaksi vastasi myös (työ)tilan rajoittaminen ja sen erottaminen muusta toiminnasta ja elämästä. Tehtaan portit olivat avoinna kulkemiselle vain tiettyinä kellonaikoina, ja työaika taukoineen tuli viettää tehtaan seinien sisäpuolella; Maria Andersson (2003, 44) viittaa tässä Foucaultin huomioon vankiloista ja mielisairaaloista uudenlaisten, muurien ympäröimien tehtaiden esikuvina. Foucault 2014, 273) kuvaa *Panopticonin*, arkkitehtonisen kaavan, joka mahdollistaa kaikkien sen mukaan tehtyyn rakennukseen sijoitettujen valvomisen yhdestä keskustornista käsin. Foucaultin sanoin ”Jos kopeissa on (---) työläisiä, ei tule tappeluja, ei varkauksia, ei liittoumia eikä työtä viivästyttäviä häiriöitä (---).” (Foucault 2014, 274). Jakoa tehtiin myös *julkisen* ja *yksityisen* dikotomian kautta: julkisen piiriin kuuluvan työaikaan ei saanut sisällyttää mitään henkilökohtaiseen elämään liittyvää, joka siis kuului yksityisyyden alueelle. Tämä mahdollistui uuden kvantitatiivisen aikakäsityksen avulla, jonka mukaan aika on anonyymi ja abstrakti suure. (Andersson 2003, 44.)

Myös Anu-Hanna Anttila lainaa Foucaultia (2014, 250), jonka mukaan normiin kätkeytyy valtaa. Yksilötasolla normatiivinen kurinpito ilmenee siten, että jo pelkkä tietoisuus tarkkailun – ja mahdollisen rangaistuksen – kohteena olemisesta saa yksilön tarkkailemaan itse itseään. Ulkopuolista kurinpitäjää ei tarvita, vaan kontrolli on sisäistetty. (Anttila 2007, 55–56). Raija Julkunen (1998, 38) toteaa samoin, että sekä työnantajan että yhteiskunnan harjoittama kontrolli toimii paremmin, kun palkkatyöyhteiskunnassa toimivat yksilöt sisäistävät ne, ja niistä muodostuu yksilöiden moraalit ja yhteiskunnan eetos. Tämä sisäistynyt kontrolli ilmenee edellä kuvatussa, Kortteisen (1992) artikkelissa selviytymisen eetoksessa. Selviytymisen eetos, yksinpärjäämisen henki ja kunnia taustoittavat myös oman tutkielmani työttömyyskokemusten tarkastelua.

¹² Työ- ja vapaa-ajan hallinnasta yhteiskunnallisen säätelyn keinona laajemmin ks. Anttila 2005.

2.3 Työttömyys työjärjestyksen kontekstissa

Edellä kuvatusta käy ilmi, kuinka laajasti työn eetos ja etenkin palkkatyön normatiivinen asema järjestävät koko yhteiskuntaa ja siinä elävien ihmisten elämää riippumatta heidän asemastaan siinä. Työjärjestys heijastuu keskeisille elämänalueille ajankäytöstä toimeentuloon ja sosiaaliseen statukseen. Se vaikuttaa näin ollen koko elämän kokonaisuuteen ja kokemukseen siitä, siis myös työttömyyden kokemiseen. Työttömyys merkitseekin syrjäytymistä vallitsevasta sosiokulttuurisesta normista, ja työttömien moraalit asetetaan usein kyseenalaiseksi. Tässä ilmenee käsitys työttömyydestä yksilön henkilökohtaisista, työjärjestyksen arvojen suhteen vääränlaisista ominaisuuksista johtuvana asiana. (Taira 2006, 78.) Myös Maria Andersson katsoo yksilön syyllistämisen työttömäksi joutumisesta alkaneen heti nykymuotoisen työttömyyden syntyessä viime vuosisadan alkupuolella, ja näkee tässä yhteyden köyhyyden historialliseen käsittämiseen; ansaitsemattoman köyhän tavoin myös työtön yksilö on itse syyllinen tilanteeseensa. (Andersson 2003, 33, 41).

Köyhyyden ja joutilaisuuden hallinnan tekniikoilla voidaankin nähdä olevan yhteyksiä siihen, miten työttömyydestä ja työttömistä puhutaan vielä nykyäänkin. Anderssonin mukaan työttömyys liittyy historiallisiin ilmiöihin, kuten köyhäinhuoltoon ja irtolaisuuteen, niiden samankaltaisten hallintatekniikoiden kautta, joilla ei-toivottua ja vaarallista on torjuttu ja suljettu ulos. Kaikuja niistä voi kuulla yhä vieläkin sekä työttömyydestä käytävässä julkisessa keskustelussa että työttömien omilla kertomuksilla. Hän nimittää näitä kaikuja ”sitkeiksi rakenteiksi” (ruots. *sega strukturer*) länsimaisessa tavassa nähdä työttömyys. (Andersson 2003, 29.)

Tapa nähdä työttömät joko yhteiskunnan loisina tai sen uhreina on esimerkki tällaisesta sitkeästä rakenteesta. Työttömyyden kulttuurisesti jaettu mallitarinoita tutkineen Vilma Hänninen (2002/1999) mukaan työttömyyden perustarinat voi nimetä ”tragedioiksi” ja ”rikostarinoiksi”. Ne eroavat toisistaan siinä, millaiseksi työn merkitys ihmiselle niissä käsitetään. Tragediatarinoissa työ on tärkeää ja sen menetys tulkitaan aina negatiiviseksi asiaksi, kun taas rikostarinoiden ”moraaliltaan alhaiselle työttömälle” työ on ikävä velvollisuus, jota hän pyrkii välttelemään. (Hänninen 2002/1999, 97.) Nämä stereotyyppiset käsitykset työttömyydestä asettavat jokaisen työttömän moraalin potentiaalisesti kyseenalaiseksi, ja työttömän itsensä tehtäväksi tuleekin osoittaa, onko hän ”kunnollinen mutta onneton” vaiko ”onnellinen mutta kunnoton” työtön. (Hänninen 2002/1999, 98, 103.)

Työttömistä muodostetut stereotyyppit ovat Teemu Tairan (2006, 85) mukaan osa työjärjestyksen myyttiä, ja sellaisena ne ylläpitävät, järjestävät ja kontrolloivat kulttuuria. Hän liittää työttömän stereotyyppiin seuraavia piirteitä: ”runsas alkoholin käyttö, toimettomuus, passiivisuus, laiskuus, työn vieroksuminen, syrjäytyneisyys, nuhjuisuus ja masentuneisuus” (Taira 2006, 86). Näistä piirteistä monet, elleivät kaikkikin, sopivat myös vähintään toiseen Hännisen (2002/1999, 93–105) kuvaamista työttömyyden mallitarinoista. Työttömien stereotyyppit siis vahvistavat osaltaan palkkatyön ja palkkatyöläisen asemaa sosiokulttuurisena normaalina esittäessään työttömän ”ihannekansalaisen” peilikuvana ja varoittavana esimerkkinä siitä, mihin työjärjestyksestä syrjäytyminen voi johtaa. (Taira 2006, 88.)

Työttömien stereotypittamisellä ja jakamisella kunnollisiin ja kunnottomiin työttömiin on Anderssonin mukaan yhteys historialliseen jakoon ”ansaitsevien” ja ”ansaitsemattomien” köyhien välillä. Informanttienkin kerronnassa ilmenevä työttömiin kohdistuva jatkuva epäily ja valvonta systeemin hyväksikäyttämisen varalta on peräisin köyhiin ja joutilaisiin kohdistetusta kontrollista. (Andersson 2003, 40.) Andersson toteaa, että viime vuosisadan alun keskustelut suhtautumisesta köyhiin ja irtolaisiin ovat tärkeitä niiden mekanismien ymmärtämiseksi, joka vaikuttivat vielä 1990-luvun (ruotsalaisen) työttömyyteen suhtautumisen taustalla. Näitä ovat loismaisen elämäntavan pelko, puhe työhön kannustamisesta tekemällä työttömyydestä kaikin tavoin niin epähoukuttelevaa, että mikä tahansa työ kelpaa (ruots. *incitament*), sekä erityisesti näkemys köyhistä ja työttömistä laiskoina, passiivisina ja kykenemättöminä toimimaan omaksi parhaakseen. (Andersson 2003, 41).

Perinteisestä työkäsityksestä ja pärjäämisen eetoksesta sekä palkkatyön hegemonialle perustuvasta työjärjestyksestä ja siihen liittyvistä sääntelyn ja hallinnan tekniikoista periytyvät ”sitkeät rakenteet” (Andersson 2003) suhtautumisessa työttömyyteen ja työttömiin vaikuttivat myös 1990-luvun lama-Suomessa (ks. luku 4), eikä niiltä olla välttytty 2010-luvun jälkipuoliskollakaan, jolloin keskeisiksi työttömyyden hoidon keinoiksi maassamme näyttävät muodostuvan työttömien yhä tiukempi valvonta ja työttömyysetuuksien leikkaukset. Aihe on siis historiallisuudestaan huolimatta edelleen mitä ajankohtaisin.

3 AINEISTO: INFORMANTIT JA TUTKIMUSHAASTATTELUT

Tutkimusaineistoni muodostuu niistä kolmentoista työttömän henkilön haastatteluista, jotka tein Ylikiimingissä kesinä 1994 ja 1995. Haastattelujen tavoitteena oli selvittää, (1) *kuinka haastateltavat kokivat työnsä ja työssäkäyntinsä*, (2) *kuinka he työttömiksi jäätyään kokevat oman tilanteensa ja kuvaavat sitä*, ja (3) *miten työttömyys heijastuu heidän arkeensa ja jäsentää sitä*. Tärkeinä huomion kohteena, joskaan ei eksplisiittisinä kysymyksinä, haastatteluissa olivat myös alkuperäisen tutkimustehtäväni mukaisesti (4) *työhön ja työttömyyteen liittyvät arvot ja emootiot*. Seuraavassa kuvaan tarkemmin informanttien tavoittamista, teemahaastattelua aineistonkeruumenetelmänä, haastattelujen kulkua ja haastattelijan rooliani.

3.1 Informanttien valinta, tavoittaminen ja kuvaus

Johdannossa esittämäni alkuperäisen tutkimusidean mukaisesti valitsin tutkimuskohteekseni joukon Ylikiimingin kunnassa asuvia työttömiä¹³ henkilöitä. Ylikiimingin valintaan

¹³ Teemu Tairan (2006, 10) tavoin jätän pitkät keskustelut erilaisista työttömyyden määritelmistä tämän tutkimuksen ulkopuolelle; ne eivät ole tässä olennaisia. Kuvaan luvussa 2 palkkatyön keskeistä sosiokulttuurista merkitystä työttömyyden kokemusten kontekstioijana: ”työtön” määrittäytykin tässä tutkimuksessa henkilöksi, joka oli haastatteluuni osallistuessaan vailla palkkatyötä, ja oli ”työmarkkinoiden

tutkimuksen suorittamispaikaksi vaikuttivat monet, tuolloisen tutkimustehtävän kannalta järkeviltä tuntuneet seikat. Kunta mm. kuului OYKS:n (nykyään OYS, Oulun yliopistollinen sairaala) psykiatrian klinikan B-alueeseen, joka puolestaan oli Selviytymisen ehdot -projektin tutkimusalue. Myös väkilukunsa ja sijaintinsa puolesta Ylikiimingi vaikutti ihanteelliselta: kunnan väkiluku oli vuonna 1994 vain 3431 henkeä (Ylikiimingin kunnalliskertomus 1994: 1). Ajattelin väkiluvultaan pienen kunnan olevan tutkimuksen kannalta helpommin hallittavissa kuin suuremman ja heterogeenisemmän kunnan. Myös kenttätöiden tekeminen siellä oli Oulusta käsin mahdollista.

Tärkeä Ylikiimingin valinnalle oli myös se, että silloisen Oulun lääninhallituksen teettämässä sosiaali- ja terveydenhuollon palvelurakenteen selvitysraportissa mainittiin työttömyyden olevan Ylikiimingin kunnassa niiden tekijöiden joukossa, jotka nostavat palvelutarvetta em. aloilla. (Merioja & Rissanen, liiteosa: ei vuosilukua eikä sivunumeroa). Kunnan työttömyysaste on perinteisesti ollut Oulun läänin korkeimpia, niin myös aineistonkeruu-aikaan: Ylikiimingissä oli vuoden 1994 toukokuun lopussa 424 työtöntä työnhakijaa, joista yli vuoden työttömänä olleita, siis pitkäaikaistyöttömiä, oli 119 henkeä. Työttömyysaste lomautetut mukaan lukien oli 29,2 prosenttia. (Ylikiimingin työvoimatoimisto, työnvälitystilasto: tilannekatsaus 31.5.1994, taulu 1).

Sain luvan tutkimukselleni Oulun työvoimatoimiston Ylikiimingin toimipaikasta. Lähestyin mahdollisia informanteja kirjeellä (liite 1), jossa kerroin asiani. Informanteiksi valittavien henkilöiden kriteereitä miettiessäni päädyin siihen, että on viisasta haastatella sellaisia ihmisiä, jotka ovat ennen työttömäksi jäämistään ehtineet olla suhteellisen pitkään mukana työelämässä. Päätelin, että näin saisin alkuperäisen tutkimushypoteesini kannalta tärkeän työttömyyden elämänmuutoksellisuuden sekä eron työssäolon ja työttömyyden arjen välillä selvemmin esille tutkimuksessa. Koska henkilötietosuojalaki ei sallinut työvoimaviranomaisten luovuttaa työttömäksi ilmoittautuneiden yhteystietoja suoraan minulle, tarvitsin työvoimatoimiston apua. Kerroin Ylikiimingin toimipisteestä vastaavalle työvoimaneuvojalle millaisia ihmisiä olisin kiinnostunut tavoittamaan, ja hän puolestaan toimitti kirjeeni nämä kriteerit täyttävälle asiakkailleen. Pidin tärkeänä, että haastatteluihin osallistuminen on täysin vapaaehtoista (ks. Eskola & Suoranta 1998, 93; Lehtomaa 2008, 169). Sovimme, että työvoimaneuvoja toimii tämän periaatteen mukaisesti haastateltavia rekrytoidessaan.

Tällä tavoin menetellen sain vain yhden yhteydenoton. Minulle soitti työtön mies, josta käytän peitenimeä *Matti*. Hänestä tulikin ensimmäinen informanttini. Vaikka *Matin* kanssa tehty haastattelu osoittautui varsin onnistuneeksi, ei se tietenkään yksin riittänyt. Niinpä käännyin taas työvoimaneuvojan puoleen: sovimme nyt, että hän pyytää suostumuksen haastatteluun suoraan informanttikriteerini täyttäviltä henkilöiltä itseltään ja ilmoittaa sitten suostuneiden tiedot minulle. Näin toimien sainkin yhteensä 13 informanttia, joista ensimmäiset seitsemän tapasin elokuussa 1994, ja loppuja kuutta haastattelin kesällä 1995.

käytettävissä”. Kaikki informanttini olivat ilmoittautuneet työnhakijoiksi Ylikiimingin työvoimatoimistoon ja olivat oikeutettuja työttömyyskorvaukseen; he täyttivät näiltä osin myös työvoimaviranomaisten työttömälle työnhakijalle asettamat kriteerit.

Informanteistani¹⁴ kuusi on naisia ja seitsemän miehiä. Heidän keski-ikänsä oli haastatteluhetkellä 40,4 vuotta, ja heidän työuransa olivat kestäneet keskimäärin 19,5 vuotta. Tässä luvussa on hieman epätarkkuutta sen mukaan, mistä he katsovat työuransa alkaneen. Joka tapauksessa työurat olivat pitkiä: kaikki olivat menneet töihin heti perus- tai keskiasteen koulun jälkeen, ja monet olivat tehneet kesätöitä jo sitä ennen. Informanttien työttömyyden kesto haastatteluhetkellä vaihteli kahdeksasta kuukaudesta yli kolmeen vuoteen. Keskimäärin työttömyyttä oli kestänyt noin kaksi vuotta¹⁵, ja kahta alle vuoden työttömänä ollutta henkilöä lukuun ottamatta heidät kaikki tilastoitiin pitkäaikaistyöttömiksi.

Oheisessa **taulukossa 1** on tiivistelmä tutkimukseni informanteista.

Informantit			
Haastattelukoodi ja peitenimi	Ikäryhmä	Työttömyyden kesto	Perhemuoto
H1 Matti	40-50 v.	2 v. 3 kk.	Pariskunta
H2 Hilikka	40-50 v.	2 v. 8 kk.	Pariskunta
H3 Kauko	40-50 v.	2 v.	Lapsiperhe
H4 Pekka	30-40 v.	3 v.	Yksin asuva
H5 Silja	30-40 v.	8 kk.	Lapsiperhe
H6 Teija	30-40 v.	3 v. 2 kk.	Lapsiperhe
H7 Sirkka	40-50 v.	8 kk.	Lapsiperhe
H8 Visa	30-40 v.	2 v. 6 kk.	Lapsiperhe
H9 Keijo	40-50 v.	3 v.	Lapsiperhe
H10 Esko	40-50 v.	1 v. 6 kk.	Lapsiperhe
H11 Teppo	40-50 v.	1 v.	Lapsiperhe
H12 Jaana	30-40 v.	2 v.	Lapsiperhe
H13 Berit	40-50 v.	2 v. 3 kk.	Lapsiperhe

Taulukko 1. Informanttiluettelo.

Informanttien anonymiteetin turvaamiseksi käytän heistä peitenimiä enkä ilmoita heidän tarkkaa ikäänsä. Taulukon sarakkeet (Ikäryhmä, Työttömyyden kesto ja Perhemuoto) kuvaavat kunkin informantin tilannetta haastatteluajankohtana. Lapsiperhe tarkoittaa perhettä,

¹⁴ Kulttuuriantropologi Marjo Taivalanti (2012, 64) huomauttaa, että kerronnallista eli narratiivista (haastattelu)otetta luonnehtii tutkijan roolittaminen haastattelutilanteessa usein kuuntelijaksi ja haastateltavan tarinansa kertojaksi, ei esimerkiksi tiedonantajaksi tai informantiksi. Vaikka jaan Taivalantin ajatuksen roolittuksesta, pitäydyn alun perin käyttämässäni, 1990-luvulla Oulun yliopiston kulttuuriantropologian opinnäytteissä haastateltavista yleisesti käytetyssä informantti -nimityksessä.

¹⁵ Informanttien keskimääräinen työttömänäoloaika (sisältäen mahdollisen puolen vuoden työllistymisjakson) oli 24,6 kk/hlö eli 2,05 vuotta/hlö.

jossa on alaikäisiä lapsia. Informanttieni henkilötietoja suojatakseni en yksilöi tietoja heidän koulutuksestaan tai ammateistaan vaan totean, että pohjakoulutuksena heistä kolmella on kansalaiskoulu, viidellä ammattikoulu tai -kurssi, neljällä kauppakoulu tai -opisto, ja yksi on ylioppilas. Ammattialoista¹⁶ ovat edustettuna teollisuus, sihteeri- ja toimistotyö, tekniikan ala, tieliikenne, myyntityö ja metsätyö. Mahdollisimman yleisiä nimikkeitä käyttämällä olen pyrkinyt edelleen suojaamaan informanttien henkilöllisyyttä siten, ettei heitä voida tunnistaa työtehtävienkään perusteella.

3.2 Teemahaastattelu aineistonkeruun menetelmänä

Haastattelu on käytetyimpiä tiedonhankinnan muotoja monilla yhteiskunnan aloilla, myös tutkimuksessa. Tutkimushaastatteluja voidaan jaotella eri tavoin ja eri kriteerein (Tiittula & Ruusuvuori 2005, 9, 11–12). Oma valintani oli aikanaan teemahaastattelu. Teemahaastattelu on Sirkka Hirsjärven ja Helena Hurmeen (2000, 9) vakiinnuttama nimitys nk. puolistrukturoidulle haastattelumenetelmälle, jossa keskustelu kohdennetaan tiettyihin teemoihin ilman, että käytetään strukturoidulle haastattelulle tyypillistä kysymysten tarkkaa muotoa ja järjestystä. (Hirsjärvi & Hurme 2000 47–48; Tiittula & Ruusuvuori 2005, 11.) Se on suomalaisten tutkijoiden keskuudessa suosituin tapa kerätä laadullista tutkimusaineistoa (Eskola & Vastamäki 2001, 24).

Hirsjärvi ja Hurme katsovat, että puolistrukturoitu haastattelu sopii käytettäväksi erityisesti silloin, kun tutkitaan emotionaalisesti arkoja aiheita, selvitetään heikosti tiedostettuja tai muistettuja seikkoja, tai kun tutkitaan esim. arvostuksia, aikomuksia ja ihanteita. (Hirsjärvi & Hurme 1993, 35). Teemahaastattelu lähtee oletuksesta, että yhteisiä, jokapäiväisiä kokemuksia voidaan tutkia korostaen haastateltavien elämysmaailmaa ja heidän määritelmiään tilanteista. Se myös huomioi ihmisten itsensä asioille antamien merkitysten keskeisyyden ja sen, että merkitykset syntyvät vuorovaikutuksessa. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 48.) Teemahaastattelu soveltuukin omaan tutkimukseeni sekä sen aiheen (implisiittiset palkkatyökäsitykset ja työttömyyden kokemus) että tiedonintressin (informanttien omat ajatukset, käsitykset ja tulkinnat palkkatyöstä ja työttömyydestä) puolesta.

Valitsin teemahaastattelun aiheita koskevan esiyymmärrykseni perusteella: ajattelin, että työttömyys on ihmisen elämässä niin merkittävä ja kaikkia elämänalueita koskettaessaan intiimikin asia, että tiedon saaminen työttömyyden kokemisesta vaatii henkilökohtaista ja luottamuksellista kontaktia tutkijan ja haastateltavan välillä. Esiyymmärrykseni ja omat kokemukseni asiasta viestittivät myös työttömyyteen liittyvän negatiivisten konnotaatioiden ja stereotyyppien tekevän siitä tutkimusaiheena haastavan. Pidin tärkeänä, että haastateltavilla on mahdollisuus tuoda esiin juuri ne asiat, jotka he kokevat tärkeiksi ilman, että tutkijan ennalta laatimat tarkat kysymykset ohjailisivat vastauksia liikaa. Uskoin haastattelujen tekoon

¹⁶ Ammattialaksi olen merkinnyt sen alan, jolla henkilö on työurallaan pääosin toiminut. Käyttämäni ammattialojen luokittelu noudattelee työministeriön käyttämiä, pohjoismaisen ammattiluokituksen mukaisia nimikkeitä (Työministeriö 2005: Ammattiluokitus).

ryhtyessäni myös, että tutkimukseni voisi todella hyödyttää niitä, joita työttömyys on kohdannut, ja että informanttini voisivat olla osaltaan avuksi tässä yhteisessä tehtävässä. Nämä ajatukset ilmenevät myös haastattelupyynnössäni (liite 1).

Haastattelujen runkona on teema-alueuuttelo, joka sisältää seuraavat osiot: (1) *elämänkaari*, (2) *koulutus ja työ*, (3) *työttömyys*, (4) *taloudellinen tilanne*, (5) *sosiaaliset suhteet ja sosiaalinen asema*, sekä implisiittisesti (6) *arvot* ja (7) *emootiot* liittyen edellä lueteltuihin osioihin. Kaikkiin osa-alueisiin liittyy tarkentavia lisäkysymyksiä. Tarkennettu teemaluettelo on liitteenä 2. Alkuperäisenä ajatuksena teemaluettelo laadittaessa oli informanttien elämänkaaren tarkastelu ja työttömyyden sijoittaminen sen kontekstiin. Tämä toteutuikin osittain, mutta tutkimusideani painottui haastatteluprosessin kuluessa kulttuuristen mallien suuntaan, enkä katsonut tarpeelliseksi kerätä erikseen informanttien elämäkertaa kerrottuna tai kirjoitettuna.

Varsinaisia esi- tai koehaastatteluja en tehnyt. Muutamaa ensimmäistä haastattelua tosin saatettaneen sellaisina pitää, sillä mielessäni oli ajatus muokata haastattelukysymyksiä paremmin soveltuviksi mikäli aihetta niiden perusteella ilmenisi. Ensimmäiset haastattelut osoittautuivat lopulta melkeinpä parhaiten onnistuneiksi, joten ne eivät antaneet aihetta muutoksiin. Jatkoisin siis tekemällä kaikki haastattelut samaa, varsin väljää teemaluettelo käyttäen. Tähän vaikutti osaltaan myös se, etten ollut haastatteluihin lähtiessäni vielä muotoillut tutkimusongelmaani täsmällisiksi tutkimuskysymyksiksi, vaan tavoitteenani oli saada mahdollisimman laajasti tietoa työhön ja työttömyyteen liittyvistä asioista.

Aloitin tutkielmani teon kulttuuriantropologian oppiaineessa, ja viittaankin tutkielmassani usein kulttuuriantropologiseen tutkimusperinteeseen. Siinä elämäkerrallisuus (engl. *life history*, ks. Linde 1993), ymmärrettynä ihmisen omasta elämästään antamana selityksenä, jota tutkijan kysymykset ohjaavat, on ollut aina implisiittisenä metodina (Suopajarvi 2009, 88). Elämänkaariajatus heijastuukin tekemissäni haastatteluissa kysymyksenä lapsuuden ja nuoruuden työkokemuksista ja -asenteista ja niiden heijastumisesta työttömyyskokemuksessa.

Hyödynnän tätä aineistoni elämäkerrallista ulottuvuutta etsiessäni siitä työttömyyden yksilöllisiä kokemuksia kertomuksen ja kerronnan käsitteiden avulla (ks. Kokkonen 2003, 52–55). Kerronnallisesta haastattelusta kirjoittavat Matti Hyvärinen ja Varpu Löyttyniemi (2005) toteavat laadullisen haastattelun sisältävän aina paitsi faktaa, selitystä ja mielipiteitä, myös kertomuksia. Kerronnallinen haastattelu viittaakin heidän mukaansa siihen, että haastattelijä antaa tilaa kertomiselle ja kysyy sellaisia kysymyksiä, joihin voi olettaa saavansa vastauksena kertomuksia (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 191.) Omassa aineistossa tällainen oli esimerkiksi *Matille* esittämäni kysymys ”Voitteko vähä kertoa että minkälaista se lapsuus oli siellä [kotipaikalla] teillä?” Vastaukseksi sain laajahkon mikrokertomuksen lapsuuden ja nuoruuden työnteosta; tässä näkyy myös se, miten haastattelun aihe vaikutti informantin vastaukseen.

Etsin haastatteluista työttömyyskokemusten lisäksi palkkatyölle annettuja merkityksiä. Antropologi Naomi Quinn kuvaa teoksessa *Finding culture in talk* (2005) haastattelumetodia,

joka soveltuu pelkkään informaation keräämiseen keskittyvää haastattelua paremmin implisiittisten, tietoaiksen taustalla vaikuttavien kulttuuristen oletusten esiin saamiseen (Quinn 2005a, 7–9, 17). Tällaiselle menetelmälle on olennaista, että siinä annetaan haastateltavalle huomattavasti enemmän vapautta puhua kuin perinteisessä kysymys–vastaus - tyyppisessä haastattelussa. Haastateltava saa näin myös enemmän valtaa päättää, mistä puhutaan. Tavoitteena on saada informantti käyttämään kulttuurista mallia puheessaan sen sijaan, että siitä kysyttäisiin suoraan (D’Andrade 2005, 90). Haastattelijan tehtävänä on ennen kaikkea kuunnella, mutta myös huolehtia keskustelun pysymisestä asiassa (Quinn 2005a, 17). Vaikka tekemäni haastattelut eivät vastaa täysin tällaista vapaasti assosioivaa, keskustelevaa haastattelua, on niillä väljästi toteutettuna temahaastatteluna yhtymäkohtia myös siihen.

3.3 Haastattelijan rooli ja paikantuminen

Haastattelua tekevä tutkija on ammattiroolissa, johon sisältyy monenlaisia odotuksia. Hänen on tietenkin käyttäydyttävä asiallisesti, mutta lisäksi hänen on osoitettava mm. tehtäväkeskeisyyttä sekä luottamuksellisuutta, siis keskittyttävä tutkimuksen kannalta tärkeän tiedon hankkimiseen niin, että haastateltava tuntee voivansa puhua turvallisesti asioistaan. Haastattelu on olemukseltaan vuorovaikutusta: haastattelijalla on samalla sekä tutkiva että osallistuva persoona. Myös haastateltavalla on tilanteessa oma roolinsa, jonka löytämisessä haastattelijan tehtävä on auttaa. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 93–98.)

Tutkijana toimimiseen sisältyy vaatimus refleksiivisyydestä. Etnologi Outi Fingerroos (2003) pohtii tutkijan asemoitumista kulttuurien tutkimuksessa paikantamisen ja refleksiivisyyden käsitteiden kautta. Hän viittaa paikantamisella itse tutkimuksen tekemisen prosessin subjektisidonnaisuuden hahmottamiseen ja reflektoinnilla tämän sidonnaisuuden julkituontiin. *Refleksiivinen paikantaminen* on siten tutkijan tekemän paikantamisen näkyväksi tekemistä tutkimustekstissä. (Fingerroos 2003.) Refleksiivisyyden vaatimus koskee myös (tutkija)haastattelijaa: hänen on tehtävä näkyväksi omat positionsa, siis ominaisuutensa tutkijana, ja analysoitava niiden merkityksiä tutkimusprosessissa. Hänen on myös oltava tietoinen tutkijan ja haastateltavien välisistä eroista ja samanlaisuuksista ja siitä, että sekä haastateltavan että hänen oma tapansa ymmärtää ja tulkita asioita vaikuttaa aina haastattelutilanteeseen ja siinä tuotettuun aineistoon. (Rastas 2005, 93–95, vrt. esim. Suopajarvi 2009, 49.) Fingerroos (2003) hahmottele artikkelissaan nelikentän, jonka avulla reflektioivan paikantamisen eri ulottuvuuksia voidaan tarkastella tutkimuksessa.¹⁷ Tutkijan henkilökohtaisia sitoumuksia avaava itsereflektio muodostaa sen yhden osan. Itse pohdin omaa osuuttani haastattelujen onnistumiseen näin:

Haastattelemaan lähteminen tuntui minusta vaikealta. Jännitin haastatteluja ja epäilin omia taitojani. Etenkin vuoden 1995 haastattelut olivat raskaita. Tutkijan positiioini vaikutti se, että oma tilanteeni oli tietyiltä osin hyvin samankaltainen kuin haastateltavillani: olin ilman

¹⁷ Outi Fingerroos toteaa, että tutkijan itsereflektio on vain yksi, usein ylikorostunutkin, osa koko tutkimusprosessin kattavasta reflektion kokonaisuudesta. Sen muut osa-alueet ovat hänen mukaansa metodologinen, epistemologinen sekä tutkimuksen sitoumusten reflektio. (Fingerroos 2003.)

(palkka)työtä ja tuloja, mutten kuitenkaan virallisesti työtön. Elämäntilanteiden yhtäläisyydet auttoivat minua ymmärtämään kokemuksellisesti mistä he puhuivat kuvatessaan palkkatyön ulkopuolella olemistaan. Tutkijan ammattiroolin ylläpitäminen tuntui ajoittain vaikealta. Olin etenkin viimeisiä haastatteluja tehdessäni väsynyt, ja se kuuluu myös haastattelunauhoituksissa.¹⁸ Tilanteesta oli minulle kuitenkin se hyöty, että pystyin käyttämään sen kautta saamaani ymmärrystä haastateltavien tilanteesta aineiston analyysissä. Katson, että tutkimukseni emic-asetelman vuoksi omalla kokemuksellani on tässä relevanssia.

Haastattelussa tuotettu tieto on haastattelijan ja haastateltavan vuorovaikutuksen tuotetta. Tätä vuorovaikutusta ja tutkimuksen muita lähtökohtia refleктоimalla voidaan arvioida niiden vaikutusta haastattelun kulkuun ja siinä tuotettuun tietoon (Hirsjärvi & Hurme 1993; Rastas 2005, 94–97, myös esim. Taivalantti 2012, 68). Omassa tutkimuksessani tämä tarkoittaa mm. sitä, että pyrin tunnistamaan oman tilanteeni vaikutuksen haastattelutiedon muodostumiseen ja sen analyysiin. Otan esimerkiksi *Siljan* haastattelun. Havahduin sitä litteroidessani huomaamaan alkaneeni kertoa hänelle omista asioistani, jotka liittyivät haastattelun teemoihin. Puhuimme mm. väsymyksestä ja elämäntilanteen samankaltaisuuksista, jotka yhdistivät meitä, ja keskustelumme muistuttikin hetkittäin enemmän tuttavusten juttelua kuin tutkimushaastattelua. Huomioin tämän haastattelun analyysissä siten, että jätin sen ulkopuolelle ne kohdat, joissa katsoin oma puheeni vaikuttaneen selvästi *Siljan* vastauksiin. Lisäksi pyrin tulkitsemaan haastattelupuhetta niin, etten tulkitsisi *Siljan* vastauksia liiaksi oman tilanteeni kautta.

Haastattelijan rooliin kuuluu kiinteästi myös havainnointi. Hirsjärven ja Hurmeen (1993) mukaan haastattelun eräs ainutlaatuisista piirteistä on se, että tutkija voi samanaikaisesti saada tietoa kahta tutkimustapaa käyttäen: hän johdattelee henkilön kertomaan itsestään (introspektio), ja toimii samalla tilanteessa tarkkailijana. Näin sekä haastateltavan sanat että muikin käyttäytyminen ovat tarkkailun ja arvioinnin kohteena. (Hirsjärvi & Hurme 1993, 14.) Kiinnitinkin haastattelutilanteissa huomioita mm. haastateltavan äänenpainoihin ja ruumiinkieleen; ne saattavat antaa viitteitä puheena olevan asian merkityksestä tälle ja näin auttaa kysymysten tekemisessä. Esimerkiksi *Matilla* oli tapana naurahtaa tai nauraa, kun puheeksi tuli jokin hänelle vaikea aihe. Hänen äänenpainonsa pysyi kuitenkin vakavana, joten kyse ei ollut vitsailusta vaan tulkintani mukaan pikemminkin pyrkimyksestä hallita haastattelutilannetta estämällä sitä muuttumasta liian vakavaksi ja emotionaalisesti raskaaksi. *Matin* naurahdukset olivat siis vihje hänen suhtautumisestaan puheena olleisiin asioihin ja jopa niiden hänessä herättämistä tunteista (ks. esim. Apo 1999, 135–136)¹⁹. Nämä vihjeet

¹⁸ Hirsjärvi & Hurme (2000, 124–125) viittaavat haastattelijan väsymykseen ja motivaation puutteeseen haastattelua mahdollisesti haittaavina seikkoina. He kuitenkin toteavat, että koko haastattelu epäonnistuu näistä syistä vain harvoin. Katson itekin, että myös väsyneenä tekemäni haastattelut ovat käyttökelpoisia. Väsymykseni saattoi muutamien informanttien kohdalla olla jopa hyödyksi: yhteinen kokemus helpottaa luottamuksen syntyä (ks. *Siljan* haastattelu edempänä).

¹⁹ Folkloristi Satu Apon (1999, 135–136) mukaan kielenkäyttäjä (puhuja, kirjoittaja; tässä tutkielmassa siis haastateltava) ilmaisee asenteitaan ja myös tunnesuhtautumistaan käsiteltäviin asioihin paitsi valitsemillaan semanttisilla ja retorisilla keinoilla myös sanattomalla oheisviestinnällään. Nämä äänenkäyttöön, eleisiin, katseeseen ja asentoihin liittyvät viestit yhdessä sanallisen viestinnän kanssa synnyttävät tunnereaktioita myös kuulijassa, joka voi tehdä niistä päätelmiä myös puhujan kokemista tunteista. Kuvaan tunteiden jäljittämistä omasta aineistostani luvussa 8.

nousivat tärkeiksi aineiston analyysivaiheessa, kun jäljitin siitä työttömyyden kokemuksia.

Totesin edellä pyrkiväni tunnistamaan oman tilanteeni vaikutuksen haastattelutiedon muodostumiseen ja sen analyysiin. Tutkijan paikantumiseen tutkimuksessa kuuluukin folkloristi Mari Hatakan mukaan tietoteoreettisten ja metodisten valintojen julkituonnin lisäksi tutkijan analyysin ja tulkinnan taustalla vaikuttavien tekijöiden tunnistaminen ja reflektointi. (Hatakka 2004, 171; ks. myös Fingerroos 2003). Hatakka kuvaa, kuinka hänen oma ymmärryksensä samasta aineistosta erosi kahdella eri lukukerralla, joiden välillä oli yli kymmenen vuotta. Keskeistä tulkinnan ja ymmärryksen muutoksessa oli toisaalta iän mukanaan tuoma elämäkokemus, toisaalta tutkijantaitojen kehittyminen. (Hatakka 2004, 177–181.)

Hatakan kuvauksella on tärkeä yhtymäkohta omiin haastatteluihini ja ymmärrykseeni niistä. Myös minulla haastattelujen teon ja niiden ensimmäisten tulkintakertojen sekä niihin uudelleen palaamisen välillä kului pitkä aika. Haastattelut tehdessäni olin opiskelija, jonka työkokemus rajoittui lähinnä kesätöihin. Kaikki haastateltavat olivat minua vanhempia. Palatessani uudelleen aineiston pariin olin vuosia eri työpaikoissa ja välillä työttömänä ollut nainen ja vanhempi kuin monet informantit haastatteluhetkellä olivat. Vaikka kuvasin edellä oman ja joidenkin informanttieni tilanteen samankaltaisuutta, katson kokemieni työttömyysjaksojen tuovan uudenlaista syvyyttä työttömyyden kokemukselliseen ymmärtämiseen. Esiymmärrykseni kokemuksen merkityksistä on siis lisääntynyt, mikä helpotti tulkintojen tekemistä.

Ikä auttaakin ymmärtämään sellaista, mikä haastatteluja tehdessä tuntui vieraalta; esimerkkinä vaikkapa *Sirkan* puhe keski-ikäisen kriisistä ja siihen liittyvistä elämänvalinnoista, joita työttömyys osaltaan suuntaa. Uuden teoreettisen viitekehyksen ja uusien tutkimuskysymysten kautta myös tietoteoreettinen asennoitumiseni haastatteluaineistoon on muuttunut. Tiedostamalla nämä seikat pyrin vahvistamaan tutkimukseni objektiivisuutta sellaisena kuin se laadullisessa tutkimuksessa ymmärretään (ks. Hatakka 2004, 181).

3.4 Haastattelut

Tein kaikki kolmetoista haastattelua Ylikiimingin työvoimatoimiston yhteydessä olevassa toimistohuoneessa, joka oli tyhjillään osan viikosta. Tämä ratkaisu oli täysin käytännön sanelema, sillä minulla ei ollut autoa enkä siten voinut matkustaa ympäri laajaa kuntaa haastattelemassa informanteja heidän kodeissaan. Haastattelut etenivät siten, että tapasimme informantin kanssa työvoimatoimistossa ja siirryimme haastattelutilaan. Aluksi rupattelimme hetken, ja selitin haastateltavalle vielä, mistä haastattelussa on kyse. Pyysin kaikilta informanteilta luvan tallentaa haastattelut nauhurille, eikä kukaan tätä kieltänyt. Pyrin luomaan haastattelulle luontevan ja rennon ilmapiirin; useimpien kanssa joimme haastattelun kuluessa kahvit ja keskustelimme samalla ”epävirallisesti”, ilman nauhuria. Haastatteluista

kaksi tallentui nauhalle puutteellisesti nauhurin toimintahäiriön takia.²⁰

Karu toimistohuone ei ollut haastatteluympäristönä erityisen viihtyisä, mutta rauhallinen se oli. Tilan ongelmana sen sijaan pidän sen suoraa fyysistä yhteyttä työvoimatoimistoon ja -viranomaisiin: voi ajatella, että haastatteluun tulevat kokivat haastattelulla olevan jotain tekemistä heidän työnhakunsa kanssa²¹. Kokemusta saattoi vahvistaa sekin, että myös haastattelupyynnön välittyi työvoimaneuvojan kautta. Tämän tiedostaen varmistin, että jokainen haastateltava ymmärtää, ettei tilanteella tai minulla tutkijana ole mitään tekemistä työvoimahallinnon kanssa eikä haastatteluun osallistuminen vaikuta mitenkään siihen osallistuvan työnhakuun, työttömyysetuuksiin tai työnsaantinäkymiin.

Mietin silti, oliko paikan valinnalla sittenkin vaikutusta haastateltavieni kertomuksiin. Antropologi Tiina Suopajärvi kirjoittaa haastattelukysymysten laatimiseen viitaten, että haastateltavilla voi olla ennako-oletuksia siitä, suhtautuuko haastattelija myönteisesti vai kielteisesti haastattelun aiheeseen, ja he saattavat sovittaa vastauksensa tämän oletuksen mukaisesti. (Suopajärvi 2009, 48). On mahdollista, että informanttini mielsivät minun olevan jotenkin ”työvoimaviranomaisten puolella”, vaikka selitin heille, ettei näin ole. Pidänkin tärkeänä ja relevanttina kysyä, olisinko saanut kysymyksiini erilaisia vastauksia neutraalimmassa ympäristössä. Olisiko siihen työttömän rooliin, johon haastattelutilanne ja -aihe informanttini asettivat, tullut suurempia halkeamia kotona oman pöydän ääressä keskusteltaessa?

Hirsjärvi ja Hurme (2000, 127) toteavat kuitenkin haastattelujen edellyttävän rauhallista tilaa, jonka toisten ihmisten läsnäolo saattaa vaarantaa. Kotihaastatteluihinkin voi siis liittyä ongelmia (Eskola & Suoranta 1998, 91, myös esim. Suopajärvi 2009, 63; Tolonen & Palmu 2007, 102). Ajattelen, että työvoimatoimisto toimintoinen ja tiloinen oli informanteille tuttu paikka ja luonteva osa heidän arkeaan, ja haastattelupyynnön välittänyt työvoimaneuvoja oli monelle tuttu muistakin yhteyksistä. Toisin kuin koti, toimisto oli myös kaikille haastateltavani haastatteluympäristönä tasalaatuinen. Oletankin, ettei paikan valinnalla ollut oleellisesta merkitystä haastattelujen sujumiselle.

Konkreettiseksi kentäksi muodostui siis työvoimatoimiston taukuhuone ja tutkimusaineistokseni informanttieni ja minun siellä yhdessä tuottamamme haastattelukertomukset, ”työttömyyselämäntarinat”.²² Etnologi Pilvi Hämeenahon (2014, 61) tavoin tein siis tutkimukseni ”kotona” (engl. *anthropology at home*). Tutkimuksen lähtökohtana on tällöin aineiston keruu fyysisesti ja usein myös sosiokulttuurisesti lähellä omaa kotia, itselle tuttujen tai läheisten tahojen parissa. Hämeenahon tavoin myös minulla

²⁰ Toisesta vaillinaisesta haastattelusta (*Teppo*) puuttuu alusta n. 15 minuuttia ja toisesta (*Pekka*) n. 30 minuuttia nauhurin toimintahäiriön takia. Osan tallentumattomista tiedoista sain kirjattua muistiinpanoihini.

²¹ Työttömiä isiä tutkinut Kokkonen (2003, 39) kirjoittaa, ettei työvoimatoimisto tuntunut hänestä luontevalta paikalta haastattelujen tekemiseen, ja viittaa Eskolan & Suorannan (1998, 92–93) toteamukseen, jonka mukaan eräät kodin ulkopuoliset paikat eivät ole lainkaan neutraaleja haastattelun kannalta.

²² Fingerroos ja Jouhki (2014, 83) kirjoittavat, että nykyetnologiassa ”kenttä” määritelläänkin (konkreettisen paikan sijasta tai lisäksi) tutkimusaineistojen muodostumisen prosessiksi, jonka rajat määrittyvät viime kädessä tutkijan tekemien kysymyksenasettelujen, tulkintojen ja kirjoittamisen kautta.

tutkijan, yksityishenkilön ja työelämän ulkopuolella olijan roolit limittyivät haastatteluja tehdessäni.

Vuorovaikutus haastattelutilanteessa

Tutkimushaastattelu on aina vuorovaikutustilanne, ja se muistuttaa sellaisena keinoiltaan ja oletuksiltaan muita kasvokkaisia keskusteluja. Se eroaa arkikeskusteluista siten, että haastattelulla on aina tietty tarkoitus ja sen osallistujat ovat erityisissä rooleissa: haastatteliija tiedon vastaanottajana ja keskustelun ohjaajana, haastateltava tiedon antajana (Ruusuvuori & Tiittula 2005, 22.) Kuvaan seuraavassa haastattelujen vuorovaikutukseen, rooleihin ja haastattelujen luotettavuuteen liittyviä asioita *Pekan* haastattelun kautta.

Pekan haastattelu erosi selvästi muista ennen muuta vuorovaikutuksen kannalta: *Pekka* oli haastattelussa hyvin vähäpuheinen. Syntyi vaikutelma, että hänellä ei vapaaehtoisesta haastateltavana olostaan huolimatta joko ollut juuri sanottavaa haastattelun teemoista tai hän ei halunnut puhua niistä. Hän kyllä vastaili kysymyksiini, mutta lyhyesti, ja hänen omaaloitteisesti esiin ottamansa puheenaiheet eivät liittyneet varsinaisesti haastattelun teemoihin. *Pekka* käyttäytyi korrektisti, mutta tulkitsin hänen olemuksestaan tiettyä varautuneisuutta; häneen oli esimerkiksi vaikea saada katsekontaktia. Haastattelu jätti minulle hämmentyneen olon. (Vrt. Kokkonen 2003, 44; Tolonen & Palmu 2007, 102.)

Pohdinkin, onnistuinko auttamaan *Pekkaa* löytämään oman roolinsa haastattelussa. Korostinko liikaa keskustelumme haastatteluluonnetta? Sari Kokkonen (2003, 45) kirjoittaa, että haastateltu voi pyrkiä reagoimaan ja vastaamaan siten kuin olettaa haastattelijan toivovan, ja viittaa Mikko Lehtosen ajatukseen kommunikaation kaksisuuntaisuudesta: puhe heijastaa puhujan näkökulman lisäksi käsitystä siitä, mitä tämä ajattelee kuulijan ajattelevan tai tietävän asiasta. Olisin siis ehkä saanut *Pekalta* – ja muiltakin informanteilta – erilaisia vastauksia toisenlaisilla kysymyksenasetteluilla ja paremmalla haastattelutekniikalla (Hirsjärvi & Hurme 2000, 125). Harkitsinkin *Pekan* haastattelun jättämistä analysoitavan aineiston ulkopuolelle. Koin, että joudun johdattelemaan häntä liikaa saadakseni vastauksia, emmekä saaneet hänen kanssaan käytyä läpi kaikkia haastatteluteemoja siten, kuin teemahaastattelussa ehkä kuuluisi (Eskola & Vastamäki 2001, 26–27).

Pääsääntöisesti kävimme kunkin informantin kanssa kaikki haastatteluteemat läpi, mutta haastattelujen kulussa oli eroja: toiset haastateltavat olivat puheliaampia kuin toiset, ja teema-alueiden painotuksissa oli eroja. Aivan helppona en haastattelujen tekoa kuitenkaan pitänyt. Vaikeimmaksi koin keskustelun pitämisen haastatteluteemojen puitteissa. Nauhoille tarttui paljon sellaista, mikä osoittautui tutkimuksen kannalta epäolennaiseksi. Ajattelin aluksi myös, etten saanut kaikkien haastateltavien kanssa käydyksi jokaista teema-aluetta riittävän kattavasti läpi. Käytännön haastattelututkimuksessa teemojen järjestyksen ja laajuuden vaihtelu haastattelusta toiseen on kuitenkin tavallista (Eskola & Vastamäki 2001, 26–27). Tämä ”vika” osoittautuikin lopulta hyödylliseksi aineiston analyysivaiheessa, kun pitkän tauon jälkeen palasin tarkastelemaan teemojen painotuksia informanttien haastattelukertomuksissa (ks. luvut 7 ja 8).

Haastatteluaineiston arviointia

En siis jättänyt Pekan haastattelua aineiston ulkopuolelle, vaikka aprikoinkin sen luotettavuutta. Tunnistin kuitenkin sen arvon mikä tällaisella muista selvästi poikkeavalla haastattelulla saattaa laadulliselle tutkimukselle olla.²³ Yhdyn tässä Kokkososen (2003, 45) toteamukseen, ettei haastateltavan niukkasuus ole merkki haastattelun laadusta. Hän pitääkin tärkeänä, ettei aineiston arvoa mitata ainakaan pelkästään sen laajuuden perustella.

Haastattelujen laadun ja luotettavuuden lisäksi pohdin myös niiden määrää. Sitä arvioidessani tärkeintä oli se, että katsoin niistä saadun aineiston riittäväksi laadulliseen tutkimukseen, jossa ei pyritä yleistettävyyteen vaan syvälliseen tietoon rajatusta aiheesta. Haastattelututkimukseni sivuaa kokemuksen tutkimuksen osalta fenomenologista tutkimusta, jossa haastateltavien määrää tärkeämpää on aineiston laatu (ks. Lehtomaa 2008, 169), jota puolestaan määrittää mm. avointen, teoreettisesti ennalta määrittämättömien haastattelukysymysten käyttö (Laine 2010, 35). Haastatteluni tulevatkin aika lähelle Laineen (2010, 36) kuvaamaa luonnollista, keskustelunomaista haastattelua, jossa kysymykset ovat esimerkiksi tyypillisen päivän kuvailuun kannustavia. Vaikka en teekään fenomenologista tutkimusta, päätelen silti, että haastattelumenetelmäni sallii kokemuksen analysoinnin ja tulkinnan tekemisen informanttieni kerronnan ehdoilla.

Kokemusten lisäksi olen etsinyt aineistostani jaettuja kulttuurisia käsityksiä. Pohdin, voiko näinkin suppeasta aineistosta tehdä päätelmiä siitä, onko jokin malli jaettu laajemminkin kuin vain tämän aineiston tasolla. Nojaan tässä kognitiiviantropologi Roy D'Andradeen (2005). Hänen mukaansa kulttuuristen mallien tutkimus ei ole vielä niin vakiintunutta, että kokemuksen perusteella voitaisiin määrittellä sopiva otos. Hän toteaa kuitenkin aineistojen osoittavan, että kulttuuriset mallit ovat yleensä vahvasti jaettuina.²⁴ Toisaalta en, kuten todettua, pyrikään laajaan yleistettävyyteen, vaan nimenomaan omien informanttieni käsitysten tutkimiseen.

Etnologisessa traditiossa aineiston koko sinänsä ei olekaan hyvän tutkimuksen mittari. Outi Fingerroos ja Jukka Jouhki kirjoittavat, että etnologinen tutkimus voi olla pätevä, vaikka aineistona olisi vain muutaman ihmisen haastattelut (tai jopa vain yhden, ks. esim. Koskinen-Koivisto 2013). Monesti tutkimuksen keskiössä on tutkittavan kentän ja siltä peräisin olevien aineistojen erityisyys (Fingerroos & Jouhki 2014, 103). Myöskään luotettavuus Pertti Alasuutarin (2011, 29, 90–91) kuvaaman laadullisen tutkimuksen faktaa-²³

²³ Hirsjärven ja Hurmeen (1993, 92–93; 2000, 126) mukaan eräs mahdollinen syy haastateltavan niukkaan reagointiin voi olla vaikea elämäntilanne tai hänelle arkaluontoinen aihe; hän on tällöin tavallaan tutkijan tavoittamattomissa. Pidän mahdollisena että Pekan kohdalla asia oli näin, sillä myös tietyt haastattelun sisältöön liittyvät asiat tuntuivat viittaavan tähän. Minun tulee siis huomioida se mahdollisuus, että työttömyys on juuri Pekalle erityisen vaikeaa, ja tunnistaa tämän huomion arvo tutkimukselleni.

²⁴ D'Andrade arvioi tehtyihin tutkimuksiin perustuen 20–30 informantin otoksen riittäväksi, jotta voidaan arvioida kohtuullisen luotettavasti onko jokin kulttuurinen malli jaettu laajan kulttuurisen ryhmän tasolla (D'Andrade 2005, 99). Oma aineistoni on tätä suppeampi, joten joudun tukeutumaan tutkimuskirjallisuuteen mikäli haluan selvittää aineiston perusteella muodostamani mallin pätevyyttä laajemmin kuin vain omassa aineistossani.

merkityksessä, jossa tutkittava aineisto mielletään vastaajien väitteiksi todellisuudesta, ei heidän mukaansa yksinään ratkaise etnologisten aineistojen hedelmällisyyttä, vaan pikemminkin se, ovatko ne tutkimuskysymysten kannalta relevantteja. (Fingerroos & Jouhki 2014, 103.) Tekemäni haastattelut voidaan siis nähdä käyttökelpoisina todisteina työttömyydestä ja sen kokemisesta määrättyssä ajassa ja paikassa, ja minun tehtäväni tutkijana on osata tulkita niitä.

Etnologina olen kiinnostunut haastatteluista löydettävissä olevista kulttuurisista merkityksistä, joita niissä liitetään työhön ja työttömyyteen. Pysin siis tulkitsemaan niitä merkityksiä, joita ihmiset antavat kokemuksilleen jaetun kulttuurisen tiedon kontekstissa. Tarkastelen aineistoni edustavutta tästä lähtökohdasta (ks. Hatakka 2004, 173). Empirististä fakthanäkökulmaa paremmin tällaisten kulttuuristen jäsenysten tutkimiseen soveltuu Alasuutarin mukaan *näytenäkökulma*. Siinä tutkimusmateriaali tematisoidaan tutkittavan todellisuuden osaksi, ”näytteeksi” siitä, eikä väittämäksi todellisuudesta, kuten fakthanäkökulmassa. Tutkittavana on siis *aineiston todellisuus*, ja kysymys aineiston ”totuudenmukaisuudesta” on epäoleellinen. Kulttuuristen jäsenysten analyysissä eritellään, miten teksti, tässä tapauksessa haastattelukertomus, jäsentää maailmaa. (Alasuutari 2011, 114–115.)

Työttömyyttä kilpakirjoitusaineiston avulla tutkinut Teemu Taira toteaa, että aineistoista voidaan saada selville erilaisia kysymyksenasetteluja palvelevia asioita. Hän kuvaa luentaansa aineistostaan niin, että aineisto toimii hänelle ”kulkuneuvona niihin sosiokulttuurisiin konteksteihin²⁵, jotka työttömien kirjoituksia jäsentävät ja joita kirjoittajat muokkaavat uudelleen” (Taira 2004, 45). Tairaa mukaillen voin lukea omaa haastatteluaineistoani ”kulkuneuvona” sen kautta avautuviin laajempiin työttömyyden kokemista muovaaviin kulttuurisiin ilmiöihin, kuten työhön liittyviin kulttuurisiin arvoihin ja merkityksiin sekä yhteiskuntajärjestykseen (Taira 2004, 44–45; Fingerroos & Jouhki 2014, 103).

3.5 Aineiston analyysi

Kulttuurintutkija Johanna Uotinen (2008, 135) katsoo, että laadullisen tutkimuksen keskeisintä antia ovat juuri sen aineistojen muodostamisessa ja analyysissä käytetyt keinot ja tavat, joita harvoin kuvataan tutkimusraportissa kovin tarkasti. Näillä käytännöillä on kuitenkin suuri vaikutus siihen, miten informantit näyttäytyvät tutkimusteksteissä. Uotinen kiinnittää erityistä huomiota tutkittavien oman äänen kuulumiseen – tai kulumattomuuteen – tekstissä, onhan yksi laadullisen tutkimuksen tavoitteista tunnustaa tutkittavien subjektiviteetti, ja tämä ilmaistaan heidän oman äänensä kunnioittamisena. Se, kuuluuko tämä ääni vai ei, ratkeaa paljolti juuri aineiston muodostamisessa ja analyysissä. (Uotinen 2008, 133–135.) Huomio on relevantti myös tässä tutkielmassa. Uotinen (2008, 147) toteaa, ettei yksiselitteisesti voida sanoa, mitkä analyysitavat tai -välineet ovat tässä suhteessa parhaita.

²⁵ Konteksti ei Tairan (2006, 71) mukaan viittaa tässä mihinkään valmiina olevan taustaan, johon aineisto sijoitetaan tai joka selittää sitä, vaan konteksti verkostomaiseksi suhdejärjestelmäksi ymmärrettynä rakentuu erilaisten kulkuneuvojen avulla, ja on siis hahmotettavissa vasta tutkimuksen lopussa.

Olellaista tutkimuksen kannalta onkin se, että tehdyt valinnat ja niiden seuraukset tulevat kuvatuksi mahdollisimman tarkasti. Tähän pyrin itsekkin seuraavassa.

Tutkijan esiymmärrys suuntaa tutkimuksessa aina sekä tulkintaa että aineiston (temaattista) järjestämistä, tässä tapauksessa haastattelujen muokkaamista tutkimusaineistoksi. Tätä esiymmärrystä ja tutkimuksen muita lähtökohtia refleктоimalla voidaan arvioida niiden vaikutusta tutkimuksen kulkuun ja siinä tuotettuun tietoon, kuten edellä haastattelijan roolia pohtiessani kuvasin (ks. myös Fingerroos 2003). Yhdistän analyysissäni *aineistolähtöisen* ja *teoriaohjaavan*²⁶ (Tuomi & Sarajärvi 2012, 108–120) lähestymistavan piirteitä: etsin teemat – tarkemmin sanottuna niiden sisällöt ja painotukset – aineistosta, mutta teoriasta johdetut käsitteet ja teoreettiset tarkastelukulmat ohjaavat aineiston tarkastelua ja tulkintaa (ks. Leinonen 2013, 62).

Jari Eskolan ja Juha Suorannan (1998, 150) mukaan laadullisen aineiston analyysi ja tulkinta voidaan nähdä toisistaan ainakin jossain määrin erillisinä tapahtumina. Analyysissä nimensä mukaisesti erotellaan datasta tutkimusongelman kannalta relevantti aines, ja näin saadusta informaatiosta tehdään sitten tulkintoja. Täydellistä eroa näiden vaiheiden välille ei voi tehdä, ohjaahan analyysissä tehtäviä valintoja vähintäänkin tutkijan teoreettinen esiymmärrys tutkimuskohteesta, ja analyysi ja tulkinta ovat näin läsnä tutkimuksen kaikissa vaiheissa sen alusta saakka (Korkiakangas 2005, 138). Selkeyden vuoksi kuvaan tässä luvussa erikseen aineiston datasta tutkimusaineistoksi jäsentämisen ja aineiston luennan sitä ohjaavien teoreettisten näkökulmien kautta.²⁷

Aloitin aineistoni käsittelyn haastattelujen litteroinnilla. Pyrin purkamaan tekemäni haastattelut nauhoilta tekstiksi mahdollisimman pian haastattelujen tekemisen jälkeen varmistaakseni, että saan tekstiin tuoreeltaan kaikki haastatteluun ja sen kulkuun liittyvät huomiot, tunnelmat sekä muun suoraan haastattelunauhoille tarttumattoman aineksen. **Taulukosta 2** ilmenevät käyttämäni litterointimerkinnät, joita esiintyy myös kautta tutkielman esittämässäni haastatteluotteissa (vrt. Kokkonen 2003, 66).

Litterointimerkintä	Selitys
Kolme pistettä: ...	Tauko puheessa
Kenoviivat: /naurahtaa/ /ess/	Puhujan ilmaisun kuvausta tai epäselvää puhetta
Hakasulkeet: [työpaikan]	Täydentävää ja selventävää tietoa tai kommentteja
Tekstiä sulkeissa: (joo, niin)	Päälle puhumista; toisen osapuolen puhetta toisen puheenvuoron aikana
Kolme pistettä sulkeissa (...)	Pois jätettyä puhetta; toistoa, asian vierestä puhumista tmv.

Taulukko 2. Litterointimerkinnät.

²⁶ Tuomi ja Sarajärvi (2012) kuvaavat kolme laadullisen aineiston analyysitapaa, jotka eroavat toisistaan suhteessa teorian asemaan analyysissä: aineistolähtöisen, teorialähtöisen ja teoriaohjaavan ja analyysin.

²⁷ Myös ”pelkkä” analyysi – aineiston järjestäminen ja luokittelu – sisältää aina tulkintaa (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006; Eskola & Suoranta 1998, 150), mutta tarkoitan tässä tulkinnalla sitä vaihetta, jolloin tuon teoreettiset käsitteet avukseni aineiston analyysiin (ks. Kangasvuo 2006).

Litteroin haastattelut sanatarkasti, ja merkitsin tekstiin tauot, naurahdukset, äänenpainojen muutokset ja muut haastattelupuheen tulkintaan vaikuttavat seikat. Merkitsin myös ”päälle puhumiset” eli toisen osapuolen puheenvuoron aikana esitetyt kommentit.²⁸

Kävin haastatteluaineiston yksityiskohtaisesti läpi litterointiprosessin kuluessa. Laadullisen aineiston kohdalla aineiston perusteellinen tunteminen on välttämätöntä (Eskola & Suoranta 1998, 151; Korkiakangas 2005, 138), ja tutkijan itsensä tekemä litterointi onkin erinomainen tapa tutustua aineistoon perusteellisesti (Kokkonen 2003, 66). Litterointivaiheessa tutkija tarkkailee myös omaa haastattelijan rooliaan ainakin jossain määrin ”ulkopuolelta”, ja voi näin ollen tehdä huomioita haastattelutilanteen vuorovaikutuksesta ja omasta toiminnastaan haastattelijana. Litteroituani kaikki kolmetoista haastattelua käsissäni oli 203 tulostettua A4-liuskaa tekstiä (kirjasintyyppi ja -koko Times New Roman 12 pt, riviväli 1,0). Litteroidun haastattelun keskimääräinen pituus on 15,6 sivua pisimmän haastattelun ollessa 23 sivun mittainen. Nauhoitettujen haastattelujen keskimääräinen kesto on yksi tunti.

Tutkijan ääni kuuluu tutkimuksessa myös hänen tekemissään metodisissa ja teoreettisissa valinnoissa, joten niiden eksplikointi on tärkeää tutkimuksen luotettavuuden kannalta. Kuvaankin aineiston analyysissä käyttämäni teoreettiset käsitteet ja näkökulmat laajemmin luvussa 5 ja esitän tässä vain lyhyesti sen, kuinka sovellan niitä aineistoni analyysissä ja luennassa. Tarkastelen haastatteluja *kulttuuristen mallien, kerronnan ja kerronnallisuuden* sekä *kokemuksen* käsitteiden avulla. Huomioin aineistoni kerronnallisuuden lukemalla litteroituja haastatteluja elämäntarinoiksi ja -kerrontana. Sovellan tässä Vilma Hännisen (2010, 172) kuvaamaa aineiston holistis-sisällöllistä analyysitapaa, jossa kiinnitetään huomiota haastattelussa syntyneen elämäntarinan keskeisiin teemoihin, yleiseen sävyyn kielikuviin, henkilöhahmoihin jne. (ks. myös Lieblich ym. 1998)²⁹. Tarkastelen siis kutakin haastattelua kokonaisuutena tavoittaakseni sen konkreettisen elämäntilanteen kokonaisuuden – eletyn työttömyyden – jossa kokemus työttömyydestä muodostuu. Kiinnitän huomiota myös haastattelujen tunnesävyyn.

Aineistoni on itsessään kerronnallista ja moniäänistä. Se ilmentää sitä, miten kukin informanttini itse kokee työttömyytensä. Tuon heidän kerrontaansa esille kautta tutkielman tarkoituksellisen runsaiden aineistositaattien muodossa, jotta aineiston rikkaus ja kerronnallisuus konkretisoituu myös lukijalle. Kerronta on tutkielmassani sekä työttömyyttä

²⁸ Roy D’Andraden mukaan litteroinnin vaadittava tarkkuus riippuu tutkimuksen tavoitteista. Jaettujen kognitiivisten kulttuuristen mallien tutkimiseen riittää sanatarkka litterointi, kun taas asenteiden ja tunteiden tutkiminen saattaa vaatia tarkempaa kirjaamista, josta ilmenevät puheen tauot, toistot, painotukset jne. (D’Andrade 2005, 91.) Itse tutkin sekä jaettua kulttuurista ainesta että henkilökohtaista kokemusta, joten tarkka litterointi on perusteltua.

²⁹ Narratiivitutkijat Amia Lieblich ym. (1998) kuvaavat kaksi toisistaan poikkeavaa tapaa lukea kerronnallista ja elämäntarina-aineistoa: kategorisen (Hänninen 2010, 166: kategoriaalinen) ja holistisen, joiden lisäksi he erottavat muoto–sisältö -dikotomian omaksi tarkastelu-olottuvuudekseen. Kategorinen lähestymistapa edellyttää yksittäisen haastattelukokonaisuuden pilkkomista osiin, jotka kootaan ja luokitellaan analyysin kuluessa. Kokonaisvaltaisessa, holistisessa tarkastelutavassa puolestaan yksilön haastattelukertomusta luetaan kokonaisuutena, jolloin sen jokainen osa suhteutetaan tarkastelussa tekstin kokonaisuuteen. Siinä missä kategorinen lukutapa sopii tietyn ihmisryhmän jakamien ilmiöiden, kuten kulttuuristen mallien tarkasteluun, soveltuu holistinen näkökulma hyvin silloin, kun tutkitaan henkilöä ”kokonaisuutena”; hänen asemansa ja sen kehittymistä vallitsevaan tilanteeseen. (Lieblich ym. 1998, 12–18.)

koskevan tiedon lähde että osa teoreettista viitekehystä. Käytän siis kerrontaa ja kerronnallisuutta teoreettisina käsitteinä kuvatessani informanttien haastattelupuhetta, heidän ”työttömyyselämäkertomuksiaan” (ks. luku 5). Aineiston varsinaisen analyysin teen kuitenkin Lieblichin ym. (1998) kuvaamaa kategorista analyysitapaa käyttäen: sovellan siinä kulttuuristen mallien käsitettä tavalla, jota kuvaan seuraavaksi. Kerronnallisuuden tarjoama holistinen, avoin asenne suhteessa aineiston tarkasteluun toimii analyysissäni vastapainona tälle kategoriselle lähestymistavalle.

Etnologi Pirjo Korkiakangas (2005, 138–139) kirjoittaa, että etsittäessä aineistosta kulttuurisesti jaettavaa ja yhteisesti tunnistettavaa ainesta – tässä tapauksessa jaettuja palkkatyökäsityksiä – tulee aineisto käydä läpi systemaattisesti esim. teemoittelemalla tai luokittelemalla. Näin siitä voidaan löytää tutkimuksen kannalta merkitykselliset aiheet ja asiat ja rakentaa niiden pohjalta kulttuurisesti jaettuja kokonaisuuksia. Aineiston ja teoreettisten käsitteiden yhteen liittäminen vaatii lisäksi syvällisempää analyttistä tulkintaa sekä kontekstin huomioimista kokonaisaineistoihin palaamalla; analyysitulosten mekaaninen esittäminen ei riitä. Käytänkin litteroimieni tekstien analyysissä juuri laadullisen aineiston perinteisiä analyysitapoja: teemoittelua, luokittelua ja havaintojen pelkistämistä tiivistämällä.³⁰ Noudattelen tässä pitkälti kognitiivisesta antropologiasta juontuvassa kulttuuristen mallien tutkimisessa käytettävää aineistolähtöistä sisällönanalyysia (esim. Leinonen 2013, 63; Suopajärvi 2009, 89–92).

Aloitin teemoittelun käsittelemällä aineistoa horisontaalisesti, haastatteluteemoittain: kävin jokaisen haastattelun läpi etsien niistä haastattelujen teema-aluerungon (liite 2) mukaisesti työhön, työttömyyteen, taloudelliseen tilanteeseen, sosiaalisiin suhteisiin ja asemaan sekä ajankäyttöön sekä implisiittisiin arvoihin ja emootioihin liittyvät kohdat, ja koodasin ne eri väreillä. Lisäksi poimin aineistosta spontaanisti nousseisiin teemoihin – alkoholiin, politiikkaan ja byrokraatiaan sekä maaseudun ja kaupungin eroihin – liittyvät maininnat, ja värikoodasin myös ne. Keräsin jokaisesta haastattelusta kutakin edellä lueteltua teemaa koskevat kohdat ja tein niistä yhden, teemakohtaisen tiedoston. Jatkoin työtä vielä niin, että jaoin kunkin teeman miesten ja naisten tiedostoihin: näin syntyi siis kustakin teemasta *teema_työ:miehet*, *teema_työ:naiset* –tyyppisiä tiedostoja, yhteensä 20 tiedostoa.

Seuraavaksi käsitteelin aineiston vertikaalisesti, haastatteluittain. Tarkastelin kutakin haastattelua kokonaisena kertomuksena ja kiinnitin huomiota siihen, mitkä teemat painottuvat kussakin haastattelussa. Sain näin esille informanttien välisiä eroja heidän kertoessaan työttömyyden konkreettisesta ilmenemisestä omassa arjessaan. Tällä tavalla menetellen sain sekä kaikki teemat kattavan pitkittäisotoksen kustakin yksittäisestä haastattelusta että kaikki haastattelut kattavan poikkileikkauksen kustakin teemasta, jälkimmäiset vielä sukupuolittain jaoteltuina. Näin minulle muodostui varsin selkeä kuva siitä, mitä kustakin teemasta on koko

³⁰ Tein koodaustyön manuaalisesti, koska työtä aloittaessani en ollut kuullutkaan nykyään yleisesti käytetyistä laadullisen analyysin tietokoneohjelmista (esim. NVivo), eikä minulle myöhemminkään tullut tilaisuutta sellaisten kokeilemiseen. Olisikin kiinnostavaa tietää, olisiko tietokoneavusteinen analyysi saanut aineistostani esille jotain sellaista, mikä nyt jäi puuttumaan, tai olisiko päinvastoin jotakin nyt löytynyttä jäänyt piiloon (ks. Uotinen 2008).

aineiston tasolla sanottu, samoin kuin siitä, miten teemat jakaantuvat ja painottuvat kunkin yksittäisen informantin haastattelussa.

Palattuani tutkielman teossa olleen pitkän tauon jälkeen taas aineistoni pariin aloitin siihen uudelleen tutustumisen lukemalla haastattelut läpi ja kuuntelemalla haastattelunauhoituksia. Lehtomaan (2009, 190) mukaan tutkijan onkin syytä palata alkuperäiseen tutkimusaineistoon aina, jos tutkimuksen tekeminen katkeaa (ks. myös esim. Taivalantti 2012; Hatakka 2004). Palautin mieleeni myös edellä kuvaamani teemoittelun tulokset lukemalla koodaamaani aineistoa uudelleen läpi haastattelu haastattelulta ja teema teemalta. Pyrin pääsemään syvemmälle aineistooni ja selkiyttämään sitä edelleen niin, että saisin siitä esille enemmän informaatiota ja siten vastauksia tutkimuskysymyksiini (Eskola & Suoranta 1998, 137). Käytin tässä apunani aineiston *tyypittelyä*.

Tyypittelyssä analyysi viedään astetta pidemmälle kuin teemoittelussa: siinä aineistoa kuvataan laajemmin. Tyypittelyä varten aineistoa on työstettävä aktiivisesti ja tavoitteellisesti, jotta sitä saadaan tiivistettyä perusteellisesti. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006). Toteutin tämän pelkistämällä koodaamiani teemoja *tiivistyksiksi*: summasin jokaisen kutakin teemaa koskevan haastattelumaininnan yhteen ”ydinlauseeseen”, josta ilmenee se, minkä minä tutkijana tulkitseen olevan tuossa maininnassa keskeistä.³¹ Tein tiivistykset kustakin teemasta, ja jaoin nämäkin miesten ja naisten tiedostoiksi samalla tavalla kuin teema-tiedostot aiemmin.

Vertailin edelleen eri informanttien tiettyä teemaa koskevista haastattelumaininnoista tekemiäni tiivistyksiä ja pyrin löytämään niistä ”teeman teemoja”, informanttien tiivistyksissä toistuvia ilmaisuja ja käsityksiä. Yhdistelin nämä teemojen tiivistykset käsitystyypeiksi, *lausumiksi*. Lausumat siis kuvaavat informanttien haastattelupuheesta pelkistämiäni käsityksiä haastattelun teemojen aiheista, kuten työn merkityksestä, työttömyyden vaikutuksesta taloudelliseen tilanteeseen ja sosiaalisiin suhteisiin jne. Selkiyttääkseni tekemiäni tyypittelyä edelleen käytin apuna aineiston pienimuotoista *kvantifiointia*: sen avulla voidaan laskea, kuinka monesti jokin tietty asia ilmenee aineistossa (Tuomi & Sarajärvi 2012, 120).

Kvantifioinnin³² avulla pyrin löytämään erityisesti työn ja palkkatyön teemoihin liittyviä, jaettuja käsityksiä, joita tarkastelen kulttuurisen mallin käsitteen avulla. Muodostamastani matriisista kävi ilmi paitsi lausumien jakaantuminen kaikkien haastattelujen kesken myös niiden painotuserot eri informanteilla. Matriisista oli näin ollen hyötyä palkkatyökäsitysten selvittämisen lisäksi myös tutkiessani kunkin informantin henkilökohtaista työttömyyden kokemista ja sen suhdetta hänen palkkatyölle antamiinsa merkityksiin, joita siis tarkastelen luvuissa 7 ja 8. Kuvaan jaettujen skeemojen ja kulttuuristen mallien etsimistä aineistosta vielä

³¹ Vahvistaakseni konkreettisesti tutkittavien oman äänen kuulumista tutkimuksessani erotan aineistosta poimimani suorat haastattelulainaukset tyograafisesti muusta tutkimustekstistä, jossa esitän omia, tutkijan roolissa tekemiäni teoriaan perustuvia tulkintoja aineistosta (ks. Vuolteenaho 2001, 46)

³² Toteutin kvantifioinnin laatimalla taulukon, jonka pystysarakkeeseen kirjasin em. teemoihin liittyvät lausumat ja vaakariville kaikki informantit. Merkitsin taulukkoon sen, esiintyykö kukin yksittäinen lausuma tietyn informantin haastattelussa, ja jos esiintyy, niin kuinka monesti.

tarkemmin seuraavassa luvussa 6.

3.6 Tutkimuseettisiä huomioita

Kuvasin edellä haastatteluaineiston hankkimista ja käsittelyä. Tutkimusetiikan näkökulmasta niissä keskeisiä ovat tutkimuslupiin, haastateltavien vapaaehtoisuuteen ja heidän henkilötietojensa suojaamiseen liittyvät seikat. *Tutkimuslupa* saadaan sekä viranomaisilta että tutkittavilta henkilöiltä (Eskola & Suoranta 1998, 52). Tässä tutkimuksessa tuo viranomaistaho oli Oulun työvoimatoimisto, joka myönsi minulle luvan tehdä haastatteluja Ylikiimingin toimipisteessään. Tutkittavat antoivat haastatteluluvan käytännössä haastattelun suostumalla, eikä tarvetta kirjallisen suostumuksen hankkimiseen tullut tuolloin esille.

Eettisesti kestävässä haastatteluissa tulee haastateltavaksi suostumisen olla *vapaaehtoista*, eikä se saa tapahtua esim. väärässä hyödyn toivossa tai liian intensiivisen suostuttelun seurauksena (Eskola & Suoranta 1998, 92). Pyrin varmistamaan osallistumisen vapaaehtoisuuden ohjeistamalla haastattelupyynnöt välittänyttä työvoimaneuvojaa selvittämään asian haastatteluun pyydetyille, ja kertaamalla sen itsekin vielä haastattelutilanteessa. Painotin heille myös, ettei haastatteluun osallistuminen vaikuta mitenkään heidän asemansa työnhakijana.

Tutkimukseni informanteille osoitetussa haastattelupyyntökirjeessä kirjoitan, että kaikki haastattelussa esiin tulevat asiat ovat ehdottoman *luottamuksellisia*, eivätkä siis tule ulkopuolisten tietoon (ks. liite 1). Tämä lupaus heijastaa niitä tutkimuseettisiä vaatimuksia joita hyvä tutkimustapa asettaa sille, miten käsittelen, säilytän ja käytän keräämäni haastatteluaineistoa. Tutkimusaineistosta puhuttaessa luottamuksellisuudella viitataan yksittäistä ihmistä koskeviin tietoihin ja siihen, mitä näiden tietojen käytöstä on luvattu. Tähän sisältyy mm. se, ettei tutkimuskäyttöön kerättyä aineistoa saa käyttää tai luovuttaa tutkimushenkilöitä koskevaan päätöksentekoon, eikä yksittäisiä ihmisiä koskevaa tietoa saa levittää tunnistetietoineen, ellei siitä ole erityisesti sovittu. (Kuula & Tiitinen 2010, 450).

Omassa tutkimuksessani ensin mainittu ehto tarkoitti esimerkiksi sitä, että keskustellessani haastattelupäivinä työvoimaneuvojan kanssa huolehdin siitä, etten tullut kertoneeksi hänelle mitään haastatteluissa puhuttuja asioita; saatoin kyllä kommentoida haastattelujen kulkua yleisesti vaikkapa haastattelun onnistumiseen tai informanttien tavoittamiseen liittyen. Itsestään selvää oli, etten antanut haastattelunauhoja tai -litterointeja työvoimaviranomaisen käyttöön; ei niitä minulta tosin koskaan pyydettykään, eikä koko asia tullut millään tavalla esille.

Vaatimuksen yksittäisten informanttien *henkilötietojen* ja arkaluontoisen tiedon *suojaamisesta* toteutin anonymisoimalla aineiston, ts. poistamalla siitä kaikki henkilöihin viittaavat tunnistetiedot luvussa 3.1 kuvaamallani tavalla. Suoria tunnistetietoja ovat Arja Kuulan ja Sanni Tiitisen (2010, 452) mukaan haastateltavan nimi, syntymäaika ja yhteystiedot, epäsuoria puolestaan esimerkiksi sukupuoli, koulutustausta, työpaikka ja asuinkunta. Olen

anonymisoinut suorat tunnistetiedot antamalla kullekin informantille peitenimen ja ilmoittamalla tarkan syntymäajan sijasta iän haastatteluhetkellä kymmenen vuoden ikähaarukkaa käyttäen. Yhteystietoja en puhelinnumeroita lukuun ottamatta kerännyt, ja nekin jätin pois litteroimistani haastatteluista.

Kaikkien edellä lueteltujen epäsuorien tunnistetietojen antama informaatio on tutkimukseni kannalta varsin keskeistä. Vaikka en tutki varsinaisesti miesten ja naisten eroja työttömyyden kokemisessa tai palkkatyökäsityksissä olen silti kiinnostunut myös siitä, näkykö sukupuoliero näissä kokemuksissa, kuten työttömyyttä käsittelevän tutkimuskirjallisuuden sekä miesten ja naisten rooleja ja asemaa koskevan kulttuurisen esiyymmärryksen perusteella on oletettavissa. En siis muuttanut aineistoani ”sukupuolineutraaliksi”, koska arvioin, että se olisi vähentänyt aineistoni ja siitä saatavan informaation arvoa. Tässä ajatukseni poikkeaa fenomenologi Lehtomaan (2008, 167) näkemyksestä, että ihmistä tutkittaessa ei ole mitään syytä jaotella haastateltavia naisiin ja miehiin. Katson myös, ettei sukupuolen kertominen vaarana informanttien anonymiteettiä tässä tutkimuksessa.

Lasken myös **taulukossa 1** esittämäni perhemuotoa koskevan tiedon epäsuoraksi tunnistetiedoksi. Perhemuodon kertominen on tutkimuksessani kuitenkin tärkeää, koska sillä on merkitystä henkilön sosiaalisten suhteiden, talouden jne. kannalta. Anonymiteetin turvaamiseksi olen jättänyt ilmoittamatta perheellisten informanttien lasten ikään, sukupuoleen ja lukumäärään viittaavat tiedot. Informanttien koulutustausta ja etenkin työhistoria ovat kiinnostavia työttömyyden kokemuksen tutkimisen kannalta, ovathan juuri työhön ja työelämään liittyvät käsitykset ja kokemukset keskeisiä työttömyyskokemuksen rakentumisessa. Toisaalta kyse on tunnistetiedoista, joten päädyin kuvaamaan informanttien koulutukseen ja ammattiin liittyvät tiedot heidän anonymiteettinsä suojaamiseksi vain aineiston tasolla, yksilöimättä niitä yksittäisiin henkilöihin. Pyrin noudattamaan varovaisuutta henkilöihin viittaavien tunnistetietojen esittämisessä myös itse tutkimustekstissä.

Palattuani uudelleen pro graduni pariin harkitsin, olisiko informanttieni asuinkunnan nimi syytä jättää mainitsematta tai muuttaa. Laudaturseminarityössäni ja Selviytymisen ehdot -hankkeen raportissa (Hentinen & Väisänen 1997) kunnan nimi on kuitenkin jo kerrottu, enkä muista, että asiasta olisi aikoinaan edes keskusteltu.³³ Omalta osaltani asiaan vaikutti sekin, että perustelin Ylikiimingin valintaa tutkimuspaikaksi monilla seikoilla, kuten johdannossa kerron. Anonymisoinnissa olisin joutunut jättämään nämä tiedot pois, koska pelkkä nimen muuttaminen tai peittäminen ei olisi yksinään riittänyt estämään paikkakunnan tunnistamista. Päätin siis jättää kunnan nimen näkyviin, onhan se jo kertaalleen julkisesti mainittu, ja toisaalta haastatteluista on kulunut niin kauan aikaa, että se osaltaan auttaa suojaamaan haastateltavieni henkilötietoja.

Luottamuksellisuuden säilyminen tutkimusprosessin aikana ja vielä sen jälkeenkin edellyttää myös, että tutkimusaineistoa (haastattelunauhoja, litteroituja haastatteluja, mahdollisia

³³ Vuonna 1999 voimaan tullut henkilötietolaki, joka sisältää mm. henkilörekistereitä koskevat säädökset, on vaikuttanut merkittävästi siihen, millaisia tietoja tutkimukseen osallistuvista saa kerätä ja kertoa. Henkilötietolain vaikutuksesta tutkimukseen ks. Kuula 2006.

tutkimuspäiväkirjoja jne.) säilytetään asianmukaisesti siten, etteivät ne joudu ulkopuolisten käsiin. Itse ratkaisin asian yksinkertaisesti niin, että olen säilyttänyt kaikkia aineistoja omassa hallussani; minun on näin ollut mahdollista kontrolloida sitä, ettei niihin ole päässyt käsiksi minun lisäksi kukaan muu. Pro gradun valmistuttua hävitän kaikki henkilöihin liittyvät tutkimusaineistot.

4 TYÖTTÖMYYSKOKEMUSTEN KONTEKSTIT

Tarkastelen tässä luvussa Ylikiiminkiä sellaisena, kuin informanttini kuvaavat sen haastatteluissa: kotiseutuna, joka luo fyysiset ja sosiaaliset puitteet heidän työttömyyskokemukselleen. Tutkielmani ajallista kontekstia, 1990-luvun lama-aikaa, kuvaan ensin yleisesti ja sitten sellaisena kuin se näyttäytyi Ylikiimingissä. Kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti työttömyyttä kehystää palkkatyön määräävä asema yhteiskunnassamme, jota kuvaan luvussa 2. Luonkin tämän luvun lopuksi katsauksen lama-ajan työttömyyteen ja sen tuottamaan suhtautumiseen työttömiä kohtaan.

4.1 Ylikiiminki asuinpaikkana

Tutkielmani alueellisen rajauksen muodostaa Ylikiimingin kunnan alue, joka oli tutkimushaastattelujen aikaan kaikkien informanttien asuinpaikka. Se muodostaa puitteet heidän asumiselleen ja elämiselleen tuottamalla ja organisoimalla siihen tarvittavia palveluja, kuten terveydenhuoltoa ja sivistys- ja vapaa-aikapalveluja. Kunnalla on myös paikallinen historiansa, jota sen asukkaat osaltaan luovat ja johon he voivat asemoitua. Kun kunta merkityksellistyy näin arjen kehyksenä ja ajallisena jatkumona, siitä tulee *kotikunta*. (Mäkinen & Wilmi 2016, 227–228). Kotikunta voi muodostua asukkailleen paikkaan sidotuksi yhteisöksi johon kuulua, ja myös identiteetin osaksi. Tällöin asuinpaikka, kotikunta ja paikallisuuden näkökulmasta myös kotiseutu, muodostavat kuntalaisten mielikuvissa yhtenäisen merkitysverkoston (Mäkinen & Wilmi 2016, 228).

Kotikunta on osa laajempaa ja abstraktimpaa *kotiseudun* käsitettä. Etnologi Minna Mäkinen liittää kotiseudun käsitteeseen tunnetason. Ihmisen voidaan tulkita olevan kiintynyt ja sitoutunut johonkin alueeseen tunnetasolla hänen kokiessaan sen kotiseudukseen. (Mäkinen 2007, 21.) Myös Sulevi Riukulehto ja Timo Suutari liittävät kotiseudun muodostumiseen kokemusperäisyyden: ”Ihminen on kotiseudullaan, kun hän kokee ympäristön itselleen läheiseksi, kotoisaksi.” (Riukulehto & Suutari 2016, 264).

Paikka

Tarkastelen Ylikiiminkiä tässä tutkimuksessa ennen kaikkea informanttien työttömyyden kokemisen paikkana, joka määrittää ne fyysiset, kulttuuriset ja sosiaaliset puitteet, joissa he elävät työttömyyden arkeaan; en ole niinkään kiinnostunut heidän (tunne)suhteestaan paikkaan sinänsä. Työttömyyden arjen puitteiden kuvaamiseen sopiikin kotiseudun käsitettä

paremmin *paikan* käsite.

Paikallisuus voidaan kansatieteilijä Niina Koskihaaran mukaan määrittää tapahtumien, toiminnan ja maisemien kautta. Paikka ja siihen identifioiduminen liittyvät ihmisten arkiseen elämään ja kokemuksiin sekä siihen, miten he ovat sitoutuneet ja samaistuneet paikkaan. Kyse on siis omakohtaisista kokemuksista ja muistoista. (Koskihaara 2016, 165–167.) Hän kirjoittaa yhteiskuntatieteilijä Henri Lefebvreen nojaten, että yksi (sama) paikka merkitsee eri ihmisille erilaisia kokemuksia ja asioita, ja samankin paikan saamat merkitykset voivat vaihdella yksilön elämän eri vaiheissa; ei ole olemassa (vain) yhtä sosiaalista paikkaa. (Koskihaara 2016, 158.) Myös humanistimaantieteilijä Pauli Tapani Karjalainen (1997, 230) tarkastelee paikkaa objektiivisen, kartografisen faktan sijasta ”elettynä sijaintina”, jonka merkitys syntyy ihmisten omista elämäntilanteistaan tekemien tulkintojen ja niiden merkityksellistämisen tuloksena. Paikka on hänen määrittelemänään ”ympäristöön projisoimienne suhteiden merkityksellinen kokonaisuus”; paikka ”sijaitsee” siis merkityssuhteissa. (Karjalainen 1997, 231.)

Informanttieni suhde (koti)ympäristöönsä tarjoaa esimerkin tällaisesta muuttuneen elämäntilanteen tuottamasta uudesta tulkinnasta. Heidän fyysinen ympäristönsä ei muutu työttömyyden myötä, mutta siinä toimiminen ja sille annetut merkitykset muuttuvat, ja samalla muuttuu myös kokemus siitä, kuten *Visa* tiivistää:

Visa: Ja sitte tuota, niillä sitä sanotaan että on se mukava aina töistä kotia tulla. (Joo) Se kotiympäristö käy työttömänä nii turhan läheiseksi, että ei saa... miten se sanotaan... (Ei saa lommaa siitä?) Nii, nii.

Koti siis merkityksellistyy uudelleen: töissä ollessa se merkitsi lepoa ja vapaa aikaa ja sinne pääsyä odotettiin, nyt työttömänä, työssäkäynnin ”vastapainon” puuttuessa tämä merkitys murtuu ja koti muuttuu ambivalentiksi tilaksi – työpaikan vastakohtaksi, mutta toisella tavalla kuin lepoa ja vapautta merkinnyt koti. Työttömyys siis tunkeutuu kotiinkin muuttaen sen merkitystä työttömälle (ks. Vuolteenaho 2001, 159–187). Myös lähiympäristö ja siinä toimiminen saa uutta merkitystä: tuttu kirjasto merkityksellistyy *Matille* ”henkireiäksi” ja ympäröivä luonto ajanvietteen ja virkistysten lähteeksi monelle informantilleni. (Ks. Taira 2006, 163–182.) Työttömyys ulottuu myös muihin tuttuihin paikkoihin, jolloin vaikkapa kyläkaupassa voi törmätä tuttavaan jonka kanssa työttömyys tulee puheeksi. Tässä tutkimuksessa Ylikiiminki määrittyy siis kulttuurimaantieteilijä Jani Vuolteenahoa mukailien ”työn lopun paikaksi³⁴”, jossa työttömänä eletään suhteessa muihin ihmisiin ja ympäröiviin asioihin, keskellä muuta kulttuuria ja arjen erilaisia paikkoja (Vuolteenaho 2001, 4).

³⁴ ”Työn lopun” käsite on peräisin Jeremy Rifkinin teoksesta *End of Work* (1995).

Ylikiiminki

Ylikiiminki on luonnonkaunis maaseutupaikkakunta Pohjois-Pohjanmaalla. Oulun kaupunki sijaitsee kirkonkylästä noin 35 kilometrin päässä lounaassa, ja koillisen suunnassa avautuvat Kalle Pääatalon romaaneista monille tutut Koillismaan laajat selkoset. Kiiminkijoki halkoo kuntaa kaakosta länteen, jossa se laskee Haukiputaan kohdalla Perämereen. Asutus on keskittynyt kyliin Kiiminkijoen ja sen pohjoisen sivuhaaran Nuorittajoen varsille. Maisema on varsin tasaista, kuten Perämeren vanhoilla rannikkoalueilla yleensäkin. Pinta-alasta suurin osa on metsää; suot sekä monet järvet ja muut vesistöt muodostavat siitä noin neljäsosan. Turvetuotanto onkin eräs seudun elinkeinoista. (Väänänen, toim. 2005, 11–12.)

Haastattellessani informanttejani Ylikiimingissä vuosina 1994 ja 1995 se oli vielä itsenäinen kunta, jossa vuonna 1995 asui 3434 ihmistä³⁵. Työikäisiä eli 15–64-vuotiaita kunnan väestöstä oli 61,07 prosenttia. (Ylikiimingin kunta, kunnalliskertomus 1995, 1–2.) Maa- ja metsätaloudesta elantonsa sai vuoden 1995 lopussa 21,6 prosenttia väestöstä. Jalostuksessa toimi 24,71 prosenttia ja palveluammateissa lähes 50 prosenttia työikäisistä. (Ylikiimingin kunta, kunnalliskertomus 1996, 3). Ylikiimingin olemassaolo itsenäisenä kuntana päättyi 1.1.2009, jolloin siitä tuli kuntaliitoksen myötä pinta-alaltaan Oulun kaupungin ylivoimaisesti suurin kaupunginosa. Alueen laajuudesta kertoo se, että liitos lähes nelinkertaisti Oulun kaupungin pinta-alan.

Ylikiiminki luetaan aluemaantieteellisesti kaupunkien läheiseen maaseutuun³⁶, jota määrittää mm. sen tiivis yhteys kaupunkiseutuun työssäkäyntialueena (Keränen, Malinen & Aulaskari 2000, 72). Moni informanttikin kertoi työpaikkansa sijainneen Oulussa. Kunnan yleisilme ja identiteetti ovat vahvasti maalaiset: haastattelumatkoillani kiinnitin huomiota kunnan keskustajaman pääraitin varrella tavanomaisten hallinto- ja liikerakennusten rinnalla seisoviin toistasataa vuotta vanhoihin, arvokkaisiin aittoihin. Muistiini jäi myös aivan kirkonkylän S-Marketin ja sen yhteydessä olevan ravintolan vieressä sijainnut iso navetta, josta kantautunut lehmien ammunta ja lannan tuoksu vahvistivat kiistämättömästi, että maaseudulla ollaan. Maa- ja metsätalous tarjosivat tutkimusaikaan elinkeinon runsaalle viidennekselle kuntalaisista, ja monet harjoittivat näitä sivutoimimisena. Vahva maaseudun arvojen korostuminen näkyi myös lokakuun 1994 neuvoo-antavassa EU-kansanäänestyksessä, jossa Ylikiimingissä äänestäneistä 71,4 prosenttia äänesti Euroopan unioniin liittymistä vastaan. (Ylikiimingin kunta, kunnalliskertomus 1994.)

Työn puutetta on Ylikiimingissä koettu monet kerrat jo ennen 1990-luvun lamaakin. Kunta

³⁵ Vertailun vuoksi totean, että Ylikiimingin asukasluku 31.12.2017 oli 3447 henkilöä. Asukasluku on siis pysynyt varsin vakaana viimeisen parinkymmenen vuoden ajan. (Oulun kaupungin Internet-sivut, Oulu alueittain.)

³⁶ Vuonna 2000 tehdyssä Suomen maaseututyypit -selvityksessä Suomen kunnat jaettiin 4 luokkaan: kaupungit (58 kuntaa), kaupunkien läheinen maaseutu (84 kuntaa), ydinmaaseutu (181 kuntaa) ja harvaanasuttu maaseutu (129 kuntaa). Tyypittely tehtiin rajaamalla mainitut 4 aluetyyppiä eri muuttujien perusteella; esim. kaupunkien läheinen maaseutu rajattiin perustuen maaseudulta taajamissa työssäkäyvän väestön määrään, ja sitä tarkennettiin lisätarkasteluilla. Maaseututyypittely on tarkoitettu käytettäväksi mm. yleisenä maaseutupolitiikan alueellistamisen työkaluna. (Keränen, Malinen & Aulaskari 2000.)

kuului 1960-luvun rakennemuutoksen ja maaltapaon muuttotappiokuntiin, joista lähdettiin työn perässä kaupunkeihin ja aina Ruotsiin saakka. Muuttoaalton taustalla oli suomalaisen yhteiskuntarakenteen sotienjälkeinen muutos: toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä maatalousvaltaisesta maasta tuli muutamassa vuosikymmenessä moderni, kaupungistuva yhteiskunta, jossa työpaikat siirtyivät maa- ja metsätaloudesta palveluammatteihin (Hannikainen 2010, 63).

Kiivaimpina muuttovuosina 1960- ja 1970-luvun taitteessa Ruotsiin lähdettiin erityisesti Pohjois-Suomen syrjäseuduilta teollisuustöiden ja niiden tarjoaman paremman palkan ja korkeamman elintason houkuttelemana. Taloja ja pientiloja autioitui, ja monilla kylillä ja alueilla muuton vaikutukset olivat kohtalokkaita. (Snellman 2010, 87; Hannikainen 2010, 65.) Haastateltavistani yksi oli asunut itse Ruotsissa, ja toinen, *Pekka*, muistelee, kuinka kunnan väkiluku pieneni maaltapakoaikana 1960–70-luvun taitteen tienoilla:

Pekka: Ohan täälläki ollu yli viistuhatta asukasta. (Mm) Täältä sitte Ruotsiin muutti...

ML: Ai täältäkö lähti Ruotsiin paljo väkiä?

Pekka: Nii lähti sillon. (Kuuskytä-?) Nii, meni alle kolomen tuhannen sitte (jaa) että nyt on tuota, nyt on kolome ja puoli tuhatta. (Joo.)

ML: Vai niin, sitä en oo tiennykkään että se ihan nii, nii iso määrä... (joo, ne lähti sillon) tosi kato käyny täällä, tässä kunnassa (niihän se kävi).

Ylikiimingissä on yli kaksikymmentä kylää, joista monet sijaitsevat kymmenienkin kilometrien päässä kirkonkylän keskustaaajamasta. 1990-luvun puolivälissä kyliä leimasi jo 1970-luvulla alkanut palveluiden – kauppojen ja koulujen, sekä usein koulujen yhteydessä olleiden kirjaston toimipisteiden – lakkauttaminen, joka on 1990-luvun jälkeen jatkunut edelleen niin, että esimerkiksi koko entisen Ylikiimingin kunnan alueella on enää vain kolme koulua, vaikka aikaisempina vuosikymmeninä lähes jokaisella kylällä oli oma koulunsa. *Berit* kertoo kylästä näin:

Berit: Oishan sitä täällä kirkolla, tännehan sitä pitäs lähtiä sitte aina, vaan eihän tuola [kylän nimi] oo mitään. (Minkä kokonen kylä se on?) No, ei se kyllä iso oo /naurahtaa/, en muista kuin palijo siellon, onko sielä toista sattaa ihmistä. (Joo, siellon kumminki kauppa ja ..?) Ei oo kauppaakaan. (...) Joo, ei sitä oo ku se loppu tuossa, onko tästä kaks vai kolome vuotta sitte. (Joo) Koulu loppu sieltä, meilläki käy lapsi [toisen kylän] koulua, että sille tulee yli 20 kilometriä koulumatkaa.

Myös kauppapalvelut vähenivät kyliltä tasaisesti 1960-luvulta lähtien, ja kyläkauppoja ylläpitänyt Kiimingin osuuskauppa liitettiin lopulta vuonna 1993 Oulussa päämajaansa pitävään Osuusliike Arinaan (Väänänen, toim. 2005, 234–235). Näin asiasta kertoo *Esko*:

Esko: Täälläki kymmenen nuita myymälöitä oli Osuuskaupalla, kymmenen myymälää. (Täällä koko kunnan alueella?) nii, koko kunnan alueella. (oho) Ne kaikki on nyt tuota .. menny viijen vuojen sisällä, kaikki lopetettu.

Toisenlaistakin kehitystä oli Ylikiimingissä paikoin käynnissä. Oulua ja toisaalta Kiiminkiä lähellä oleviin, hyvien kulkuyhteyksien varrella oleviin kyliin muutti uutta väkeä: taloja

rakennettiin ja korjattiin, palvelut säilyivät ja koulut saivat uusia oppilaita:

Silja: Sinne on rakennettu nyten rivitalo ja on kouluki kunnostettu, ku se on ollu sillai ettei siinä oppilaitakaan ollu ku yheksän, ja viime vuonna oli 32. (Ai jaa, no sehän on ihan pirttiä koulu) Nii, se on laitettu kuntoon ja sinne on tullu sitte (...) sielä on nyt semmonen asiamiesposti, että ennen oli posti mutta se on lakannu.

Maaseutu asuinpaikkana

Maaseudulla asuvia äitejä väitöskirjassaan tutkinut etnologi Pilvi Hämeenaho (2014) toteaa arjen toimintaympäristön rakentuvan paitsi fyysisestä paikasta ja ajallisesta ulottuvuudesta myös siitä sosiokulttuurisesta tilasta, jossa arki toteutuu. Koti, ymmärrettynä laajasti kotikylänä ja jopa kotiseutuna, johon maaseudun asukkaat kiinnittyvät, nostaa näkyviin paikallisuuden ja yhteisöllisyyden merkityksen arkiympäristössä. (Hämeenaho 2014, 92.) Kuvaan seuraavassa omien informanttieni ajatuksia maalla elämisestä ja tarkastelen sen heijastumista työttömyyden kokemiseen.

Kaikki informanttini ovat maaseudulta kotoisin, joten maalla asuminen on heille tuttu ja luonnollinen elämäntapa. Muutamat heistä ovat asuneet myös kaupungissa ennen palaamistaan maalle, mutta maaseutu on ollut heidän valintansa pysyväksi kotipaikaksi. Heidän haastattelukertomuksistaan piirtyy kuva kotiseudusta, jossa luonto on läsnä ja lähellä jokapäiväisessä elämässä. Maaseutu ja kaupunki asettuvat haastatteluissa usein vastakkain. Maalla asuminen tekee työttömyydestä erilaista kuin kaupungissa, ja tuo ero kääntyy useimmissa haastatteluissa maaseudun hyväksi. Maalla koetaan olevan enemmän mielekkään toiminnan ja tekemisen mahdollisuuksia ja vapautta kuin kaupungissa:

Hilkka: Mutta sitä mää just, niinko mää eilettäin aattelin tätä hommaa [haastattelua], nii mää aattelin että jos mää niinko Oulusa asusin kerrostalossa nii... mää varmasti hypyisin seinille (nii) ainaki näin ko aattelee, voishan olla että sitte... tilanne ois sitte se nii sitä häätyys lähtiä hakemaan sitte sitä... (nii) sitte sieltä erilaisia hommia sitte, harrastuksia ja semmosia, mutta tuota minä en niinko ossais jäähä sillai yhteen kohti ettei ois mittään tekemistä.

Teija: Tuossa kotonaki nii sitä on jottain työtä aina, ei oo semmosta tyhjää, turhautumista. Tosiaanki talavella käyn paljo hiihtään ja liikun luonnossa. (Täällä se onki tärkiä tuo luonto.) On se tosiaan, että kyllä tuntuu että ei kehtaa käyäkään kaupungissa...

Pilvi Hämeenaho kirjoittaa Honkasaloon (2008) ja Timoseen (2009) viitaten, että maaseudulla asumisen edellyttämät, kaupunkiasumisesta poikkeavat arjen tiedot, taidot ja asenne ”voidaan nähdä arkiteorioina, arjesta nousevana kulttuurisena pääomana, joka rakentuu yhtäältä jaetuista arvoista ja ideaaleista ja toisaalta paikallisesta ja yksityisestä tieto-aidosta, jota arjen elämä maaseudulla kerryttää.” (Hämeenaho 2014, 92.) Maaseudun perinteinen elämäntapa ja työt ovatkin tärkeä osa informanttieni elämää: maataloutta harjoitetaan monien perheessä tai suvussa, ja eläimiä on ympäristössä paljon niin lemmikkeinä kuin hyöty- ja tuotantoeläiminäkin. Kalastus, metsästys, ja marjastus sekä muu luonnossa liikkuminen ja

luonnonantimien hyödyntäminen sekä esimerkiksi puutöiden tekeminen mainitaan usein harrastuksina ja elämänsisällön sekä lisätoimentulon antajina.

Esko: Nii son mullaki tuo kalastus ollu ja metästys ja tämmöset, kulluuhan niissä aika... (nii) Ku täälä Ylikiimingissä talavella näillä on, joka kylällä on melekeen tuomonen mettästysporukka, kettuja pyytävät talavella. Ovat poikamiehiä, työttömiä. (mm) Nii siinä ne saa melekeen, nii ei tartte miettiä tollottaa sitä työttömyyttä.

Maaseudun töiden tekeminen ja niissä tarvittavien taitojen arvostus kompensoivat monien informanttieni kohdalla palkkatyön puutetta monella tasolla. Tämä helpottaa osaltaan heidän sopeutumistaan tilanteeseen. Tämä ilmenee selvästi *Hilkan* ja *Jaanan* kuvauksista siitä, kuinka aika kuluu työttömänä ollessa:

Hilkka: No ei, kato ei mulla sillai oo koskaan ongelmia etteikö mulla kotona kulus aika. (Nii.) Sillai että tota.. ku aattelee että mullon sukulaiset ja kaikki on täälä ja sitte meillon se talo, (aha) sillai ja... koiran kans mää oon, hirviästi ulukoilen ja... (...) Mutta tuota.. kesäthän mennee hirviän hyvin ku on pihatöitä ja marjastamista ja kihokissa³⁷ kulukua ja kaikkia tämmöstä että nii (joo) ..mulla ei oo ikkään tullu semmosta tunnetta että mulla aika kävis pitkäksi.

Jaana: Nii, että mullon niinku nii paljo kaikkia muuta hommaa ollu siinä sivussa kuitenkin. Kotona viinimarjat ja kaikki tämmöset, kasvimaat ja kaikki tämmöset, että kuitenkin jotaki on. Mutta niinku justiin oon aatellu monesti ku mää äitin tykönä käyn, se assuu [toisella paikkakunnalla] yksinään pikkusessa yksiossä, nii tuntuu että mää siis oon siellä, että ei, että mun on pakko päästä ulos täältä, että... (joo) semmonen hirviä, jotenki tuntuu että rupiaa ahistaan että ei täälä saattas olla.

Ikääntyvien työttömien selviytymisprosessia pohjoisen maaseudulla Taivalkoskella tutkinut Eevi Jaakkola (2002, 32, 59) on tehnyt samansuuntaisia havaintoja luonnonympäristön tarjoamien harrastusmahdollisuuksien ja esteettisten elämysten sekä lapsuudessa opittujen taitojen – naisilla perinteisten kotitöiden, miehillä metsästyksen ja kalastuksen – merkityksestä voimavarana. Myös Hämeenaho (2014, 97) kuvaa, kuinka maaseudulla asuminen on leimallisesti juuri luonnon keskellä asumista. Hän toteaa tämän mahdollistavan sellaisia luonnon läheisyydestä nousevia toimia, joihin kaupunkiympäristössä ei ole mahdollisuutta. Samalla luonnosta nauttiminen ja sen hyödyntäminen kompensoivat niitä rajoitteita, joita kaupungin harrastus- ja kulutusmahdollisuuksien³⁸ puuttuminen tuovat elämäntyylisiin. (Ks. myös Taira 2006, 172–182.)

Monet maalla asuvista äideistä kertoivat kodin sijainnin maalla vaikuttavan heidän kulutuskäyttäytymiseensä (Hämeenaho 2014, 96). Myös omat informanttini mainitsivat rahankäytön tärkeäksi eroksi kaupungissa asumiseen verrattuna: maalla mm. asuminen on halvempaa, ja vaikka kaupungissa on enemmän vapaa-ajanviettomahdollisuuksia, ne maksavat. Maalla vapaa-aikaa voi viettää mielekkäästi rahaa käyttämättäkin.

³⁷ Kihokit ovat lihansyöjäkasveja, jota poimitaan myyntiin lääketeollisuuden raaka-aineeksi.

³⁸ Kaupunkityöttömyydestä 1990-luvun Oulussa ks. Vuolteenaho 2001.

Teija: Toisaalta sitte ei oo muut menot, ku ei tuu lähettyä joka rissaukseen (Nii, ja onhan siinä sitte just nämä, asumiskulut varmasti on korkiammat) On, mm, ja muutenki tuntuu että siellä [kaupungissa] täytyy kaikkeen sitä rahhaa melekeen olla, että ei palijo kotua iliman lompakkoa kärsi lähtä ku sitä aina kuitenkin joku markka mennee. Se on siinä mielessä vähä, mutta on se tietysti tuomoseet isot menot, ne tuntuu.

Hämenahon (2014, 97) mukaan maaseudun elämäntapaan liittyy oman kulutuksen minimointi ja elämä ilman shoppailua, eivätkä maaseudun asuinpaikakseen valinneet informanttinikaan sellaista ilmaiseet kaipaavansa. Tätä kuvastaa *Teijan* toteamus, ettei kaupungissa juuri tee mieli käydäkään. Niukkaa kulutusta ja rahankäyttöä tukee myös edellä kuvaamani oman puutarhan ja luonnonantimien hyödyntäminen, joka tuo lisänsä talouden omavaraisuuteen (ks. Hämeenaho 2014, 97).

Kuten todettua, maaseutu on fyysisen paikan ja arkiympäristön lisäksi myös sosiokulttuurinen tila, jollaisena maaseutua onkin myös tarkasteltava, jotta sen kulttuurisesti rakentuvat merkitykset saadaan näkyviin. Lähellä asuvat naapurit ja kyläyhteisö muodostavat suuren osan siitä sosiaalisesta kentästä, jossa arkea eletään. Tämän yhteisön toimintakulttuuria muokkaavat paikalliset erityispiirteet. (Hämeenaho 2104, 99.) Ylikiimingissä tällainen erityispiirre on vanhoillislestadiolainen herätysliike, joka leimaa jossain määrin sen henkistä ja hengellistä ilmapiiriä.

Lestadiolaisuus on vaikuttanut seudulla 1800-luvun lopulta saakka (Väänänen, (toim.) 2005, 289; Halminen 2005, 100.). Ylikiimingin Ylivuoton kyläyhteisön 1950–1970-luvun murrosta pro gradussaan tutkinut historioitsija Anna Halminen (2005) toteaa, että juuri suhtautuminen vanhoillislestadiolaiseen liikkeeseen synnytti kylän asukkaita vahvimmin jakavan tekijän 1950–1970-luvuilla, eri vuosikymmenillä eri tavoin painottuen (Halminen 2005, 114–125; 147–154; myös Väänänen (toim.) 2005, 289). Informanttieni mahdollinen kuuluminen tai kuulumattomuus lestadiolaiseen liikkeeseen ei tullut haastatteluisissa esille, ja lestadiolaisuudesta puhutaan niissä vain vähän; asia ei toki ollutkaan niissä keskeisenä mielenkiinnon kohteena. Ainoastaan yksi haastateltava viittaa ”määrättyyn uskontoon” ja sen vaikutukseen mm. kunnallispolitiikassa.

Ajattelen kuitenkin, että lestadiolaisuudesta juontuvilla, etenkin työtekoon liittyvillä käsityksillä on merkitystä tämän tutkielman kannalta riippumatta siitä, kuinka tiivis suhde informanteilla on itse herätysliikkeeseen; he elävät joka tapauksessa ainakin jossain määrin sen vaikutuspiirissä. Nojaan tässä Liedekseen (2009, 14), jonka mukaan suomalaisessa muistitietoaineistossa yleensä ja erityisesti Pohjanmaalla on tavattu korostaa työteliäisyyttä (kristillisenä) hyveenä (ks. luku 2). Liedeksen tutkimalla Keski-Pohjanmaalla etenkin 1840-luvulta lähtien toimineen evankelisen herätysliikkeen vaikutus ilmeni mm. töissä ja lasten kasvatuksessa. Työteliäisyyttä korostaneessa yhteisössä myös lestadiolaisuudella oli jalansijaa (Liedes 2009, 15), ja varovaisesti voisi ajatella tässä olevan paralleleja lestadiolaisen liikkeen vaikutukseen Pohjois-Pohjanmaalla ja Ylikiimingin seudulla.

Kyläyhteisöjen sosiaalisia suhteita kuvataan haastatteluissa useimmiten tiiviiksi. Yhteisöllisyys nähdään hyvänä asiana, mutta sen kääntöpuolena on toisinaan liiankin tiukaksi koettu sosiaalinen kontrolli, kun kaikki tietävät toistensa asiat – tai ainakin luulevat tietävänsä, kuten *Berit* kokee:

Berit: Moon päässy siitä ohitte että minen koskaan aattele enää että mitä ne ihmiset aattelee että jos mää kulen, mää aattelen että no paskaa se kellekkään kuuluu mitä mää teen. (nii) Että ite minä vastaan menoistani. (Nii, ja kyllä kai ne käy muutki) Käy, vaan ku tämä on maalla tämmönen pikkunen paikka nii sehän on ihan hirviää että nainen käy tansseissa. (...) Nii /nauraa/ vaan mää että se kait on ihan sama, puhuu ne minusta vaikken mää kävisi missään. Minoon aatellu että se on minun elämää ja mää teen sillä mitä haluan.

Beritin kokemus tukee Hämeenahon (2014, 105) havaintoa, jonka mukaan tiiviin ja turvallisen kyläyhteisön jäsenilleen tarjoama huolenpito luo perustan vahvalle sosiaaliselle kontrollille, joka voi saada rajoittavia ja negatiivisiakin piirteitä esim. juuri ei-toivottuna henkilökohtaisten asioiden leviämisenä yhteisössä.

Yhteenvedon voi siis todeta, että maaseudun elämäntapaan kuuluvat työt ja harrastukset sekä etenkin luonnosta ja sen antimista nauttiminen, suhde rahaan ja kuluttamiseen sekä kyläyhteisöjen tiivis sosiaalinen tila hyvine ja huonoine puolineen muokkaavat työttömyyden arjen kokemusta Ylikiimingissä. Työttömyys maaseudulla vertautuu informanttien puheessa usein työttömyyteen kaupungissa, jossa työttömänä elämisen ajatellaan olevan monella tapaa vaikeampaa. Vaikka maalla asumisen mahdollistama hyödyllinen tekeminen ja mieluinen ajanviete ovatkin informanteilleni tärkeitä ja elämänlaatua parantavia asioita, yhdistää useimpia heistä silti toive työpaikan löytämisestä. *Jaana* tiivistää asian näin:

Jaana: Ja se kuitenkin siinä mielessä on auttanut hirviän hyvä että maalla asutaan, nii mullon kotona kuitenkin sitä tekemistä, (nii) minä kai tulisin hulluksi jos moisin josaki kerros- tai rivitalonpätkäsä eikä mittään tekemistä ois (joo), että siinä kuitenkin on jottain... Mutta se taas että ku eihän se elätä sillai, että ennemminhän sitä tietten kulukis töissä.

4.2 1990-luvun lama Suomessa ja Ylikiimingissä

Tutkielmani ajallisena kontekstina on Suomen sotienjälkeisen ajan pahin taloudellinen taantuma, 1990-luvun lamana tunnettu ajanjakso³⁹. Lama kosketti laajasti koko yhteiskuntaa. Ennätysmäärä yrityksiä ajautui konkurssiin (Kiander 2001, 127), tuotanto väheni ja työttömyys paheni. Pankkikriisi kyseenalaisti koko talouden järjestelmän toimivuuden – tuon aikakauden ikonisimpia tv-uutiskuvia ovatkin vaikeuksiin joutuneiden pankkien valtaviin

³⁹ Suomen 1990-luvun alun talousromahduksen syytä, seurauksia ja vaikutuksia on kartoitettu lukuisissa tutkimuksissa ja raporteissa, joista monet ovat syntyneet Suomen Akatemian rahoittaman, *1990-luvun alun taloudellinen kriisi Suomessa* -nimisen ohjelman tuloksena (ks. esim. Kiander 2001; Blomberg, Hannikainen & Kettunen (toim.): 2002; Kivikuru (toim.): 2002, Kangas (toim.): 2003).

valomainosten poistamiset pankkirakennusten katoilta ja julkisivuilta. Myös julkinen talous oli vaikeuksissa, kun verotulot vähenivät, työttömyysmenot kasvoivat ja pankkituki rasitti valtiontaloutta. Tämä johti valtion menojen supistuksiin: hallituksen leikkauslistat ja ”juustohöylä” tulivat kansalaisille tutuiksi, ja valtiovarainministeri Iiro Viinasen nimestä tuli monille lähes kirosana. Varallisuuden arvo laski, ja samalla velkojen korot kasvoivat. Lama aiheuttikin ongelmia juuri velallisille, kuten konkurssin tehneille yrittäjille, lainojen takaajille ja kahden asunnon loukkuun jääneille asunnonvaihtajille. Monet joutuivat veloistaan selviytyäkseen myymään omaisuuttaan pakolla alihintaan, ja joidenkin kohtalona oli joutuminen elinikäiseen ulosottoon. (Blomberg & Hannikainen & Kettunen 2002, 7; Kiander 2001, 133.)

Omien informanttieni joukossa nämä ongelmat tunnistettiin, vaikkei niitä ehkä omakohtaisesti koettukaan. Etenkin velallisten tukala asema mainittiin usein. *Visa* kuvaa omaa tilannettaan hyväksi juuri siksi, että hän on pystynyt suoriutumaan veloistaan.

ML: Jaa, että siinä oli ne taloudelliset..(nii, nii) tekijät sitte...

Visa: Nii, vaan sainhan minä tuota [työstä] sen verran rahhaa että sai velat maksettua pois. (jaa) Ei siinä mielesä semmosta painostusta tullu että, pankin kans ennää että, tuota.. niitten kans on kyllä oikeen hyvin pärjänny.

Myös *Teppo* pohtii lainojen takaisinmaksusta työttömyyden myötä aiheutuvaa taloudellista ahdinkoa:

ML: Onko se [taloudellinen tilanne] sinun mielestä niinku ratkasevasti muuttunu tässä työttömyyden...?

Teppo: No on se sen puoleen muuttunu, että sanotaan että jos isommat velat ois nii... kyllä palijo joutus karsimaan menoja. Aivan varmasti.

Lamaa edeltänyt 1980-luku muistetaan Suomessa kulutusjuhlan, jupprien ja kasinotalouden vuosikymmenenä, jonka menestymisen kulttuurin kiteytymiksi Anu-Hanna Anttila nostaa mediaguru Sam Inkisen, menestysideologi Jari Sarasvuon ja pörssipeluri Pentti Kourin kaltaiset hahmot. (Anttila 2016, 448.) Laman taustalla vaikuttivatkin 1980-luvun nousukauden aikainen velanottoon perustunut kulutuksen kasvu ja velkaantumista helpottanut rahamarkkinoiden sääntelyn purku. Ne johtivat talouden ylikuumenemiseen, inflaatioon ja lopulta pankkikriisiin. (Kiander 2001, 8–16: ks. myös esim. Anttila 2016, 438–439.) Myös Neuvostoliiton hajoamisesta seurannutta idänkaupan romahdusta vuosina 1990–1991 pidettiin erityisesti laman aikana tärkeänä syynä talouskriisiin. Jaakko Kianderin (2001, 36) mukaan siitä seurannut bruttokansantuotteen noin kahden prosentin lasku oli kuitenkin vaikutuksiltaan vähäinen, ja vaikutukset vieniinkin olivat ohimeneviä.

Kiander korostaa talouspolitiikassa tehtyjen virheiden merkitystä kriisin selittäjänä: etenkin raha- ja valuuttakurssipolitiikan rooli oli keskeinen. Vakaan markan politiikkaa jatkettiin liian pitkään, ja markan kellutus syksyllä 1992 edistikin talouden kohenemista. Kireänä jatkunut finanssipolitiikka ei kuitenkaan tuonut toivottuja säästöjä, vaan säästöt ja veronkiristykset supistivat taloutta ja pahensivat työttömyystilannetta; työttömyyden annettiin kasvaa liikaa

vuosina 1991–1993. Tämä kasvatti sosiaaliturvamenoja rajusti, mikä puolestaan lisäsi julkisia menoja ja lainanottotarvetta ennakoitua enemmän. (Kiander 2002, 56–58; Blomberg, Hannikainen & Kettunen 2002, 8.) Laman myötä kasinotalouden ja kulutusjuhlan kuvaukset vaihtuivat mediassa uutta tilannetta heijastavien kirpputorien ja keskliolutbaarien kasvavasta suosiosta kertomiseen.

Laman ajallisen keston määrittely ei ole aivan yksiselitteistä. Jaakko Kiander (2002, 47) ajoittaa (talous)laman vuosiin 1990–1993. Suomen talous alkoi toipua lamasta suhteellisen nopeasti. Vuonna 1992 vienti alkoi taas vetää, ja kansantuote kääntyi kasvuun vuonna 1994. Kansantaloutta mittaavat osoittimet eivät kuitenkaan kerro kaikkea laman vaiheista ja merkityksistä. Työttömyys reagoi talouden kohenemiseen viipeellä, ja työttömyys laski talouskasvua huomattavasti hitaammin. (Blomberg, Hannikainen & Kettunen 2002, 7.)

Kiander (2001) viittaa tutkimuksiin, joissa lamakausien on havaittu noudattavan kolmiosaista kaavaa: ensin on talouslama, sitten tulee työttömyyslama ja niistä seuraa sosiaalipolitiikan lama. Nämä vaiheet seuraavat toisiaan dominovaikutuksen tavoin: ensin heikkenee tuotanto, sitten työllisyys ja lopulta sosiaalipolitiikan toimintakyky. Myös Suomen 1990-luvun lama noudatti pitkälti tätä kaavaa. Työttömyys oli korkeimmillaan vuonna 1994, mutta vielä vuonna 1999 työttömyys oli kolme kertaa lamaa edeltävää tasoa korkeampi. (Kiander 2001, 77–80.) 1990-luku toikin suomalaiseseen yhteiskuntaan massatyöttömyyttä ja vararikkoja seuranneen köyhtymisen myötä uuden ilmiön, ”leipäjonot”. Suomesta tuli ainoana EU:n uusista jäsenmaista sen ruoka-avun vastaanottajamaa, ja leipäjonot jäivät osaksi katukuvaa talouden kasvusta huolimatta. (Anttila 2016, 442.)

Laman seurauksena myös julkisia menoja leikattiin laajasti. Vuodesta 1991 alkaen valtio supisti perhe- ja asumisen tukia, eläkkeitä, sairausvakuutusta ja työttömyysturvaa noin seitsemän vuoden ajan. Valtiontalouden lama laajeni valtionosuuksien pienentämisen kautta kuntiin, joissa tämä näkyi erityisesti sosiaali- ja terveystoimessa. Mikään väestöryhmä ei siis säästynyt leikkauksilta – eivät myöskään työttömät nuoret ja pitkäaikaistyöttömät, joiden arkeen muutokset kohdistuvat voimakkaasti (Sipilä & Anttonen 2010, 48.) *Kauko* ilmaisi haastattelussa suuttumuksensa asiantilaan:

Kauko: Ja tuota nämä viinaset ku tässä vielä kiristellee ja puhuu supistuksista nii tuota...kyllä tämä on ihan väärään suuntaan pistetty ku pitäs työttömiltä kaikki kerätä ja... (mm) Mutta niin se näyttää että sitä ei muilla oo... varaa. (Muilla ei oo antaa.) Nii.

Keskustelimme haastatteluissa myös siitä, heijastuuko lama ja korkea työttömyys Ylikiimingin kylän kyläkuvaan tai ilmapiiriin. Useimmat informanttini kokivat asian samoin kuin *Sirkka*, jonka mielestä työttömyys ei juuri näy kylillä:

ML: Näkkeekö sitä täällä mitenkään, siis sitä tilannetta että täälön nii suuri osa työttömänä, tai ilmapiirissä tuntuuko, tai mittään tämmöstä?

Sirkka: No emminä oikiastaan ossaa sitä sannaoo, kyllä tää on tommonen pikkunen ja rauhallinen kylä että... onko ne sitte niin omisa olloissaan.. (nii) ihmiset, että jos aattelee niinku esimerkiks tuota kyläkuvvaa tuosa (joo), nii ei sitä minusta kyllä

huomaa siinä.

Muutamit haastateltavat sitä vastoin yhdistivät työttömyyden Ylikiimingin kunnalliskertomusten (ks. jäljempänä) kuvaamaan lisääntyneeseen päihteiden käyttöön ja syrjäytymiseen, joka heijastuu mm. ilkevaltana:

Esko: Nuissa se [työttömyys] näkyy nuilla syrjäkylillä nuissa poikamiehissä (nii), sitä on kaljottelua ja muuta tämmöstä. (Joo) Siihen uhrataan sitä aikaa.

Pekka: No täälähän nuorisosa se [työttömyys] näkyy, nehä särkee paikkoja.

Lama kesti siis sosiaalisilta ulottuvuuksiltaan huomattavasti pitempään kuin varsinainen talouskriisi. Vaikka talouskasvu oli 1990-luvun loppupuolella nopeaa ja julkinen talous saatiin tasapainoon 2000-luvun alkuun mennessä, ei työttömyys kuitenkaan laskenut lähellekään lamaa edeltävää tasoa. Myös toimeentulotuella pysyvästi eläviä oli enemmän kuin ennen vuotta 1990. (Blomberg, Hannikainen & Kettunen 2002, 8–9.)

Tällainen kehitys oli nähtävissä myös Ylikiimingissä, jossa työttömyysprosentti oli vielä vuonna 1996 korkeampi kuin ennen lamaa, ja toimeentulotukimenot jatkoivat kasvuaan (Ylikiimingin kunta, kunnalliskertomus 1996, 3–4). Myös päihdehuollon tarve lisääntyi laman aikana (Ylikiimingin kunta, kunnalliskertomus 1995, 5). Haastatteluissa syrjäytyminen liitettiin juuri työttömyyteen ja siitä joskus seuraaviin talous- ja alkoholiongelmiin:

Jaana: On on, että määki siinä (...) katonu, ne on työttömiä tosiaan ja... (mm) niin nii, vuokralla asuvat nii päivällä käyvät kävelyllä ja sitte tosiaan pitkin viikkua ryypiskellään ja... (mm) ajetaan kyllä taksilla ja ryypätään /nauraa/ (nii), nii ei siinä mittään muuta oo ku se, se räntäsy tien päällä, ees takasi kävellään jotaki pikku lenkkiä ja tämmöstä.

Matti: No kyllä se, kyllä se [työttömyys] näkyyki. (Millä tavalla?) No... kyllä... nuorta, nuorta kaveria tuosa kuleskellee kaljapussin kans... (nii) Saattas kuleskella silti vaikka ois kuin paljo töitä maailmassa, (nii) /nauraa/ sitäkään ei tiiä, mutta tuota...

Jaanan kuvauksesta ilmenee työttömyyteen usein liitettävä mielekkään tekemisen puute. *Matti* puolestaan tuo esiin nuorten työttömyyden. Molemmat tilanteet saattavat johtaa alkoholin liikkäyttöön. Alkoholinikäytön ja työttömyyden yhteys olikin spontaanisti haastatteluissa esille tullut asia.

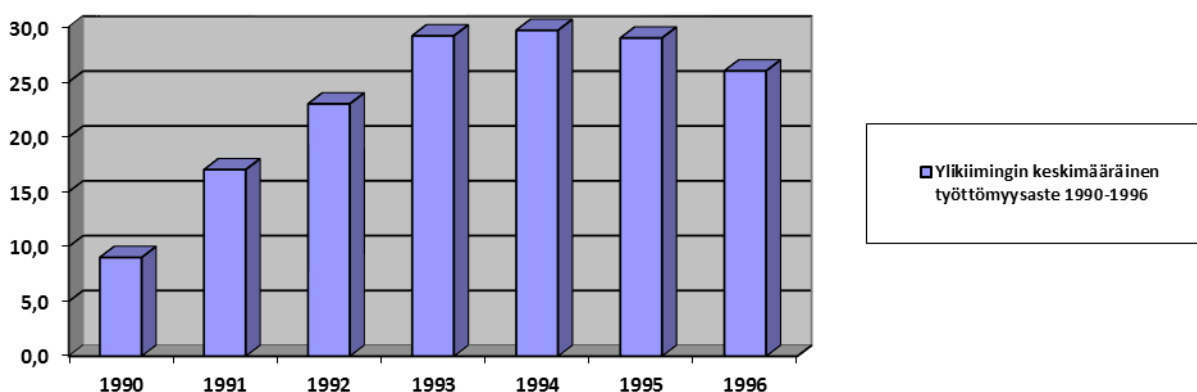
Laman tarkkaa päättymisajankohtaa on vaikea määritellä: työttömyyden osalta yhteiskuntamme ei ollut toipunut siitä vielä 2000-luvun alkupuolellakaan ainakaan niin, että olisi palattu lamaa edeltävään tilanteeseen (Kiander 2001, 77; Virmasalo 2002, 27–29). Myös Teemu Taira (2006) tuo esiin laman jatkumisen korkean työttömyyden muodossa pitkälle 2000-luvulle ja pitää siksi virheellisenä puhua lamasta jonakin, joka korjautuu joskus normaalitilanteeksi. Hän ehdottaakin lamaa ajateltavan laajempaa yhteiskunnan muutoksena, jossa mahdollistuu uudenlaisen työkuulttuurin ja myös uudenlaisen työttömyyden syntyminen.

(Taira 2006, 17.) Taira viittaa tässä myös Suomessa jo ennen lamaa alkaneeseen talouden rakennemuutokseen, jota edellä kuvatut talouden vaikeudet kiihdyttivät (Hämäläinen, Taimio & Uusitalo 2005, 9; Vähätalo 1998, 25–38).

Lama ja työttömyys Ylikiimingissä

Lama aiheutti Suomessa massatyöttömyyden, joka ravisteli koko suomalaista yhteiskuntaa. Muutos oli nopea: työttömyys lähes nelinkertaistui vuonna 1990 vallinneesta lähes täystyöllisyyden tilanteesta vuoteen 1994, jolloin saavutettu työttömyyshuippu, enimmillään yli 460 000 työtöntä⁴⁰, muodosti suomalaisen työelämän ja koko yhteiskunnan keskeisimmän ongelman tuona aikana ja vielä pitkään sen jälkeenkin (Virmasalo 2002, 25–26).

Ylikiiminkiin lama iski työttömyyden muodossa rajusti (**kuva 1**). Kolmessa vuodessa kunnan vuotuinen keskimääräinen työttömyysaste räjähti yli 20 prosenttiyksikköä vuoden 1990 yhdeksästä prosentista vuoden 1993 29,2 prosenttiin. Tämä merkitsi lähes kolmeasataa työpaikkansa menettänyttä henkilöä lisää. Pahin työttömyys koettiin ensimmäisten tutkimushaastattelujeni aikaan vuonna 1994, kun vuoden keskimääräinen työttömyysaste kipusi 29,7 prosenttiin. Työttömänä oli tuolloin 430 kuntalaista. Vielä vuoden 1996 joulukuussa työttömänä oli 24,4 prosenttia työvoimasta. (Ylikiimingin kunta, kunnalliskertomus 1996, 3–4.)

Kuva 1. Ylikiimingin keskimääräinen työttömyysaste prosentteina vuosina 1990–1996. (Ylikiimingin kunta, kunnalliskertomus 1996, 3.)

On selvää, että näin raju työttömyyden kasvu vaikuttaa monin tavoin sen kohdanneiden kuntalaisten elämään ja heidän kauttaan myös kunnan talouteen ja toimintaan. Ajankuvaa luovat osaltaan seuraavat Ylikiimingin kunnalliskertomuksista poimitut tiedot 1990-luvulta.

⁴⁰ Virmasalon esittämä luku on peräisin Tilastokeskukselta. Sen mukaan työttömyys oli huipussaan vuoden 1994 toisella neljänneksellä, jolloin työttömänä oli keskimäärin 461 000 henkilöä. Joissain lähteissä puhutaan yli 500 000 työttömästä (esim. Blomberg, Hannikainen ja Kettunen 2002, 7; Melin 1999, 16). Nämä erot johtuvat työministeriön ja Tilastokeskuksen laskentatapojen ja -kriteerien eroista (Virmasalo 2002, 25; Taira 2006, 16). Käsitteestä ”puoli miljoonaa työtöntä” muodostui eräänlainen lama-ajan slogan, joka esiintyy myös omien informanttieni puheessa.

Vuonna 1993 vaikea työllisyystilanne näkyi mm. siten, että kunnan toimentulotukimenot kasvoivat vuoteen 1992 verrattuna 33 prosenttia. Tarvetta lisäsi monen ansiosidonnaista päivärahaa saavan työttömän siirtyminen peruspäivärahalle. Kunnan saamat verotulot vähenivät edellisvuodesta 5,73 prosenttia. (Ylikiimingin kunta, kunnalliskertomus 1993.) Seuraavana vuonna kunnallisia perhepäivähoitajia jouduttiin lomauttamaan tai siirtämään sosiaalipalveluista muille sektoreille korkean työttömyyden takia. Toimeentulotukimenot kasvoivat edelleen rajusti, koska ansiosidonnaista päivärahaa saaneita työttömiä putosi peruspäivärahalle. Tilanteen vakavuutta kuvaa tieto, että markkamääräiset toimeentulotukimenot kasvoivat 58 prosenttia. Myös lastensuojelutapaukset lisääntyivät. Sosiaalityön voimavarat kävivätkin riittämättömiksi lisääntyneiden toimeentulotuki- ja lastensuojeluasioiden vuoksi, ja niitä hoitamaan palkattiin loppuvuodeksi tilapäinen työntekijä. (Ylikiimingin kunta, kunnalliskertomus 1994.)

Yleinen huono taloustilanne heijastui edelleen vuonna 1995 kunnan sosiaalipalveluihin. Varsinkin toimeentulotukeen tuli uusia asiakkaita: kasvua oli lähes 30 prosenttia. Tarve johtui yleensä työttömyydestä; muiksi syiksi mainitaan taitamattomuus taloudellisissa asioissa sekä runsas alkoholin käyttö. Myös päihdehuollon ja lastensuojelun asiakkuudet lisääntyivät vuoden aikana huomattavasti, usein syynä oli pitkään jatkunut työttömyys. (Ylikiimingin kunta, kunnalliskertomus 1995.) Ylikiimingin kunnan maksamat toimeentulotuen menot lisääntyivät vielä vuonna 1996 noin 17 prosenttia edellisvuoteen verrattuna; syyksi mainitaan huono työllisyys. Etenkin lapsiperheiden pitkäaikaistyöttömyys ja siihen liittyvät taloudelliset vaikeudet ja päihdeongelmat lisäsivät tuen tarvetta. Myös elatustukea maksettiin enemmän samasta syystä. (Ylikiimingin kunta, kunnalliskertomus 1996.)

Työllistämistoimia ja mm. yritystoiminnan kehittämistäkin Ylikiimingissä tehtiin, mutta kaiken kaikkiaan kunnassa tuolloin vallinnut tilanne kuvastaa paikallistasolla edellä sanottua, jonka mukaan talous- ja työttömyyslaman jo hellittäessä jatkuu niistä seurannut sosiaalipolitiikan lama vielä pitkään. Nämä välähdykset lama-ajan ja vielä sitä seuranneidenkin vuosien todellisuudesta kannattaa muistaa, kun lukee tässä tutkielmassa esitettyjä työttömyyden kuvauksia; kovimmat kohtalot ovat jääneet tämän aineiston ulkopuolelle. Asiaa sivuttiin myös haastatteluissa, itse pohdin *Jaanan* kanssa keskustellessamme näin:

ML: Joo, se on kyllä... että nämä haastattelutki tietysti ku tuon [työvoimatoimiston virkailijan] kauttahan mää oon saanu, ku täältä ei suoraan niitä tietoja saaha antaa, ko on se tietosuojalaki, nii kyllähän se tänneki sillai valikoituu sitte se ketkä tulee (nii) että ne ei varmasti (kaikki) tuukkaan ne... (nii) joilla on se työttömyys semmosta tosi hankalaa tai rankkaa tai... jotka tosiaan siellä baarissa istuu.

4.3 Lama-ajan työttömyys ja suhtautuminen työttömiin

Laman myötä työttömäksi jäi sellaisiakin työntekijäryhmiä, jotka olivat siihen saakka olleet varsin turvatussa asemassa. Korkea koulutuskaan ei enää suojannut työttömyydeltä kuten aiemmin. Alettiinkin puhua työttömyyden demokratisoitumisesta (Ahlqvist 1996, 135). On

kiinnostavaa tarkastella, miten tämä uusi tilanne heijastui työttömyyden syiden hahmottamisessa ja yleisessä suhtautumisessa työttömiin Arkijärkisesti voisi ajatella, että uudessa massatyöttömyyden tilanteessa työttömäksi joutuneet saisivat osakseen ymmärrystä, ehkä jopa sympatiaa. Anja Aholan (1996, 150) mukaan 1990-luvun suurtyöttömyys näyttikin muuttaneen yleistä asenneilmastoa siten, että huomiota kiinnitettiin aiempaa vähemmän työttömien henkilökohtaisiin heikkouksiin ja epäonnistumisiin. Ymmärrettiin, että kuka tahansa voi jäädä ilman omaa syytään työttömäksi. (Ks. myös Valtonen 2002, 53.)

Työkulttuurin arvomuutosta tutkinut Teemu Taira on kuitenkin täysin vastakkaista mieltä. Hänen mukaansa työttömien syyllistäminen lisääntyi juuri 1990-luvun laman aikana. Tuolloin 1980-luvun työstä vapautumisen ajatuksen (esim. Aho 1988, Mäki-Kulmala 2000) sijaan alkoi nousta yksilökeskeinen jäsenyys, jonka mukaan työttömyys oli työhön kykenemättömien yksilöiden omaa syytä (Taira 2006, 201–206). Myös Anu-Hanna Anttila (2016, 444) katsoo yleisen eetoksen muuttuneen entistä yksilökeskeisemmäksi lamaa seuranneessa yhteiskunnan jakautumisessa ”menestyjiin” ja ”häviäjiin”. Tällöin ajatellaan, että rakenteelliset ongelmat voidaan palauttaa yksilöiden ”luonnollisiin” ominaisuuksiin, kuten aktiivisuuteen tai passiivisuuteen.

Väite yksilökeskeistymisestä saa tukea Blombergilta ym. (2002). Heidän mukaansa lama-ajan yhteiskuntapoliittinen trendi oli siirtyä yksilön oikeuksien ja tarpeiden korostamisesta yksilön velvollisuuksien korostamiseen. Kansalaisten velvollisuus on kasvattaa kansallista kilpailukykyä ja talouskasvua osallistumalla mm. koulutukseen ja työelämään. Syrjäytymisen riski yhdistettiin usein yksilön haluttomuuteen kehittää itseään, ja julkisessa keskustelussa työttömyydestä ja työttömistä luotiin näin ainakin implisiittisesti kuva, että työttömien elämäntilannetta ja -asennetta luonnehtivat huonot kannustimet ja tietty passiivisuus. (Blomberg & Hannikainen & Kettunen 2002, 11–12.) Tällainen ajattelutapa ei rajoittunut 1990-luvulla vain Suomeen, mutta sitä kyseenalaistava vastadiskurssi oli meillä heikompi verrattuna Ruotsiin (Kroll & Blomberg 2002, 313), jossa sielläkin koettiin 1990-luvun alkupuolella suuri rakennemuutos ja siitä seurannut työttömyyden kasvu (Andersson 2003, 20).

Myös Pauli Kettunen (1997) katsoo, ettei ajatus työstä velvollisuutena menettänyt voimaansa laman suurtyöttömyydenkään aikana, vaan se paradoksaalisesti jopa vahvistui. Suomalaisen politiikan tapa reagoida 1990-luvun talouslamaan poikkesi hänen mukaansa 1930-luvun lama-ajasta, jolloin vallalla oli ajatus yhdistää oikeus työhön ja työstä vapautuminen, ja työajan lyhentämien nähtiin työttömyyden torjunnan keinona. Ajatus sisältyi skandinaavisiin sosialidemokraattisiin laman voittamisen ohjelmiin, ja se näkyi myös Suomen työväenliikkeessä. (Kettunen 1997, 123.) Siinä missä 1930-luvun laman jälkeen puhuttiin työajan lyhentämisestä, haluttiin 1990-luvun suurtyöttömyyden aikaan nostaa eläkeikää ja pidentää työaika. Tämä ”kova” yhteiskuntapolitiikan linja toteutui kilpailumekanismeissa, jotka edistivät työmarkkinoiden segmentoitumista ja normalisoivat sekä laajan työttömyyden että työssä olevien halukuuden lisätä työtaakkansa. Vapaus työstä toteutui siis työttömyytenä, ei töiden tasaisempana jakaantumisenä esim. työajan lyhennysten kautta. Samaan aikaan yksityisen ja yhteisen hyvän ehtona esitettiin velvollisuus työhön ja entistä ankarampi

työnteko oman terveyden ja jopa hengen kustannuksella (Kettunen 1997, 124); ajatus on tuttu Kortteisen (1992) artikuloimasta selviytymisen eetoksesta.

Julkista keskustelua työttömyydestä muokkaavat eri näkökulmista tehdyt työttömyystutkimukset ja etenkin media. Työttömyystutkimuksista on tosin esitetty, että ne ovat vaikuttaneet vain vähän julkiseen keskusteluun, vaikka ovatkin saaneet julkisuutta. Valtiotieteilijä Sanna Valtonen kirjoittaa Kari Vähätalon (1998) tutkimuksiin viitaten, että ”työttömyyteen liitetään syvälle vuosisataiseen työmoraaliin juurtuneita vahvoja yhteiskunnallisia asenteita ja arvoja, ja tiedotusvälineet ovat jutuissaan hakeneet tutkimustuloksista lähinnä tukea omille karkeille ennakkokäsityksilleen, vaikka tutkimusten kuva työttömyydestä on monipuolisempi”. (Valtonen 2002, 64). Median tekstit ovatkin tiedonvälityksen lisäksi myös yhteisten, jaettujen arvojen representaatiota. Mediassa taistellaan ideologisesta oikeudesta määritellä todellisuutta: journalismin sisältöjä tuottavat toimittajien lisäksi ja kautta myös ympäröivä kulttuuri (Valtonen 2002, 63–64).

Työttömyydestä laman aikana käytyä julkista keskustelua tutkinut Valtonen tarkasteli mm. sitä, miten työttömyys julkisuudessa määritellään ja ketkä näitä määrittelyjä tuottavat. Hän toteaa, että työttömien oma näkökulma tuli esille vain harvoissa kirjoituksissa – kuvaa työttömistä loivat lähinnä viranomaiset ja muut ulkopuoliset tahot. Työttömyyden syyt paikantuivat vahvasti yksilöön: vaikka talous saatettiinkin nähdä vielä irtisanomisen syynä, niin työttömyyden pitkittyminen johtui jo työttömän henkilökohtaisista ominaisuuksista, puutteista ja kelpaamattomuudesta yksilönä. (Valtonen 2002, 61.) Jutuissa, joissa työttömät päästetään ääneen, heidät esitetään omaan arkeensa sidottuina, yhteiskunnallisista poliittisista ja taloudellisista yhteyksistä irrallaan (Valtonen 2002, 77).

Pitkäaikaistyöttömien omia käsityksiä lama-ajan mediajulkisuuden tavoista suhtautua työttömiin tutkinut Tuija Parikka (2002) toteaa, että työttömien lamamuistoissa kamppailu kansalaisuudesta kärjistyi tavalla, joka nosti vahvasti esiin palkkatyökansalaisuuden norminmukaisuuden. Työttömien tulkinnassa muun kansan ja mediaelittien asenteet heitä kohtaan olivat melko kovia, osin jopa työttömiä yhteiskunnasta syrjäyttäviä. Tällaisiin puhetapoihin kuuluivat kannustus- ja syyllistämispuhe, leimaavien yleistysten käyttäminen sekä työttömien kokemusten vähätteleminen. Nämä dominoivat puhetavat herättivät työttömissä voimakkaita tunteita; etenkin omakohtaisen työttömyyskokemuksen ja -tiedon tuottamaa työttömyyden asiantuntijuutta artikuloitiin heidän tulkinoissaan vahvasti. (T. Parikka 2002, 256–257.)

Myös muutamat tämän tutkimuksen informanteista viittasivat julkisuudessa käytävään työttömyyskeskusteluun todeten sen tuottavan negatiivista ja heidän itsensä vääränlaiseksi kokemaansa kuvaa työttömistä (ks. T. Parikka 2002, 253). *Visa* kertoo ärtymyksestään radiossa kuulemiinsa keskusteluihin:

Visa: Seki ärsytti silloin... silloin, ku [työllistämistöissä] olin, (mm) ja sielä paljjo kuunneltiin niinku ratiua, (mm) yhellä oli se ratio aina matkasa. (...) Monesti teki mieli käyä panneen se ratio kiini ku ne aina siitä työttömyyestä siihe aikaa puhuvat... (mm)

puhuvat, nii onko se sitte tuo korva ruvennu niinku tottumaan siihe... (joo, nii se voi...) mutta tuota, että sitä niinko itellä alako se viha, että ehän minä mikkään työtön oo.

Beritillä puolestaan on kokemus työttömiä syylistävästä kirjoittelusta alueen suurimmassa sanomalehdessä:

Berit: Minäki ku olin ensin aatellu että minen sinne [työllisyyskurssille] hae, ja sitte vaan aina vain lehessäki, seki mua niin tympäsi sitte ku mää kuulin, ku mulle tuli tieto etten päässy, ku Kalevassa oli monta kertaa että ... että ihmiset tahallaan on työttömiä, että ku Haukiputtaallaki on haettu monta kertaa ja Oulussa just niille kurseille ihmisiä, nii niihin ei oo hakijoita. (Mm...) Nii sitte tullee tieto että on 318 hakijaa, että miksi ne semmosia tyhjänpäiväsiä sitte lehteen kirjottaa.

Lama-ajan suhtautumisessa työttömiin korostuu siis yksilön oma vastuu työllistymisestään ja sitä kautta omasta toimeentulostaan, eikä ajatus ole vieras 2000-luvunkaan keskusteluissa. Vaikka perinteinen työmoraali on ollut muutoksessa jo ennen 1990-luvun lamaa (Kortteinen 1992, 30–31), oli työ suomalaisille keskeinen elämänarvo laman aikaan ja on sitä yhä 2000-luvulla, kuten Sanna Valtonen toteaa Antti Kasvioon (1994) viitaten (Valtonen 2002, 66). Lama ja sen suurtyöttömyys näyttikin palauttavan työn arvostuksen nousukauden lähes täystyöllisyyden ja työyhteiskunnan murenemisen ajatusten jälkeen. Sari Kokkonen (2003, 271) viittaakin työolotutkimuksiin, joiden mukaan työn merkitys lisääntyi laman jälkeen.

Yhteenvetona lama-ajan suhtautumisesta työttömiin voi siis todeta, että massatyöttömyyden ilmaantuminen ja työttömyyden demokratisoituminen eivät näyttäneet muuttavan suhtautumista työttömyyden syihin ja työttömiin ainakaan merkittävästi, vaan ne palautuivat julkisessa keskustelussa sitkeästi työttömän yksilön ominaisuuksista johtuviksi; työttömyys nähdään työttömän omaksi viaksi. Lama-ajan työttömyyteen ja työttömiin suhtautumisen taustalla vaikuttaa siis edelleen vahvana suomalaisen työyhteiskunnan arvomaailma, jossa työn arvostus on korkealle tasolla ja palkkatyössä oleva ihminen on normi. (Ks. myös Kokkonen 2003, 269–272.) Sen ulkopuolella oleva työtön puolestaan epänormaali poikkeus, jonka on tehtävänä on osoittaa aktiivisesti halua ja pyrkimystä takaisin normaaliuteen. Maria Anderssonin (2003) jäljittämät työttömyydestä puhumisen sitkeät rakenteet löytyivät siis yhä myös 1990-luvun suomalaisesta työttömyyskeskustelusta.

5 TEOREETTINEN VIITEKEHYS

Kuvaan tässä luvussa sitä teoreettista kehystä, jota käytän haastatteluaineistoani analysoidessani ja tulkitessani siitä jaettuja palkkatyökäsityksiä ja työttömyyden kokemista sekä niiden kulttuurisia ulottuvuuksia. Määrittelen tutkimukseni keskeiset käsitteet, joita ovat *skeema* ja *kulttuurinen malli*, *kertomus* ja *kerronta* sekä *kokemus*. Aineiston luentaa ohjaavaksi näkökulmaksi määrittäen luvussa 2 käsittelemäni palkkatyön hegemonia, työetos ja työjärjestys sekä niiden tuottamat tavat käsittää ja suhtautua työttömyyteen ja työttömiin ihmisiin.

Valitsemilleni aineiston analyysia ja tulkintaa ohjaaville tutkimuskäsitteille on yhteistä niiden taustalla vaikuttava ajatus *kulttuurisesta tiedosta*: siitä, että tieto on kulttuurisesti ja sosiaalisesti muodostunutta. Niin kulttuuriset mallit, kertomuksissa ja kerronnassa käytetty (muisti)tieto kuin kerrontaa ohjaava, jaettu sosiaalinen tarinavarantokin (Hänninen 2002/1999) ovat sosiaalisesti konstruoituja, ja ne syntyvät vuorovaikutuksessa ympäristön ja yhteisön kanssa. Niiden rakentumiseen vaikuttavat erilaiset kulttuuriset resurssit, kuten elokuvat ja tv, kirjat ja lehdet, tutkimustieto ja keskustelut toisten ihmisten kanssa. (Hytönen 2014, 26–27; Leinonen 2013, 42; Hänninen 2002/1999, 21, 50–52). Tämä yksilön jatkuva dialogi ympäristönsä ja menneisyytensä kanssa muokkaa myös hänen kokemuksiaan. Folkloristi Ulla-Maija Peltonen (2009, 22) kuvaa sekä (historiallisen) tietoisuuden että (historiallisen) kokemuksen muovautuvan sosiaalisissa ja historiallis-kulttuurisissa konteksteissa, jolloin tietoisuus liittyy ideologiaan, kokemus taas mentaalisiin syvärakenteisiin: kulttuurisiin malleihin ja mallitarinoiniin.

Tässä tutkielmassa kulttuurinen tieto nimenomaan työstä ja työttömyydestä on sitä ainesta, mitä informantit käyttävät tulkitessaan omaa tilannettaan ja antaessaan näin sille niitä merkityksiä, joita pyrin käyttämieni tutkimuskäsitteiden avulla haastatteluaineistosta löytämään. Kulttuuristen merkitysten saaminen esille tällaisesta aineistosta edellyttää Jorma Kalelan (2006, 76) mukaan sitä, että tutkija pyrkii ymmärtämään ja tulkitsemaan (muistelu)kerrontaa oikeissa, kertojan tarkoituksia kunnioittavissa konteksteissa. Pyrin huomioimaan tämän omaa analyysia ja tulkintaa tehdessäni.

5.1 Kognitiivinen antropologia ja kulttuuriset mallit

Kulttuurisen merkityksen käsite toistuu usein tässä tutkielmassa. Käsitettä voidaan käyttää ja määritellä eri tavoin, mutta keskeistä siinä on merkitysten jaettuus erotuksena yksilöllisiin, henkilökohtaisiin merkityksiin. Antropologit Claudia Strauss ja Naomi Quinn (1997) kirjoittavat kulttuurisista merkityksistä kognitiivisen antropologian näkökulmasta. Merkitykset syntyvät heidän mukaansa kahdenlaisten kognitiivisten rakenteiden: sisäisten eli mentaalisten (skeemat, oletukset, käsitykset) ja ulkoisten eli jaettujen rakenteiden (engl. *world structures*) vuorovaikutuksessa. Nämä rakenteet ovat suhteellisen pysyviä, joten enemmän tai vähemmän samat merkitykset esiintyvät yhä uudelleen sekä yksilöllä että saman elämäntavan jakavalla ihmisryhmällä. *Kulttuurinen merkitys* on heidän määrittelemänään tyypillinen (usein toistuva ja laajasti jaettu) jonkin kohteen tai tapahtuman tulkinnan aspekti, joka ihmisissä herää heidän samankaltaisten elämäkokemustensa tuloksena. (Strauss & Quinn 1997, 6.)

Kuvaan seuraavassa lyhyesti kognitiivista antropologiaa ja sen traditiosta peräisin olevia, edellä mainittuja rakenteita kuvaavia skeeman ja kulttuurisen mallin käsitteitä, joita käytän tässä tutkielmassa kuvaamaan etenkin työlle annettuja kulttuurisia merkityksiä. Kognitiivinen antropologia kuuluu ns. kognitiotieteisiin, joita ovat myös filosofia, tekoälytutkimus, neurotiede, psykologia ja lingvistiikka. Kognitiivinen tutkimus murtautui läpi 1950-luvulla, jolloin tietokoneen keksiminen johti keskeiseen oivallukseen ihmisen ja tietokoneen

muistirakenteen rinnastamisesta (Hakala 1997, 31). Myös psykologian ja kulttuuriantropologian lähestymistavoista muodostuneen kognitiivisen antropologian alku juontaa tähän ”kognitiiviseen vallankumoukseen”. (Taivalantti 2012, 31).⁴¹

Kulttuuri ja kulttuurinen tieto kognitiivisessa antropologiassa

Yhdeksi kognitiivisen antropologian keskeisistä teoreetikoista nimetty (esim. Hakala 1997, 33) Roy D’Andrade (2000/1995, 212) määrittelee *kulttuurin* jonkin tietyn ryhmän sosiaalisesti välittyvän perinteen kokonaisuudeksi, johon sisältyvät niin materiaallinen kulttuuri ja ulkoiset rakenteet kuin opittu toiminta ja monenlaiset mentaaliset representaatiotkin. D’Andraden oppilas, antropologi Naomi Quinn (2005a, 2) korostaa näkemystä kulttuurista jaettuina tulkintoina ja käsityksinä maailmasta sekä näiden tulkintojen merkitystä siinä, kuinka ihmiset ymmärtävät ja järjestävät omaa kokemustaan – ajatuksiaan, tunteitaan, motivaatioitaan ja tekojaan, samoin kuin toisten ihmistenkin toimintaa. D’Andrade tiivistääkin kognitiivisen antropologian ja sen tutkimusalan seuraavasti: ”Kognitiivinen antropologia tutkii inhimillisen yhteisön ja inhimillisen ajattelun suhdetta.” (D’Andrade 2000/1995, 1; suomennos Hakala 1997, 33). Perustavaksi tutkimuskysymykseksi nousee se, miten kulttuurinen tieto organisoituu ihmismielessä (D’Andrade 2000/1995, 248).

Kognitiiviantropologit viittaavat *kulttuurisella tiedolla* jonkin tietyn kulttuurisen ryhmän jäsenten enemmän tai vähemmän jakamiin, itsestäänselvyyksinä pitämiin ja siten heille itselleen näkymättömiin käsityksiin ja ymmärrykseen maailmasta, ns. ”hiljaiseen tietoon” siitä. Näiden yhteisten kokemusten myötä opittujen ja sisäistettyjen käsitysten avulla suoritetaan valtava määrä jokapäiväisiä kognitiivisia tehtäviä: ajatellaan ja muistellaan asioita, ennakoitaan tulevaa, kerrotaan tarinoita jne. Tämä kulttuurin sisäistetty (engl. *internalized*) puoli on kognitiivisen antropologian tutkimuskohde. Siihen päästään käsiksi kulttuurin ”näkyvän” puolen, kuten näiden jaettujen käsitysten kielellisten ilmaisujen, kautta. (Quinn 2005a, 3–4). Esimerkki tällaisesta kielellisestä ilmaisusta on folkloristi Eija Starkin tutkimus köyhyyden puhe: köyhyyttä kuvaavat kertomukset, sananlaskut jne., jota analysoimalla hän tutki köyhyyteen liittyvää kulttuurista tietoa. (Stark 2011, 72).

Lähestymistapojen ja tutkimusfokuksen eroista⁴² huolimatta kognitiiviantropologien yhteisenä intressinä on ollut tutkia ja kuvata sekä kulttuurista tietoa että niitä tiedollisia prosesseja – kognitiota – joiden kautta tätä tietoa hahmotetaan ja jäsennetään. Kiinnostus kohdistuu tällöin ihmisillä oleviin *kognitiivisiin* tai mentaalisiin *malleihin*. (Hakala 1997, 33; Taivalantti 2012.) Näiden mallien on nähty tutkijasta riippuen perustuvan mm. skeemoihin, metaforiin ja taksonomioihin. Hakala nostaa näistä tietorakenteiden teorioista keskeisimmäksi *skeemateorian*, jota etenkin Roy D’Andrade (esim. 1995) on kehittänyt. (Hakala 1997, 36.) Skeemateorian keskeisen ajatuksen mukaan ihmismieli käsittelee tietoa pitkälti opittujen,

⁴¹ Kognitiivisen antropologian kehityksestä, teorianmuodostuksesta ja tutkimuskysymyksistä ks. tarkemmin esim. D’Andrade 1995, Hakala 1997 ja Ketola 2017.

⁴² Siinä missä esim. D’Andraden määritelmä kognitiivisesta antropologiasta painottaa sekä kulttuuria että ajattelua, esittää Matti Kamppinen (1994, 27) puolestaan suppeamman määritelmän, jossa kulttuurin sijasta korostuu *kognitiivisten järjestelmien* tutkiminen; antropologisessa tutkimuksessa tällainen ”kognitiivinen järjestelmä” on toki yleensä ihminen. (Hakala 1997, 33.)

sisäistettyjen rakenteiden avulla, jotka järjestävät tietoisuuteen tulevaa informaatiota kokonaisuuksiksi. Skeemat välittävät paitsi muistojen rakentumista myös ohjaavat tulkintaa ja kokemusta nykyhetkestä sekä ennakoivat tulevaa. (Strauss & Quinn 1997, 49; Taivalantti 2012, 48).

Skeema ja kulttuurinen malli

Sovellan tässä tutkielmassa kognitiivisen antropologian ja skeemateorian piiristä peräisin olevia *skeeman* ja *kulttuurisen mallin* käsitteitä, joiden avulla tutkin informanttieni jaettuina käsityksiä ja kulttuurista tietoa⁴³ työstä (vrt. Taivalantti 2010, 48). Kognitiotieteiden suhteellisesta nuoruudesta johtuen käsitteiden määrittely on ollut vakiintumatonta, ja eri tutkijat ovat määritelleet näitäkin käsitteitä eri lähtökohdista ja eri tavoin (ks. Hakala 1997, 31, 36), mutta sekä skeemalla että kulttuurisella mallilla viitataan jonkinlaisiin mielen sisäisiin representaatioihin ulkoisesta todellisuudesta. *Skeeman* käsitteellä tarkoitetaan yleensä yksinkertaisesti (mielen sisäistä) tietorakennetta (Hakala 1997, 31). Marjo Taivalantti (2012, 48) luonnehtii skeemoja mielessä oleviksi, organisoiduksi objektien ja suhteiden kehikoiksi, joka syntyvät oppimisen ja kokemuksen kautta ja jotka vaikuttavat ajatteluun ja toimintaan. Skeema on rakenteena joustava ja mukautuva: se täydentyy tarvittaessa yksityiskohtaisemmalla tiedolla (ks. esim. Hakala 1997, 36–37: soittamisen skeema).

Naomi Quinnin (2005b) mukaan skeema on geneerinen versio maailmasta tai sen osasta. Se muodostuu ihmisen mielessä kumulatiivisesti samankaltaisista, toisiaan seuraavista kokemuksista, jotka tallentuvat muistiin. Sekä henkilökohtaiset että kulttuuriset skeemat muodostuvat monenlaisista, niin sanallistetuista kuin vähemmän artikuloituiduistakin kokemuksista, kuten tunteista ja fyysisistä tuntemuksista. Skeemat voivat joustaa ja muuttua, mutta toistuville kokemuksille perustuvat skeemat ovat suhteellisen vakaita: ne vaikuttavat tulkintoihimme tulevista tapahtumista enemmän kuin uudet kokemukset vastaavasti muuttavat niitä. Ihmiset päätyvät jakamaan samoja skeemoja sinä määrin kuin he jakavat yhteisiä kokemuksia (esim. yhteinen kieli, kasvatus ja asunoympäristö); näin skeemoista tulee jaettuja ja kulttuurisia. (Quinn 2005b, 38; ks. myös Strauss & Quinn 1997, 49–54). Jaetut kulttuuriset mallit ja yksilölliset mentaaliset mallit/skeemat ovat myös vuorovaikutuksessa keskenään: kulttuuriset mallit yhtäältä muodostuvat ihmisten ajattelun ja mentaalisten mallien tuloksena, ja toisaalta ne ohjaavat tuota ajattelua toimiessaan resursseina, joita käytetään esim. annettaessa tapahtumille merkityksiä tai rakennettaessa menneisyyttä muistelemalla. (Hakala 1997, 24; Taivalantti 2012, 49.)

Skeemasta tulee siis kulttuurinen, kun se on tarpeeksi laajasti jaettu jonkin sosiaalisen ja kulttuurisen ryhmän piirissä. Kulttuurisen skeeman ja *kulttuurisen mallin* käsitteet ovatkin osin päällekkäisiä, ja niitä käytetään myös synonyymisesti (esim. Strauss & Quinn 1997, 49). Yksittäinenkin skeema voi muodostaa kulttuurisen mallin, mikäli se on tarpeeksi laaja ja jaettu. Skeemat liittyvät myös usein hierarkkisesti yhteen, ja yleensä kulttuurinen malli

⁴³ Määrittelen kulttuurisen tiedon Juha Hakalan (1997, 31) tavoin yksinkertaisesti tarkoittavan ”tietoa, käsityksiä asioista tai asioiden tiloista, joka on jaettu ihmisten kesken jossain kulttuurissa”.

viittaakin skeemaa monimutkaisempaan kognitiiviseen rakenteeseen, joka sisältää useita skeemoja. (Hakala 1997, 36–38; Quinn & Holland 2000/1987, 25; Kangasvuo 2006, 66.) Tällaisia skeemoista koostuvia malleja ovat esimerkiksi Naomi Quinnin (1987) esittämä amerikkalaisen avioliiton kulttuurinen malli ja Katriina Järvisen (1994) tutkimat mielenterveystyöntekijöillä olevat itsemurhien selittämisen kulttuuriset mallit.

Naomi Quinnin ja Dorothy Hollandin (2000/1987, 4) mukaan nämä kognitiivisen antropologian tutkimuskohteena olevat kulttuuriset mallit ovat ”maailmaa koskevia, itsestään selvinä pidettyjä oletuksia; ne ovat yhteisön jäsenten laajasti jakamia ja niillä on keskeinen merkitys maailman ymmärtämisessä ja siinä toimimisessa.” (suomennos Järvinen 1994, 12). D'Andrade (1990) puolestaan määrittelee kulttuurisen mallin ”kognitiiviseksi skeemaksi, jonka on ihmisten kesken jaettu tiettyssä kulttuurisessa ryhmässä.” (Hakala 1997, 37). Kulttuurisille malleille on ominaista jaettuuden lisäksi juuri mainittu ”itsestäänselvyys”: ne vaikuttavat mielessä ajattelun ja kokemusten tulkinnan taustalla, mutta niitä on vaikea pukea sanoiksi edes niistä suoraan kysyttäessä.

Kognitiiviset (tai mentaaliset) mallit ovat nimenomaan yksilön mielen sisäisiä malleja, kun taas kulttuuriset mallit perustuvat ihmisryhmien jakamiin käsityksiin joistakin asioista (Hakala 1997, 35–36; ks. myös Kamppinen 1994, 26.) Kulttuurinen malli eroaa kognitiivisesta mallista myös siinä, että tutkimuksen tuloksena syntynyt kulttuurinen malli on yleinen, tutkijan aineistosta tulkitsema ja osista koostama ”keinotekoinen” malli. (Hakala 1997, 33; Taivalantti 2012, 50.) Malli ei siis välttämättä esiinny täsmälleen tutkijan esittämässä muodossa tai kokonaan yhdenkään tutkimuksen informantin haastattelussa, mutta sen osatekijöitä on löydettävissä heiltä kaikilta; tämä pätee myös tässä tutkielmassa esittämäni palkkatyön kulttuurisen mallin kohdalla (ks. luku 6).

Antropologi Roger M. Keesingin mukaan tutkijan tehtävänä onkin koota tämä koherentimpi mutta implisiittinen, julkilausumaton kulttuurinen malli niistä tiedonmuruksista, joissa se arkielämässä ja arkisessa puheessa (tai haastattelupuheessa) representoituu. (Keesing 2000/1987, 374.) Tutkijan aineistostaan syntetisoimien kulttuuristen mallien ja teemojen vahvuus onkin siinä, että ne kuvaavat tutkittavaa asiaa kokonaisvaltaisemmin kuin mihin kukaan yksittäinen informantti yksinään pystyisi. Nämä rakennetut mallit ovat yleensä konkreettisia ja tunnistettavia, ja niiden informaatioarvo on suuri. (Stark 2011, 85–86.)

Kulttuuriset mallit vastaavat osaltaan kognitiivisen antropologian keskeiseen kysymykseen siitä, kuinka kulttuurista tietoa hallitaan, prosessoidaan ja käytetään arkielämässä. Ne muodostuvat samoin kuin skeemat: ihmiset generoivat muistamistaan yksityistapauksista yleisiä sääntöjä, odotuksia, strategioita ja rutiineja luoden malleja ja teorioita, jotka soveltuvat moniin saman tyyppisiin tilanteisiin ennakkoiden niitä ja ohjaten käyttäytymistä. Kulttuurisilla malleilla on lisäksi kommunikatiivinen funktio: jaetun mallin konventioiden mukaan kuvattu kokemus välittyy helpommin muille ihmisille. (Järvinen 1994, 13, 17.)

Yksilöllä voi olla useita, keskenään ristiriitaisiakin kulttuurisia malleja maailman

ymmärtämiseksi. (Quinn & Holland 2000/1987, 6–9)⁴⁴. Katarina Järvinen (1994, 13) kirjoittaa Keesingiin (1987) ja Kemptoniin (1987) nojaten, että kulttuuriset mallit eivät muodosta eivät muodosta koherenttia, ristiriidatonta tietoa, vaan sisältävät yksinkertaistavia paradigmoja ja yleistyksiä. Jaetut kulttuuriset mallit voivat myös olla ristiriidassa yksilön henkilökohtaisten mallien kanssa (ks. Shore 1996, 49). Keesing (2000/1987, 373) huomauttaakin kulttuurisen tiedon ”suhteellisuudesta”: hänen mukaansa kulttuuriset mallit ovat samalla sekä kulttuurisia ja julkisia (historiallisesti kumuloitunut tieto) että kognitiivisia paradigmoja, joiden kautta yksilö hahmottaa maailmaa. Hän korostaa, että nämä kulttuuriset ”säännöt” ovat kulloisestakin historiallisesta tilanteesta riippuvaisia ja taloudellisten, ekologisten ja sosiaalisten seikkojen muovaamia.

Kulttuurinen tieto ei ainoastaan vaihtelee eri yksilöillä, vaan se, mitä ihminen tietää ja mistä näkökulmasta hän asioita katselee, riippuu siitä kuka hän on: mies vai nainen, nuori vai vanha, johtaja vai johdettu – siis hänen asemastaan yhteisössä. (Keesing 2000/1987, 387; Järvinen 1994, 13). Eija Stark (2011) toteaa, että kulttuuriseen tietoon sisältyvät myös emootiot⁴⁵; ne vaikuttavat tämän tiedon tulkintaan ja säilymiseen muistissa. Ihmisen tietoa käsittelevässä kognitiivisessa järjestelmässä tunne ja tieto eivät sulje toisiaan pois, vaan ihminen reagoi ympäristöönsä niiden molempien avulla. (Stark 2011, 74–75.) Emootioita onkin tutkittu kognitiivisen antropologian piirissä juuri osana kulttuurisia tietojärjestelmiä, joissa emootioilla on nähty olevan ainakin tapahtumia ja tilanteita arvioivia ja arvottavia (esim. Lutz 1985; Solomon 1988) ja sosiaalisia suhteita suuntaavia funktioita (Shore 1996).

Kulttuuriset mallit eivät siis ole mitään ehdottomia, ajattelua tiukasti määrääviä sääntöjä, vaan ennemminkin resursseja, joita ihmiset omaksuvat ympäröivästä kulttuurista ja ottavat käyttöön – tiedostaen tai tiedostamattaan – arkielämänsä tilanteita reflektoidessaan. Tällaisia kulttuurisia resursseja, eräänlaisia kulttuurisia malleja, ovat myös ns. kulttuuriset mallitarinat (ks. Hänninen 2002/1999), joiden avulla hahmotetaan erilaisia tilanteita ja sitä, miten ihmiset niissä kyseisen kulttuurin piirissä yleensä toimivat. Mallitarinat voivat auttaa esim. sairastunutta tai työttömäksi jäänyttä jäsentämään uutta tilannetta ja auttamaan siihen sopeutumisessa. (Taivalantti 2012, 50.) Kulttuuriset mallit eivät myöskään ole aina positiivisia; stereotyyppiset käsitykset esim. työttömistä ovat nekin eräänlaisia kulttuurisia

⁴⁴ Köyhyyteen liittyvää kulttuurista tietoa tutkinut Eija Stark (2011, 78–79) käyttää kulttuurisen tiedon semanttisesta tiivistymästä käsitettä *kulttuurinen teema*. Hän katsoo sen olevan esim. kulttuurisen mallin käsitettä toimivampi ja aineistolähtöisempi kuvattaessa tällaista useita, myös keskenään ristiriitaisia ainesta sisältäviä merkityssisältöjä. Väljempi teeman käsite kuvaa Starkin mukaan myös sitä, että kulttuurista tietoa jäsentävät rakenteet eivät ole kiinteitä, vaan niitä muovataan ja tuotetaan yhä uudelleen sosiaalisessa kanssakäymisessä. Vaikka käytän itse kulttuurisen mallin käsitettä, en näe sitä niin jäykkänä ja ”ennalta määräävänä” kuin Stark, vaan tunnistan siinä ristiriitaisuuden ja muovautuvuuden mahdollisuuden.

⁴⁵ Uskontotieteilijä Kimmo Ketola (2008, 94) kuvaa emootiot erityisiksi mielen kyvyiksi, joilla on oma rakenteensa ja joihin vaikuttavat sekä kognitiiviset että ei-kognitiiviset prosessit. Uusi emootiotutkimus pitää todennäköisenä, että biologisten, evoluution myötä kehittyneiden perustunteiden (ilo, suru, pelko, viha, inho, yllättyneisyys) lisäksi on ”korkeampia kognitiivisia emootioita”, jotka ovat riippuvaisempia kognitiivisista prosesseista sekä kulttuurista ja kokemuksesta. Näitä ovat mm. rakkaus, syyllisyys, häpeä ja kateus sekä mustasukkaisuus, jota kulttuuriantropologi Minna Lahti (1997) on tutkinut. Lahti käyttää emootiota nimeävänä ja kokoavana käsitteenä, joka sisältää tunteita, tuntemuksia ja tunteita. Emootiolla voi hänen mukaansa olla universaali biologinen perusta, mutta esim. mustasukkaisuuden tunnetta ei voi ilmaista ilman, että kulttuurinen tapa suhtautua mustasukkaisuuden tuntemuksiin vaikuttaisi siihen. (Lahti 1997, 17.)

malleja, jotka muovaavat tulkintoja kohteestaan. (Strauss & Quinn 1997, 49.)

Sovellan kognitiivisen antropologian käsitteistöä tutkiessani informanttieni työ- ja palkkatyökäsityksiä. Jäljitän tätä jaettua tietoa ja käsityksiä työstä edellä kuvaamieni skeeman ja kulttuurisen mallin käsitteiden avulla. Tunnistan työstä puhumiseen liittyviä, toistuvia ilmaisuja ja ajatussisältöjä, joita kutsun skeemoiksi, ja laadin niistä (palkka)työn kulttuurisen mallin. Tämä malli on minun tutkijan ominaisuudessa konstruoimani esitys informanttieni tavasta hahmottaa jaettua kulttuurista tietoa työstä ja heidän työlle antamiaan kulttuurisia merkityksiä. Esitän laatimani mallin luvussa 6. Kiinnitän huomiota myös informanttien välisiin eroihin heidän suhtautumisessaan tähän malliin ja tarkastelen tämän suhtautumisen heijastumista heidän työttömyyskokemuksiinsa.

5.2 Kertomus ja kerronta

Etsin aineistostani edellä kuvaamieni skeeman ja kulttuurisen mallin käsitteiden avulla jaettuja käsityksiä palkkatyöstä sekä sille annettuja merkityksiä. Ne muodostavat tutkimuksessani sen perustan, jota vasten tarkastelen informanttieni työttömyyskokemusten rakentumista. Kulttuurimalliteoria painottaa vahvasti tiedon sosiaalista ja kulttuurista jaettua, ja sitä onkin kritisoitu jäykkyydestä sekä siitä, että nämä jaetut aspektit painottuvat siinä jopa liikaa yksilölliseen, refleктоituun kokemukseen verrattuna (Taivalanti 2012, 189). Saadakseni aineistosta esiin myös informanttien henkilökohtaiset työttömyyskokemukset tarkastelenkin haastatteluja myös kertomuksen ja kerronnan näkökulmasta, selittäähän kerronnan välittämä yksilöllinen kokemuksen reflektointi sitä, miksi tietyn yhteisön jäsenten jakamissa malleissa on eroavaisuuksia. (Taivalanti 2012, 189; Strauss & Quinn 1997). Näiden lisäksi käytän myös kokemuksen käsitettä, jonka käyttöä tutkimuksessani avaavan tuonnempana.

Yksi tutkielman johdannossa määrittelemistäni tutkimuskysymyksistä koskee sitä, *miten työttömyyden kokemus muodostuu* haastattelemini työttömien *arjessa*. Tutkija ei voi mitenkään päästä suoraan käsiksi toisen henkilön kokemukseen, joten kokemusta voidaankin tutkia vain sen ilmaisujen kautta (E. Bruner 1986, 5; Perttula 2008, 143; Koskinen-Koivisto 2014, 25). Tässä tutkielmassa nuo ilmaisut muodostuvat informanttien yhdessä minun kanssani tuottamasta haastattelupuheesta⁴⁶, josta litteroituna muodostuu edelleen tekstejä: haastattelukertomuksia. Tekstien hahmottamista kertomuksiksi ja kerronnaksi tuki osaltaan se, että teemahaastattelurunkoni (liite 2) kysymykset perustuivat, kuten todettua, osin informanttien elämänkaaren hahmottamiseen.

⁴⁶ Haastattelussa syntyvän tarinan luonteesta on esitetty kaksi tulkintaa (ks. Hyvärinen & Löyttyniemi 2005): tarinan ajatellaan joko olevan haastateltavan mielessä jo ennen haastattelua, ja haastattelija vain ”kätilöi” sen ulos, tai tarinan ajatellaan syntyvän haastattelijan ja haastateltavan välisessä dialogissa yhteisenä tuotoksena. Itse olen jälkimmäisen tulkinnan kannalla; haastattelutilanteen vuorovaikutuksella on nähdäkseni vaikutusta siihen, millaiseksi kerronnaksi ja kertomukseksi ”sisäinen tarina” haastattelussa muodostuu. Molemmissa lähestymistavoissa kuitenkin pätee, että narratiivista aineistoa syntyy vain antamalla haastateltavalle mahdollisimman paljon mahdollisuuksia esittää kokemansa omalla tavallaan. (Hänninen 2010, 165.)

Kertomus ja kerronnallisuus

Kertomusten, kerronnan ja tarinoiden tutkiminen liitetään yleensä narratiiviseen tutkimustraditioon. Narratiivisuus (lat. *narrare, narratio*: kertoa, kertomus) viittaa yleisesti tutkimustapaan, jossa kertomuksia tarkastellaan tiedon välittäjänä ja rakentajana (Heikkinen 2010, 143). Narratiivisen tutkimuksen pitkä perinne juontuu filosofiasta, kirjallisuustieteestä ja kielitieteestä (narratologia), ja 1980-luvulla alkaneen ns. narratiivisen käänteen⁴⁷ myötä kiinnostus sitä kohtaan lisääntyi voimakkaasti myös Suomessa etenkin 1990-luvulle tultaessa. Se liitetään usein postmoderniin, konstruktivistiseen tiedonkäsitykseen, jonka mukaan ihminen rakentaa tietonsa aiemman tiedon ja kokemustensa varaan kertomusten välityksellä. Narratiivisuutta ja sen lähikäsitteitä, kuten kertomusta, tarinaa ja kerronnallisuutta, käytetään nykyään Suomessakin laajasti mm. yhteiskuntatieteissä, psykologiassa ja kasvatustieteissä – ja myös etnologiassa (esim. Koskinen-Koivisto 2013; Hytönen 2014) sekä kulttuuriantropologiassa (esim. Taivalantti 2012). Niiden käyttö on kuitenkin ollut varsin vakiintumatonta ja epäyhtenäistä; tieteenala- ja koulukuntaerot siinä, miten narratiivisuus ymmärretään, ovat suuria. (Heikkinen 2010, 143–146; ks. myös esim. Ukkonen 2006.)

Narratiivin määrittelyn hajanaisuudesta huolimatta sosiaalipsykologi Vilma Hänninen on hahmotellut narratiivisille merkityskokonaisuuksille tyypillisiä piirteitä. Keskeisimmäksi niistä hän nostaa ajallisuuden: narratiivi jäsentää aikaa merkityksellisiksi kokonaisuuksiksi. Dramaattisuus narratiivin ominaisuutena viittaa kertomuksen moraalisiin ja emotionaalisiin jännitteisiin, juonellisuus puolestaan kytkee tapahtumat syiden ja seurausten ketjuiksi ja valikoivuus kiinnittää huomion juonen kulun kannalta merkittäviin seikkoihin. Narratiivin kontekstuaalisuus ja ainutkertaisuus viittaavat sen tapahtumien paikka- ja aikasidonnaisuuteen, yleisyys puolestaan sen kykyyn kertoa ainutkertaisten tapahtumien kautta yleisinhimillisestä kokemuksesta. (Hänninen 2002/1999, 126–127.) Koska narratiivisuuden käsitteen⁴⁸ eri määritelmien tarkempi käsittely ei ole keskeistä tämän tutkielman kannalta, keskityn tässä kuvaamaan kerrontaan ja kertomukseen käsitteitä oman tutkielmani kannalta relevanteilta osin.

Tarina, kertomus, tapahtuma ja juoni ovat narratiivisessa kerronnan tutkimuksessa keskeisiä käsitteitä. Työttömyyden kulttuurisia mallitarinoita narratiivisesti tutkinut Hänninen (2010) viittaa *tarinan* käsitteellä jaettuun ”kulttuuriseen tarinavarantoon”, jota hän kuvaa mieleen virittyväksi merkitysrakenteeksi jostain asiasta. *Kertomuksia* ovat hänen määrittelemänään ne kerronnan konventiot ja tarinan esityksen variaatiot, joilla tarinaa, tässä tapauksessa tarinaa työstä ja työttömyydestä, kerrotaan. *Tapahtuma* puolestaan viittaa henkilöiden toimintaan tietyissä tilanteissa ja olosuhteissa: ”kaiken perustana on joukko tapahtumia, jotka liittyvät ihmisen elämään” (Hänninen 2010, 161.) Kun ihminen sitten luo tulkinnan näistä elämänsä

⁴⁷ Narratiivisella (Hyvärinen käyttää termiä kerronnallinen) käänteellä viitataan 1980-luvun alussa tapahtuneeseen tieteellisen paradigman muutokseen, jossa kertomuksen (*narrative*) ja tarinan (*story*) käsitteet yleistyivät nopeasti yhteiskuntatieteissä ja mm. psykologiassa (Hyvärinen 2004, 297).

⁴⁸ Käsitteelle ”narrative” ei ole vakiintunutta suomenkielistä nimitystä. Hänninen (2002/1999) ja Heikkinen (2010) käyttävät sanaa tarinallisuus. Kirjallisuustieteessä ”tarinalle” ja ”kertomukselle” on vakiintunut erillinen merkitys: siinä kertomus on yläkäsite, ja tarina sen alakäsite. Heikkinen (2010, 143) käyttää narratiivia, kertomusta ja tarinaa väljästi synonyymeina.

tapahtumista, syntyy tarina, jonka alun, keskikohdan ja lopun *juoni* yhdistää kokonaisuudeksi. Tulkitemista ohjaavat kulttuurissamme tarjottavat tarinamallit, ja kun tarinaa esitetään, syntyy siitä kertomus. (Hänninen 2010, 161–162.)

Hännisen määritelmiä soveltaen merkitysrakenteet täsmentyvät tässä tutkielmassa kulttuurisesti jaetuiksi käsityksiksi (palkka)työstä (ja sitä kautta myös työttömyydestä). Työttömien informanttieni haastattelukertomuksissa kerronnan variaatiota on etenkin työlle annettujen merkitysten ja eri haastatteluteemojen erilainen painottuminen kunkin informantin kertomuksessa. Omaan tutkielmaani soveltaen siis työttömyyskokemuksen perustana on työttömäksi jäämisen tapahtuma ja siitä seuraavat ”työttömyystapahtumat”, joita informanttini kohtaavat arjessaan ja joita he tulkitsevat kulttuurisesti jaettujen työlle ja työttömyydelle annettujen merkitysten avulla. Näin syntyy tarina työttömyydestä, ja kun työttömyydestä kerrotaan haastattelussa syntyy haastattelukerrontaa, jota kuvaan ja analysoin tässä luvussa kuvaamillani käsitteillä.

Tutkielmani ei sijoitu varsinaiseen kerronnan tutkimuksen traditioon, vaikka luenkin aineistoani myös narratiiveina, kertomuksina ja kerrontana työttömyydestä. Erotuksena narratiiviseen ja narratologiseen kertomuksen tutkimukseen en ole niinkään kiinnostunut kertomuksen muodosta kuin sen sisällöstä, ja käytän kerronnallisuutta lähinnä näkökulmana ja analyysia ohjaava työkaluna (ks. esim. Kokkonen 2003; Taivalantti 2012; Leinonen 2013; Hytönen 2014). Omaan lähestymistapani sopii kognitiotieteilijä David Hermanin (2009) toteamus, että tärkeää ei olekaan etsiä haastattelusta ennalta määrättyjä muoto- tai rakennepiirteitä, kuten tarinaa tai juonta, vaan hahmottaa siitä muutoksen kuvauksia (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 191; ks. myös Hytönen 2014, 30; Suopajarvi 2009, 89). Muutoksen kuvaus toteutuu tässä tutkielmassa mm. siinä, mitä haastatellut kertovat asemansa muuttumisesta työllisestä työttömäksi.

Tavoitteenani on tuoda esiin informanttieni omat tulkinnat työstä ja työttömyydestä ja vahvistaa näin heidän oman äänensä kuulumista aineistokokonaisuuden kontekstissa (ks. Hytönen 2014, 28.) Katson, että kerronnallisuuden huomioiminen tukee tätä tavoitetta ja on siten perusteltua; viitataan narratiivitutkija Hannu L. T. Heikkisen näkemykseen, jonka mukaan narratiivisen lähestymistavan eräs tunnuspiirre ja samalla vahvuus on juuri pyrkimys paikallisen, subjektiivisen tiedon tuottamiseen. Näin tutkittavien ihmisten äänet saadaan autenttisemmin kuuluviin. (Heikkinen 2010, 157.) Tärkeäksi nousee kerronnan henkilökohtaisuus, jaetun kulttuurisen aineksen yksilöllinen tulkinta. Eerika Koskinen-Koiviston ja Lena Marander-Eklundin (2016, 337) mukaan kertomuksissa punoutuukin yhteen niin yhteisesti jaettu kuin henkilökohtaisesti koettu ja persoonallisesti ilmaistu aines; juuri tästä syystä käytän kertomuksen ja kerronnan käsitteitä kulttuuristen mallien analyysin rinnalla (ks. Taivalantti 2012, 53).

Kertomuksia on määritelty eri yhteyksissä monin eri tavoin. Matti Hyvärinen (2010, 91) toteaa kertomukselle esitetyn viime vuosikymmeninä erilaisia minimimääritelmiä, joissa toistuu ajatus tapahtumien ajallisesta järjestymisestä. Suhteuttaessaan tapahtumia ja niiden kausaalisia suhteita toisiinsa kertomus onkin yksinkertaisimmillaan kuvaus siitä, että ”jotain

tapahtui” (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 190–191). Hyvärisen mukaan kertomuksia ei ole sosiaalitieteissä kuitenkaan määritelty selkeästi, mikä on omiaan hankaloittamaan kertomuksen eri lajien tunnistamista ja rajaamista aineistoista. Hän nostaa sosiaalitieteiden kannalta hyödyllisenä näkökulmana esiin Hermanin (2009) ajatuksen prototyyppisistä⁴⁹ kertomuksista. Siinä olennaista ei ole tehdä tarkkaa eroa kertomusten ja ei-kertomusten välillä, vaan kiinnittää huomiota siihen, kuinka tiheästi tai ohuesti *kerronnallinen* jokin aineisto on. (Hyvärinen 2010, 92.)

Tutkielmani aineisto koostuu haastatteluista, joissa informantit kertovat työttömyydestään. Tarja Aaltonen ja Anna Leimumäki (2010, 124) toteavatkin kerronnallisuuden voivan olla kertomusta käyttökelpoisempi käsite kuvaamaan haastatteluaineistoa, sillä suulliset kertomukset rakentuvat toisin kuin esim. harkitut fiktiiviset kertomukset. Niitä on siksi usein vaikea hahmottaa kertomuksiksi erilaisia kertomuksen kriteeristöjä käyttäen. Kerronta täsmentyykin tässä juuri haastattelun kontekstissa tuotetuksi kerronnaksi, ”esitykseksi” työttömyyden arjesta.

Tekemäni haastattelut eivät ole varsinaisesti kerronnallisia (ks. Hyvärinen & Löyttyniemi 2005), mutta niihin sisältyy kuvailevan, selittävän ja fakta-aineuksen lisäksi myös kertomuksiksi hahmotettavia osioita (ks. Ukkonen 2006, 194). Vilma Hänninen (2010, 164) kirjoittaakin, että myös teemahaastattelulla kerätystä aineistosta on mahdollista nostaa tarinallisia tulkintoja etenkin, jos haastattelu etenee ajallisessa järjestyksessä. Omassa aineistossani ajallisuus toteutuu lapsuuden (työ)muistojen, työssäoloajan ja haastatteluhetken työttömyyden muodostamana ajallisena (elämän)kaarena. Laadullinen haastattelu sisältää aina myös kertomuksia, vaikkakaan kaikki haastattelupuheen tutkimus ei ole kertomusten tutkimusta (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 191–192.)

Kerronnallisuudelle taas on keskeistä kyky *välittää kokemusta*; kertomuksesta puhuttaessa ollaan siis kiinnostuneita maailman kokemisesta ja muutoksesta (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 191). Kokemus käsitteellistetään ja suhteutetaan toisiin kokemuksiin ja kertomuksiin juuri kertomalla, ja se mahdollistaa niin henkilökohtaisen kokemuksen kuin jaettujen merkitysten ja tulkintojen jakamisen (Koskinen-Koivisto & Marander-Eklund 2016, 337). Myös David Herman (2009) nimeää prototyyppisten kertomusten yhdeksi elementiksi juuri kokemuksellisuuden: kertovassa esityksessä välittyy kertojan kokemus kerronnan kohteena olevasta tapahtumasta tai asiasta (Hyvärinen 2010, 92). Aineistoni kerronnallisuus liittyy siis ajallisuuden kuvauksen lisäksi myös kokemuksellisuuteen: siihen, miltä koettu työttömyys ”tuntuu” sitä elävän informantin kokemana.

Elämän ja kerronnan suhde

Narratiivisen kertomusten ja kerronnan tutkimuksen taustalla on näkemys elämän ja kerronnan kiinteästä suhteesta ja kertomuksen kulttuurisesta merkityksestä, jossa kertominen

⁴⁹ Kertomuksen prototyyppi muodostuu David Hermanin mukaan neljästä elementistä, jotka ovat tilanteisuus, tapahtumien ajallinen jäsenyminen, tarinamaailman luonti/ häiriö tarinamaailmassa ja kokemus (*qualia*; se, miltä jokin tuntuu). (Herman 2009, 9.)

nähdään ihmisille tyypilliseksi tavaksi sekä olla olemassa että ymmärtää maailmaa ja tuottaa merkityksiä (Ukkonen 2006, 190). Elämän ja kerronnan välisen suhteen tarkastelu on myös narratiivisen tutkimuksen ydinkysymys (Kokkonen 2003, 57). Kertomalla välitetään sanatonta tietoa ja kokemuksia kulttuurista; kertomus jäsentää yksilön eettistä paikkaa maailmassa ja vastaa kysymykseen: ”Kuka minä olen?” Kertomus on paitsi tietämisen muoto myös vuorovaikutuksen väline, jolla mm. jaetaan kokemuksia ja tehdään niitä ymmärrettäväksi. (Linde 1993, 3; Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 189; Heikkinen 2010, 145.)

Elämän ja kerronnan suhde ei kuitenkaan ole yksiselitteinen. Vilma Hännisen (2002/1999, 127) mukaan narratiivisuuskeskustelun klassinen aihe onkin ollut kysymys siitä, jäsentääkö narratiivinen muoto vain kerrontaa vai onko se löydettävissä myös elämästä itsestään. Matti Hyvärinen (2004) esittelee niitä monia, keskenään erilaisia ja jopa vastakkaisia tapoja, joilla elämän ja kertomuksen suhdetta on 1980-luvun kerronnallisen käänteeseen myötä tarkasteltu. Hän arvioi kriittisesti usein esitettyä ”kertomuksen elämisen” ajatusta, jossa elämä ja kertomus enemmän tai vähemmän samaistetaan toisiinsa. Hän kysyy samalla, menettävätkö kerronnan ja kertomuksen käsitteet analyyttisen voimansa, jos koko elämä nähdään jo valmiiksi kertomusmuotoisena (Hyvärinen 2004, 297; myös esim. Aaltonen & Leimumäki 2010, 147). Teot, kokemukset ja kerronta kietoutuvat yhteen monimutkaisella tavalla, ja kokemukset saavat merkityksen vasta, kun ne sanallistetaan. Kertomalla kokemusta työstetään uudelleen sekä tietoisesti että tiedostamattomasti. (Hytönen & Koskinen-Koivisto 2009, 143.)

Elämän ja kertomisen suhde on perinteisesti ymmärretty karkeasti ottaen kahdella toisistaan poikkeavalla tavalla. Kertomusten voidaan nähdä olevan yhtä eletyn elämän todellisuuden ja ihmisen identiteetin kanssa. Kertomuksiin voi suhtautua myös fiktiona, jolloin ne eivät voi suoraan kuvata kertojan todellisuutta. (Kokkonen 2003, 57.) Työttömien elämäkertakirjoituksia tutkinut Teemu Taira (2006) määrittää tämän eron *realistisen* ja *konstruktionistisen* lukutavan väliseksi keskusteluksi. Realistinen tapa näkee kertomukset enemmän tai vähemmän tosina, suorina elämän kuvauksina, jolloin lukijaa kiinnostaa enemmän ”elämä” kuin ”kertomus”. Kulttuurintutkijoiden suosima konstruktionistinen lukutapa taas korostaa kerronnan tarkastelua, jota voi tehdä monista eri näkökulmista. Taira viittaa Alasuutarin (2011) ”näytenäkökulmaan” (ks. luku 3.4): kertomusaineistoakin voi pitää näytteenä todellisuudesta, eikä eroa aineiston ja sen kuvaaman ”todellisuuden” välille tarvitse tällöin tehdä. (Taira 2006, 39; myös Ukkonen 2006, 193.)

Konstruktionistisen lukutavan kannalle asettuvat mm. Taira (2006, 40) ja elämäkertomusta (engl. *life story*) etnologisesti tutkinut Eerika Koskinen-Koivisto (2014). Siinä kertomukset asettuvat elämän ja siitä kertomisen välimaastoon peilaamatta suoraan todellisuutta, mutta olematta myöskään siitä täysin irrallaan (Koskinen-Koivisto 2014, 161). Myös Kokkonen (2003, 58) käyttämä hermeneuttinen lähestymistapa näkee kertomuksen ja elämän suhteen niin, että kumpikin saa merkityksensä vain keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Hermeneuttinen näkökulma, jota myös Hänninen edustaa⁵⁰, näkee niin kerronnan,

⁵⁰ Hännisen (2002/1999, 127) mukaan näkökulmaa voitaisiin kutsua myös ontologiseksi tai konstitutiiviseksi käsitystavaksi.

kokemuksen kuin eletyn elämänkin narratiivisesti jäsenyteinä: ”ihmiselämä on kudos, jossa eletyt ja kerrotut, todelliset ja kuvitellut, menneet ja ennakoitut, omat ja muiden tarinat jäljittelevät ja muotoilevat toinen toisiaan.” (Hänninen 2002/1999, 127.)

Hermeneuttiseen näkökulmaan elämän ja kerronnan suhteesta sopii ajatus narratiivisuudesta yhtenä ajattelun muodoista ja välineistä (Hänninen 2002/1999, 126). Sairauden kulttuurisia selitysmalleja väitöskirjassaan tutkinut kulttuuriantropologi Marjo Taivalantti (2012, 55) toteaa psykologi Jerome Bruneriin (1986) viitaten ihmisten arki ajattelun olevan luonteeltaan narratiivista⁵¹. Arki ajattelu muodostuu inhimillisistä kokemuksista, aikomuksista ja uskomuksista, ja on sellaisena osin ristiriitaista ja epäjohdonmukaista. Tärkeää oman tutkielmani kannalta on Brunerin (1990, 35) ajatus arki ajattelun tuloksena syntyvistä kertomuksista. Brunerin mukaan narratiivisen ajattelun avulla jäsennetään inhimillisen kokemuksen kaoottisuutta ja luodaan todellisuuteen tunnistettavia rakenteita. Näin tavallisesta elämästä poikkeavat tapahtumat, kuten työttömäksi jääminen, voidaan tehdä ymmärrettävämmiksi. (J. Bruner 1990, 47–50.)

Aaltonen ja Leimumäki (2010, 125) viittaavat kognitiotieteilijä Monika Fludernikiin (1996), jonka mukaan kertomus ja kertominen voidaan käsittää ihmisen kognitiivisen toiminnan luonnolliseksi perusmuodoksi. Kun narratiivi käsitetään näin ajattelun muodoksi, voin Taivalanttia (2012, 56) mukailien ajatella, että informanttini ovat jäsentäneet työttömyyden kokemustaan narratiivisen ajatteluprosessin avulla heille ymmärrettävään ja siten myös kerrottavaan muotoon jo pitkään ennen haastatteluhetkeä. Työttömyys tilanteena, tapahtumana ja kokemuksena on siis heidän mielessään narratiivisesti jäsenyneenä ”kertomuksena” jo ennen haastattelua, jossa siitä muodostuu haastattelun teeman ja haastattelutilanteen vuorovaikutuksen tuottamaa kerrontaa (ks. myös Erkkilä 2005, 196).

Ajatus koetun *merkityksellistymisestä* kerronnan ja kertomusten kautta (Ukkonen 2006, 194; myös esim. Heikkinen 2010, 156) onkin oman tutkielmani kannalta keskeinen peruste näiden käsitteiden käytölle, tutkinhan työttömyyden kokemuksen ohella juuri etenkin työlle ja sitä kautta myös työttömyydelle annettuja merkityksiä. Minua kiinnostavat siis paitsi asioille annetut merkitykset myös kertomuksen/kerronnan ja kokemuksen suhde, *työttömyys kerrottuna kokemuksena*. Kuvaankin seuraavassa, millaista kerrontaa tutkielmani haastatteluaineistoon sisältyy.

5.3 Työttömien haastattelut elämäkertomuksina ja -kerrontana

Kokemusten ja elämänvaiheiden kerrontaa on tutkittu monia eri käsitteitä ja niihin liittyviä tutkimusnäkökulmia käyttäen. Folkloristi Taina Ukkosen (2000) mukaan niistä on käytetty mm. nimityksiä muistelukerronta, kokemuskerronta ja henkilökohtainen kerronta (englanniksi

⁵¹ Jerome Bruner (1986, 11–13) erottaa kaksi ajattelun tapaa: narratiivisen ja paradigmaattisen tai loogis-tieteellisen. Paradigmaattinen ajattelu pyrkii löytämään yleispäteviä, ajattomia totuuksia ja suhteita, kun taas narratiivinen tiedonmuodostus on kontekstuaalista, ja etsii yhteyksiä tapahtumien välillä. Molemmilla jäsennetään ja merkityksellistetään inhimillistä kokemusta ja ratkaistaan ongelmia, mutta eri tavoin ja eri tilanteissa. (ks. Erkkilä 2005, 199–200; Taivalantti 2012, 55.)

mm. *personal/first-person narrative, personal experience story/narrative* ja *everyday narrative*). (Ukkonen 2000, 20–21.) Näistä monet tulevat lähelle omaa lähestymistapaani; esimerkiksi kokemukseronnan käsitteen merkitys omalle tutkimukselleni on ennen muuta muistuttaminen siitä, että tutkimuskohteena ovat nimenomaan kerrotut työttömyyskokemukset: tapahtumien, kokemusten ja reronnan tiivis yhteys ja vuorovaikutus (Hytönen 2014, 29; Salmi-Niklander 2006, 200). Käsite myös muistuttaa läheisesti mikrokertomuksen tai -narratiivin⁵² käsitettä (Koskinen-Koivisto & Marander-Eklund 2016, 338), jota käytän hahmottaessani aineistoni reronnallisuutta. Vaikka muistelu kognitiivisena prosessina on haastattelun nykyhetkessä jatkuvaa työttömyyttä kuvaavassa aineistossani läsnä (ks. Ukkonen 2000, 15; Taivalantti 2012, 59), se ei kuitenkaan ole varsinaista muistelukerrontaa.⁵³ Kirsi-Maria Hytönen toteaaakin Kaisu Kortelaista (2008) seuraten, ettei näitä reronnaan liittyviä, toisiaan lähellä olevia käsitteitä ole aina tarpeellista erotella liian jyrkästi, vaan lukija- ja tulkitsijakohtaisille eroille on tilaa (Hytönen 2014, 30).

Valitsen oman aineistoni reronnan kuvaamiseen *elämäkertomuksen ja -reronnan* käsitteet, vaikka käsitteiden jyrkkä erottelu ei tässäkin tutkielmassa ole mielekästä. Elämäkertomuksen käsitteellä on yhteys aineiston elämäkerralliseen tarkastelutapaan. Narratiivista ja elämäkerrallista kehystä kokemusten kuvaamisessa käyttäneen Raija Erkkilän (2005, 196) mukaan näillä lähestymistavoilla on sekä eroja että yhtäläisyyksiä, ja niitä voi soveltaa monin eri tavoin. Narratiivinen ajattelu on läsnä elämäkerrallisessa reronnassa. Sen avulla elämän episodit ja tapahtumat liitetään yhteen niin, että niistä voidaan muodostaa jopa kokonainen elämäkerta. Elämäkerrallisessa tutkimuksessa tutkittavaa ilmiötä, kuten työttömyyttä, tarkastellaankin aina suhteessa kerrottuun elämään. (Erkkilä 2005, 201.)

Teemu Taira (2006) pohtii omassa työttömiä koskevassa tutkimuksessaan (kirjoitetun) elämäkerran ja teemakirjoituksen suhdetta. Hänen mukaansa niissä on limittäisyyksiä: omaelämäkertaa voi lukea teemojen kautta, ja vastaavasti teemakirjoituksista voi löytää elämäkerrallisuutta. Hän kuvaa aineistonaan käyttämäänsä *Työttömän tarina* -kilpikirjoitusaineistoa (1993) ”omaelämäkerralliseksi teemakirjoittamiseksi”, jossa omasta elämästä kirjoittaminen juonellistetaan työn ja työttömyyden teemojen kautta. (Taira 2006, 42). Oma tutkimusaineistoni on kerätty teemahaastattelulla, jonka kysymyslistaan siihenkin sisältyi ajatus informanttien elämänsä keräämisestä haastatteluissa. Vaikka tämä ei toteutunutkaan haastatteluissa aina eksplisiittisesti, katson Tairan tavoin niitä voitavan silti lukea myös työn ja työttömyyden kautta tematisoituina (työttömyys)elämäkertoina (myös Suopajarvi 2009, 88), joita siis nimitän Sari Kokkosta (2003) seuraten elämäkertomuksiksi.

Kokkonen (2003, 59) tarkoittaa elämäkertomuksella tekstiksi litteroitua haastattelupuhetta. Elämäkertomus ei ole haastattelun elämäkerta, vaan haastattelutilanteen vuorovaikutuksessa

⁵² Mikrokertomukset ovat yksittäisiä, anekdoottimaisia tai muuten ympäröivästä reronnasta erottuvia, pituudeltaan vaihtelevia rajattuja kertomuksia, joissa kuvataan jokin kertojalle merkittävä tapahtuma tai kokemus. Niihin sisältyy usein jokin jännite tai syy-seuraussuhteen kuvaus. (Kokkonen 2003, 60; Koskinen-Koivisto 2014, 25; Koskinen-Koivisto & Marander-Eklund 2016, 338)

⁵³ Muistelukerrontaa, muistitietoa ja sen sosiaalisesti konstruoitunutta luonnetta on etnologian ja sen lähitieteiden piirissä on viime vuosina tutkittu Suomessakin paljon (Ukkosen lisäksi esim. Hytönen 2014; Koskinen-Koivisto 2013; Taivalantti 2012; Kortelainen 2008; Fingerroos 2004; Korkiakangas 1996).

tuotettu ja sen aikaan, paikkaan ja muuhun kontekstiin sidoksissa oleva kokonaisuus. Omien informanttien litteroituja haastatteluja tarkastellessani käytänkin nimitystä elämäkertomus kuvaamaan sitä, ettei kyseessä ole täydellinen elämäkerta vaan nimenomaan kerrontaa elämästä ja kokemuksista työn ja työttömyyden kontekstissa (ks. Erkkilä 2005, 197.) Elämäkertomuksen muotoutumiseen vaikuttaakin keskeisesti myös kertojan positio: kertooko hän elämäänsä esim. telakkatyöläisnaisena, kuten Taina Ukkosen (2000) väitöstutkimuksessa haastatellut, tai työttömänä ihmisenä, kuten tämän tutkielman informantit (Ukkonen 2000, 34). Ihmiset arvioivat ja osoittavat elämäkertomuksen kautta mm. kuulumistaan erilaisiin ryhmiin sekä omaa sosiaalista asemaansa ja kompetenssiaan. (Linde 1993, 3; Kokkonen 2003, 59; Suopajarvi 2009, 88.) Tämä kerronnan arvioiva funktio on kiinnostavaa työttömyyden kokemisen kannalta, onhan työttömyys sosiaalisena kategoriana yhteiskunnassamme ja kulttuurissamme monin tavoin negatiivisesti arvottunut.

Elämäkertomuksen käsitettä on käytetty niin folkloristiikan ja psykologian kuin historian- ja muistitietotutkimuksenkin piirissä, joten myös sitä on tutkittu ja määritelty useista eri lähtökohdista. Näitä ovat olleet mm. kertomuksen muoto, sisältö ja merkitys kertojalle itselleen, jolloin elämäkertomus määrittyy kertojan kertomukseksi omasta elämästään tai hänen siinä merkittävänä pitämistään asioista. (Ukkonen 2000, 33.) Eerika Koskinen-Koivisto (2014) kuvaa Charlotte Lindeen (1993, 11) nojaten elämäkertomusten (engl. *life narratives/life story*) koostuvan omassa tutkimuksessaan henkilökohtaisesta historiasta ja henkilökohtaisista kokemuksista. Ne voivat rakentua elämän käännekohtien, kuten koulun tai työnteon aloittamisen, naimisiinmenon tai jonkin määrätyn ajanjakson ympärille. Koskinen-Koivisto käyttää käsitteitä *life story* (suom. *elämäntarina*) ja *life narrative* (suom. *elämäkertomus*) synonyymisesti viittaamaan nimenomaan suullisesti haastattelussa tuotettuun aineistoon, jossa painopiste on kertojan omissa tulkinnoissa, ja sen analyysiin. (Koskinen-Koivisto 2014, 24–25.)

Elämäkertomusta voidaan luonnehtia myös kerronnan tuottamisen prosessin näkökulmasta. Tällöin korostuu sen vuorovaikutuksellinen luonne: elämäkertomus on eri tilanteissa ja eri tavoin tuotettu, muodoltaan avoin kertomus, jonka avulla kertoja arvioi ja tulkitsee kokemuksiaan ja elämänsä vaiheita. Se ei siis ole samalla tavalla itsenäinen ja rajattavissa oleva kokonaisuus kuin vaikkapa kokemuskertomuskin on, eikä sillä ole konventionaalista muotoa, vaan se voi sisältää monenlaista kerrottua ainesta. Suullisesti, esimerkiksi haastattelussa, tuotettuun elämäkertomukseen vaikuttavat aina monet tilannesidonnaiset tekijät kuten se, miten haastattelija pyytää kertojaa kertomaan, tai se, millainen mielikuva kertojalla on haastattelun tavoitteista. (Ukkonen 2000, 33–34.) Oman aineistoni muodostumiseen ”työttömyyselämäkertomuksiksi” vaikutti ennen muuta haastattelun teema, ja yksittäisten haastattelukertomusten rakentumiseen puolestaan minun ja kunkin informantin välinen vuorovaikutus itse haastattelutilanteessa (ks. luku 3.4).

Informanttieni kerronnassa korostuvat haastattelujen elämäkerrallisuus, yksilöllisyys ja kokemuksellisuus. Elämäkerrallisuus näyttäytyy haastatteluissa lapsuuden ja nuoruuden (työ)kokemusten ja -asenteiden sekä oman työhistorian kautta muodostuvana kronologiana

(ks. Suopajarvi 2009, 88). Yksilöllistä kerrontaa ne ovat siinä merkityksessä, että haastateltavat tuovat niissä esiin oman kokemuksensa työttömänä olemisesta, sillä vaikka haastatteluissa käydään kaikkien kanssa läpi pääpiirtein samat kysymykset, muovautuu jokaisesta haastattelusta omanlaisensa kertomus työttömyyden kokemuksesta. Tarja Aaltosen ja Anna Leimumäen (2010, 146) mukaan kerronnallistamiseen keinona ymmärtää ja jäsentää omaa kokemusta ja suhtautumista kerronnan kohteena oleviin tapahtumiin sekä välittää sitä toisille sisältyy aina jotain kertojan minuudesta ja identiteetistä. Kokemuksen käsite onkin keskeinen narratiivisessa ja elämäkerrallisessa lähestymistavassa. Kokemuksia kuvataan juuri kertomuksissa, jotka tulevat tutkimuksen kohteeksi (Erkkilä 2005, 201).

Elämäkertomusten ytimessä on siis kokemuksellisuus, samoin kuin se, millä tavoin kertoja antaa asioille ja tapahtumille merkityksiä kerrontansa kautta (Heikkinen 2010, 157). Kerronnan prosessissa elettyjä kokemuksia käsitteellistetään, tulkitaan ja tehdään ymmärrettäviksi. Samalla tapahtumia ja kokemuksia myös reflektoidaan ja merkityksellistetään niin itselle kuin muille ihmisille. (Koskinen-Koivisto 2014, 24; Ukkonen 2000, 34.) Elämäkertomusten ja -kerronnan henkilökohtaisuus, kokemuksellisuus sekä tapahtumien tulkinnan ja merkityksellistämisen prosessit ovat keskeisiä tutkiessani työttömyyden kokemusta ja sen muodostumista informanttien kerronnassa.

5.4 Kokemus

Kokemuksen käsite on arkikielessä sisällöltään melko selkeä, vaikka siinäkin sillä voidaan tarkoittaa eri asioita. Tieteellisesti käytettynä se kuitenkin muuttuu monitulkintaiseksi ja vaikeasti määriteltäväksi (Suopajarvi 2009, 80; Peltonen 2009, 12). Kokemusta on lähestytty mm. *tapahtuman* käsitteen avulla: kokemuksen nähdään tällöin muodostuvan kertojalle tai jollekin toiselle sattuneista, tulkituista tapahtumista (ks. Ukkonen 2000; myös esim. Salmi-Niklander 2006). Kokemuksen voi kuvata myös sisältävän *tietoa*, kuten kokemuksellisen ”toisen tiedon” kohdalla (Peltonen 2009, 16–17), ja *tunteita* (esim. E. Bruner 1986, Peltonen 2009, Hytönen 2014). Mitään yhtenäistä, kattavaa määritelmä kokemuksen käsitteelle ei ole, ja käsitteen sisällön sekä sen tutkimisen ehtojen näkökulmat ja painotukset vaihtelevatkin eri tieteenalojen välillä (Erkkilä 2005, 196; näkökulmista ks. esim. Peltonen 2009). Kokemuksen käsitteen määrittely ja rajaaminen sekä asemointi kunkin alan peruskäsitteistöön on kuitenkin tärkeää käsitteen käytön kannalta (Toikkanen & Virtanen 2018, 7), ja esitänkin oman määritelmäni tuonnempana.

Folkloristi Kirsti Salmi-Niklander kirjoittaa antropologeihin Edvard Bruner ja Victor Turner (1986) nojaten, että ”kokemuksen antropologia käsittelee sitä, miten yksilöt kokevat kulttuurinsa ja miten ihmisen tietoisuus vastaanottaa ja tulkitsee tapahtumia. Kokemus ei sisällä vain tietoa vaan myös tunteita ja odotuksia, ja se välittyy verbaalisen sisällön lisäksi myös kuvien ja vaikutelmien avulla” (Salmi-Niklander 2006, 204). Myös perinteentutkija Kirsi Laurén (2006) näkee elettyyn kokemukseen sisältyvän niin tiedollisia kuin tunnepitoisiakin ulottuvuuksia, joista jälkimmäisiä hän nimittää elämyksiksi. Hän viittaa fenomenologisen-hermeneuttiseen tutkimustraditioon, johon ihmisen tajunnallisuuden ja

tapahtumien tulkinnan korostaminen kokemuksen tutkimuksen yhteydessä liittyy. (Laurén (2006, 80–81.)⁵⁴

Fenomenologiselle ja narratiiviselle/elämäkerralliselle (kulttuurin) tutkimukselle on yhteistä se, että fenomenologiseen kokemuksen tutkimukseen kuuluvaa tulkintojen tekemistä tutkittavien ilmaisuista hermeneuttisen eli ymmärtävän ja tulkitsevan metodin avulla on käytetty monissa etnologisissakin tutkimuksissa⁵⁵. Tämä, samoin kuin edellä esitetyt ajatukset kokemuksen merkityksellistymisestä yhteydessä elämäntilanteeseen ja merkitysten yhteisöllisestä rakentumisesta ovat relevantteja tämänkin tutkielman kannalta. Myös ajatus paikallisen, lokaalin tiedon tuottamisesta sopii narratiiviseen kontekstuaaliseen tiedonmuodostukseen (Erkkilä 2005, 200) ja siten myös omaan tutkimukseeni.

Kerronta ja kokemus kietoutuvat vahvasti yhteen etnologisessa ja kulttuuriantropologisessa kokemuksen tutkimisessa, jossa kokemusten kuvataan usein olevan esim. elettyjä, kerrottuja ja välitettyjä (Peltonen 2009, 14) tai ”yhtä aikaa sekä koettuja että kerrottuja” (Suopajarvi 2009, 84). Olen edellä viitannut usein toistuvaan ajatukseen kerronnan ja kokemuksen yhteydestä ja kokemuksellisuudesta kerronnallisuuden määrittäjänä (esim. Hyvärinen & Löyttyniemi 2005; Hyvärinen 2010). Kerronta eri muodoissaan on yksi niistä ilmaisun tavoista, representaatioista, joita tulkitsemalla tutkija voi päästä käsiksi toisen ihmisen kokemukseen (E. Bruner 1986, 5).

Kertomukset ja kerronta ovat kognitiivisia viestinnällisiä välineitä, joiden avulla voidaan jakaa niin henkilökohtaisia kokemuksia kuin yhteisesti jaettuja tulkintoja ja merkityksiäkin. Kertomuksiin liittyvät *ajan* ja *ajallisuuden* sekä *tapahtumien* ja niiden merkityksen ulottuvuus (Koskinen-Koivisto & Marander-Eklund 2016, 337; myös esim. Hänninen 2010, 162) ovat merkittäviä myös kokemuksen tutkimisessa, liittyhän kokemuksen muodostumiseen niin ajassa etenevien tapahtumien tulkintaa kuin tämän tulkinnan ajallista prosessointiakin muistelun muodossa. Tutkimuksen kohteena oleva kerronta voi olla monenlaista ja monin eri tavoin tuotettua: haastattelun vuorovaikutuksessa tuotettua puhetta kuten tässä tutkielmassa, kilpakeruulla koottua kirjoitettua aineistoa (esim. Hytönen 2014; Taira 2006) tai erilaista arkistoaineistoa (esim. Fingerroos 2004).

Kulttuurintutkimuksellinen kokemuksen tutkimus näyttääkin olevan paljossa sidonnainen juuri kokemuksista syntyneisiin ja siitä kertoviin aineistoihin⁵⁶. Kokemus tavoittaa tutkijat

⁵⁴ Fenomenologiaa pidetään kokemuksen tutkimukselle keskeisenä tieteellisenä orientaationa, onhan se nimensä mukaisesti kiinnostunut ilmiöistä ja tutkii niitä sellaisina kuin ne ilmenevät eletyssä kokemuksessamme (Desjarlais & Throop 2011, 88). Fenomenologinen kokemuksen tutkimus painottaa yleensä kokemuksen ”esiteoreettista” välittömyyttä ja elämysluonnetta (esim. Laine 2010), jota fenomenologian isäksi kutsuttu filosofi Edmund Husserl kuvaa saksaksi sanalla *Erlebnis* erotukseksi pitkäaikaisesti karttuneesta kokemuksesta, *Ehrfarung*. Jonas Frykman ja Nils Gilje (2003) huomauttavat englannin kielen *experience* -käsitteen kattavan sekä *Erlebnis*- että *Ehrfarung* -tyyppiset kokemukset, joista käytetään ruotsiksi sanoja *upplevelse* ja *erfarenhet*. (Frykman & Gilje 2003, 14–15.) Suomen kielessä tätä erottelua kuvaavat lähinnä juuri mm. Laurénin (2006, 81) käyttämät käsitteet elämys (hetkellinen, usein tunnepitoinen) ja kokemus (tiedollinen, pitkän ajan kuluessa karttunut.) Ks. myös Peltonen 2009, 12.

⁵⁵ Fenomenologisen, hermeneuttisen ja narratiivisen kokemuksen tutkimuksen käytännöistä ks. Tökkäri 2018.

⁵⁶ Tulkintani mukaan kokemus nähdään niissä usein ikään kuin aineistossa annettuna: kokemus on sitä, mitä muistellaan ja mistä kerrotaan, eikä kokemusta teoreettisena käsitteenä aina määritellä näissä tutkimuksissa

muistamisen ja erilaisten omaelämäkerrallisten kertomusten avulla (Launis & Tikka 2009, 7). Muistitietotutkimuksen menetelmiä ja aineistoja käyttäen on etnologiassakin viime vuosikymmeninä tehty paljon tutkimusta, jossa kokemuksilla on tärkeä sijansa. Kulttuurintutkijan kannalta hedelmällisiksi kokemuksen tutkimisen kohteiksi ovat osoittautuneet omaelämäkerrallisuuden lisäksi muistelun prosessit, joita tarkastellaan muistitietotutkimuksen piirissä (Peltonen 2009, 14). Muistitietotutkijat ovat Outi Fingerroosin (2010, 12) mukaan olleet perinteisesti kiinnostuneita ”pienistä” ilmiöistä ja näkökulmista, kuten arjesta ja erilaisista marginaaleista. Tällainen näkökulma soveltuu hyvin myös kokemuksen tutkimiseen, tuottaahan omakohtaisesta kokemuksesta kertominen usein sellaista hiljaista ”toista tietoa” esim. arkielämästä, jota virallinen tieto ei tavoita tai josta se ei ole kiinnostunut (ks. Peltonen 2009, 16–17).

Kokemukset nähdään kulttuurintutkimuksessa usein juuri menneisyyteen viittaavina, menneinä kokemuksina, joita muistellaan, kerrotaan ja tulkitaan: ”kokemukset ja muistot kokemuksista elävät ja muokkautuvat kerroksittain” (Laurén 2006, 81; Peltonen 2009, 11). Myös etnologit Hytönen ja Koskinen-Koivisto (2009) näkevät yhteyden elettyjen kokemusten ja niistä kertomisen välillä. Nykyhetkessä kerrottava kertomus tähtää menneiden kokemusten ymmärrettäväksi tekemiseen. Hytönen ja Koskinen-Koivisto käyttävät kokemuskertomuksen käsitettä määritellen sen muistetuiksi elämyksiksi kertojan oman tai hänelle läheisten ihmisten elämän kokemuksista ja tapahtumista. He sisällyttävät kokemuskertomuksiin myös fyysisten aistimusten, kuten väsymyksen ja kivun, sekä tunteiden, kuten ylpeyden, kuvaukset. (Hytönen & Koskinen-Koivisto 2009, 143–144.)

Emootiot, tunteet ja tuntemukset ovatkin kiinteä osa kokemusta: kokemukset tuntuvat aina joltakin. Vaikka tunteet ovat mitä suurimmassa määrin omakohtaisesti koettuja, voidaan niistäkin tavoittaa sosiokulttuurisesti muovautuvia, jaettuja аспекteja, ja kokemusta voi tutkia tunteita ilmaisevissa ja niistä puhuvissa diskursseissa. (Peltonen 2009, 14). Kuten todettua, kulttuurintutkimuksessa tunteet ja emootiot nähdään osana kulttuurista kognitiota, jolloin myös niihin sisältyy tietoa samoin kuin kokemukseen. Palaan tähän ajatukseen tarkemmin luvussa 8 tarkastellessani työttömyyteen liittyvää tunneväriä.

Työttömyys elettyinä ja kerrottuna kokemuksena

Kulttuurintutkijana ja etnologina minua kiinnostaa kokemuksen tutkimisessa se, kuinka kulttuuri toisaalta muokkaa kokemusta ja toisaalta heijastuu kokemuksesta. Kulttuuri- ja psykologisen antropologian edustajat ovatkin tutkineet juuri kulttuurin ja kokemuksen vuorovaikutusta ja sitä, kuinka kulttuuriset muodot artikuloituvat eri tavoin kulttuurinkantajien eletyissä kokemuksissa (Throop 2003, 499–500; Taivalantti 2012, 56). Antropologi Marjo Taivalantin (2012, 57–58) tavoin ajattelen, että informanttini kertovat haastatteluissa itselleen tärkeistä asioista, joista he ovat todennäköisesti kertoneet jollekulle toiselle monesti ennenkin. Haastatteluissa kuvatut kokemukset ovat näin ollen kulttuurisesti ja sosiaalisesti muovautuneita jo ennen päätymistään haastatteluissa tuotetuiksi

elämäkertomuksiksi (ks. Erkkilä 2005, 196). Tällaiseen pitkän ajan kuluessa karttuneeseen kokemukseen sisältyy toki myös elämyksellistä, tunnepitoista ainesta, joka sekään ei ole puhdasta yksilöllistä havainnointia, vaan jaetut kulttuuriset ja sosiaaliset muodot suuntaavat siinäkin huomiota ja ohjaavat havainnointia (Laurén 2006, 81–82).

Tässä tutkielmassa keskeistä työttömyyden kokemusta pohtiessani päädyin edellä kuvaamani kokemuksen käsitteen teoreettisten hahmottelujen sekä aihetta koskevan esiyymmärryksen (käsitteeni työttömyydestä itsekin tutkittavan kulttuurin jäsenenä ja aiheesta tehtyyn tutkimukseen tutustuminen) perusteella määrittelemään sen pitkäkestoisesti karttuneeksi kokemukseksi elämäntilanteen kokonaisuudesta, johon työttömyys kuuluu vaikuttaen myös muihin elämänalueisiin ja herättäen tunteita. Katson siis *tunteet* kokemukseen olennaisesti sisältyviksi (esim. E. Bruner 1986, 5; Laurén 2006, 77; Peltonen 2009, 14). Edellä sanotun perusteella muotoilemani lähtöoletus on, että työttömyys vaikuttaa kokemukseen elämäntilanteen kokonaisuudesta ja muuttaa sitä.

Tutkin informanttieni *elettyä ja kerrottua työttömyyttä*, sen heijastumista heidän arjessaan. Tarkoitan eletyllä työttömyydellä sitä konkreettista elämäntodellisuutta, joka päivä elettyä arkea, jossa heidän työttömyyden kokemisensa viime kädessä muodostuu. Antropologiseen kokemuksen tutkimukseen keskeisesti vaikuttanut teoretikko Victor Turner erottaa fenomenologi Diltheyyn nojaten *kokemusvirran* (engl. *mere experience*) ja *erityisen kokemuksen* (engl. *an experience*) käsitteet⁵⁷. Kokemusvirta on tapahtumien passiivista vastaanottamista, erityiset kokemukset taas erottuvat tapahtumien virrasta jäsentäen kokemusta. Niillä on määrätty alku ja loppu, ja ne liittyvät elämän taitekohtiin. Jotkin erityiset kokemukset ovat henkilökohtaisia, jotkin taas yhdistävät ihmisiä (Turner 1986, 35; Salmi-Niklander 2006, 205; Throop 2003, 224.)

Turner mainitsee esimerkkinä tällaisista ihmisistä muokkaavasta ja muuttavasta, formatiivisesta kokemuksista⁵⁸ uuteen elämäntilanteeseen siirtymisen, kuten naimisiinmenon tai ensimmäisen työpaikan saannin. Nämä rutiinin rikkovat kokemukset aiheuttavat aluksi shokin; ne järkyttävät joko positiivisesti tai negatiivisesti. Ne nostavat pintaan tunteita aiemmin koetuista tilanteista värittäen uuden kokemuksen hahmottamista, ja synnyttävät voimakkaan tarpeen löytää merkitystä tässä hämmentävässä tilanteessa, joka on muuttanut kokemusvirran erityiseksi kokemukseksi (Turner 1986, 35–36). Tulkitsen omaa aineistoani siten, että työttömäksi jääminen on tällainen erityinen kokemus; informanttini *Matti* kuvasikin haastattelussa omaa kokemustaan sattuvasti juuri shokiksi.

Matti: No, se [työttömäksi jääminen] oli, se oli melekonen... sokki sinänsä, että tuota...

Työttömäksi jäämisen ”erityisen kokemuksen” jälkeen seuraa työttömyyden arki. Ajattelen,

⁵⁷ Käsitteiden suomennos Kirsti Salmi-Niklander 2006, 205.

⁵⁸ Nämä erityiset kokemukset ovat Charlotte Linden (1993, 21–23) mukaan niitä, jotka sisällytetään usein elämäkertomukseen: ne erottuvat arkielämän virrasta ja ovat siten vahvasti ”kerrottavissa olevia” (engl. *reportable, tellable*). Se, kerrotaanko niistä ja miten, on kuitenkin yksilöllistä. Myös Vilma Hänninen (2002/1999, 72–73) toteaa kertomusten merkityksen korostuvan juuri elämänmuutosten (joihin yleensä liittyy näitä ”erityisiä kokemuksia”) kuten työttömäksi jäämisen, yhteydessä.

että tämä eletty työttömyys on eräänlaista kokemusvirtaa: sarja toistuvia, sinänsä arkisia tapahtumia, niitä ”elämäntilanteen aiheita” (Perttula 2008, 117), joista monet ovat samoja kuin työssäoloaikanaakin. Työttömyyden myötä monet keskeiset arjen tapahtumat – ilmeisimpinä työssäkäynti ja siihen liittyvät rutiinit – ovat kuitenkin jääneet pois ja tilalle on tullut uusia, työttömyysajalle ominaisia toimia ja tapahtumia: säännölliset käynnit työvoimatoimistossa, työttömyyskorvaushakemuksen täyttö, muuttunut päivärytmi ja rutiinit, oman työttömyyden kohtaaminen satunnaisissa tapaamisissa entisten työtoverien kanssa ja ne hetket, jolloin muutokset rahatilanteessa konkretisoituvat. Näistä usein hetkellisistä mutta toistuvista, *tulkituista* (ymmärretyistä, merkityksellistyneistä) *tapahtumista* muodostuu se *työttömyyden kokemisen kokonaisuus*, josta ja jonka keskeltä informanttini haastatteluissa puhuvat ja jonka tutkimiseen keskityn.

Kokemus punoutuu tiukasti ihmisten arkeen, josta kertomalla kokija voi päästää tutkijan käsiksi näihin kokemuksiin (Suopajarvi 2009, 81). Tarkastelen siis informanttieni haastattelupuhetta kerrontana työttömyydestä, ja huomioin heidän niissä kuvaamansa konkreettisen elämäntodellisuuden: ”eletyn työttömyyden” ja sen sosiaaliset, taloudelliset ja yhteiskunnalliset ulottuvuudet, sekä etenkin palkkatyöhön liitetyt, jaetut kulttuuriset käsitykset ja merkitykset. Keskeiseksi nousee työttömyyden arkeen sisältyvien tapahtumien tulkinta, jossa ne merkityksellistyvät kokemuksiksi työttömyydestä. Pysin näin saamaan aineistostani mahdollisimman selkeästi esiin sekä palkkatyön ja työttömyyden kokemisen jaetut merkitykset (erityisesti kulttuurisen suhtautumisen palkkatyöhön) että niiden henkilökohtaiset, yksilölliset vivahteetkin (kunkin henkilökohtainen työttömyys ja sen kokeminen) (ks. Leinonen 2013, 39; Desjarlais & Throop 2011, 97). Tarkastelen luvussa 7 informanttieni konkreettista työttömyyden arkea sellaisena kuin se haastatteluissa näyttäytyy, ja syvennän tarkastelua työttömyyskokemusten tunnesävyjen kuvauksella luvussa 8.

6. PALKKATYÖKÄSITYKSET

Työttömyys on työn – ja nimenomaisesti palkkatyön – kääntöpuoli, ja sellaisena palkkatyöyhteiskunnan ilmiö. Työtä koskevat ajatukset ja käsitykset heijastuvat työttömyyden käsittämiseen ja kokemiseen. Ymmärtääkseni paremmin informanttieni työttömyyden kokemuksia tarkastelenkin seuraavaksi sitä, mitä ja miten he puhuvat työstä, joka tässä yhteydessä määrittyy juuri palkkatyöksi, eli heidän arkijärkistä⁵⁹ (Geertz 1993) ajatteluaan työstä. Muodostan haastatteluissa tuotetuista elämäkertomuksista palkkatyön käsittämisen kulttuurisen jäsenystävän, jonka esitän tässä luvussa *kulttuurisen mallin* muodossa. Tämä malli on vastaus tutkimuskysymyksiini siitä, millaisia työ- ja erityisesti palkkatyökäsityksiä

⁵⁹ Antropologi Clifford Geertz kuvaa arkijärjen (common sense) kulttuuriseksi systeemiksi, joka on historian kuluessa muotoutunut ja riippuvainen historiallisesti määritellyistä arviointistandardeista. Kulttuuriset systeemit Geertz kuvaa perspektiiveiksi, tavoiksi ”nähdä” maailma. (Geertz 1993, 76). Arkijärkinen tieto on juuri sitä ainesta, jota antropologit ja etnologit tavallisimmin käyttävät tutkimustensa aineistona; se on sitä, mitä informantit kertovat (Viljanen 1994, 60). Omassa työssäni siis haastateltavieni kertomukset työttömyydestä ja siihen liittyvistä seikoista edustavat arkijärkistä, arkiajatteluun perustuvaa tapaa tarkastella omaa tilannetta ja puhua siitä. Tutkittaessa sitä kuinka kulttuurinen tieto, jota arkiajattelukin edustaa, järjestyy ihmisten mielissä, on käytetty mm. kulttuuristen mallien käsitettä.

informanteillani on, miten palkkatyön sosiokulttuurisen normin arvostus heijastuu informanttien haastattelupuheessa ja millainen palkkatyön kulttuurinen jäsenitys niistä on konstruoitavissa.

Kiinnostukseni kohdistuu tässä jaettuihin käsityksiin: siihen yhteiseen ymmärrysperustaan, josta työn käsittäminen ja sille haastattelupuheessa annetut merkitykset nousevat. Jonkin tietyn kulttuurisen ryhmän sisällä laajasti jaettuja kognitiivisia malleja, myös työhön liittyviä, tuotetaan, muokataan ja neuvotellaan sosiaalisesti, vaikkapa tuttavien kanssa käydyissä keskusteluissa. Julkisuudessa keskustelua käydään lehdissä, radiossa, televisiossa ja nykyisin Internetissä, ja myös työttömyydestä tehdyt tutkimukset osallistuvat siihen. Ihmiset käyttävät näitä malleja tiedostamattaan kertoessaan työstä ja työttömyydestä; mallit ovat kognitiivisia ja kulttuurisia resursseja asian jäsentämiseksi ja ymmärtämiseksi (Taivalantti 2012, 49–50; Leinonen 2013, 42–43; työttömyyden jaetuista mallitarinoista ks. Hänninen 2002/1999.) Olen itsekin käyttänyt näitä resursseja kulttuurisen esiymmärryksen kautta jo haastatteluteemoja laatiessani. Eksplisiittisemmin käytän niitä, kun tukeudun suomalaisesta työttömyydestä ja työstä tehtyihin tutkimuksiin ja kun arvioin tätä haastatteluaineistosta muodostamaani palkkatyöjäsenitystä (ks. Kangasvuo 2006, 207).

Etsiessäni haastatteluista työlle ja palkkatyölle annettuja merkityksiä kiinnitin erityistä huomiota seuraaviin haastatteluteemoihin (liite 2):

- *Arvot*: asenteet työtä ja työntekoa kohtaan,
- *Koulutus ja työ*: ajatuksia työstä yleensä ja omasta erityisesti, sekä
- *Työttömyys*: sen kokeminen konkreettisesti.

Koska tarkkoja, valmiiksi muotoiltuja kysymyksiä ei ollut, saivat informantit kertoa teemoihin liittyviä ajatuksiaan varsin vapaasti. Tässä toteutui kognitiiviantropologi Roy D'Andraden (2005, 90) huomio siitä, että kulttuuristen jäsenitysten tutkimisen kannalta on hedelmällisempää saada haastateltavat käyttämään kulttuurista mallia kuin vain puhumaan siitä; näin malli tulee autenttisemmin esiin. Huomioin siis työkäsityksiä etsiessäni myös työttömyydestä puhumisen, sillä ajattelen juuri sen toimivan D'Andraden tarkoittamana mallin käyttämisenä työn kulttuuristen jäsenitysten suhteen: työttömyydestä ei voi puhua ilman, että puhutaan (ainakin implisiittisesti) myös työstä. Työ edeltää käsitteellisesti työttömyyttä, jonka pääte -tön paljastaa olevan työn puuttumista ja poissaoloa. Työttömyydestä puhuminen on siis mahdotonta ilman, että jaettu, jopa itsesäänselvyiden luonteen saanut työn kulttuurinen malli vaikuttaa taustalla.

Palkkatyökäsitysten analysoiminen haastatteluaineistosta

Laadullisessa tutkimuksessa, jollaista antropologinen ja etnologinen tutkimus useimmiten on, pyritään tutkimuskohdetta tyypillisesti tarkastelemaan mahdollisimman kokonaisvaltaisesti (Hirsjärvi ym. 2004, 152). Etsiessäni haastatteluaineistosta työhön liittyviä kohtia kiinnitinkin huomioni paitsi edellä mainittuihin teemoihin, myös siihen, minkä muiden haastatteluteemojen asiat esiintyvät yhdessä työn ja työttömyyden teemojen kanssa linkittyen niihin. Näin menetellen pyrin hahmottamaan ne kulttuuriset kytkennät (Strauss 2005, 208),

joita informanttini palkkatyön käsitteeseen liittävät koko aineiston tasolla, samoin kuin sen, miten eri yhteydet painottuvat yksittäisten informanttien puheessa. Halusin tällä tavoin saada esille sekä tässä luvussa kuvaamani koko aineiston tasolla jaetut työkäsitykset että informanttien väliset, työttömyyden kokemiseenkin vaikuttavat (painotus)erot, joita kuvaan luvussa 8. Nojaan tässä analyysissä siis kognitiivisen antropologian ajatuksiin kulttuurista jaettuina merkitysjärjestelminä, ja sovellan erityisesti Roy D'Andraden (2005) esittämää menetelmää⁶⁰, jonka avulla haastatteluaineistosta voidaan tutkia juuri kulttuurisia malleja ja muita kulttuurisia kognitiivisia rakenteita.

En seurannut D'Andraden mallia kirjaimellisesti, vaan sovelsin sitä omassa analyysissäni luvussa 3.5 kuvaamalla tavalla: pelkistin koodaamiani teemoja tiivistyksiksi ja tyypittelin näitä tiivistyksiä edelleen. Kävin läpi kaikkien teemojen tiivistykset, mutta keskityin tässä erityisesti (palkka)työn ja työttömyyden teemoihin. Järjestin sitten näistä tiivistyksistä muodostamani lausumat matriisiin muotoon nähdäkseni selvemmin niiden jakaantumisen ja painottumisen kunkin informantin haastattelupuheessa.

Matriisista havaitsin, että kaikki informantit tunnistavat ja tunnustavat palkkatyön norminomaisuuden. Palkkatyön normin ja työn itseisarvon tunnistavia lausumia esiintyy siis tasaisesti heillä kaikilla, mutta muutamilla tämä tunnistaminen ilmeni käänteisesti, normia kritisoivina lausumina. Analyysin edetessä tunnistin (palkka)työhön liittyvistä ja linkittyvistä tiivistyksistä kolme eri aihealuokkaa, joita nimitän *skeemoiksi*. Analyysin tuloksena muodostin aineistosta kulttuurisen jäsenystavan, jolla informanttini puhuvat palkkatyöstä ja jonka kuvaan tässä luvussa.

6.1 (Palkka)työ informanttien haastattelupuheessa

Työn teemaan liittyvät ajatukset toistuvat hyvin samankaltaisina lähes kaikkien informanttien haastatteluissa. Niistä välittyä selkeästi käsitys palkkatyöstä odotusarvona, normaalina asioiden laitana aikuisen ihmisen elämässä; informanteista jokainen viittasi jollain tavalla tähän ajatukseen. Muodostamani (*palkka*)työn *kulttuurinen malli*⁶¹ kuvaa näitä informanttien jakamia käsityksiä työn merkityksestä ja palkkatyön norminomaisuudesta. Tulkitsen tämän skeemojen muodossa (ks. Kangasvuo 2006, 209) esittämäni mallin olevan työjärjestyksen heijastumaa informanttien haastattelupuheessa, ja vahvistavan, että palkkatyön normi on sisäistetty. Hahmotan skeemojen taustalta luvussa 2 esittämäni työnteon ja palkkatyön ”kulttuurisen normaalin” ajatuksen. Nämä kolme skeemaa ovat *työn ja työnteon itseisarvon*

⁶⁰ Menetelmä (*discovery technique*) etenee pääpiirteittäin niin, että haastattelutekstistä tiivistetään sanotut asiat yksinkertaisiksi propositioiksi informanttien omia sanoja käyttäen. Tämän ”seulonnan” tavoitteena on löytää informanttien puheen ”ydin”. Seuraavaksi pyritään selvittämään ne perustekijät, jotka ovat osatekijöinä muodostamassa monimutkaisempaa kognitiivista rakennetta. Tämä voidaan tehdä laskemalla propositioissa esiintyvien sanojen esiintymisfrekvenssi. Propositioista ja usein esiintyvistä sanoista voidaan sitten alkaa rakentaa yksinkertaista kognitiivista kulttuurista mallia tutkitusta aiheesta. Propositiot vielä ryhmitellään, minkä tarkoituksena on tunnistaa malliin sisältyvät keskeiset ideat. (D'Andrade 2005, 89–98.)

⁶¹ Työstä puhuessaan informanttini eivät yleensä käyttäneet käsitteitä palkka- tai ansiotyö, vaan he puhuivat yleisesti vain töistä tai työpaikasta (ks. Hytönen 2014, 41). Tässä työttömyyden tutkimisen kontekstissa työ määrittyi kuitenkin palkkatyöksi, sen vuoksi nimitän jäsenystä palkkatyön kulttuuriseksi malliksi.

skeema, *työn moraalisen velvollisuuden skeema ja työhön kasvamisen skeema*. Kuvaan seuraavassa kutakin niistä haastatteluesimerkkien avulla.

Työn ja työnteon itseisarvon skeema

Katson, että ensimmäinen, työn itseisarvoa⁶² korostava skeema heijastaa palkkatyöhön perustuvaa sosiokulttuurista järjestystä (Aho 1988, 28–29), jota pitävät yllä juuri erilaiset palkkatyölle annetut merkitykset. Keskeistä tälle järjestykselle on työn arvon ja merkityksen kyseenalaistamattomuus. (Taira 2006, 77–78; myös esim. Korkiakangas 1996, 111.) Skeema ilmenee informanttien ajatuksina siitä, että kaikki työ on arvokasta ja että työssä tärkeintä ei ole palkka, tai siinä, että he ovat ottaneet työtä vastaan, vaikkei se ole ollut taloudellisesti kannattavaa tai järkevää. Katson tässä kuvastuvan sen, kuinka tärkeää työssäkäynti, oli työ siten mielekästä tai taloudellisesti kannattavaa tai ei, on normaaliksi, kunnan kansalaiseksi legitimoitumisen kannalta (ks. esim. Aslama ym. 2002, 211, Taira 2006, passim sekä Andersson 2003, passim).

Työn itseisarvon ajatuksella on yhteys protestanttisen työetiikan perinteestä nousevaan työkäsitykseen sekä siihen kytkeytyviin kulttuurisiin ja sosiaalisiin arvostuksiin, joissa työnteke nähdään arvona sinänsä (ns. velvollisuusetiikka). (Tuohinen 2010, 34.) Simo Aho (1988, 19) viittaa Cato Wadelin (1984) tekemään ”kansanomaisten työkäsitteiden” erittelyyn, jossa Wadelin esittää erääksi toiminnan ”työksi” mieltämisen kriteeriksi sen, että toiminta on ”itsessään arvostettavaa”. Ahon mukaan tämä ei itse asiassa ole työn käsitteen kriteeri, vaan ”ilmentää protestanttisesta etiikasta tai modernista 'työn ideologiasta' peräisin olevaa käsitystä siitä, millaista työ on tai ainakin tulisi olla: jokin toiminta ei ole työtä, koska se on arvostettavaa, vaan päin vastoin se on arvostettavaa, koska se on työtä.” (Aho 1988, 19–20.)⁶³ Tätä ajattelutapaa kuvastaa *Jaanan* kertomus siitä, että hänellä on maalla asumisen mahdollistamaa mielekästä tekemistä palkkatyön ulkopuolellakin. Tämä tekeminen ei kuitenkaan korvaa skeeman 1 kuvaamaa, palkkatyöyhteiskunnassa ”oikeaksi työksi” miellettyä työtä, jota hän onkin valmis ottamaan vastaan:

Jaana: Mutta mä sanon että tosiaan ko mulla kuitenkin on sitä tekemistä. (Nii) Mutta kuitenkin se että mä oon ollu valmis lähteen töihin, jos on niinku vähäkään pitempiaikaisia paikkoja.

Kaukon elämässä työnteke on ollut niin keskeinen asia, että se on määrittänyt hänen

⁶² Käytän itseisarvon käsitettä tässä retorisesti: tarkoitan sillä (palkka)työn ja työnteon tietynlaista kyseenalaistamattomuutta, itseäänselvyyden luonnetta, mikä onkin tyypillistä kulttuuriselle mallille/skeemalle. Kulttuurinen malli on sisäistetty tiedostamattomasti niin, että sen soveltaminen tapahtuu automaattisesti, refleктоimatta (Leinonen 2013, 233).

⁶³ Aho huomauttaa Wadelin toteavan toisaalta, että työ (erotuksena leikistä tai huvista) käsitetään usein jostain muusta syystä kuin oman itsensä vuoksi tehtäväksi toiminnaksi. Tämä määritelmä on asiallisesti täysin vastakkainen edellä esitetyn kriteerin kanssa. Aho toteaaakin, että työn eri merkitykset ovat – ja saavatkin olla – usein keskenään ristiriidassa. (Aho 1988, 20). Esitin itsekin edellä, että työnteon kautta yksilö voi saavuttaa yhteiskunnassa täysivaltaisen aseman työnteeseen perustuen; hahmotin siis työn itseisarvon yhteydestä ”kunnan kansalaisuuden” arvon. Tämä ei Ahon mukaan siis kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö työllä siitä huolimatta voi nähdä myös itseisarvoa (muussakin kuin retorisessa merkityksessä).

elämäänsä asuinpaikan valinnasta lähtien. Työnteko on hänelle tärkeä arvo, joka heijastuu myös elämänvalintoihin.

Kauko: Se [työ] on ollu melekeen, saa sanua että tuota... ensimmäisellä [sijalla], ja sitte, sitte muut. (Joo, joo.) Näin se on ollu, nii että... No niihän sen voi sanua että Ylikiiminki ois jääny käymättä, että työn peräsähän minoon tänne tullu.

Berit kuvaa tilannetta, jossa töihin meno ei ollut taloudellisesti järkevää, mutta hän päätti siitä huolimatta ottaa työllistämistyön vastaan:

Berit: Niinku periaatteessa jos aateltas nii mun ei ois sinne [työllistämistyöhön] kannattanu mennäkkään, jos mää en ois Kelan päivärahalta ollu (mm), moisin palijo hävinny siitä, vaan se ku että töihin pääsee nii sehän on ihan eri. (Mm, joo) Ja ku vielä piti toinen autoki, kottero sitte ostaa että pääsi tuota nii... (nii) taloudellisesti ei varmasti ollu kannattavaa siellä töissä kuluku. Vaa soili henkisesti palijo semmonen... (nii, joo... antosa...) pirtiämpi ja...

Tulkitsen, että *Berit* kuvaa sitä positiivista muutosta, mikä tapahtuu yksilön sosiaalisessa asemassa työllistymisen myötä; ”sehän on ihan eri”. Palkinto työssäkäynnistä tulee tässä tapauksessa taloudellisen hyödyn sijasta tai lisäksi siitä, että voi kokea olevansa normaali yhteiskunnan jäsen ja tulla myös kohdatuksi sellaisena. Tämä heijastuu myös henkisesti ”pirteämpänä” olona. *Beritin* sanomaa konkretisoi ja työssäolon sosiaalista merkitystä valaisee edelleen *Sirkka*, joka kertoo, että ”työasia” – se, onko työpaikkaa vai ei – on ensimmäisiä asioita, josta puhutaan tuttavilla tavalla.

Sirkka: Tuttavia, nii niitten kans kyllä tulee puhheeksi että tuota niin ... aina tämäki työasia, että onko ollu töitä ja onko näköpiirissä ja... että kyllä niinku /nauraa/ ensimmäisenä kysästään (nii) että onko mittään näköpiirissä tai... ois niinko mahdollisuutta töihin mennä ja...

Ajatus työn itseisarvosta tiivistyy *Matin* puheenvuorossa konkreettisesti hänen kertoessaan olevansa valmis ottamaan vastaan mitä tahansa työtä vaikka välittömästi, jos siihen tulisi mahdollisuus.

Matti: Mutta ky-yllä sitä vaan... tosiaanki nii... mää lähtisin vaikka tältä istumalta ku vaa joku... /nauraa/ tulis sannoon että nyt olis, eikä... eikä oo työstä nii väliä *mitä* se on, että emmää oo... mitenkään, niinku sanotaa ammattilyypiä (nii) että mää en nyt vois mittään muuta tehdä ku jottain määrättyä niinku se on... toisilla on... tai emmää tiiä, on kai neki jo vähä muuttunu neki asenteet (mm) mutta kyllähän se yhesä vaiheessa oli, tuntu että jos sitä jottain muuta tarjotaan nii ei kelpaa, että...

Työnteon (moraalisen) velvollisuuden skeema

Edellä lainaamassani haastattelukatkelmassa *Matti* tuo voimakkaasti esille työhaluaan ja vertaa itseään toisiin työttömiin, joiden hän arvelee suhtautuvan työn vastaanottamiseen toisin kuin hän itse. Liitän tällaisen puheen juuri työnteon moraalivelvoitetta kuvaavaan skeemaan, johon Kirsi-Maria Hytönenkin (2014, 182–183) viittaa. Se ilmeni haastattelupuheessa erityisesti työhalun korostamisena: julkilausuttuna toiveena päästä töihin ja valmiutena ottaa vastaan lähes millaista työtä tahansa, sekä ajatuksena, että kaikkien työhön kykenevien tulee tehdä työtä ja paheksuntana niitä kohtaan, jotka eivät niin tee. Tulkitsen tällaisen puheen heijastavan niin ikään perinteisen työn eetoksen sisäistämistä. Työttömyyden saadessa nykyisenkaltaisen muotonsa työhalusta tuli Maria Anderssonin (2003, 40) mukaan myös työttömyyden käsittelyn ja määrittelyn väline, olihan edellytys työttömäksi luokittelulle juuri työhalu ja kyky tehdä työtä ilman, että kuitenkaan saa (palkka)työtä.

Työhalun osoittaminen kuuluu palkkatyöyhteiskunnassa kunnan kansalaisuuteen, ja sitä vaaditaan siis myös työttömiltä. Anderssonin (2003, 95) mukaan työttömiltä odotetaan työttömyyden (ja siihen yleensä liitettävien negatiivisten stereotyyppien) vastustamista, jota työhalusta puhuminen heijastaa. Katson, että työhalusta puhuminen ja sen korostaminen haastatteluissa on osa vakiintunutta työttömyydestä puhumisen tapaa, jolla tehdään eroa ”kunnollisten” ja ”kunnottomien” työttömien (Andersson 2003, 40; Hänninen 2002/1999, 98, 103) välillä. Myös Anderssonin haastattelemien työttömien puheessa työhalusta puhuminen toimi tapana erottautua ”laiskureista” (Andersson 2003, 42). Erottautumisen ajatus tulee selvästi esille *Matin* haastattelussa: hän katsoo, että on työttömiä, joille ei työ kelpaa ja jotka haluavatkin olla ilman töitä, ja toteaa, toki itseään korottamatta, kuuluvansa itse eri ryhmään kuin he:

Matti: Mää en oo omasta tahdostani työttömänä. (nii) Ja kyllä mää tunnen palijo kavereita jotka on just nimenommaan sitä. (mm) Vaikkois mitä tarjolla nii sitä ei lähetä... (joo) jos ei pakko oo. Niin tuota... kyllä mää sikäli... niinku itteni /nauraen/ luen vähä eri porukkaan (joo). Emmää tiä onko sitä sitte sen kummempi.

Beritin ilmaisemassa ärtymyksessä töihin lähtemisen vaikeutta valittavia ihmisiä kohtaan kuuluu niin ikään ”kunnan työttömän” puheenparsi. Hän kertoo, että lähti itse aina mielellään töihin, ja tulee näin korostaneeksi omaa työhaluaan ja työn arvostamista, jota ympäristö häneltä odottaa voidakseen hyväksyä hänet palkkatyöyhteiskunnan (lähes) täysivaltaiseksi jäseneksi, vaikka hän onkin työtön:

Berit: Tosiaan ku sitte tympäs että ku semmosia ihmisiä on, että "voi ku pitää lähtiä töihin". Mää sanon että voi että, mun ei tarvinnu yhtään kertaa, ja mua ei tympäse vaikka mää olin tuota hirviän palijo, että niinku tämän vuojen puolella ku mää alotin, olin [työpätkän], nii yhen ainuan lauaintain ja sunnuntain kotona, että molemmat. Molin joko jomman kumman töissä tai sitte kummatki. Nii ei mua yhtään, kertaakaan tympässy lähtiä töihin.

Työyhteiskunnassa työttömällekin kuuluva työhalun osoittamisen vaatimus ilmenee myös *Visan* paheksuvana reaktiona työtä vieroksuvan kaverin puheisiin; näin hän samalla erottautuu ”kunnottoman työttömän” suhtautumistavasta:

Visa: Ja oonpa kuullu semmosiaki tuolta, niinku kavereitten kans liikuttiin ja pyörittiin tuosa...(mm) .. nii semmosia sanoja kuullu että... kaveri sano että perkele ku nei vaan tarjuais mulle töitä, ehämminä lähe. Ja se joskus oikeen semmonen kylmä väre käy selekärangassa että miten nää nuin voit sanua, (joo) että ei lähe töihin.

Työhaluun yhdistyy skeeman 1 ajatus kaiken (palkka)työn arvokkuudesta, kuten ilmenee myös edellä lainaamastani *Matin* haastattelukatkelmasta jossa hän kertoi valmiudestaan ottaa vastaan työtä kuin työtä. Myös *Kauko* toteaa, että kaikenlaisia töitä on tehty, ja kaikki työ kelpaa edelleenkin:

Kauko: kaikki mihin vaan tuota meikäläisen koulupohojalla on mahdollisuutta niin ei ne oo, kyllä minä voin lähtiä. Monenlaista sitä on joutunu tekkeen tähänki asti ja ..(nii) ei koskaan oo sitä niinku pystyny valitteen sillai niinku että ”tuota minä en ota”, teen kyllä kaikkia töitä mutta...

Työnteon moraalivelvoitetta kuvaava skeema tuli muita skeemoja useammin esiin myös käänteisesti, sen kritiikin kautta: työn ”arvo sinänsä” tunnistettiin, samoin työnteon moraalinen vaatimus ja sen myötä paine työn tekemiseen (ja haluamiseen), mutta siihen suhtauduttiin sitä kyseenalaistaen. *Keijo* kuvaa työn keskeisyyden kääntöpuolta näin:

Keijo: Mutta siinon justiin se toinen puoli sitte että jos ... /naurahtaa/ voi tulla se pakkoneuroottinen työ, että pittää joka välissä sanua että ei lähetä sinne, ei tehä, ku mun pittää töihin lähtiä (mm) nii ... mullon vähä semmonen käsitys että se saattaa siitä tulla se negatiivinen asenne siihen työhön että se on, se on semmonen pakkopulla joka pittää kaikkien syyä.

Muutammat haastateltavat toivat esille myös ajatuksen muusta kuin työnteosta elämänsisältönä ja kritisoivat työn korottamista elämän tärkeimmäksi asiaksi muun elämän kustannuksella. *Esko* ja *Keijo* pohtivat työn ja vapaa-ajan suhdetta ja nostavat työstä vapaan ajan arvoksi työn arvostuksen rinnalle:

Esko: Ei se tuomonenkaan että jos aatellaan että ihminen puskee töitä tuota... aamuseittemästä iltakuuteen... (mm) nii tulee siinä, kymmenen vuojen päästä rupiaa aatteleen että pittää sitä muutaki olla ku työtä (mm). Tuommosta työtä missä ei oo mittään vapautta. (Nii, on se...) Nii että on se, pitäs sitä muutaki olla ku se pelekkä työ ihmisellä. Harrastukset ja vappaa-aika ja... (nii) joo.

Keijo: Ja nyt ku minoon käsittäny vanhemmiten että se ei se työ, työ oo se justiin se kaikki kaikessa. Että elämässä on paljo muitaki arvoja ku työ, työ on vain se... yksi kolomasosa. Sitte on vielä vappaa-aika ja vielä lepoaika, eikö siitä tuu jo kaksikänelijä tuntia.

Eskon ja *Keijon* tavoin myös *Hilkka* laajentaa ajatuksen työn merkityksestä sen pohtimiseen, mikä elämässä ylipäänsä on tärkeää, ja arvelee sen voivan löytyä jostain muusta kuin palkkatyöstä:

Hilkka: Ku se tekkee sanotaan nyt vaikka kaksikytä vuotta sitä unelma-ammattiaan nii varmaan siihen tulee turtumus siihenki unelma-ammattiin sitte. (Kyllä varmaan.) Että siinä vaiheessa sitä pitäs sitte päästä pittää sitä sapattivuotta että sitä miettis sitä että tuota... mikä se niinko on ihmisen elämässä tärkeintä, sillai tärkeää ja mikä ei, että...

Tulkitsen edellä lainaamani *Eskon*, *Keijon* ja *Hilkan* ja haastattelukatkelmat heidän keinonaan tarkastella omaa tilannettaan toisin kuin palkkatyön ja työttömyyden vallitseva diskurssi sanelee; palkkatyö ei olekaan aina yksiselitteisesti tavoiteltava asia. Maria Anderssonin mukaan tällaisen mm. palkkatyön normiin kohdistuvan diskurssikritiikin ja oman tilanteen tarkastelemisen sen näkökulmasta poikkeavalla tavalla voi nähdä työttömien taholta refleksiivisenä vastustuksena työttömyysdiskurssia kohtaan, jonka ohjaamia he itsekin palkkatyöyhteiskunnan jäseninä suuressa määrin ovat. (Andersson 2003, 151.)

Nämä, kuten muutkin työnteon moraalivelvoitteen skeemaan liittyvät haastatteluotteet, voi nähdä myös *vastapuheena*. Vastapuhe (engl. *talking back*) tarkoittaa vastaamista ja vastaan puhumista, joka kohdistuu johonkin stereotyyppiseen kuvaan tai käsitykseen ja haastaa sen (Taira 2006, 87). Työttömien kohdalla haastaminen asettuu erityisesti yhteiskunnassa vallitsevaa palkkatyön normia ja sen tuottamaa työttömyyskäsitystä sekä työttömän stereotyyppiä vastaan. Kirsi Juhilan (2004) mukaan tarve vastapuheelle syntyy ristiriidasta ihmisen omakuvan, hänen sisäinen mallitarinansa (ks. Hänninen 2002/1999) ja häneen liitetyn leimatun, stereotyyppisen identiteetin ja siihen liitettyjen mallitarinoiden välillä. Tämä asettaa hänet poleemiseen suhteeseen näitä vastaan ja synnyttää näin vastapuhetta. (Juhila 2004, 28.) *Silja* kertoo tällaisesta ristiriidasta henkilön omakuvan ja työttömän stereotypin välillä ja sen aiheuttamasta häpeän kokemuksesta:

ML: Ookko mitenkään tämmöseen törmänny että, että nykyään katottas työtöntä jotenki sillai niinku vähä... niinku jotku on puhunu että joskus aikasemmin oli niinku häpiällistä suurin piirtein olla työttömänä?

Silja: Nii ... no tuota ... mä oon niinko itekki, ittiä aatellu että, ja miettiny että miten sitä nyt puhuu, että "ku ne on vaan sielä kassassa, että ku ne aina on ne samat." (Mm), "Että mikä siinä on, että eikö ne halua töihin", ja nyt oon aatellu sitte että ite kans, minä oon kans siellä. (Mm) /ess/. (Nii, että johonki on jääny kuitenkin semmonen ...) nii, mutta en mä sillai isommasti mittään häpiää tunne (nii), ei se, tämä aika on muuttunu tämmöseksi että mä en oo ainut. (Nii, nii se tuntus ku se nyt..) Mutta kyllä se joskus hävettää sanua /naurahtaa/, en tiä. (nii) Ja sitte ku kysellään että missä oot ollu ja saa taas selevittää, se jotenki tuntuu että sitä on semmonen ettei oikeen kelepaa tai ...

Vastapuheella kyseenalaistetaan vakiintuneita kategorisointeja ja etsitään vaihtoehtoisten identiteettien mahdollisuuksia. Juhila määrittelee vastapuheen ”sellaisiksi leimattua identiteettiä kommentoiviksi ja vastustaviksi teoiksi, joiden tarkoituksena on esittää tämän identiteetin erilaisuus suhteessa kulttuurisesti vallitsevan kategorisoinnin tapaan.” (Juhila

2004, 29.)⁶⁴

Työttömien tuottama vastapuhe voi Teemu Tairan (2006, 87) mukaan kohdistua yhtäältä stereotyyppisiin käsityksiin työttömistä korostamalla samankaltaisuutta työssäkäyviin, kuten *Matti*, *Berit* ja *Visa* tekivät tuodessaan esille työhaluaan ja korostaen siten kunnan kansalaisuuttaan työttömyydestä huolimatta. Toisaalta vastapuheella voi tehdä eroa työllisiin palkkatyön järjestykseen kuuluvien arvojen problematisoinnin kautta, kuten *Eskon*, *Hilkan* ja *Keijon* puheenvuoroissa. Kirsi Juhila (2004, 29–31) nimittää ensin mainittua strategiaa *tavallisuusretoriikaksi* ja jälkimmäistä *eron politiikaksi*. Näitä termejä käyttäen informanttini puhuvat tavallisuusretoriikalla työttömän stereotyyppiä vastaan ja käyttävät eron politiikkaa palkkatyön kulttuuriseen mallitarinaan sisältyvää työn ”yliarvostusta” vastaan. Vastapuheella työttömät siis Tairan (2006, 87) sanoin neuvottelevat vakiintuneiden kategorioiden kanssa ja performoivat vaihtoehtoisten työttömyyskäsitusten mahdollisuutta.

Työhön kasvamisen skeema

Kolmas, työhön kasvamisen skeema ilmenee haastatteluissa ajatuksena siitä, että työ ja sen merkitys opitaan jo lapsena. Tähän liittyy huoli siitä, oppivatko omat lapset tai nuoriso ylipäättään enää työhön ja työn arvostukseen. Skeema tiivistää siis ajatuksen työstä ja työn merkityksestä opittuna ja opetettavana: työn arvostus ei ole ihmiselle synnynnäistä, vaan se, kuten kaikki muukin kulttuurisesti jaettu aines, välittyy oppimisen kautta sukupolvelta toiselle enkulturaatioprosessissa, jossa yksilöstä kasvaa yhteisönsä säännöt, tavat ja arvot omaksunut täysivaltainen jäsen. Työ, ja etenkin asenne ja suhtautuminen työhön, nähdään tällaisena arvona, joka opitaan jo lapsuudessa.

Lapsuuden leikkiä ja työtä agraariyhteiskunnassa tutkinut Pirjo Korhokangas (1996, 327) toteaa, että 1900-luvun alun maaseudulla työn eetokseen kasvettiin ja työntekoon opittiin ja jo lapsuudessa. Työnteko määritteli elämänmenoa, ja lapsuusmuistotkin rakentuivat paljolti työntekoon kehityksessä. Yhteiskunta on muuttunut tuosta ajasta, ja erityisesti 1960–1970-lukujen maaltapako muodosti katkoksen agraariyhteisön töiden perinteeseen. Korhokangas

⁶⁴ Kirsi Juhilan (2004) mukaan vastapuheeseen liittyy kategorisointi (esim. aiemmin mainitsemani palkkatyöyhteiskunnassa tehtävä ihmisten jaottelu työmarkkina-aseman perusteella työllisiin, työttömiin, opiskelijoihin jne.). Kategorisointi ylläpitää ja tuottaa sosiaalista ja moraalista järjestystä. Kategorioilla on aina historiansa, joka liittyy usein yhteiskunnallisten instituutioiden historiaan (työttömien kategorian synnyn historiasta ks. luku 2.), Kategorioihin sisältyy kulttuurista tietoa ja ne tuottavat sosiaalisia identiteettejä, sillä niihin liittyy kulttuurisesti jaettuja ominaisuuksia ja toimintaodotuksia. Kategoriat toisaalta pitävät yllä sosiaalista ja kulttuurista tasapainoa ja helpottavat kansakäymistä, toisaalta ne voivat tuottaa negatiivisesti ladattuja leimattuja identiteettejä (Erwing Goffman). Leimatun identiteetin syntyyn vaikuttavat kategorisoinnin seurauksena muodostuvat stereotypit, joissa ihmisryhmät (esim. työllinen/työtön) määritellään suhteessa toisiinsa keskinäisten erojen kautta. Erojen teko on vallankäyttöä, koska erot määritellään yleensä etuoikeutettujen kategorioiden ehdoilla. Etuoikeutetusta kategoriasta tulee peili, jota vasten toinen kategoria määritellään ja joka näyttäytyy näin puutteellisena ja epänormaalina (vrt. Andersson 2003: ”työttömyys työn mustana peilinä”). Tämän tuloksena identiteetti leimautuu. Juhila viittaa Goffmanin (1961) institutionaalisiin mallitarinoin, joissa laitoksissa (vankila, mielisairaala) eläviin ihmisiin liitetään kulttuurisesti kielteisiä piirteitä; niissä elävän katsotaan poikenneen ”normikansalaisen” uralta. Leimatun identiteetin saaneet eivät voi olla piittaamatta siitä. (Juhila 2004, 21–27.) Tämä pätee myös suhtautumisessa työttömiin, jotka joutuvat selittämään työttömyyttään muille toistuvasti, jolloin identiteetti uusintuu. Tätä kuvaa esim. *Siljan* haastattelukatkelma edellä.

katsoo kuitenkin, että myös uusissa olosuhteissa voi ajattelu- ja toimintatavoissa olla monenlaisia jatkuvuuksia, ja että käsitysten jatkuvuus ja muutokset sukupolvesta toiseen olisivatkin löydettävissä lasten työntekoa koskevista asioista. (Korkiakangas 1996, 324.)

Kerroin aiemmin, että kaikki informanttini ovat maalta kotoisin, ja myös heistä nuorimmat ovat ehtineet elää lapsuuttaan jo ennen 1960-luvun lopun rakennemuutosta ja maaltapakoa tai juuri sen aikana. Korkiakangas (1996, 327) toteaa työnteon jäsentävän paljolti vielä 1940–1950-luvuilla syntyneiden lapsuusmuistoja, ja useiden informanttieni kerronnassa lapsuuden työnteolla onkin tärkeä merkitys juuri työhön, ja erityisesti työhön asennoitumisen, oppimisessa. *Matti* on tottunut tekemään työtä koko ikänsä; hän sanoo kasvaneensa työnteokseen. Työn tekeminen on ollut itsestään selvä asia hänen elämässään. Töitä on ollut pakko tehdä nuoresta saakka, ja niitä on ollut halukkaille tarjolla.

Matti: Sitte ku... sitä on mukulasta saakka... öh, niinku joutunu tekkeen töitä ja, ja sillan ku muistaa sitä ommaa... alakuaki sitte ku naimisiin meni ja (mm) ja lapsia rupes tulemaan, soli... niinku pakkoväli ja sitä oli yritettävä ja sitä paljo tehtiin töitä, siihen on niinku jotenki kasvanu ja... ja siihen ajatukseen että se... sitä töitä on pakko tehdä ja, ku eihän se nyt sillan seittemänkymmenluvullakkaan nii, jos sitä oli työttömänä nii sitä ei sillan sitte mistää paljo ylimääräsiä saanu että... mutta sillan sitä työtä oli ja... sitä oli pakko tehdä ja siihen on niinku kasvanu sillai että... kai se... se nyt tietysti vaatii semmosen *asennemuutoksen* sitte, mikä ei oo ihan... heleppo... meikäläisen ikäluokalle.

Lapsuuden työnteokseen voi liittyä työhön kasvamisen muistelun ohella myös muistoja työnteon ehdottomuudesta, tottelevaisuuden vaatimuksesta ja oman paikan ja aseman lunastamisesta kotona työnteon kautta (Korkiakangas 1996, 328). *Matin* puhe siitä, että hän on joutunut tekemään töitä jo ”mukulasta saakka” viittaa tähän. *Teija* kertoo lapsen ja nuoren näkökulmasta ehkä rankaltakin tuntuneesta työnteosta (ks. Stark 2011, 266–273):

Teija: Ja nii siinä mielessä ku aattelee että mä oon joutunu olleen, saa sanna että 12-vuotiaasta asti töissä /naurahtaa/, (aha) nii että ensin oon ollu lapsenlikkana ja sitte mansikkapellolla ja sitte heti /ess/ (joo, että kesätöitä) kesällä, ja sitte olin [opiskeluaikanakin] koko ajan töissä, iltatöissä ja... ei sitte oo yhtään niinku semmosta... /naurahtaa/ henkireikää, vappaata ollukaan.

Pirjo Korkiakangas (1996) toteaa, että myös 1990-luvun vanhemmat haluavat välittää työn eetosta omille lapsilleen, toki modernin yhteiskunnan vaatimusten mukaisesti (Korkiakangas 1996, 327–328). Havainto sopii myös moniin informantteihini, jotka yhtä lukuun ottamatta olivat vanhempia hekin. Monet ilmaisivat huolensa siitä, oppiiko uusi sukupolvi työnteon merkityksen lama-ajan olosuhteissa, kun vanhemmat ovat työttöminä ja työelämään pääsy on nuorille erityisen vaikeaa.

Visa: Vaan on jo niinki laajalle menny tuo ajatus kans että siis mitä nykyajan nuoriso ... (mm) tekkee, ei oo töitä, ei oo mahdollisuus sitte etes sitä kokemusta hankkia, työkokemusta, ja, ja kaikkia tämmöstä, että se [oma lapsi] pääsee vissiin niinku... suoraan tähän valtion päivärahalle koulusta, ko se jää pois. (nii) Oomminä

kyllä sille sanonu että jos joku tahtoo töihin nii sano vaan että minä tuun.

Visan tavoin myös *Berit* haluaa välittää omille lapsilleen työn arvostuksen. Hän on tuhtunut yhden lapsensa epäroinnista ottaa vastaan tarjottua työtä ja kiittää toista tämän hyvästä asenteesta:

Berit: Meillä kyllä tämä [lapsi], sille tultiin, kotia tultiin tarjuamaan työtä, että etkö tuu töihin (ai jaa), se sano että joo, hänen pittää miettiä. Nii sillen mä räjähin että jumatsukka sinet mieti, sää meet töihin. (...) Mää sanon että toiset kuule itkee ku ei saa työpaikkaa ja sinä mietit, että pittää miettiä että lähtekö töihin. Mää että siinä sen näkkee että on liika helpolla saanu. (nii, nii en tiä...) On se, kyllä meillä [muut lapset] nii kyllä ne ossaa, varsinki vanhin nii se on kyllä nii... kaikki mitä on vaan saanu työtä nii se on tehny ja...

Matti viittasi edellä työttömyyden vaatimaan asennemuutokseen. Ajatus työstä ”asennekysymyksenä” juuri työhön oppimiseen ja nuorten työttömyyteen liittyen välittyy implisiittisenä *Visan* ja *Beritin* puheenvuoroista edellä, ja se nousi suorana pohdintana esiin myös muissa haastatteluissa:

Keijo: Vaan kyllä siinä, oon minä sitäki miettiny että miten se kasvatuksellisesti lapsille on [kun vanhempi on työtön] että ne, ku... tulleeke niistä työttömiä /nauraa/, *asennoituu* ne työttömäksi, mutta tuota... minä en oikeen sitä sillain, ku niillä on [harrastus] ja niitä omia, sielä [harrastuksessakin] omia töitä, että kyllähän ne siinä oppii siihen työhön.

Kauko: Mää en tiä sitte tuo nuorempi porukka jotka ei oo koskaan töissä ollukkaan, että tuota... nehän nyt ei tietenkään... että miten ne suhtautuu, vaan niitähän on palijo semmosia jotka ei oo koskaan ollukkaan, että ne on tuota, ku on koulu loppunu ja ei oo päässy työelämää etes kokkeileen. Sitä on palijo sitäki. (Nii on, ja se varmasti on se...) että miten ne ne sitte, minkalainen *asenne* niillä on, sitä en ossaa kyllä yhtään sanua.

Edellä on toistunut toteamus työn ja kansalaisuuden yhteenkietoutumisesta suomalaisessa tavassa käsitteellistää työtä. Onkin luontevaa, että työn arvostuksen omaksumisen voi näin nähdä olevan osa ”kunnan kansalaisuuteen” kasvamista. Tämä selittää osaltaan informanttien ilmaisemaa huolta nuorten vääränlaisesta työhön asennoitumisesta ja työstä vieraantumisesta. Nuorisotyöttömyys nousi 1990-luvun laman aikana huolenaiheeksi laajemminkin; Kirsti Ahlqvistin (1996, 135) mukaan puhuttiin jopa ”menetetystä sukupolvesta”.

Sama huoli näkyy myös tutkimuksessa. Petri Paju ja Jukka Vehviläinen (2001, 31–32) toteavat 1990-luvun nuorten syrjäytymistä tarkastelevassa yhteenvetotutkimuksessaan, että etenkin nuorten työttömyyteen suhtaudutaan erityisen vakavasti, sillä ilman työmoraalia kasvavan sukupolven katsotaan merkitsevän uhkaa perinteiselle yhteiskuntajärjestykselle. Nuorten työttömien kohdalla on pelätty työttömyyden johtavan ulkopuolisuuden kierteeseen ja nuorten väärään sosiaalistumiseen yhteiskunnan tukeen: ”Nuorten lisääntynyt toimeentulotukiasiakkuus saattaa olla yhteiskunnallinen ongelma, mutta suurempi ja pitkäkestoisempi ongelma on kuitenkin edessä silloin, jos nuoret nostavat toimeentulotukea

hyvällä omallatunnolla ja vailla protestanttisen työetiikan aiheuttama häpeän tunnetta.” (Paju & Vehviläinen 2001, 32).

Katson, että tämä paljon puhuva toteamus ”häpeämättömästä” yhteiskunnan tuella elämisestä paitsi heijastelee työttömyyden stereotyyppisiä myös tiivistää ytimen siitä nuorten työasenteiden rapautumiseen ja työasenteiden muuttumiseen kohdistuvasta huolesta, jota informanttinkin kokivat. Paju ja Vehviläinen (2001, 31) näkevät eräänä merkinä tästä huolesta nuorten työasenteita koskevan tutkimusperinteen, jossa on yhä uudelleen osoitettu vääräksi ”sata vuota vanhat” stereotyyppiset käsitykset työttömistä laiskoina ja työhaluttomina, ja päin vastoin todistettu yhä uudelleen nuorten työmoraalin pysyvän suhteellisen korkeana aikakaudesta riippumatta.

Huoli nuorten työhön sosiaalistumisesta on ymmärrettävää; onhan yhteiskunnan jatkuvuuden kannalta olennainen merkitys sillä, kasvaako nuorista ”kunnon kansalaisia”, siis työssä käyviä ja työtä arvostavia yksilöitä vai ei: miten uusi sukupolvi omaksuu kulttuurin ja yhteiskunnan arvot ja normit, ja millaiset valmiudet sillä on ottaa aikanaan vastuu yhteiskunnan toiminnasta ja kehittämisestä (ks. Paju & Vehviläinen 2001, 31–32). Kuten todettua, on huoli tutkimusten perusteella onneksi turha.⁶⁵

6.2 Yhteenveto: palkkatyön kulttuurinen malli

Haastatteluaineistosta hahmottelemani palkkatyön kulttuurinen malli⁶⁶ muodostuu kolmesta työtä määrittelevästä skeemasta, jotka ovat

- työn ja työnteon itseisarvon skeema,
- työnteon (moraalisen) velvollisuuden skeema ja
- työhön kasvamisen skeema.

Tässä luvussa kuvaamani skeemat esiintyvät haastatteluissa toistensa kanssa, toisiinsa limittyen ja osin päällekkäisinä; edellä ilmenee, että esim. työn itseisarvon ajatus heijastuu työhalussa ja työhön kasvamisen skeema sisältää huolen työmoraalin rapautumisesta. Skeemat erottuivat kuitenkin haastatteluista niin selkeästi, että ne on mahdollista erottaa

⁶⁵ Ilkka Virmasalo (2002) tarkasteli tutkimuksessaan työttömyyden ylisukupolvista periytymistä 1990-luvun laman aikana ja havaitsi, että vanhempien työttömyys näyttää lisäävän jossain määrin nuorten työttömyysriskiä ja vaikeuttavan heidän työmarkkinoille pääsyään. Hän toteaa kuitenkin, että kaikkea työttömyyden periytymistä ei voine selittää ulkoisilla tekijöillä, vaan perheellä sosiaalistavana ympäristönä on suuri vaikutus myös nuorten arvoihin, motivaation ja asenteisiin työtä kohtaan. (Virmasalo 2002, 97–98.) Keskeistä nuoren työasenteelle ei siis olisikaan vanhemman työllisyys tai työttömyys sinänsä, vaan hänen kotoa omaksumansa arvot ja asenteet.

⁶⁶ Vaikka luvussa 2 kuvaamani työkäsitykset ja palkkatyön normin hegemonia vahvistavat osaltaan oletusta, että tässä kuvaamani palkkatyöhön liittyvät kulttuuriset jäsenyykset ovat jaettuina laajemminkin kuin vain omien haastateltavieni joukossa, on tehtäväni tutkijana on tulkita kulttuurisia jäsenyyksiä juuri omien informanttieni haastattelupuheesta. Näin muodostamani jäsenyykset eivät siis ole sellaisenaan yleistettävissä edes kaikkiin lama-ajan suomalaisiin työttömiin, vaan ne ovat minun tulkintojani haastateltavieni suppean ryhmän käsityksistä. Pyrin olemaan mahdollisimman uskollinen haastateltavieni esittämille näkemyksille, mutta kuten todettua, kulttuurinen malli on tutkijan konstruktio, ja tutkijana olen vastuussa tekemistäni tulkinnoista.

omiksi kokonaisuuksikseen. Yhdessä ne muodostavat (informanttieni jakaman) palkkatyön kulttuurisen mallin. Malli on informanttien ajatuksista muotoilemani versio palkkatyön sosiokulttuurisesta normista ja sellaisena vastaus luvun alussa esittämäni tutkimuskysymykseen. Sen ytimen voi tiivistää ajatukseksi *työstä itsestänselvyytensä*, kuten *Mattikin* tekee pohtiessaan työn merkitystä omassa elämässään:

ML: Ja teilläki tuo työ on ilmeisesti, ainaki mitä mää ymmärsin, että se on ihan sieltä lapsuuden kotua asti ollu semmonen tärkeä asia...

Matti: Ky-yllä se on, se on ollu niinku, sanotaan... itsestänselvyys.

Eräänlaisena skeemojen yhteenvedona haastatteluista nousi selkeästi esiin informanttien näkemys työstä elämäntapana ja sen keskeisyydestä elämässä. Kuvaamani mallin voisikin ajatella kuvaavan työtä palkkatyön kehystä laajemminkin ”välttämättömän vaivannäön” (Aho 1988, 22) merkityksessä. Kyseessä lienee pitkäkestoinen, jo agraarikulttuurin ajalta juontuva työn mentaalinen malli, jota Titta Tuohinen kuvaa Raimo Parikkaa (1999) lainaten ”raatajakehykseksi”. Siinä painottuu vahvasti luterilainen työeetos (Tuohinen 2000, 238; ks. myös Apo 1999, 111), joka heijastuu laatimassani jäsenyyksessä erityisesti työn moraalivelvoitteen skeemassa (ks. myös Hytönen 2014, 41).

Kirsi-Maria Hytönen toteaa naisten sota-ajan työntekoa käsittelevässä tutkimuksessaan, että siinä työn ja raatamisen eetokseen liittyvään kerrontaan kietoutuu sota-ajan poikkeusolosuhteissa isänmaallisuuden, uhrautuvuuden ja sankaruuden sävyjä. (Hytönen 2014, 247.) Informanttini ovat sota-ajan kokeneiden vanhempien lapsia. Heidän haastatteluistaan löytyykin viitteitä siitä, että he ovat perineet kaikuja tällaisesta työkäsityksestä omien vanhempiensa antaman kasvatuksen ja esimerkin kautta, ja että se heijastuu edelleen heidän omissa työhön liittyvissä ajatuksissaan, joista tässä esittämäni malli kertoo. Heidän huolensa nuorison työasenteiden rapautumisesta ja halunsa opettaa työn arvo omille lapsilleen puolestaan viittaavat siihen, että tällaisella perinteisellä, jo agraarikulttuurin ajoilta periytyvällä työkäsityksellä on jatkuvuutta ja pysyvyyttä myös modernin palkkatyöyhteiskunnan kontekstissa. (Ks. Stark 2011, 77.)

6.3 Suhtautuminen palkkatyön kulttuuriseen malliin: hyväksyvät, tunnistavat ja kyseenalaistavat

Syventäessäni informanttien työ- ja palkkatyökäsitysten analyysia edelleen havaitsin, että vaikkakin kaikki informanttini *tunnistavat ja jakavat* edellä esittämäni palkkatyön kulttuurisen mallin, he suhtautuvat siihen eri tavoin ja antavat sille erilaisia merkityksiä⁶⁷

⁶⁷ Kognitiiviantropologit Claudia Strauss ja Naomi Quinn (1997) määrittelevät ”merkityksen” tarkoittavan sitä tulkintaa, jonka jokin kohde – objekti tai tapahtuma – herättää ihmisessä jonain tietynä ajankohtana. Tulkinta sisältää tuon kohteen tunnistamisen ja siihen liittyvät odotukset, ja usein myös kohdetta kohtaan koetun tunteen sekä motivaation reagoida siihen. Merkitykset ovat heidän mukaansa kahdenlaisten suhteellisen stabiilien rakenteiden vuorovaikutuksen tuote: *intrapersonallisten*, mentaalisten rakenteiden (skeemat, oletukset käsitykset) ja *ekstrapersonallisten*, maailmassa olevien rakenteiden (engl. *world structures*). Näiden molempien skeemojen suhteellisella pysyvyydellä on se vaikutus, että sekä tietyllä henkilöllä että

(Strauss & Quinn 1997). Tämä ilmenee siinä, kuinka palkkatyön jäsenyyksen muodostavat skeemat painottuvat eri informanttien haastatteluissa, sekä siinä, mitä muita teemoja heidän kerronnassaan linkittyy työn ja palkkatyön teemoihin.

Antropologi Claudia Strauss (2005) kuvaa menetelmän⁶⁸, jolla voidaan analysoida juuri kulttuurisesti jaettujen merkitysten yksilökohtaisia painotuksia. Jaetut merkitykset ovat sellaisia, joita ihmisillä on riippumatta heidän omakohtaisista kokemuksistaan ko. asiasta. Jokaisen yksilön omat kokemukset muokkaavat kuitenkin sitä kehystä, jossa hän tulkitsee näitä merkityksiä; Strauss käyttää siitä nimitystä henkilökohtainen merkitysverkosto (engl. *personal semantic network*, PSN). PSN-analyysillä voidaan Straussin mukaan löytää paitsi eri kulttuuristen ryhmien välisiä eroja myös eroja siinä, kuinka tärkeä jokin (jaettu) skeema on yksilölle, kun huomioidaan hänen identiteettiinsä ja motivaatiotekijöihinsä liittyvät seikat (Strauss 2005, 208.) Tarkastelun fokus siis siirtyy tässä yleisestä ja jaetusta yksilöllisesti koettuun ja tulkittuun, jota jäljitin haastattelukerronnasta soveltaen Straussin PSN-analyysia. Jaoin informantit kolmeen ryhmään sen perusteella, miten he suhtautuivat palkkatyön kulttuuriseen malliin. Nimesin ryhmät hyväksyväksi,⁶⁹ tunnistavaksi ja kyseenalaistavaksi.

Osalle haastateltavista työ näyttäytyy keskeisenä, jopa elämää ja sen valintoja sekä henkilön käsitystä itsestään määrittävänä seikkana, jollaisia Strauss (2005, 209) kutsuu nimellä *self-relevant associations*. Tämä *hyväksyvien* ryhmä erottui analyysissa siten, että siihen kuuluvien informanttien haastatteluissa on selvästi enemmän palkkatyön kulttuuriseen malliin sisältyviin skeemoihin liittyviä lausumia kuin muilla informanteilla. Työn keskeisyys ja työn itsestäänselvyuden ajatus siis painottuu heidän kerronnassaan. Huomionarvoista on myös se, että heillä ei esiinny palkkatyön normia kritisoivia lausumia, kaikissa muissa ryhmissä kylläkin. Sijoitin tähän tyyppiin neljä informanttia: *Matin*, *Kaukon*, *Sirkan* ja *Beritin*. Heistä jokainen toi haastattelussa esille palkkatyön normiin ja työnteon moraaliseen ulottuvuuteen liittyviä sekä työhalua kuvaavia näkemyksiä. Myös palkkatyön merkitys henkisen hyvinvoinnin ja itsetunnon kannalta korostui heidän kerronnassaan.

saman elämäntavan jakavalla ihmisryhmällä enemmän tai vähemmän samat merkitykset toistuvat yhä uudelleen. Tämä määritelmä myös tekee merkityksestä psykologisen (ne ovat *kognitiivis-emotionaalisia vasteita*), mutta korostaa sitä, että merkitykset ovat julkisessa maailmassa tapahtuvien asioiden ja mentaalisten rakenteiden vuorovaikutusta. Nämä rakenteet puolestaan ovat tulosta aiemmista interaktioista julkisen maailman kanssa. *Kulttuurinen merkitys* on tyypillinen (usein toistuva ja laajasti jaettu) jonkin kohteen tai tapahtuman tulkinnan aspekti, joka herää ihmisissä heidän samankaltaisten elämäkokemustensa tuloksena. (Strauss & Quinn 1997, 6.)

⁶⁸ PSN-analyysi toteutetaan tiivistetysti kuvattuna siten, että analysoitavista haastatteluista etsitään aluksi ne asiat, jotka esiintyvät haastateltavan puheessa läheisesti tutkittavana olevan teeman, esim. työn käsitteen, yhteydessä (engl. *contiguity*). Huomiota kiinnitetään myös siihen ”ääneen” (Bahtin 1981) jolla ei asioista puhutaan. Nämä ilmaisevat, mitkä kognitiiviset representaatiot liittyvät läheisesti yhteen henkilön PSN:ssa. Tämän jälkeen voidaan vielä tutkia, kuinka tärkeä/merkittävä tutkittava asia on informantille. Tämä tehdään tarkastelemalla sitä, kuinka vahvoja tai heikkoja haastateltavan tekemät assosiaatiot ovat, missä määrin assosiaatiot liittyvät henkilön omakuvaan/identiteettiin, ja liittykö assosiaatioihin voimakkaita tunteita, muistoja tai motivaatiotekijöitä. Mitä vahvempia em. assosiaatiot ovat, sitä merkittävämmän asian voi olettaa olevan kyseessä. (Strauss 2005, 208–221.) Itse en noudattanut tätä menetelmää täydellisesti, vaan sovelsin sitä selvittäessäni minkä merkityksen ja painoarvon informantini antavat palkkatyön kulttuuriselle mallille; tähän se Straussin (2005, 220) mukaan soveltuukin hyvin.

⁶⁹ Tarkoitan tässä hyväksyväällä suhtautumisella kyseenalaistamatonta/kritisoimatonta suhtautumistapa, en niinkään aktiivisesti hyvänä tai hyväksyttynä pitävää suhtautumista.

Tunnistavaan suhtautumistyyppiin sijoittamani neljä informanttia, *Jaana, Pekka, Esko* ja *Teppo*, tunnistavat selkeästi palkkatyön normin. Heillä kaikilla on siihen liittyviä lausumia, myös kritisoivia; lausumia on tosin *Eskea* lukuun ottamatta kauttaaltaan vähemmän kuin kahdessa muussa tyypissä. *Pekan* ja *Tepon* haastattelut olivat koko informanttijoukon lyhyimmät. Pohdinkin, kuvaako tämä lausumien niukkuus siitä, että asia ei ollut heille kovin merkityksellinen eikä heillä siksi ollut paljoa sanottavaa haastattelun teemoista. Haastattelulausumien niukkuus ei kuitenkaan ole ainoa näitä informantteja yhdistävä tekijä, sillä tarkastellessani heidän kerronnassaan painottuvia teemoja (ks. luku 7) havaitsin myös niissä sellaista yhteneväisyyttä, että katson perustelluksi sijoittaa heidät omaksi ryhmäkseen. Heille yhteistä on ennen muuta se, että palkan ja työstä saatavan toimeentulon merkitys nousee heidän haastatteluissaan esiin selvemmin kuin kahteen muuhun ryhmään sijoittamillani informanteilla.

Kolmanteen, *kyseenalaistavan* tyyppiin sijoittamillani viidellä informantilla on ryhmänä eniten palkkatyön normia kritisoivia lausumia. Sijoitin tähän ryhmään *Siljan, Teijan, Visan, Hilkan* ja *Keijon*. Heillä, samoin kuin ”tunnistavilla” (tyyppi 2) on ”hyväksyviin” (tyyppi 1) verrattuna huomattavasti vähemmän työn itseisarvoa suoraan kuvaavia lausumia. He kuitenkin osoittivat tunnistavansa työn itseisarvon ajatuksen ilmaisemalla sen käänteisesti, työn ylikorostamisen sen kritiikkinä. Myös työn moraalista velvoitetta ja työhalua kuvaavia lausumia on tässä tyypissä vähän. Tämänkin ryhmän sisällä oli työhön ja palkkatyöhön linkittyvissä muissa teemoissa selkeitä yhteisiä painotuksia, jotka edelleen puoltavat tekemääni jaottelua.

Esitän alla vielä taulukkomuodossa informanttien sijoittumisen kolmeen tyyppiin sen mukaan, miten he suhtautuvat muodostamaani palkkatyön kulttuuriseen malliin. Malli painottuu vahvimmin tyyppiin 1 kuuluvien, siihen hyväksyvästi suhtautuvien informanttien haastatteluissa, ja malliin sisältyvät skeemat muokkaavat myös vahvasti heidän työttömyyskokemuksiaan. Kahdessa muussa suhtautumistyyppissä työttömyyskokemukseen vaikuttavat enemmän muiden työttömyyden arkeen heijastuvien teemojen sisällöt, joita kuvaan seuraavassa luvussa.

Tyyppi	Informantit	Suhtautuminen palkkatyön kulttuuriseen malliin
1	<i>Matti, Kauko, Sirkka, Berit</i>	Hyväksyvä
2	<i>Jaana, Pekka, Teppo, Esko</i>	Tunnistava
3	<i>Silja, Teija, Visa Hilkka, Keijo</i>	Kyseenalaistava

Taulukko 3. Informanttien suhtautuminen palkkatyön kulttuuriseen malliin.

7 TYÖTTÖMYYDEN ARKI

Vastaan tässä luvussa tutkimuskysymykseeni siitä, miten työttömyyden kokemus muodostuu haastattelemieni työttömien arjessa. Tarkastelen, millaisena palkkatyöyhteiskunnassa vallitsevan työjärjestyksen kehyksessä eletty työttömyyden arki näyttäytyy informanttieni haastattelukerronnassa. Käytän hyväkseni luvussa 3.5 kuvaamaani matriisia nähdäkseni, mitkä teemat nousivat aineiston tasolla esiin etsiessäni kertomuksia niistä muutoksista, jonka työttömyys oli informanttien elämään tuonut. Havainnollistan kerrontaa näistä teemoista aineistositaattien avulla.

Työjärjestys (esim. Taira 2006) määrittää yksilön toimeentulon lisäksi myös hänen sosiaalista asemaansa ja ajankäyttöään elämänkulun tasolta aina vuorokausirytmiiin saakka. Nimitän tätä työjärjestyksen lähes kaikille elämänalueille ulottuvaa vaikutusta sellaisena, kuin se ilmenee informanttieni kerronnassa palkkatyön järjestäväksi merkitykseksi. Ei olekaan yllättävää, että havaitsin työttömyyden heijastuvan informanttieni arjessa etenkin muutoksina *ajankäytössä, sosiaalisissa suhteissa ja asemassa sekä taloudellisessa tilanteessa*. Aivan kuten elävässä elämässä, nämä teemat esiintyvät myös haastattelukerronnassa osin päällekkäisinä ja toisiinsa limittyen. Olen tässä pyrkinyt erottelemaan ne omiin kokonaisuuksiinsa selvyyden vuoksi. Aloitan tarkastelun *arjen* käsitteestä, onhan arkielämä se näyttämö ja kehys, jossa niin työn tekeminen kuin työttömänä oleminen ja kokeminenkin toteutuvat.

7.1 Arjen järjestys ja ajankäyttö

Sirkka: Ja ku aattelee että on semmosia, tuntee ja näkkee muitaki semmosia jotka on työttömänä ja... (mm) joitten kans puhuu, että ne on tavallaan sillai /naurahtaa/, se on niinku yhteistä (nii), se minusta on siinä niinku tärkeä sitte siinä että... pystyy niinku sitä *jokapäivästä elämää* sillä lailla... elämään sillai hyvin, että ei ala repsahdella asiat.

Sirkka puhuu tässä haastattelukatkelmassa työttömyyden arjen, ”jokapäiväisen elämän” elämisestä niin, että elämä on ”hyvää”. Hän liittää työttömyyteen ”huonon elämän” ja ”asioiden repsahdellun” vaaran ja viittaa näin implisiittisesti siihen pelkkää työssäoloaikaa laajempaan, lähes kaikille elämänalueille ulottuvaan järjestävään vaikutukseen, mikä työssäkäynnillä on. *Sirkka* tiivistää näin osuvasti sen palkkatyön järjestävän merkityksen arkielämässä, jota tässä luvussa tarkastelen.

”Arkinen aherrus” tai ainakin ”harmaa arki” lienee tuttua meistä useimmille. Arjen määritelmään sisältyykin yleensä ajatus ”jokapäiväisestä” työn ja levon rytmittämästä elämästä, joka asettuu juhlan vastakohtaksi (Anttila 2005, 15).⁷⁰ Arki käsitteenä on kokemuksen käsitteen tavoin pintapuolisesti tarkasteltuna sisällöltään selkeä, mutta

⁷⁰ Visa Heinonen (2012, 62) näkee merkityseron suomenkielisten käsitteiden *arki* tai *arki-elämä* ja niiden englanninkielisen vastineen *everyday life* välillä. Hän pitää arkea merkitykseltään hieman kapeampana kuin *everyday life*, joka viittaa jokapäiväiseen elämään. Arjesta puhuttaessa taas korostuu arjen ja pyhäpäivien välinen ero. (Ks. myös Anttila 2005, 15.)

tarkemmin tutkittuna sekin pakenee tarkkoja määrittelyjä – eikä sitä tutkimuksissa aina määritelläkään (ks. Jokinen 2005, 10). Jotain arjesta kuitenkin voidaan sanoa, onhan se olennaisesti läsnä mm. etnologisessa tutkimuksessa, jota Pirjo Korhokangas (2006, 125) luonnehtii juuri arkielämän tutkimukseksi. (Ks. myös Fingerroos ym. (toim.) 2017.) Myös Juha Hakalan (1997, 33) mukaan arkipäivä on se elämänalue, missä (antropologisen tutkimuksen kannalta) kaikki keskeinen tapahtuu. Tuttuudessaan arki kuitenkin sokeuttaa sen keskellä eläjät niille moninaisille elementeille, joista se muodostuu. Tämän jokapäiväinen, tavanomainen ja arkielämässä huomaamattomiin jäävä⁷¹ on sitä ainesta, jota etnologit usein tutkivat. Heidä kiinnostavat arkisille asioille annetut merkitykset ja vaikutukset jokapäiväisen elämisen kontekstissa (Korhokangas 2006, 133, 135–136).

Eeva Jokinen (2005, 7–10) kuvaa arjen inhimillisen toiminnan ja olemassaolon muodoksi, johon liittyy joukko paradokseja: arki on kaikkialla, mutta siitä ei saa kiinni. Arki on hyvin sujuessaan kevyttä ja huomaamatonta, mutta se muuttuu tärkeäksi ja painavaksi silloin, kun elämään ilmestyy ongelmia. Arki on myös yhtä aikaa sekä totunnaista ja turvallista että uuvuttavaa ja tylsää. Siihen sisältyy valtataistelua ja neuvottelua esimerkiksi siitä, kenen vastuulla “arjen pyörittäminen” on. Jokinen puhuu arjen itsestäänselvydestä ja pakenevuudesta: kaikilla on jonkinlainen intuitiivinen ymmärrys siitä, mitä arjella tarkoitetaan, mitä se on tai ei ole, mutta arjen eksplisiittinen määrittely tai paikantaminen on vaikeaa, myös tutkimuksessa. (Jokinen 2005, 10–11.)

Käytän arjen käsitettä tarkastellessani informanttien elämän jäsentymistä työttömänä. Heidän elämänsä arki suhteutuu Jokisen (2005, 16) esittämiin arjen viiteen ulottuvuuteen, jotka ovat *toisteisuus, kodintuntu, tavan mukaisuus, taipumus vahvistaa totunnaisia sukupuolitaapoja ja kyky muuntaa pakkotahteja omilta tuntuviksi rytmeiksi*. Kiinnostava on myös Jokisen (2005) huomio siitä, että yhteiskunnassa tapahtuvat muutokset tulevat todellisiksi ihmisten arkistuneissa toiminnoissa; tässä tutkielmassa 1990-luvun lama ja siitä seurannut suurtyöttömyys “ruumiillistuvat” informanttien työttömyydessä ja heidän kokemuksessaan siitä lama-ajan kontekstissa. Jokisen mukaan arjen tarkastelun kautta voi päästä käsiksi yhteiskunnan instituutioiden rakenteisiin sekä inhimillisen toiminnan edellytyksiin. Hän viittaa Foucaultiin (1980; 1998) ja Deleuzeen (2004) todetessaan, että arkeen sisältyy myös vallankäyttöä ja hallintaa: nykyisessä kontrolliyhteiskunnassa vanhan kurinpitoyhteiskunnan ulkoiset säätelyn ja hallinnan mekanismit ovat siirtyneet yksilöllistyneisiin elämän käytäntöihin (ks. myös luku 2): ihmiset kontrolloivat itse käyttäytymistään koettaessaan elää *Sirkankin* mainitsemaa “hyvää elämää”. (Jokinen 2005, 11–12.)

Työttömyyden aika ja tila

Kirjoitin luvussa 2 teollisuusyhteiskunnan mukanaan tuomasta uudenlaisesta yhteiskunnallisesta säätelystä, joka kohdistui keskeisimmin työväestön ajan ja tilan kontrollointiin. Etenkin ihmisten ajan käsittäminen ja ajankäyttö kokivat suuren muutoksen:

⁷¹ Ajattelen tämän arjen aspektin tulevan lähelle sitä “kokemusvirtaa”, *mere experience* (Turner 1986), josta kirjoitin luvussa 5 ja jossa katson informanttien työttömyyskokemusten muodostuvan.

agraariyhteiskunnan syklinen, vuodenvaihtamisen askareiden rytmittämä aikakäsitys vaihtui työ- ja vapaa-ajan erottamiseen toisistaan ja kellon säätelyyn arkeen. (Haapala 1994, 6–10; Anttila 2005, 15.)⁷² Työyhteiskunnassa työajat sanelevat päivittäisen ajankäytön ja vuorokausirytmien: milloin voi levätä, milloin on oltava töissä ja paljonko aikaa jää harrastuksille, ystäville ja perheen kanssa olemiselle, samoin kuin sen, milloin esimerkiksi sosiaalisia suhteita on tapana hoitaa.

Työtöntä nämä työajat eivät sido konkreettisesti, mutta sosiaalisesti kylläkin. *Berit* kertoo, että hänellä olisi työttömänä aikaa ja halua hoitaa ystävyssuhteita ja tavata tuttavuuksia, mutta se ei sovi silloin kun hänellä olisi aikaa:

Berit: No se vaan tuntuu sillain tuota... se on opetettu että sitä ei arkipäivänä, päivällä lähetä kyllään. (Nii) Nii se on vieläki sitte alitajunnassa että no eihän sitä nyt päivällä lähe kyllään.

Beritin esimerkki peilaa palkkatyön hegemonista asemaa: työssäkäynti määrittää ja raamittaa elämää monin tavoin ja saattaa myös työttömän yksilön osaksi työjärjestystä. Työttömän kohdalla tämä järjestys on vaarassa murtua: ajankäyttö pirstoutuu, kun työssäkäynti ei enää rytmittä sitä:

Jaana: Ja sillai oon hoksannu että ku oli nytenki tuon puoli vuotta [töissä] nii tuli kotihommiaki tehtyä palijo enempi ja sitä oli palijo pirtiämpi silti. (Joo) Että nyt ku kotona on nii tullee aateltua että no minä teen huomenna tuon ja... että ei oo mittään semmosta ...

Berit tunnistaa saman työttömyyden mukanaan tuoman ajankäytön hahmottomuuden ja siitä seuraavan lamaannuksen. *Kauko* puolestaan kokee, että rutiineista kiinni pitämisen merkitys katoaa työttömyyden myötä:

Berit: Nii, se on niinku ote irtuais jostaki, sitä vain... aattelee että no kerkiääpä tuon tehä huomennaki ja (mm), se on ihan vaan semmosta... (...) Vaan ku tuota, nyt tietää ettei huomennakaan tartte mihinkään mennä, sitä siirtää joka työtä huomisenstä huomiseen sitte.

Kauko: Nii, se on vähä niinku tarkotus, se on vähä ku se mennee siitä se tarkotus, vaan vaan, että siinä tullee tuota... se nyt on sama vaikka nää makkaat koko päivän, ei mihinkään oo kiire eikä mistään myöhästy vaikkei /nauraa/... (nii, nousis ollenkaan.) Nii.

⁷² Eeva Jokisen (2005) mukaan arki käsitteenä ja ymmärtämisen muotona syntyi modernin teollisuusyhteiskunnan synnyn myötä. Se liittyy tuolloin tapahtuneeseen mullistukseen työn tekemisen aikojen ja paikkojen järjestymisessä (ks. luku 2). Jokinen viittaa arkielämän filosofiksi kutsumaansa Henri Lefebvreen (1971; 1991), joka oli kiinnostunut mm. arjen rytmeistä ja sykleistä, kuten ihmiselle luontaisten ajan ja paikan jäsentämisen tapojen ja modernin kapitalismin pakkorytmien, kuten työajan, kohtaamisesta. (Jokinen 2005, 20–21.)

Katson *Beritin* kokemuksen ”otteen irtoamisesta” ja *Kaukon* kuvauksen ”tarkoituksen menemisestä” heijastavan juuri normaalina pidetystä sosiaalisesta ja kulttuurisesta järjestyksestä irtautumista, sen ulkopuolelle putoamista. Tähän viittaa myös *Sirkan* maininta ”asioiden repsahelusta”, mitä edustaa tulkintani mukaan myös *Kaukon* ajatus siitä, että työttömänä voisi vaikka vain maata koko päivän. Näin toimiessaan työtön toteuttaisi ”laiskan työttömän” stereotypiaa (esim. Hänninen 2002/1999; Taira 2006) jossa hän asemoituu työyhteiskunnan työkykyisen ja ennen muuta työhaluisen ihannekansalaisen vastakohtaksi. *Esko* pohtii tilannetta, jossa työn tuoman järjestyksen puute johtaa pahimmillaan elämänhallinnan täydelliseen menettämiseen:

Esko: Ja nii se on muutenki [työttömänä] sitte että sitei jaksu tuota... ittiä käskiä. Yksinhän nämä on nämä [työttömät] poikamiehet, ne jääpi siihen ököttämään ja... (nii) eikä lähetä mihinkään, pikku pihahommiin eikä... (nii) hyvä että saavat ittesä piettyä... (nii) siistinä ja kunnossa. Eikä taho saahakkaan.

Eskon maalaama kauhukuva kotiinsa jumiutuvista työttömistä osoittaa, kuinka laajasti koko elämää järjestävä asia työssäkäynti voi olla. *Eskon* esimerkin poikamiehet ovat työn lisäksi vailla myös puolisoa ja perhettä. He ovat siis työelämän lisäksi toisenkin perustavanlaatuisen yhteiskuntaa järjestävän instituution, avioliiton ja perheen, ulkopuolella. Sivuan tätä teemaa tuonempana tarkastellessani informanttieni kerrontaa työttömyyden heijastumisesta sosiaaliin suhteisiin ja talouteen.

Välttääkseen repsahamisen työttömän stereotyyppiseen rooliin on työttömän itsensä otettava käyttöön palkkatyön normin myötä sisäistetty ajankäytön sääntely: työnantajan sanelemien työaikojen sijasta ajankäyttöä määrittää hänen oma, sisäistetty kontrollinsa. (Anttila 2007, 55–56; Julkunen 1998, 38.) *Visa* valvoo itse omaa ajankäyttöään, ja *Sirkka* noudattaa työttömänäkin työviikon mukaista jakoa ”työ”- ja vapaa-aikaan, vaikka hänen ei ulkoisen pakon takia tarvitsisi niin tehdä:

Visa: Nii, nii se on että tuota, aina käy mielessä se että tarjuaispa joku töitä. (Nii) Vaa se on ku tuota (...) niin niin, että sitä on niinko ite, ite on ruvennu ittiään valavoone sillai että... minäpä teen huomena tuon ja huomena tuota...

Sirkka: Se on, se on semmonen runko tietysti siinä hommasa pitäs olla, niinkun... tällai vaikka työttömänäki on, niin minä kyllä suunnittelen (mm) aina tuollai niinku edellisiltana seuraavaa päivää, (joo) että mitä minä teen ja... Minä niinku erotan sitte kyllä kans viikonloput että minä en tee mittään /nauraa/. (nii) Että minä oon sillon vappaalla, mutta että minä viikoksi aina suunnittelen kuitenkin ne päivät, että...

Tällainen normaalin työviikon aikataulussa pysyttely lienee usein myös tottumuksen ja käytännöllisyyden sanelemaa, ja perheellisillä viikkorytmi muotoutuu hyvin luontevasti lasten kouluviikon mukaiseksi. Katson kuitenkin, että tässä heijastuu myös työttömälle itselleen asetettu vaatimus yhteiskunnan rytmisissä pysymisestä ja samalla kunnan kansalaisen kriteerien täyttämisestä. Samoin kuin syyllisyys työttömyydestä myös vastuu kunnollisuudesta sijoittuu yksilöön. (Ks. esim. Andersson 2003.)

Päivärytmin lisäksi työ jaksottaa ihmisten ajankäytön myös viikko- ja vuositasolla samanlaiseksi kuin suurimmalla osalla muista: viikonloput saavat kaikilla saman vapauden ja rentoutumisen merkityksen, ja kesällä pidettävä pitempi loma katkaisee työvuoden. Kesästä tulee näin erityinen, pitkän vapaan ajan jakso, jolloin pyritään irtautumaan mahdollisimman tehokkaasti työvuoden rutiineista ja rasituksista. Työttömällä tätä irtautumisen mahdollisuutta ei ole, vaan työttömyydestä tulee jatkuva välitila, jossa ei ole työtä muttei lomaakaan ja josta ei pääse irti. *Matti* kertoo siitä vähittäisestä, vaikeasti sanallistettavasta muutoksesta, joka hänen kokemuksessaan ajan ja tilan jäsentymisestä on tapahtunut työttömyyden jatkuessa:

Matti: Sitä on niinku vaikia, vaikia sillai selittää mutta (...) se... semmonen rauhattomuus ja semmonen nii tuntuu että se niinku ois lissääntyny vaan täsä [työttömyyden kuluessa] ja nyt tosiaanki justiin ku oli tuo [työllistämisen]homma oli tuosa välisä että (nii)... ja nyt huhtikuussa nyt loppu sitte... loppu oikeen ihanteelliseen aikaan ku kevät oli tulossa ja (nii) kesä... tuntu että on, on jotenki mukava sitte taas... jäähä siihen /nauraa/ kottiin mutta... (mm) sitte taas toisen kautta se on just että... kyllä se ku taas tottu niinku töihin lähtemään ja olemaan (joo) tuntu että, tuntu taas vähä niinku semmonen... että loppu nyt taas... eikä uuesta oo tietoo.

Suomalaisen teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-aikaan kohdistunutta säätelyä tutkinut Anu-Hanna Anttila (2005) toteaa, että työ näyttäytyy modernissa palkkatyöyhteiskunnassa raskaana ja stressaavana velvollisuutena, josta on toivuttava. Tätä varten on olemassa hyväksi ja ”oikein” käytetyksi määriteltävää loma- ja vapaa-aikaa, jonka avulla työläinen jaksaa töissä paremmin. Työn ulkopuolista ajankäyttöä kuvaavat nimitykset *loma, lupa ja vapaa-aika* heijastavatkin työnteon normatiivista ensisijaisuutta suhteessa työstä vapaaseen aikaan. Modernissa teollisessa yhteiskunnassa joutenolo ei ole sallittua tuottavalle yksilölle, vaan ”tuottamaton lorviminen” on moraalisesti arveluttavaa. Tämä ajatus näkyy vahvasti termissä *joutoaika* (engl. *idle time*), joka on siten työssä jaksamista varten virkistäytymisen vastakohta. (Anttila 2005, 15–16.)

Katson, että työttömän vapaata aikaa pidetään juuri tällaisena joutoaikana: työjärjestyksen kontekstissa paheksuttavana, tarkoituksettomana lorvimisena, joka ei palvele työvoiman uusintamista vaan voi Anttilan (2005, 16) sanoin ”johdattaa huonoille teille”. Tähän punoutuu myös ajatus työttömästä lähtökohtaisesti moraaliltaan arveluttavana (ks. luku 2). *Matti* kuvaa tätä edellä: ajatus vapaasta kesästä tuntuu toisaalta miellyttävältä, mutta se ei kuitenkaan jäseny hänen kokemuksessaan lomaksi, sillä jatkoa työlle ei ole kesän jälkeen tiedossa. Kesä on hänelle (työstä) vapaa, mutta ei lomaa työstä, eikä siitä näin ollen voi nauttia samalla tavalla kuin ”oikealla” lomalla ollessa.

Ajan hallintaan liittyikin myös *tilan* hallinta: sen jaottelu erillisiin työn tekemisen ja vapaa-ajan tiloihin on osa palkkatyöyhteiskuntaan siirtymisen myötä syntynyttä säätelyä. Teemu Tairan (2006) mukaan työn loppumisen ajallinen katkos kytkeytyy muutoksiin myös tilojen merkityksessä. Etenkin koti, luonto ja kirjasto muodostuivat hänen tutkimiansa työttömien kerronnassa oman paikan ottamisen ja palkkatyöhön perustuvan järjestyksen haastamisen

paikoiksi. (Taira 2006, 164–165.) Omassa aineistossani kirjastosta ei juuri puhuttu, mutta luonto on läsnä useimmille tämän tutkimuksen informanteille jo maaseudulla asumisen myötä. Luonto näyttäytyy heille tärkeänä niin töissä ollessa kuin työttömänä, mutta työttömyyden kuluessa sen merkitys ajanvieton tilana ja toiminnan paikkana tuntuu korostuvan. Kerroin luvussa 4.1 Ylikiiminkiä asuinpaikkana kuvatessani, että monet informanttini harrastavat luonnossa liikkumista: metsissä ja soilla marjastetaan, sienestetään ja metsästetään. Talvella hiihdetään. Myös kalastus kuuluu monien harrastuksiin, joiden merkitys korostuu usein työttömänä.

Taira (2006, 172–182) näkee luonnon tematisoituvan työttömien kirjoituksissa monella tavalla työjärjestyksen kannalta vastakkaiseksi alueeksi. Luonto on tilana marginaalinen suhteessa työjärjestyksen perinteisiin työn tekemisen paikkoihin; itsekin marginaaliin asetettu työtön voi tehdä siellä eroa hänet ”hylänneen” työjärjestyksen arvoihin. Luonnossa ei myöskään päde kelloon sidottu, standardoitu työaika, vaan siellä vallitsevat toisenlaiset rytmit. Luonto on erillinen myös työyhteiskunnan yksilöön kohdistaman (taloudellisen) tuottavuuden vaatimukseen ja kuluttamiseen nähden. Luonnossa saa olla rauhassa jouten eikä siellä oleilu maksa mitään, vaan se päin vastoin tarjoaa ilmaista virkistystä ja jopa ravintoa, joissakin tapauksissa lisätulojakin. Luonto tarjoaa tilaa ja aikaa palautua työttömyyden aiheuttamista ongelmista, kuten *Pekka* kertoo:

ML: Vaan onko sulla tuota... mittään semmosia niinkö ilonaiheita tai semmosia, jotka pittää sitä mieliallaa jollain lailla...?

Pekka: Kyllä kai niitäki täytyy joskus keksiä. (Nii, mitä sinä oot sitte keksiny?) No mää... koiraa käyttää kävelyllä ja käyn marjassa nyt että (nii, että sielä saa vähä niinkö .. tämmöstä luonnonrauhaa...) Mm-m, mm-m. Se on paras.

Koti ja kotityöt⁷³

Arjen käsite punoutuu kodin ja työn käsitteisiin sen yhteyden kautta, joka niillä on modernin, kodin ulkopuolella tehtävän palkkatyön kehittymisen myötä tapahtuneeseen ajan ja tilan jakamiseen julkiseen ja yksityiseen. Tällöin arjen ja arkisen piiriin kuuluva liitetään kotiin ja yksityiseen alueeseen, ei-kotona tehtävä työ taas kuuluu julkisen alueelle. (Anttila 2005, 15; Jokinen 2005, 20–21.) Työssä olevalle kodin ja työpaikan välillä liikkuminen jäsentää ja rytmittää normaalia arkea. Työttömyys rikkoo tämän rytmin ja asettaa kodin ja palkkatyön selvemmin toisilleen vastakkaisiksi. (Taira 2006, 165.) Työttömälle koti ei enää merkitse pelkästään vapaa-aikaa ja vastapainoa työlle kuten työssä ollessa, vaan se saa uusia merkityksiä. *Matti* puhui edellä ”kotiin jäämisestä” työssäkäynnin vastakohtana, ja *Visa* kertoi kotiympäristön muuttumisesta ”turhan lähheiseksi” työttömänä ollessa (ks. luku 4).

Teemu Tairan (2006) mukaan koti onkin työttömälle ambivalentti tila (ks. myös Vuolteenaho 2001, 159–181); toisaalta se tarjoaa vakautta, turvaa ja toiminnan mahdollisuuksia, toisaalta

⁷³ Tarkoitan kotitöillä oman kodin ja perheen piirissä tehtäviä, palkattomia huolto-, hoito- ja hoivatehtäviä, kuten kodin siisteys- ja ruokahuoltoa, lastenhoitoa, puutarhatöitä, rakennusten korjaus- ja huoltotöitä jne.

koti on ”vaarallinen”, sillä työttömyyden aiheuttamat ongelmat aktuaalistuvat usein juuri kotona. Kotiin voi jumiutua – jäädä vain makaamaan, kuten *Kauko* ja *Berit* pohtivat – tai jopa eristäytyä kokonaan *Eskon* kuvaamien työttömien poikamiesten tavoin. Työttömyys koskettaa samalla usein muuttaen useimpia kotiin liittyviä elämänalueita: ihmissuhteita, harrastuksia, arvomaailmaa ja myös itsestä kertomista ja kokemista. Kodista tulee vastavoima työttömyyden aiheuttamalle erillisyyden kokemukselle ja työjärjestykseen sisältyville merkityksille. (Taira 2006, 166–167, 169.)

Kodissa vietetään työttömänä enemmän aikaa kuin työssä ollessa, jolloin vuorovaikutus muiden kodissa asujien kanssa muuttuu, samoin kotona toimiminen. Informanttieni kerronnassa kodin merkityksen muuttuminen ilmeni juuri muutoksina suhteessa perheenjäseniin ja ajankäyttöön. Tarkastelen tätä *kotitöistä* kertomisen kautta. Eeva Jokinen (2005, 47) esittää kaikkien arjen ulottuvuuksien: rutiinien, tavanomaisuuden, kodintunnon tekemisen, sukupuolijaon ja ulkopuolisten pakkotahtien sovittamisen omiin rytmeihin, kiteytyvän juuri kotitöissä. Kotityöt ja kodin piirissä puuhailu sekä maalla asumisen mukanaan tuomat kotipiirin työt ja toimet näyttävät myös merkittävänä omien informanttieni arkea jäsentävänä ja arjen kokemiseen vaikuttavana toimintana, kuten ilmenee *Keijon* esittämästä eloisasta mikrokertomuksesta ”tyypillisestä päivästä”:

Keijo: Joo, kyllä mulla on menny tämä päivärytmi nii aivan selevästi semmosiin urriin että siitä ei oo paljo lähtemistä pois. Että aamulla ku herrään nii pittää puuro keittää ja ruoka laittaa [lapsille] enne ku ne lähtee kouluun, niin tuota... no sitte astianpesukone päälle ja mahdollisesti pyykinpesukone (mm) /nauraa/ Sehä se on, se se on kuule jännä juttu ku tuota, sitte ku lähtee, että lähtee ulukohommiin... (mm) vaatteita hakkeen sieltä kuivaushuoneesta, sielon se työvaatekaappi sitte erikseen nii... ”Jaha, ompas se pesukonekki täynnä, että nehän pittää pyykit nostaa, vaan narut on täynnä, nehä pittää nuo ensin viä pois ennen ku pystyy pyykit nostaan” /nauraa/. Tosiaan se sitte menneki jo, että se on jo yheksän, ja sittehä sitä pittääki jo kahavit keitellä /nauraa/. (joo) Joo ja voipa siinä pikku tirsatki antaa itelle sitte että (nii) vaan sitte ku mennee ulos... yhentoista aikaan on taas nii kova näläkä että on pakko tulla syömään. Vaikka ei mittään teekkään, vaikka kävelee ulukona nii kun on tullu tämmönen säännöllinen syöntiaika (mm), niinku talavenki oli yheltätoista aina se syönti nii kyllä maha rupiaa kurnimaa heti sillon yhentoista aikaan. Ja minä oon siinä aina koittanu sitte käyä vähä syömässä. Nii sitä pärijää paremmin iltapäivällä. Sittehän ne vasta työt alakaaki kun tuota [lapset] tullee koulusta. Taas ruveta vaan laitteleen ruokaa ja ... (nii) suunnittelleen että mihin, miten sitä [lasten harrastus] järjestettään, kuletus siihen järjestettään tänä iltana. (Jaa) Ei kai siinä ku ite lähtiä aina käyttään. Mutta ei se haittaa, kyllä siinä aikaa mennee mutta se on suhteellinen käsitys aikaki, jospa ne ois pois mummojen pieksämisestä sielä...

Keijon kerronnassa korostuu kotipiirissä puuhailun, lapsista huolehtimisen ja kodinhoidon merkitys päivän rytmittäjänä. Informanttieni kerronnassa kotityöt näyttävät yhtäältä työttömyyttä helpottavana asiana: niiden kautta päivät saavat työn menetyksen myötä menetettyä sisältöä ja rytmiä. *Keijon* kertomuksesta ilmenee, kuinka työttömyys mahdollistaa hänen elämäntilanteessaan pakkotahtien – pakollisten kotitöiden ja lastenhoidon, jotka oli ennen tehtävä työssäkäynnin ohessa – muuntamisen omalta tuntuvaksi arjen rytmiksi (Jokinen

2005). Toisaalta työttömyys helpottaa kotitöistä suoriutumista, kuten kuvaan tuonnempana.

Kotitöissä näkyy erityisesti arjen työnjako sukupuolten välillä. Julkisen ja yksityisen sfäärin välisen eron synnyn myötä naisten alueeksi muodostuivat koti ja perhe, miesten alueeksi taas työ, talous ja politiikka. Arki mielletäänkin yleensä naisten alueeksi, ja arkisuus toiminnan muotona liitetään naisiin ja naisten töihin. Kotityöt nähdään siis toimintana olevan ”luontaisempia” naisille kuin miehille. Miesten kannalta tästä seuraa toisaalta se, että heidän on helpompi välttyä kotitöiltä, toisaalta he jäävät arjessa helpommin ilman tekemistä ja toimijan paikkaa, vaikka he sellaista haluaisivatkin. Naiset puolestaan kokevat arjen helpommin raskaana mutta myös palkitsevana. (Jokinen 2005, 14–15.)

Keijo on poikkeus Jokisen (2005) esittämästä yleistyksestä sikäli, että hän on itse selkeästi oman perheensä arjen pyörittäjä. Ero miesten ja naisten suhtautumisessa kotitöihin tuli kuitenkin esiin myös omien informanttieni kerronnassa. *Hilkka* kertoo oman puolisonsa työttömyysajasta:

Hilkka: jos aattelee meilläki mua ja [aviomiestä] niin tuota... se on kyllä jännää sillai että kuin se toisiin voi se vaikuttaa sillai se työttömyys nii erillailla, sillai ku aattelee että meillä kumpiki tietää sen että meillei loppujen lopuksi oo sillai hättää että... mutta silti se on (nii). Ja se jännä sitte että niinkö kevväällä tai kesälläki nii [miehellä] oli... mä jo aattelin että sillä rupiaa jo pää piipaamaan kyllä. Se niinkö tiesi itekki että hällä ois semmosia töitä, tekemättömiä töitä mitä vois kotona tehdä, (mm) mutta se ei osannu ottaa niihin, se ei kerta kaikkiaan osannu tarttua niihin (nii). Se vaan mietti ja hauto, ja mietti ja hauto, ja...

Hilkan kertoma konkretisoi käytännön kokemuksen avulla oivallisesti Jokisen (2005, 15) huomion sitä, että miesten on vaikeampi löytää ja ottaa tekijän subjektipaikka arkisissa kodin töissä. Kertomuksesta ilmenee myös ero *Hilkan* ja hänen puolisonsa työttömyyskokemuksissa: mies ei löydä *Hilkan* tavoin mielekkyyttä kotiympäristöstä, vaan työttömyys saa hänet ahdistumaan ja lamaantumaa. *Silja* on tehnyt saman huomion keskustellessaan työttömien miesten puolisoitten kanssa:

Silja: Kyllä mä, niinku mitä oon jutellu näitten työkavereitten kans ja niillä on miehet ollu työttömänä ja näin (mm), oon huomannu sillai että niillä ne miehet, ne ei oikiastaan naisten hommista innostu, ne tarttee jotaki muutaki ku niitä perheen, kotitöitä että... sen huomaa niinko ylleensä.

Silja mieltää kotityöt itsestään selvästi ”naisten hommiksi” ja toteaa, etteivät ne riitä miehille työn korvaajaksi vaan he tarvitsevat muutakin toimintaa. *Kauko* esittääkin, että työttömyys saattaa olla naisille helpompi kokemus kuin miehille juuri kotitöiden ansiosta:

Kauko: En tiiä, minusta tuntuu että naisilla vois mennä helepommasti [työttömyys], kato ku niillä on niitä... sukan kutomista ja ne kotityöt.

Kaukonkin lausumaan sisältyy ajatus kotitöistä itsestään selvästi naisten tehtäviin kuuluvina;

tästä voi päätellä hänen ajattelevan kodin ulkopuolisten töiden kuuluvan vastaavasti vahvemmin miehiseen elämänpiiriin. *Sirkka* jakaa tämän näkemyksen analysoidessaan miesten ja naisten eroa työttömyyden kokemisessa. Hän arvelee työttömyyden olevan miehille vaikeampaa kuin naisille, joilla ”on niin paljon muutaki” palkkatyön lisäksi.

Sirkka: Nii, semmonen käsitys kyllä minullaki on että kyllä se miesten on vaikeampi varmasti hyväksyä tämä työttömyys ku naisten.

ML: Nii, mistähän se mahtaa johtua?

Sirkka: Naisilla on niin paljon muutaki, ne on enämpi kiinni perheessä ja kaikessa tämmösessä että... (nii) ja siellä kotona muutenki ehkä naiset enämpi kiinni, miehillä se on elämä enämpi siinä kodin ulkopuolella /nauraa/. (...) Nii, tavallaanhan nyt on aina ollu mies se perheen elättäjä ja sillai... (nii, nimenommaan) Että sieltä se varmaan juontaa sitte että tämä on heille vaikeampaa.

Eskon tulkinta miesten ja naisten työttömyyskokemuksesta ja heidän suhteestaan kotitöihin näyttää poikkeavan edellä kuvatusta. Hän pohtii tilannetta, jossa sekä mies että vaimo ovat työttömänä, ja tuntuu sanovan, että hänen mielestään työttömyys on naisille vaikeampaa kuin miehille:

Esko: Se kyllä ois hyvä että aina jompi kumpi [puoliso] ois aina pikkuvälin töissä. Se saattaa naisilla alakaa tuntuun sitte ku aina kotona hommat siinä... (nii) ja siivous ja tämmöset, (joo) saattaa nainen enempi työttömyydestä kärsiä jos molemmat on kotona. (Nii jos molemmat on) Joo.

Haastattelun tarkempi lähilukeminen kuitenkin paljastaa tämän johtuvan siitä, että hän ajattelee kotitöiden, ”siivous ja tämmöset”, jäävän naisen tehtäväksi myös silloin, kun mieskin on kotona työttömänä. Kyse ei siis olekaan (palkka)työn merkityksestä ja sen menetyksen vaikeudesta naiselle vaan siitä, että nainen joutuu yhä kantamaan päävastuun kotitöistä, vaikka puolisolalla olisi yhtä lailla aikaa niiden tekemiseen. Tämän hän ajattelee alkavan tuntua naisen kannalta raskaalta. *Eskokin* ilmaisee siis implisiittisesti jakavansa *Siljan*, *Kaukon* ja *Sirkan* ajatuksen kotitöistä ensisijaisesti naisten toimina ja miesten vaikeudesta tarttua niihin, saati löytää niistä työpaikan menetystä kompensoivaa tekemistä ja sisältöä elämään. Sari Kokkosen (2003, 24) referoimissa työttömyystutkimuksissa esiintynyt, joskin myös kritisoitu, näkemys naisten löytämisen palkkatyön ulkopuolisen tekemisen ja heidän miehiin verrattuna ”helpomman” työttömyyskokemuksensa yhteydestä esiintyi siis myös monien tämän tutkimuksen informanttien kerronnassa.

Kuvasin luvussa 2 Matti Kortteisen (1992) artikuloimaa selviytymisen eetosta, jossa kova työnteko ja jopa itsensä uhraaminen työlle on miesten tapa pärjätä, ”selviytyä kunnialla”. Naisten ”kunnia” on puolestaan toisten ihmisten puolesta uhrautuminen, mikä voi toteutua kodin piirissä. Myös Tuija Parikan (2002) tutkimien pitkäaikaistyöttömien lamamuistoissa työ näyttäytyi edelleen suomalaisen miehen kunniana, mutta naisten kunniana siitä ei puhuttu. Miesten mielestä naisilla oli työttömänä heitä vähemmän menetettävää, ja he assosioivat naiset kotitöihin kuten *Eskokin* edellä. Naiset eivät myöskään määritelleet itseään työn taloudellisen arvostuksen kautta samalla tavalla kuin miehet. (T. Parikka 2002, 247–248.)

Informanttienikin näkemykset kotitöistä leimallisesti naisten toimintana ja miesten vaikeudesta tarttua niihin ja löytää niistä merkityksellistä sisältöä työttömyyteen heijastelevat tätä ajatusta (kodin ulkopuolisesta) työstä nimenomaan miehen kunnia-asiana. Ne liittyvät myös arjen ja kodin liittämiseen ”naiselliseen elämänpiiriin” ja kotitöiden merkitykseen arjen kiteytymänä.

Kari Vähätalo (1998) katsoo naisten velvollisuudentunnon liittyvän Suomessa edelleen vahvasti perheeseen ja miehiin verrattuna heikommin työuraan (ks. myös Kortteinen 1992). Perheestä huolehtiminen tarjoaa hänen mukaansa ainakin osalle naisista ”vasturationalaisesti” oikeutetun paikan työttömyyden aikana. (Vähätalo 1998, 127.) Myös Tuija Parikka (2002, 256) toteaa, ettei lama juurikaan muuttanut perinteisiä sukupuolisesti eriytyneitä asetelmia, ja vielä 2000-luvun alussa naiset käyttivät Suomessa kotitöihin päivässä lähes kaksi kertaa niin paljon aikaa kuin miehet⁷⁴; kotityöt ovat siis edelleen pääosin naisten vastuulla (myös esim. Kokkonen 2003, 25).⁷⁵ *Eskon* edellä esittämä ajatus siitä, että nainen kantaa päävastuun kotitöistä myös silloin, kun mieskin on työtön, saa siis tukea tutkimuksista.

Työttömyyden myötä miestenkin osallistuminen kotiaskareisiin näyttää lisääntyvän (Vähätalo 1998, 128), ja myös miespuolisten informanttien kerronnassa kotitöillä on sijansa. *Kauko* jatkaa toteamustaan naisten helpommasta työttömyyteen sopeutumisesta juuri kotitöiden ansiosta kertomalla omasta osallistumisestaan niihin. Hän jaksottaa viikkonsa ”työllistämällä” itsensä perjantaisin siivoamalla, jolloin lauantai saa perinteisen merkityksensä vapaapäivänä.

Kauko: Aika palijohan mullaki on tullu se että tuota, että minä teen enämpi niitä kotitöitä ku mitä silloin ku olin töissä, [silloinkin] tejin kuitenkin jos minä olin kotona (mm, nii) vappaa-aikoina että... vaikka ei, tietenki nyt teen suhteessa enämpi. (Joo) Että niin mullon se perjantapäivä ollu niinku työttömyysaikana nii se on se siivous, mää aamulla otan matot pihalle ja... (mm, nii) se on yks päivä viikosta työllistetty sillä lailla. (...) Vaan että se on niinku tullu tavaksi nytten ku minoon ollu kotona, minoon sen perjantaina /ess/ se ei oo lauantai, se on sitte niinku vappapäivä.

Visan kertoo, kuinka päivärytmi ja kotiaskareet alkoivat työttömyyden alkuvaiheessa muotoutua lasten kouluun lähettämisen ja koulusta vastaanottamisen ympärille:

Visa: No soli kato, [lapset] meni kouluun, meni yheksältä ja... vein ne autolla pysäkille ja oottelin että linja-auto tuli ja... menin kotia ja postin otin siitä laatikosta ja (...) Lujin päivän tärkeimmät sanomat siinä ja kahavia join. Oottelin yhteen asti siinä että, askareita tein siinä, että [lapset] tullee koulusta ja ajon vastaan, ja ajan vielä tänä päivänäki. (...) Eipä sitä palijo muuta jouva aatteleen. (Joo) Vaikka sanotaan että se on

⁷⁴ Jokinen (2005, 46) viittaa Niemeen (2002), jonka mukaan suomalaiset naiset käyttävät kotitöihin päivittäin 4 tuntia 31 minuuttia ja miehet 2 tuntia 27 minuuttia. Luvuissa ovat mukana sekä työssäkäyvät että ne, jotka eivät käy työssä.

⁷⁵ Jokisen (2005) mukaan arjen sukupuolitapaisuus ilmenee myös kotitöihin ja niiden jakamiseen liittyvässä kyseenalaistamattomassa hiljaisessa tiedossa, jonka mukaan naiset vastaavat yleensä perheen ”huollosta”: ruuanlaitosta, siivouksesta ja vaatehuollosta, miehet taas huolehtivat autosta, pihatöistä, korjauksista ja kunnostuksista. Naiset sekä huoltavat että hoitavat lapsia, miehet taas hoitavat heitä – leikkivät, ulkoilevat ja vievät harrastuksiin. (Jokinen 2005, 46–47.) Omassa aineistossani jako ”miesten ja naisten töihin” ei näyttänyt näin jyrkkänä.

sitä yhtä sammaa pyöriää, vaan aina sitä jotaki uutta on joka päivä.

Matti ehtii nyt työttömänä osallistua kodin toimiin paljon aiempaa enemmän. Vaimo on tyytyväinen hänen lisääntyneeseen panokseensa kotitöiden hoidossa. *Mattia* itseään tilanne ei kuitenkaan tyydytä, ja mielenlaatu on alavireinen.

Matti: Vaimo sano ettei hän sua enää töihin päästäkkään ku... (nii) ollu nii paljo kaverina siinä kotona /nauraa/

ML: Nii, aha, että hän tavallaan siinä koki tämmöstä positiivistaki sitte..(no kyllähän sikäli tietysti ettei..) tuli vähä niinkö enemmän oltua yhdessä ja (kyllähän sitä ja on kai se..) nii.

Matti: Joo, kyllähä sitä, ja aikonaa sitä joutu aika paljoki olleen pois kotua (nii) mutta tuota... ky-yllä kai se ihan niinku... tosiasiaassa nii kyllä kai hän toivos että... tottakai että mää töitä saan, (mm) saan että... Kyllähän se on hoksannu niinku mun mielenlaadun että... (joo) että kyllä tämä on, kyllä se... monta kertaa näkkyä että...

Kodista tuleekin Tairan (2006, 167) mukaan ambivalentti tila erityisesti työttömille miehille, kun työjärjestykseen sisältyvä jako työhön liitetyn julkisen, maskuliinisen tilan ja yksityisen, feminiinisen kodin ja kotityön välillä liudentuu. Mieskin voi kyllä löytää kodin piiristä erillisiä tiloja, jotka yhdistävät ambivalenttia kodin tilaa ja työmaailman odotuksia (Taira 2006, 168). Kulttuurissamme eräs ehkä kliseinenkin esimerkki tällaisesta miehen omasta tilasta on autotalliverstas työkaluarsenaaleineen. Omassa aineistossani esimerkki oman tilan löytäneestä miehestä on *Esko*, joka kertoo, ettei ole työttömänä ehtinyt osallistua kotitöihin, ”naisten vaatimiin pikkuhommiin”, senkään vertaa kuin töissä ollessaan. Niiden sijasta hän on keskittynyt nikkarointiin ja puutöihin, joita hän on tehnyt muillekin kuin vain oman tarpeeseen.

Miesten ja naisten välinen ero suhtautumisessa kotitöihin ei kuitenkaan näyttäydy kaikkien informanttieni kerronnassa niin suoraviivaisena kuin edellä esitän. Miehetkin voivat löytää kodin piiristä elleivät suorastaan palkkatyön korvaajaa niin ainakin mielekästä tekemistä, kuten *Kauko* ja *Visa* kertovat. Myös *Keijon* esimerkki osoittaa, kuinka hän työttömänä nauttii kodin töistä ja lastenhoidosta, kun työssäkäynti ei vie kaikkia voimia. Kortteinen ja Tuomikoski (1998, 65) esittävät, että toisin kuin naisille, tyytyväisyys kodin ja perheen piirissä olisi työttömille miehille pikemminkin löytö, ”sosiaalinen innovaatio”, kuin itsestään selvä seuraus työttömyydestä.

Tairan (2006) mukaan se voi olla löytö myös naisille; kotityö ei ole heillekään sellainen perinne ja itsestään selvä ratkaisu, jollaisena Kortteinen ja Tuomikoski sen esittävät. (Taira 2006, 168; ks. myös Kokkonen 2003, 250–251.) Informanttienikin joukossa on naisia, joita kotityöt eivät tyydytä. *Berit* kertoo tyypillisen päivänsä ajankäytöstä työttömänä ollessaan näin:

Berit: No mitäpä tuossa, siinä ne kotiaskareet tullee tehtyä ja... (nii). Sitte siinä tosiaan teen ne kotityöt, siivuan ja imuroitten, ja sitte... siinäpä, no nyt moon kyllä talaven, mää sanon että moon niinku vanaha mummu, sukkia kutonu, että mullon iso kirstu täynnä

niitä /nauraa/. (Ai jaa) Siinä meni kyllä se talavi ihan näppärästi. (Joo) Nyt tahtoo olla ettei tiä että mitä tekis. Eipä tuu oikeestaan, tahtoo mennä siihen että sitä maata rötköttää vain. (Nii) Aamulla pitkään ja sitte... sitte tekee ne pakolliset työt ja sitte taas illalla vahtaa myöhään televisioo, niin kauan ku tulee, ja... sitä se on, semmosta vaan olla öllöttämistä.

Beritin kertomus kuvastaa hyvin sitä turhautumista, jota samanlaisena toistuvat, toimeettomat päivät hänessä herättävät. Sukkien kutominen on sentään tarjonnut ajankulua, mutta kokonaisuutena tilanne ei tunnu hänestä mielekkäältä. Myös *Silja* kokee, että työttömyyden jatkuessa kotityöt alkavat tuntua yksitoikkosilta ja töihin paluu alkaa houkuttaa.

Berit: No kyllä kait se ei, ei se [aika] oikeen hyvin enää kulu ku meillon lapsetki nii isoja, nii kyllä se... (mm) kyllä se sillai, ei se oo ollenkaan mielekästä olla kotona ku eihän siellä niitä hommia nii hirviästi oo. Ois kai sitä siivoamista vaan ku ei oikeen... (nii) aina jaksa, kehtaa sitäkään tehdä.

ML: Miten se, menikö se sillai kivuttomasti tavallaan sitte tämä [työttömäksi jääminen]?

Silja: Kyllä se ihan meni. (joo) Ehkä nyt sillai alakaa tuntua että vois tehdä jotaki, aina sitä on ne samat hommat kotona...

Näiden naisten kokemukset vastaavat niiden tutkimusten löydöksiä, joiden mukaan miesten ja naisten työttömyyskokemukset yhdenmukaistuvat niissä maissa joissa naisten osallistuminen työelämään on vahvaa (Kokkonen 2003, 24).

Arki ei Jokisen (2005) mukaan ole arkea, ellei siinä tunne olevansa kotonaan. Yksi hänen esittämistään arjen ulottuvuuksista onkin arjen taipumus kotouttaa ”vieraat” – suuret ja nopeat yhteiskunnalliset ja henkilökohtaiset muutokset – elettäviksi, kotoisiksi. Tämä tapahtuu koettamalla säädellä arkea itse. Esimerkiksi kotitöiden tekemisen rytmittäminen omanlaiseksi voi olla keino rakentaa arjesta ”omaa”. (Jokinen 2005, 62–63.) Työttömyys edellyttää oman ajankäytön strukturointia, mutta toisaalta se myös sallii omasta päivärytmistä ja tekemisistä päättämisen. Arjen tuottama ”vieraannuttava pakkotahtisuus” hellittää, ja kotitöistä voi jopa nauttia. (Jokinen 2005, 63–64.) Työttömyys voi tuoda voi tuoda – ja monesti tuokin – mukanaan myös hyvää, usein juuri ajankäytöstä päättämisen vapauden muodossa. Työssäkäynnin rasiusten jääminen pois helpottaa kotivelvollisuuksista selviämistä:

Keijo: Joo vaan nytki mää sillai oon pyrkiny nauttiin pienemmistäki, jopa työttömyydestä /nauraa/. (Nii) Kyllä se nyt ku mää talaven kulin sielä kurssilla nii kyllähän se aika raskasta oli sieltä tulla kottiin ja laittaa ruuat ja... (mm) kotityöt tehdä siihen päälle (nii). Että siinä saattaa mennä hermot huonoon kuntoon.

Teija: Nii, ja miehelläki sitte semmonen työ että se illat oli melkeen aina pois tuosta ja sillai... kottoo, nii sitä jäi aina yksikseen muksujen kans ja... Sitte tosiaan ku minäkään en ossaa sitte laistaa mistään hommista /nauraa/, että ne on tehtävä, että sitä ei ossaa antaa periksi ku se tuntuu että ne on kaikki tehtävä. (Onko se nyt vielä samallai jatkunu?) Kyllä se tahtoo olla, vaan että ei sitä, niitä on päivä aikaa tehdä, ei tartte /ess/

aamalla heti samassa...

Lisääntynyt vapaus ajankäytön suhteen sallii myös itseä kiinnostaviin asioihin keskittymisen ja työttömyyden muotoilemisen ”omannäköiseksi” sitä kautta:

Sirkka: Hyödyntää [työttömyyttä] suoraan sanottuna, minä mietiskelen ja luen hirvittävän paljo, siihen on aikaa ja (joo) sitte kaikkennäköseen touhuamiseen muuhunki... (mm) tosiaan, että mikä niinku kiinnostaa nii semmosta (nii) voin tehdä, (joo) siinä kulluu aika.

Oma aineistonikin antaa siis viitteitä siitä, että miesten ja naisten työttömyyskokemuksissa on eroja juuri sen suhteen, miten he kiinnittyvät kodin piirissä toimimiseen. Samoin ilmeni, ettei asia ole aivan näin yksiselitteinen, vaan poikkeuksia tähän yleistykseen löytyi sekä mies- että naispuolisten informanttien joukosta. Sukupuolen lisäksi kotitöihin suhtautumiseen kokemukseen vaikuttaa siis moni muukin seikka, kuten perhetilanne. Sari Kokkonen (2003, 25) viittaa ruotsalaiseen vuonna 1999 tehtyyn tutkimukseen, jossa nostettiin esiin työhön sitoutumisen merkitys sekä miesten että naisten työttömyyskokemukselle; tähän palaan luvussa 8 tarkastelllessani informanttien työorientaatioita.

7.2 Sosiaaliset suhteet

Työjärjestyksen puitteissa ihmiset luokitellaan sen mukaan, mikä heidän asemansa työmarkkinoiden näkökulmasta on (Julkunen 1998). Palkkatyön elämän kokonaisuutta laajasti järjestävä merkitys ulottuu siis myös ihmisten välisiin suhteisiin. Työttömyys vaikuttaa näin työttömäksi jääneen asemaan yhteisössä sekä hänen sosiaalisiin suhteisiinsa ja jopa hänen identiteettiinsä. (Vähätalo 1998, 113). Työttömänä ihmiset joutuvatkin arvioimaan uudelleen koko elämänsä ja sen eri osa-alueita, myös ihmissuhteita. Teemu Tairan (2006, 149) tutkimuksessa juuri ihmissuhteet nousivat monilla työttömällä affektiivisen toimintakyvyn kannalta keskeiseksi tekijäksi, jonka kautta he voivat pyrkiä erottautumaan palkkatyötä korostavasta järjestyksestä ja liittymään työn ulkopuolisiin yhteisöihin (Vähätalo 1998, 113).

Identiteetti ja sosiaalinen asema

Palkkatyöyhteiskunnassa yksilön sosiaalinen asema määrittyy pitkälti työn kautta: työssäkäynti antaa määrätyn statuksen yhteisössä ja asemoi yksilön hyväksytylle paikalle sosiaalisella kartalla. Muut ihmiset tunnistava tämän aseman, ja se vaikuttaa sekä heidän suhtautumiseensa että yksilön omaan kokemukseen asemastaan yhteisössä ja yhteiskunnassa. Työttömänä yksilön asema muuttuu työjärjestyksen arvojen kannalta negatiiviseen suuntaan, ja se vaikuttaa niin hänen omaan kokemukseensa asemastaan kuin muidenkin arvioon siitä. *Matin* ja *Kaukon* kerronta havainnollistaa tätä muutosta. Miehet ovat suunnilleen saman ikäisiä: molemmat olivat haastatteluhetkellä iältään 40–50 ikävuoden välillä. He ovat kasvaneet työn tekemiseen nuoresta saakka. Työnteko oli tärkeä arvo aikana, jolloin töitä oli halukkaille tarjolla.

Matti: Ja määki oon aina, niinku sanotaan työläisperheestä oon kotosin, ja tuota... ja muistan nämä... [lapsuudesta] mitä täsä nyt ihminen yllesäkki (mm) muistamaan asioita, nii... se on ollu meleko, meleko semmosta... tappelua sen leivän... puolesta, että tuota sitä on joutunu vanahemmat työnsyrjään kovasti ja sitä on tosiaanki niinku siihen itekki kasvanu.

Kauko: Vaa että sehä oli silloin että ensimmäinen kerta ku minäki pentuna siellä /ess/ (mm), ei se se työttömyys tämmösiä ollu, minäki ku sitte lähin silloin, nii siitä puhuttiin siitä työttömyydestä, vaan tuota töihin minäki menin, aina töihin silloin (mm). Kortiston kauttahan minen päässy koskaan, ehän ne ottanu ja hyväksyny, vaan ku meni suoraan kysymään sitä nii sitä sihe aikaan pääsi. (Joo) Nii minä niinku opin silloin siihen että töitä löytyy ku mennee hakemaan. (Nii) Ei sitä tämmöstä... tämmösiä lukemia silloin ollukkaan. Ja sillohan tuota... ainaki siihen aikaan nuori mies sai töitä ku se vaan viitti tehä ja lähtiä.

Matti kuvaa lapsuudenperhettään työläisperheeksi ja kertoo toisaalla haastattelussaan olleensa ”ikänsä työläinen”. *Kauko* kertoo, että työttömyydestä puhuttiin hänen nuoruudessaankin, mutta siitä huolimatta hänelle riitti aina töitä, kun vain oli itse aktiivinen. Työn saanti ja työttömyys ovat olleet näiden miesten kokemuksessa ihmisestä itsestään kiinni, jopa oma valinta. Nuoruudessa opittu ajattelutapa istuu tiukassa: suhtautuminen työhön on osa heidän identiteettiään, jonka määrittelen tässä yhteydessä lyhyesti käsitykseksi itsestä, ”omakuvan” keskeiseksi osaksi (ks. Eteläpelto 2007). *Matti* tiivistääkin työttömyyden hyväksymiseen liittyvän vaikeuden näin:

Matti: Se [työttömyyteen sopeutuminen] nyt tietysti vaatii semmosen asennemuutoksen sitte... mikä ei oo ihan... heleppo... meikäläisen ikäluokalle.

Matin ja *Kaukon* kokemukset saavat vahvistusta Vähätalolta (1998), joka nostaa esiin juuri parhaassa työiässä oleviin keski-ikäisiin kohdistuvan, protestanttisesta työetiikasta periytyvän moraalisen paineen olla mukana työelämässä. Työttömyys on ollut Suomessa ikäsidonainen ilmiö: nuoret ja ikääntyvät ovat perinteisesti kärsineet siitä selvästi useammin kuin 30–50-vuotiaat, joita kaikki informanttinkin haastatteluaikaan olivat. Keski-ikäisten omanarvontunto perustuu Vähätalon mukaan tyypillisesti palkkatyöhön, ja he kokevat muita ikäryhmiä selkeämmin työttömyyden loukkaavan tätä identiteettiä. (Vähätalo 1998, 120–121; ks. myös Kortteinen & Tuomikoski 1998.) *Sirkka* kuvaa tätä kertoessaan, kuinka työttömäksi jääminen saattaa heikentää yksilön itsearvostusta:

Sirkka: Siinä nii jos itsearvostuksesta puhuu (nii), nii on, on varmasti, ja tuntuu että yleinen mielipidekki, suurimmalta osalta ihmiset aattelee näin että... (mm) se on niinkun, sitä jotenki häppeilee sitä että on työtön... (mm) sanua, että kyllä siinä on pitäny niinku oikiastaan ittiä opettaa niinkun sillai... Sitä latistuu muutenki sitte jos sitä ei ossaa arvostaa ittiään muutenkaan (nii), muutenki ku pelekästään sen työn kautta (nii), että... Kyllä mää yleensä sitä mieltä oon että sitä pittää tehä sen etten niinku yksilön töitä että se saa itellensä sen seleviään, että ilman muuta se minusta laskee sitä omanarvontuntoa.

Sirkka analysoi osuvasti työttömyyden aiheuttamaa huonommuuden tunnetta ja sitä tietoista ajattelutavan muutosta, jonka uusi tilanne on vaatinut. Hän viittaa myös yleiseen mielipiteeseen, jonka hän katsoo olevan työttömiä kohtaan negatiivinen. *Berit* välttelee samasta syystä puhumasta koko työttömyydestä:

Berit: No... nii. Miksei se [työttömyys] heleppo oo tunnustaa, vaan kyllä sitä sillai vaan sannoo vaan niinku ohimennen sen että joo, moon työtön, vaan ei sitä sillai jatka enää siitä. (Nii, joo) Että jos töissä olis nii sitähan jo selevittä että moon nyt sitä teheny ja... (mm) niinku sillai, huomasin sillon ku olin [töissä], kysyttiin nii mää sanoin että ”joo moon [töissä]” ja kaikkia, että ”joo, että siellon ihan mukava olla” ja... (mm). Vaan nyt tosiaan ku pittää sanua nii mää sanon vaan, tullee vaan sanottua että joo, työttömänä oon nytten. Ja se loppuu siihen sitte, että kyllä sitä vähä on semmonen niinku... loiseläjä /naurahtaa/, sanotaanko.

Samansuuntaisia, työttömiin suhtautumisen kielteisenä ja jopa syyllistävänä näkeviä luonnehdintoja oli muillakin informanteilla, ei tosin kaikilla. Kerronnassa toistui kokemukset siitä, että työtöntä paheksutaan ja että hän itse häpeää työttömyyttään, vaikka lama-ajan voisi ajatella muuttavan asenteita:

ML: Nii, oiskohan seki jotenki ehkä tässä muuttunu nyt viime vuosina tavallaa se työttömänki semmonen... asema jotenki tässä yhteiskunnassa?

Matti: No on se ehkä, on se ehkä muuttunu ettei sitä nyt, varsinkaan tämmösilläkää paikkakunnilla nii... ei sitä nyt ihan sentää.. rikolliseksi katella niinku, tai en tiä rikolliseksi oo kateltu ennenkään, mutta kumminki nii pikkusen pahemmalla silimällä, että kyllähän sen nyt rupiaa kaikki jo tajuamaan että... sitä on ihmiset, monekki niin vasten tahtoaan [työttömänä]. (...) Niin tuota... kyllähän se on, on se asenne vähä muuttunu vaikka ei se nyt... ihan täysin oo. Kyllähä sitä vieläki... monet kättelee työtöntä nii... pikkusen niinku alta kulmain.

Kauko: Kyllä siinä varmasti on semmonen että se on niin .. semmonen että nii, ku sitä paliijo sanotaan että ne on tahallaan [työttömänä], nii ne ei uskalla sitte, että tuota se joku kattoo, että no tuoki makkaa kotona ja... (nii, eli semmonen lintsarin ...) Se on se lintsarin leima siinä, se on nii lujassa että se, se on, varmasti kestää kauan ennenko, ja lähteekö se koskaan pois. Kyllä se on lyöty, lyöty se lintsarileima (mm) ja sitähan ei kukkaan kohalleen mielellään ota.

Informanttien kerronnassa kiinnittää huomiota heidän käyttämänsä retoriikan kovuus: *Matti* katsoo työttömiä pidettävän lähes rikollisiin verrattavina pahantekijöinä, ja *Berit* kertoo kokevansa itsensä ”loiseläjäksi” – tai tuntee ainakin muiden ajattelevan hänestä niin. Sama ajatus yhteiskunnan paheksunnan kohteena olemisesta on *Kaukolla*. Hän kokee, että yhteiskunta leimaa työttömän ”lintsariksi”. *Sirkka* puolestaan kuvaa työttömän kokemaa häpeää. Katson tällaisen retoriikan heijastavan luvussa 4 kuvaamaani lama-ajan suhtautumista työttömiin, jossa työttömyys nähdään edelleen, yhteiskunnallisesta tilanteesta ja suurtyöttömyydestä huolimatta, ennen muuta työttömän omana syynä. Tällaisessa yksilöä syyllistävässä ilmapiirissä eläminen vaikuttaa väistämättä työttömyyden kokemuksiin ja sen saamiin tunnesävyihin, joita tarkastelen luvussa 8.

Työtoverit, ystävät ja sukulaiset

Työelämässä mukana olo muokkaa paitsi yksilön asemaa yhteisössä myös hänen sosiaalisia suhteitaan. Työpaikan ihmissuhteet ja -kontaktit muodostuvat monille tärkeiksi, ja työtovereista voi löytyä ystäviä joiden kanssa vietetään myös vapaa-aikaa. *Hilkalla*, samoin kuin useimmilla muillakin informanteilla, oli hyvät suhteet työtovereihinsa ja yhteys heihin on säilynyt työttömänäkin.

ML: Minkälaisia ne työkaverit oli siellä, tuliko ne sillai..siellä [työpaikassa] ku pitkään olit, nii saiko sieltä niinku ystäviä tai...?

Hilkka: Oli oli, ne oli iha hirviän [mukavia], sillai ettei ollu mittää sillai. (Joo) Tosiaa siellä oli kaikki kyllä... ja ku ne oli kaikki oli semmosia pitkäaikasia (joo, justiaa). Sillai.. no emminä sitte niinkö illoilla, töijen jälakeen ollu niien kans palijo tekemisissä koska mää assuin täälä ja nii sitä ei sitte sillai... mutta oon niinko nyttenki tuota.. senki jälakeen ovat ottaneet yhteyttä ja... (joo) soitelleet sieltä työpaikalta ja...

Näiden suhteiden katkeaminen saattaa kuulua työttömyyden raskaimpiin puoliin. *Sirkka* kertoo yksinäisyyden kokemuksestaan työttömänä:

Sirkka: Kyllä se latistaa sillä tavalla jossaki mielessä se, että .. töissä ku on nii sillonhan tapaa palijo enämpi ihmisiä ja .. (mm) on niinku ihmissuhteita enämpi ainaki sillä tavalla ku on työkavereita ja muita että... siinä on sitte yksinäisyyski on kyllä yks puoli tässä. (...) Ja ihmissuhteet siinä nousee tärkeäksi. Sen huomaa siinä ku ne työkaverit puuttuu, (nii) ja yksinäisyys tulee ja sitte että kuinka tärkeitä ne sitte on joihin pittää yhteyttä, (mm) että kuinka tärkeitä ne ihmiset sitte on niinkun siinä... entiset ystävät ja... kaikki muutki.

Työssäoloaikana solmittujen hyvien työtoveruussuhteiden säilyminen onkin monelle informantilleni merkityksellistä. Työttömänä suhteita voidaan hoitaa työpaikan sijasta vaikkapa ammattiliiton toimistolla ja jakaa samalla kokemuksia samassa tilanteessa olevien kanssa.

Visa: Se tuota ... työkavereita oli [paljon]. Ja ja... se tuntu vähä semmoselta katkeralta sillon että ku ne johonki häviää (...) Ja tuota... tuntu se hirviältä, sillai että tuota miten minä piän niihin kavereihin yhteyttä ja... (joo) ja ja, kaikkia pyöri mielesä että, no, katellaan vuosi täsä ja soitetaan sitte että... (...) Ja nyt on se että tuota... työkavereita näkkee sielä Oulussa sielä toimistolla aina (nii), jopa yks kaveri sano että nähään, että moro, että nähään kolomen viikon päästä taas täälä, että minä oon puolen päivän aikaan. (Jaa) Minä oon tähänny kans siihen että minä oon puolen päivän aikaan sielä. Se on semmonen niinku kohtauspiste. (joo) Poristaan menneitä ja pärjäämisiä, tulemisia...

Kaikissa työpaikoissa ei samanlaisia kiinteitä työtoveruuksia kuitenkaan synny, eivätkä kaikki halua pitää yhteyttä entisiin työkavereihinsa. Jännitteitä syntyy etenkin silloin, kun osa työyhteisön jäsenistä on saanut pitää työpaikkansa ja osa on joutunut lähtemään. Tilanne

aiheuttaa katkeruutta (ks. Kortteinen & Tuomikoski 1998, 26).

Kauko: Aika palijo sitte loppuaikoina ku se tuossaki supistettiin nii joutu yksinki työskentelleen, mutta olihan siinä... kavereita kumminki. (...) Että sillai, että se porukka on vielä saanu olla töissä, mutta ei oo mittään yhteyttä sen jälakeen sitte pietty että... (joo) se on jääny tuota, eikä sitä oikiastaan... ossaa niijen kans puhuakkaan ennää ku se on tuota... tahtoo niihin työasioihin mennä se puhe (mm) eikä niistä meikäläisen töistä palijo voi puhua.

Kaukon katkeransävyinen toteamus siitä, että hän ei halua olla tekemisissä entisten työtovereiden kanssa koska hänellä ei enää ole töitä mistä puhua, heijastaa tulkintani mukaan kokemusta kulttuurisen vertaisuuden⁷⁶ (Tuohinen 1996; 2010) menettämistä. Heiltä on viety mahdollisuus itselliseen pärjäämiseen oman työnsä avulla, ja samalla on hävinnyt tasavertainen asema ”vertaisten”, kuten entisten työtovereiden, ja laajemminkin yhteiskunnan silmissä. (ks. myös Kortteinen 1992; Kortteinen & Tuomikoski 1998.)

Sirkka kertoi edellä siitä, kuinka suhteiden katkeaminen työyhteisöön voi johtaa yksinäisyyden kokemiseen ja kuinka tärkeäksi yhteyden pitäminen ystäviin ja muihin läheisiin tulee työttömyyden myötä. Työn ulkopuoliset ystävät ja tuttavat sekä sukulaiset muodostuvatkin usein työttömille entistä tärkeämmiksi. Näin on myös useimpien informanttieni kohdalla. Ystävät ja perhe ovat tärkeä osa heidän sosiaalista verkostoaan, ja suhteet heihin kompensoivat työttömyyden myötä menetettyjä sosiaalisia kontakteja. (Vähätalo 1998, 113.) **Sirkka** kokee, että ystäivistä on tukea työttömyyteen sopeutumisessa:

Sirkka: Ja se on hyvä sitte niinku näissäki ystävyssuhteissa että niitä on niin työssäkäyviä ja sitten työttömiä. (Mm) Ja sitte ku niitä on niitäki työttömiä, nii kyllä se sitte niinku tavallaan tukkee sitä kestämistä. (Nii) Että ku on muitaki ja... joitten kans tosiaan pystyy puhumaan ja...

Ihmissuhteita ja toimintakykyä voi työttömänä hankkia ja ylläpitää myös harrastusten avulla. **Keijo** kertoo, että hän pääsee juuri harrastusporukassa irrottautumaan niin koti- kuin ”työttömyysasioistakin”:

Keijo: Vaan tuo on sillai yks juttu kuitenkin (...) että urheilusa, liikunnasa minoon niin paljo että sielä tullee sillain, uusia tuttavuuksia tullee väkiselläki ja sitte .. mielenterveyden kannalta varmasti hyvä on että sitä on, liikkuu palijo... sielä, meilä on niinku pyhäiltana on miesten kans [harrastusvuoro] nii minoon sielä koittanu olla matkassa, nii saa olla toista tuntia siinäki irti [kotiasioista] ja aivan miesten seassa ja... sielä lentää vähä erilainen huumori ku /naurahtaa/ (ku kotona) nii... eikä puhuta työasioista. (Eikä työttömyydestä.) Ei, eikä työttömyysasioista.

⁷⁶ Kulttuurisen vertaisuuden ajatus on peräisin sosiaalipsykologi Titta Tuohiselta. Se muodostuu hänen mukaansa Kortteisen (1992) kuvaamasta pärjäämisen eetoksesta ja pyrkimyksestä itsellisyyteen. Tuohinen näkee tämän työssä ja muutoinkin elämässä pärjäämisen tavoittelun olevan suurten ikäluokkien työeetoksen keskeinen perusta. Hän toteaa sosiaalisen vertaisuuden tavoittelun olevan ihmisen toiminnan voimakas, universaali motiivi, joka tulee näkyviin erityisesti silloin, kun vertaisuus menetetään; näin selittyvät mm. työttömäksi jäämisestä aiheutuvat syvät häpeän ja putoamisen tunteet. (Tuohinen 1996; 2010, 35–36.)

Myös *Jaanelle* harrastukset tarjoavat mielekkään tekemisen lisäksi sosiaalista kanssakäymistä ja vahvistavat hänen toimintakykyään työttömänä:

ML: Mutta tuota, se ei sitte tämä työttömyys oo sulla sitä puolta niinku mitenkään vähentäny? (Ei oo sillai.) Joo, seuraelämää tai ihimissuhteita...?

Jaana: Nii, ja kato että käynhän minä tansseissa ja muuten, ja sitte oon ollu [harrastus]toiminnassa palijo mukana /ess/ viime ja toissavuojelle. Harva se lauantai olin, tai muuten, että... Mulle riittää seki ko mää siinä oon [vapaaehtoistyössä] /auraa/ (Nii, näkkehän sitä siinäki ihmisiä ja...) (...) Ja sitte niinku [vapaaehtoisena] oon, nyt tänä kesänä aina oon töissä ollu, ja sitte (...) kulen talakoissa, oon [talkoopaikassa] töissä ja, että tämmösiä on kuitenkin, että... (joo) tämmösiä talakoohommia. (Joo..) Että kyllä minä niistä tykkään ihan.

Jaana ei siis koe, että työttömyys olisi vaikuttanut kielteisesti hänen ihimissuhteisiinsa tai vähentänyt hänen sosiaalisia kontaktejaan. Monilla työttömillä onkin lisääntyneen vapa-ajan myötä mahdollisuus panostaa entistä enemmän sosiaalisiin suhteisiin, jotka saattavat näin vahvistua työttömyyden aikana. Näin on laita *Teponkin* kohdalla. Hän kertoo tyypillisestä päivästänsä, johon sisältyy sukulaisten ja tuttavien tapaamista ja usein myös apuna olemista heidän ”pikkuhommissaan”.

ML: Sää sanoi tuossa aikasemmin että oot, on tullu käytyä kylläilemässä (joo, kaikkia... nii on), että onko se sinun mielestä semmonen hyvä asia tässä ..?

Teppo: No se on tietenki hyvä asia, että tullee hoijettua niitäki. (Nii) Ja tosiaan soittavat että tuu kaveriksi jos jotaki on, kaikkia maalausta tai semmosta pikkuhommia. (Joo) Että tulla kaveriksi ja... (joo, että siinä on tämmönen sosiaalinen...) nii (verkosto pysyny kasassa) Nii on, mm-m, nii on.

Myös *Taira* (2006, 153) kuvaa, kuinka ystävyysuhteet korostuvat työttömyysaikana Ne muodostavat työttömälle eräänlaisen turvaverkon, joka pitää yllä hänen toimintakykyään työelämän ulkopuolella. *Hilkka* kertoo tapaavansa päivittäin paljon ihmisiä, ja hänkin auttaa lähistöllä asuvia sukulaisiaan heidän askareissaan.

ML: Nii, eli se on vissii sitte se arkipäivä nii se on sitä semmosta (...) ja sitte kuitenkin ihmisiäki tapaat siinä päivän mittaan?

Hilkka: Joo, sillai, että mää tavallaan niinkö, iltaa aamua ko meen ... käyn siellä [sukulaisen luona] kattomassa niitä ja sillai tota autan, autanki niitä siellä sillai että (mm) käyn niinko siivoamassa kaverina (nii, ku on vanhempia ihmisiä...) nii. Sitte, sitte tota yleensä meen, meillä on kyllä sillai että ne tietää että mää oon kotona, nii meillä sillai päivälläki saattaa piipahtaa sitte aina vieraita sillai että... hirviän harvon että... ei mee montakaan päivää väliä sillai etteikö joku käy.

Sukulaisten ja muiden läheisten auttaminen estää *Teppoa* ja *Hilkkaa* tuntemasta itseään tarpeettomaksi. Nämä suhteet voivat *Kari Vähätalon* (1998, 113) mukaan kompensoida jopa ”työttömyyden palkkatyöidentiteetille aiheuttamia menetyksiä” eli sitä yhteiskunnan silmissä hyväksytyt ja sille hyödyllisen jäsenen asemaa, jonka työn loppuminen on heiltä riistänyt.

Perhe- ja sukulaisuussuhteet näyttäisivätkin olevan erityisen tärkeitä työttömien sosiaaliselle kiinnittymiselle, sillä muiden kuin sukulaisuuteen perustuvien suhteiden on havaittu heikkenevän etenkin työttömyyden pitkittyessä (Virmasalo 2002, 23). Sukulaisten merkitys heijastuu myös *Hilkan* omassa kokemuksessa tilanteestaan:

Hilkka: Ei. Ei oo [turhautumista], ko /nauraa/ se johtuu varmaan siitä että mullon sitte taas että... sillai niinko [sukulaisten] tykönä ja... sillai, että musta tuntuu että mua niinku tarvitaan kuitenkin *jossaki* muodossa (nii) sillai, sitä ei tunne ittiään sitte niin turhautuneeksi.

Työttömyys voi kuitenkin joskus myös vähentää ihmissuhteita, kuten *Beritin* tapauksessa:

ML: No entä sitte tästä työttömyydestä vielä semmonen asia, että onko se, ootko sää huomannu että se ois vaikuttanu tämmösiin niinko ihmissuhteisiin, siis siinä mielessä että ois jääny pois jottain tämmösiä työtoveruussuhteita tai sitte muuten jotenki, että ei tuu piettyä yhteyttä...?

Berit: Joo, minä oon, minusta tuntuu... Vaikka moon aina ollu semmonen että mää hirviän palijo käyn ihmisissä, vaan nyt kai moon melekeen kotona vaan etten mää mihinkään lähe. (Joo) Että ei sitä, ei sitä sillai lähe.

Berit ei anna selitystä sille, miksi hänellä ei tule työttömänä ollessaan pidettyä ihmisiin samalla tavalla yhteyttä kuin aiemmin. Taira (2006, 153–154) toteaa, että vaikka työttömillä on enemmän aikaa ihmissuhteiden hoitamiseen kuin työssäkäyvillä, ei siitä väistämättä seuraa aktiivisempaa sosiaalista vuorovaikutusta. Erääksi syyksi yhteydenpidon vähenemiseen hän esittää muutoksen työttömän asemassa suhteessa muihin ihmisiin. Työtön kokee usein jonkinlaista huonommuutta työn puuttumisen takia; tähän *Beritkin* viittasi kertoessaan, että ei juuri halua puhua työttömyydestään muille. Kortteisen ja Tuomikosken (1998, 63) mukaan on tavallista, että työttömät kokevat julkisivun ylläpitoa vaativien sosiaalisten suhteiden käyvän työttömyyden myötä hankaliksi tai kiusallisiksi, ja he vetäytyvät siksi näistä suhteista. Tulkitsen siis tässä olevan ainakin osaksi kyse työttömyyteen liittyvästä häpeästä ja Tuohisen (1996; 2010) ajatuksesta vertaisaseman menettämisestä.

Perhesuhteet

Perhe on yhteiskunnassamme työn ohella toinen yksilön asemaa merkittävästi määrittävä instituutio. Perhetilanne määrittää monin tavoin myös yksilön suhdetta työelämään. (Virmasalo 2002, 94.) Onkin ymmärrettävää, että työttömyys muuttaa sen kohdanneiden ja heidän perheidensä arkea monella tavalla. Kari Vähätalo (1998, 135) viittaa useisiin tutkimuksiin, joissa perheen todetaan helpottavan työttömyyteen sopeutumista niin henkisesti kuin taloudellisestikin. Perheen merkitys korostui jo 1930-luvun klassisissa työttömyystutkimuksissa. Työttömyyden vaikutus perheiden hyvinvointiin on myös Sari Kokkosen mukaan tullut esiin monissa työelämäntutkimuksissa. Niissä perhettä on yleensä pidetty työttömyyteen sopeutumista helpottavana tekijänä (ks. myös esim. Kortteinen & Tuomikoski 1998) ja työn epävarmuutta taas riskinä perheen hyvinvoinnille. (Kokkonen 2003, 23–24.)

Tutkimuksissa työttömyyden ja perheen suhdetta on tarkasteltu monista näkökulmista, joista Ilkka Virmasalo (2002, 19–20) listaa yleisimmiksi perheen vaikutuksen työttömyydestä selviämiseen (esim. Kortteinen & Tuomikoski 1998), työttömyyden vaikutuksen kotitalouden rooleihin ja kotityön jakamiseen, työttömyyden heijastumisen perhesuhteisiin sekä työttömyyden yhteyden perheeseen ja talouteen. Tarkastelen tässä luvussa näitä kaikkia oman aineistoni valossa.

Informanttieni kerronnassa työttömyyden heijastuminen perheen arkeen ja perhesuhteisiin nousi esille lähinnä ajankäytön yhteydessä, kuten kotitöihin liittyvästä kerronnasta ilmeni: työttömänä perheen ja kodin piirissä vietetään enemmän aikaa, ja perheenjäsenten suhteet tulevat siten tiiviimmiksi. *Visa* kertoo, kuinka hänen suhteensa etenkin lapsiin ja näiden kanssa viettämänsä aika ovat korostuneet työttömänä:

Visa: No siinä /huokauksia/, sanotaan vaikka niinki että ... perhe... on tullu niinku lähheisemmäksi, sillai että tuota... ei sitä sillon töisäoloaikana niin palijua, sanotaa että viikonloput olin, olin ja iltasella, vaan (mm)... se tahto olla vähä semmosta, semmosta että illal-, ku meen aamulla töihin. (Mm, niihä se tahtoo ...) Että se jäi... vähä rikkonaisesti, tai... Kummiski niinku perhe on tullu (mm) semmoseksi... /rummuttaa pöytää/ tuota... tai... (nii, että sitä...) ykköseksi. (Jaksaa enemmän...) Sitä, niinku [lapsi] on koulussa nii minä oon aatellu sillai että minä nyt taas koulua käyn (...) niin kauan ku minoon työttömänä, että niitä vanhoja asioita kellaan [lapsen] kans, tai hälle niinku uusia asioita vaa itelle vanhoja asioita ja... (joo) se melekeen on lähteny siitä yks plus yks on... nelijä.

Perhe liittyy kotiin ja yksityisen alueelle, joka on, kuten todettua, nähty työjärjestyksen kontekstissa perinteisesti naisten alueena, jossa miesten on naisia vaikeampi löytää toimijan roolia. *Visa* on löytäneet tällaisen roolin lasten kanssa olemisesta; hänelle lasten kanssa vietetty arkinen aika ja heidän hoitamisensa on tullut työttömyyden myötä tärkeäksi. Se saattaa olla hänelle jopa Kortteisen ja Tuomikosken (1998, 65) tarkoittama ”sosiaalinen innovaatio”, työttömyyden myötä kodin piirissä tehty löytö. Näin voi päätellä *Visan* kuvauksesta siitä, kuinka perhe on tullut hänelle ”ykköseksi” ja kuinka hän nauttii lasten auttamisesta koulutehtävissä. Kokkonen (2003, 248–249) havaitsikin tutkimuksessaan isyydellä olevan työttömyystilanteessa kantavaa merkitystä osalle tutkituista miehistä. Työttömyys mahdollisti isyyden uudenlaisen löytymisen, ja vahvistunut suhde lapsiin muodostui heille arjen voimavaraksi.

Myös parisuhteella on merkitystä työttömyyden vaikutusten ja kokemusten muovaajana. Vähätalo mainitsee mm. Kontulan ym. (1992) tutkimuksen, jonka mukaan työttömän henkilön parisuhteen laadulla oli vaikutusta niin työttömyyden aiheuttamiin taloudellisiin kuin psyykkisiin ongelmiin. Hyvän parisuhteen havaittiin pehmentävän näitä ongelmia, kun taas huono tai puuttuva parisuhde vaikeutti niitä entisestään. (Vähätalo 1998, 134–135.) *Hilkan* kerronta puolisoitten välisen hyvien suhteiden merkityksestä heijastaa Tairan (2006, 150) havaintoa parisuhteesta työttömän turvana taloudellisessa mielessä ja ennen kaikkea elämän mielekkyyttä ja arjessa jaksamista ylläpitävänä arvoperustana:

Hilkka: Joo, no yks [tärkeä] asia tietysti on ihmissuhteet. Ja sillai tuota että... itellä on niinkö omat henkilökohtaset, niinkö [aviomiehen] ja minun väliset suhteet on hirviän hyvät. Musta tuntuu että jos niinkö *ne* ois rempallaan nii se vois sitte masentaa.

Perheen ja (hyvän) parisuhteen on siis todettu helpottavan työttömyyteen sopeutumista niin henkisesti kuin taloudellisestikin. Yksinäisellä tilanne on usein toinen. Vähätalo (1998) toteaa, että työttömyysaikana ongelmat kärjistyvät sellaisten yksinäisten, keski-ikäisten työväenluokan miesten kohdalla, joilla on vain vähän harrastuksia ja sosiaalisia suhteita. Heillä, kuten myös yksinäisillä naisilla, on muita työttömiä hieman heikompi taloudellinen asema (ks. luku 7.3). Nämä miehet näyttävät Vähätalon mukaan olevan muutoinkin huono-osaisuuden kasaantumisen riskiryhmää Suomessa, ja monet päällekkäiset ongelmat eri elämänalueilla saattavatkin osaltaan vaikuttaa heidän valikoitumiseensa työttömiksi tai työttömyyden pitkittymiseen. (Vähätalo 1998, 134–138.) Aineistoni kerronnassa lähinnä Vähätalon kuvaamaa tilannetta lienevät kuitenkin ne työttömyyden lamauttavat syrjäkylien poikamiehet, joiden vaikeuksista *Esko* kertoi edellä.

Työttömyys muuttaa yksilön suhdetta erilaisiin yhteisöihin ja viime kädessä koko yhteiskuntaan. Tämä muutos voi siis kohdistua myös perheyhteisöön ja -suhteisiin. Ilkka Virmasalo (2002) viittaa Giddensiin (1990) ja Bergeriin (1991) todetessaan, että nykyisenlaisen työelämän on nähty korostavan perheen merkitystä yksilölle: työ on usein tylsistyttävää ja sen tarjoamat sosiaaliset suhteet esineellistyneitä, jolloin kodista ja perheestä saattaa muodostua pakopaikka tällaisesta ”sydämettömyydestä”. Perhe on intiimiytensä vuoksi myös merkittävä sosiaalinen kontrollijärjestelmä, mikä voi olla myös riski: jos työn vastapainoksi perhesuhteisiin latautuneet toiveet eivät toteudukaan, voi seurauksena olla jopa perheen hajoaminen. (Virmasalo 2002, 20–21.)

Siinä missä perhe tutkitusti auttaa tutkitusti työttömyyteen sopeutumisessa voi työttömyys taas olla riski perheen hyvinvoinnille (Kokkonen 2003). Kari Vähätalo (1998, 113) kirjoittaa työttömyyden saattavan pahimmillaan murtaa yksilön muitakin kuin työhön liittyviä identiteettejä ja hänen suhteitaan yhteisöihin lähes ketjureaktion tavoin. *Teppo* kertoo nähneensä lähipiirissään tapauksia, jossa työttömyydestä on seurannut ongelmia monella muullakin elämänalueella. Hänen esittämänsä lakoninen mikrokertomus kuvaa tällaisen työn menetyksestä perhesuhteiden hajoamiseen, avioeroon ja jopa alkoholisoitumiseen johtavan tapahtumaketjun.

Teppo: En tiää. Mennee palijo perhesuhteita ja nuita kaikkia mennee... (nii) tunnen montaki siinä, että... erot tullu ja kaikkia. (Että kassaantuu tavallaan se..) Nii, ja sitte se mennee sinne viihteen puolelle.

Työttömyys vaikuttaa tutkimustenkin mukaan perheiden sisäisiin sosiaalisiin ja taloudellisiin rakenteisiin (Kokkonen 2003, 30). Omien informanttieni kohdalla työttömyydellä ei ollut *Tepon* kuvaaman kaltaisia dramaattisia seurauksia, vaan perhe- ja parisuhteet olivat säilyneet ehyinä. Työttömyys kuitenkin heijastui myös heidän suhteissaan perheeseen etenkin ajankäytön ja taloudellisen tilanteen muuttumisen sekä niiden muutosten kautta, jotka

työttömyys toi työn ja perheen yhteensovittamiseen. Muutamat informantit kertoivat myös työttömyyden aiheuttamasta rasituksesta läheisiin suhteisiin (Oinonen 1999, 178).

Anonyymi informantti: Nii, ja ilman muutahan se vastaa niinku perhesuhteisiin, että ku sitä tiukempaa on nii... ku sitä on totuttu että pikkusen väljempää on nii totta kai se vastaa sitte. Sitä äyskäröijään sitte vähä enemmän ku... /naurahtaa/ normaalisti.

Puheenvuorosta ilmenee, kuinka työttömyyden myötä kiristynyt taloudellinen tilanne – ja mahdollisesti myös muu työttömyyden aiheuttama stressi – heijastuvat perhesuhteisiin kireytenä; riitaa tulee herkemmin kuin ennen. Ilmiö on Ilkka Virmasalon (2002, 106) mukaan havaittu myös tutkimuksissa, joissa työttömyyden ja siitä aiheutuvien taloudellisten seuraamusten on nähty voivan aiheuttaa ahdistusta ja kielteisiä vaikutuksia myös muiden kuin työttömän perheenjäsenen mielenterveyteen.

Toinen informantti kuvaa, miten hän pyrkii välttämään ristiriitojen syntymistä uudessa tilanteessa, jossa puoliset viettävät entistä enemmän aikaa kotona yhdessä:

Anonyymi informantti: Siinä pelastaa seki että [puolisolla] on semmonen työaika että se ei koko päivää... tai se lähtee aamulla ja käy päivällä kotona, ja silloinhan määhä haluan olla lenkillä sen aikaa /naurahtaa/. Ja meen illalla uuestaan. (Nii, ettei tuu aivan...) aivan toista, koko aikaa vahata toisiaan.

Nämä kokemukset työttömyyden heijastumisesta parisuhteeseen vastaavat Vähätalon (1998, 134–135) havaintoa, jonka mukaan puolisoitten väliset suhteet säilyvät suurimmalla osalla työttömiä ennallaan, ja jos suhteet kuitenkin muuttuvat työttömyyden aikana, ne useammin huononevat kuin paranevat.

Perhe ja lapset etusijalle

Perheen ja palkkatyön vaatimukset ovat usein ristiriitaiset. Tämä tulee aineistossani esille erityisesti naisten ajankäyttöön liittyen etenkin niissä perheissä, joissa on alakouluikäisiä ja sitä nuorempia lapsia. Miehillä ja isompien lasten äideillä ristiriitaa lasten hyvinvoinnin ja työssäkäynnin välillä ei ilmennyt, kuten *Beritin* aiemmin lainaamastani kotitöihin liittyvästä toteamuksesta ilmeni. Myös *Sirkka* toteaa, että kävisi mielellään töissä nyt, kun lapset ovat jo isoja. Huomionarvoista on silti, että sekä *Sirkka* että *Berit* peilaavat työssäkäynnin vaatimuksia lapsiin ja perheeseen. Miehistä *Keijoa* lukuun ottamatta kukaan ei näin tehnyt. Kari Vähätalo (1998, 127) viittaakin tutkimuksiin, joiden mukaan perhe näyttäytyy suomalaisille naisille oikeutettuna paikkana osoittaa yhteiskuntakelpoisuutensa työttömyyden aikana vahvemmin kuin miehille, joiden ”moraalinen paine” olla työelämässä vaikuttaa olevan suurempi kuin naisilla. (Ks myös esim. Virmasalo 2002, 38; T. Parikka 2002, 244–250.)

Sirkka: Kyllä niinko hirviän mielelläni töisä kulkisin että ei siinä mittään, mutta... tuollai ku on, isot lapsetki on (mm) nii... ihan, ihan sen takia että tuota niin... se on tavallaan niinku perheeltä enämpi aikaa niinku käyä, käyä töissä, ja sitte tietysti nii sen

takia käy mielellään että siellä on niitä työkavereita.

Informanteista erityisesti *Silja* ja *Teija* puhuivat työttömyyden tuomasta helpotuksesta arkeensa lapsiperheen vanhempana. *Siljan* kohdalla suuri muutos on tapahtunut jaksamisessa:

Silja: Mää sen kyllä huomasin ite, ku monesti ku sitä oli hirveen väsyny. (Mm) Että aamulla piti aikasin lasten kans, ne heräs jo ennen kuutta ja... (mm), nii sitä oli ite niin väsyny ja sitte niin pahalla päällä että sitä tuli meuskattua sitte kotona... (mm) lapsille että "nyt nukkumaan!", että sitä niinkö /ess/. Mutta nyt ei, se on niinko loppunu. (Nii, että saa levähtää tarpeeksi.) Nii, että nyt mä saan nukkua niin kauan ko... /naurahtaa/.

Silja kertoo nauttivansa kotona olost, ja lapsetkin pitävät siitä, että äiti on enemmän läsnä. Lasten etu heijastuu myös työnhakuun. *Silja* kertoo, että lapselle ei löydy tämän tarpeita vastaavaa hoitopaikkaa Ylikiimingistä, eikä hän ole siitä syystä juuri etsinytkään töitä.

Silja: Nii, vähä oon kyselly kyllä [töitä]... aika vähä. (mm) Tai se tuota, mullon justiin tuo, mä en oikeen uskalla kyselläkään kun mullon tuo hoitopaikkahomma on sitte vähä sillai (...) Että se, ainut että sais sen [työpaikan] täältä Ylikiimingistä. Että Ouluun päin ois voinu olla jotaki mahdollisuutta, mutta ei oo hoitopaikkaa...

Teija on informanteistani ainoa, joka on sanoutunut itse irti työpaikastaan. Kysyessäni syytä vapaaehtoiseen työttömäksi jäämisen hän kertoo halunneensa jäädä kotiin lasten takia. Todettuaan, että he selviävät taloudellisesti puolison palkalla, oli päätös kotiin jäämisestä helppo.

Teija: Kyllä se ihan, tosiaan paljo töitä oli kyllä ja... (nii) omia ei joutanu lapsia [hoitamaan], siinä mielessä aattelin vähä että hukkaan mennee, ettei jouva yhtään olemaan... Se nyt tuntu että ku on mahdollisuus jäähä, että niinko lapset etusijalle sitte.

Teija kertoo *Siljan* tavoin väsymyksestä ja lasten puolesta tuntemastaan mielipahasta, jota hän koki töissä ollessaan:

Teija: Nii, kyllä sitä monesti sillai ku oli pieniä lapset... (nii) tuntu että eihän niilloo lapsuutta eikä mittään ku niitä raahataan ees takasi aina ja /ess/ (nii, aamulla aikasin herätä ja...) nii, raahata niitä, repiä kesken unien sängystä (nii), että jossain mielessä miitti että onko tää oikeeta tämä homma.

Siljan ja *Teijan* kerronnassa suhteessa lapseen ja palkkatyön vaatimukseen heijastuu syyllisyys siitä, että lapset joutuvat mukautumaan aikuisten ja työelämän aikatauluihin. *Teija* suree, että lapsilta riistetään näin koko lapsuuteen kuuluva vapaus. Työttömyys tarjoaakin näille naisille mahdollisuuden muuntaa työjärjestyksen pakkotahteja omatahtisiksi arjen rytmeiksi, mikä puolestaan tuo arkielämään siihen olennaisesti kuuluvaa kodintuntua (Jokinen 2005).

Teemu Taira (2006) kirjoittaa parisuhteen tai perheen etusijaistamisen olevan joskus selityksenä työttömyyden alkamiselle tai jatkumiselle. *Teijan* tapauksessa kotiin jääjä on

nainen. Katsonkin tässä korostuvan perinteisten sukupuoliroolien: naisen oletetaan luopuvan miestä helpommin työstään perheen hyväksi. Tairan mukaan lasten parhaan asettaminen työhön nähden etusijalle onkin naisille tavallinen osoitus siitä, että elämälle löytyy mielekkyyttä myös palkkatyön ulkopuolella. (Taira 2006, 151–152.)

Naisen valinta jäädä kotiin lasten takia näyttäytyy myös arjen perinteisten sukupuolitapojen vahvistamisena, joka siis on yksi Jokisen (2005, 16) määrittelemistä arjen viidestä ulottuvuudesta. Aineistostani löytyy kuitenkin esimerkki myös miehestä, joka on päättänyt asettaa lasten edun palkkatyön edelle: *Keijo* kokee elämäntilanteensa sellaiseksi, että työttömyys kotona on perheen kannalta töihin menoa parempi vaihtoehto.

Keijo: Tätä minä nyt mietinki kevväällä, kevväällä ku mun elämän... tilanne ku on tämmönen ja oli se vaihe että ois, jos ois oikeen hakemalla hakenu niitä töitä niin niitä ois varmasti, mutta ku... (mm) minä aattelin että ku mulla on tämä kotihomma ja [elämäntilanne] nii siinä on niin palijo töitä että minä en pysty antaan täyttä panosta töisä, eikä sitte taas täyttä panosta kotona. (joo) Että kun tuota... tallouellisia pakotteita, jos niitä ei oo sinne työn perrään nii tässä vaiheessa lähtiä, nii...

Teemu Tairan (2006, 167) mukaan kotiäitiys (tai -isyys) voi olla työjärjestyksen näkökulmasta hyväksytty sosiokulttuurinen positio, jos sen kautta osallistutaan kumppanin palkkatyön tukemiseen. Hän toteaa kuitenkin kokopäiväisen palkkatyön alkavan olla ainoa vaihtoehto kotiin jäämisen tai osa-aikatyön sijaan miesten lisäksi myös naisille. Tairan mukaan kotityön merkityksen korostamisen voi tässä katsannossa tulkita vastapuheeksi työelämän ja työnormin kiristymiselle, vaikka se vahvistaakin työnjaon perinteistä sukupuolittuneisuutta. (Taira 2006, 124.) Tällöin *Siljan*, *Teijan* ja *Keijon* valinta asettaa lapset ja perhe palkkatyön edelle voidaan nähdä vastapuheena työjärjestyksen arvoille ja työelämän vaatimuksille, joissa perhe ja ihmissuhteet jäävät toissijaisiksi ”kunnon kansalaisuuden” ja tuottavuuden vaatimuksiin nähden (ks. Taira 2006, 158). *Keijon* kohdalla vastapuhe kohdistuu lisäksi työjärjestyksen maskuliiniseksi ja feminiiniseksi määrittämiä tiloja ja niissä toimimista sekä edellä mainittua miehistä ”työssäkäynnin painetta” vastaan. Hän miehenä valitsee kodin ja lapset, vaikka hänellä saattaisi niin halutessaan olla mahdollisuuksia työllistyä kodin ulkopuolelle.

7.3 Taloudellinen tilanne

ML: Työttömyys, tähän tallouteenhan se vaikuttaa just ja sitte tämmöseen sosiaaliseen elämään usseinki...

Pekka: Nii no sehän vaikuttaa se raha kaikkeen.

Käsitteeseen ”palkkatyö” sisältyy eräs sen keskeisimmistä vaikutuksista yksilön elämään: työstä saatava toimeentulo, palkka, on työntekijän ja hänen perheensä taloudelliselle tilanteelle ja asemalle keskeinen. Sisällytän siksi myös palkan siihen yksilön elämää jäsentävään vaikutukseen, jonka työjärjestys tuottaa. Säännölliset ansiot mahdollistavat elämän suunnittelua pitkällä tähtäimellä vaikkapa asuntolainan muodossa ja tuovat turvaa ja

vakautta palkansaajan talouteen ja sitä kautta koko elämiseen. Tairan sanoin ne ”takaavat materiaalisesti arjen jatkumisen” (Taira 2006, 121). *Esko* tiivistääkin työnteon merkityksen nimenomaan siitä maksettavaan palkkaan:

ML: Mm, eli se on ollu se... lähinnä siinä [työnteossa] se taloudellinen niinku... (On se joo) arvo? (Justiis se) Joo.

Esko: Miten tuohon... mitä tuohon sanos. (Mm) Sehä on ku töissä kuletaan että sitä pystyy laittaa ja hankkiinki jottain. Pystyy... (Nii, että siksikö sitä...?) nii, siksi siitä palakkaki maksetaan. (Joo) Pystyy ruokalaskut ja sitte mitä yli jää nii sitte sitä pystyy jottain laittamaan, uusimaan /ess/... (joo). Joo.

Kaikki informanttini olivat haastatteluaikaan keski-ikäisiä tai lähellä sitä: jokainen heistä asettui iältään 30–50 vuoden välille. Palkkatyön kautta hankituilla tuloilla onkin Kari Vähätalon (1998, 121) mukaan erityisen keskeinen merkitys juuri tässä elämänvaiheessa, ”parhaassa työiässä”. *Esko* jakaa tämän ajatuksen kertoessaan työstä saatavan palkan merkityksestä:

Esko: Töissä ollessa voi aina panna vähä rahhaa talteenki ja sitä mukkaa laitetaan ku rahhaa tulee. (Mm). Ehän sitä jos tällä iällä joutuu työttömäksi, ku on tuota... [keski-ikäinen] alakaa olla ja sitte tuota... (mm) Tähän mennessä on saanu pikkusta panna talteenki jos töissäki on ollu... (mm) Nii mihin aikaan sitä rahhaa, millon sitä rahhaa ihminen sitte hankkii? Jos ei oo tähän ikkään saanu ollenkaan. (Nii) Nii.

Työttömäksi jäämisen välittöimpiä vaikutuksia onkin taloudellisen tilanteen muuttuminen. Työttömyysturvan varassa tulot pienenevät, jäipä työtön sitten ansiosidonnaiselle tai peruspäivärahalle. Muutos saattaa olla dramaattinen, kuten *Pekan* tapauksessa:

Pekka: Se oli, katoppa ko määki sain nii... seittemän tuhatta [markkaa] suunnilleen puhtaana (mm, silloin työssäoloaikana) nii, nii tota nyt ko son kakstuhatta nii ei siinä palijo... (mm, nii että) että viijellä tuhannella pienenny tulot. Nii son palijo.⁷⁷

Talouden kiristyminen näyttäytyy epävarmuutena tulevaisuudesta horjuttaessaan arkeen yleisesti liitettyjä ennustettavuuden, järjestyksen ja turvallisuuden elementtejä (Heinonen 2012, 65). Palkkatyössä oleva voi yleensä luottaa siihen, että palkka maksetaan tilille säännöllisesti määrätynä päivänä. Työttömänä näin ei välttämättä ole, vaan rahaa saadakseen työtön on niin vaadittaessa velvollinen toimittamaan viranomaiselle erilaisia selvityksiä oikeudestaan työttömyysturvaan. Ennustettavuuden heikkenemisestä kertovat *Jaana* ja *Matti* kertoessaan tilanteista, jossa heidän työttömyystuen saantinsa on viivästynyt heistä itsestään riippumattomista syistä⁷⁸:

⁷⁷ Tilastokeskuksen julkaiseman rahanarvokertoimen mukaan 5000 mk vuoden 1994 valuutassa vastaa ostovoimaltaan 1177,50 euroa vuoden 2017 valuutan arvon mukaan. Rahanarvokerroin lasketaan siis rahan ostovoimaa eri aikoina, ei sen nimellisarvoa. (Tilastokeskus, rahanarvokerroin 1860-2017.)

⁷⁸ Nämä kuvaukset sisältyvät yhteen haastatteluissa spontaanisti, haastatteluteemojen ulkopuolelta esiin nousseista teemoista, joka koski hallituksen työllisyyspolitiikkaa ja työvoimaviranomaisten työttömiin kohdistamia toimia ja byrokratiaa. Kaksi muuta spontaanisti aineistosta nousutta teemaa ovat alkoholi ja alkoholinkäyttö työttömänä ja maaseutu-kaupunki -erottelu (ks. luku 4).

Jaana: Niin no nyt ku on liiton päiväraha nii mää kuitenkin pystyn sillai ihan, että ku sen tietää että ne tulee säännöllisesti (mm), mutta niinku viime kesänäki yhtäkkiä tuli semmonen kuuen viikon katko päivärahoihin (...) Sinne piti sitte toimittaa kaikki paperit, ja siinoli sitte taas kuus viikkua ihan pennittömänä /naurahtaa/. Että siinä mielessä tympeetä että ku ilman... ettei ilmoiteta etukätteen että katkastaan päivärahat ja... (nii) sitte ei tiä että no saako vai eikö saa.

Matti: Mutta tämä on kans nii nurinkurista tämä homma, katoppa ku... Mää tein nyt semmosen tempun, mää olin kerran nii.. tein kaks päivää tuola [työpaikassa] hommia. (...) No, sitte mulla meni päivärahat sitte sillai sen kahen päivän takia (jaa). Että mulla meni yli seittemän viikkua että mää en saanu *mistään* penniäkkään. (Kahen päivän...) Mm. (Jaa.) Katoppa ku se on semmonen homma että jos mää oon, meen johonki tilapäisiin töihin (nii). Niin mun kuukauuen.. mää en saa lähettää päivärahalappua ku kuukauuen päästä. (...) Tosiaanki nii mää sain sen kahelta päivältä kätteen yli kuussattaa markkaa. Nii soli ainut sitte mitä mää sen seittemän viikon aikana sain /naurahtaa/. Nii ei se oikeen niinku innosta työntekoon.

Työstä saatava tulo mahdollistaa laajasti osallistumisen erilaisiin yhteiskunnan toimintoihin, joista suuri osa on maksullisia, esimerkkinä monet harrastukset tai vaikkapa liikkuminen paikasta toiseen. Tulojen pieneneminen ja siitä seuraava epävarmuus saattavat kiristää perheenjäsenten keskinäisiä välejä, kuten eräs informantti edellä kertoi. Se myös kaventaa toiminnan mahdollisuuksia, kuten juuri maksullisiin harrastuksiin osallistumista (ks. Vähätalo 1998, 148). *Kaukon* puheesta huokuu turhautuminen tilanteeseen:

Kauko: Ei sitä voi kovin paljo suunnitella etukätteen, se kun tuota... emminä tiä miten tätä nyt suunnitellee, ku tässä ei muuta ko... sitä ei kovin paljo pysty harrastamaan, rahat loppuu heti ja...

Myös *Jaana* kokee, että työttömänä ei voi suunnitella tulevaisuutta kovin pitkälle, koska taloudellinen liikkumavara on pieni. Kysymykseeni siitä, mikä työttömyydessä on hänen mielestään vaikeinta, hän vastaa näin:

Jaana: No ehkä se se on eniten semmonen joka tuntuu että... ois joku vakituinen paikka mihin lähtä ja... (mm) muuten, että, ja pystys aatteleen että, niinku nytki ko on päivärahalalla nii ei pysty aatteleen etteenpäin kovin pitkälle. (Nii) Että ne pakolliset maksut ja kaikki, että ei voi aatella että jotaki laittas, että teenpä pikkusen, vaikka pankista otan lainaa lissää ja ostan jotaki, mutta ku ei sitä voi laskia sen varraan sitte. (Nii) Että sehän se kaikkein ikävin on sitte.

Työttömyyden myötä huonontuva taloudellinen tilanne heijastuu sekin työttömän ja hänen perheensä arkeen. Kulutusekonomian tutkija Visa Heinonen (2012, 66) kuvaa arjen jäsentyvän ja rytmittyvän pitkälti rutiineissa, joihin liittyy usein kuluttaminen tavaroiden ja palveluiden muodossa. Rutiinit liittyvät myös kulutuksen prosesseihin, kuten kaupassa asioimiseen, jonka tiheydessä ja/tai kaupasta hankittavissa hyödykkeissä voi tapahtua muutoksia: enää ei ole välttämättä varaa hankkia samoja tuttuja tuotteita ja palveluja kuin

työssä ollessa.

Esko: Ei sitä sillai tuota... [työttömänä] pysty laittaa jottain, että se on katottava mihin... Jottain tähellistä jos pitäs ostaa nii ne pittää siirtää sivvuun ne ostokset. (Joo) Kattua taskuun että onko sielä rahhaa vai eikö sitä sillai oo...

Sirkka puhuu samasta asiasta, mutta huomauttaa, että työttömänä rahaa kuluukin vähemmän kuin työssä ollessa, kun esim. työvaatteita ei tarvitse hankkia ja heräteostokset jäävät pois. Lisääntynyt vapaa-aika ja pienentyneet tulot heijastuvat siis hänen kulutuskäytänteisiinsä aina ruokaostoksia myöten:

Sirkka: Vähempihän sitä tietysti saa ku sillon ku töissä kulukee mutta toisaalta sitten... vähempi sitä menneeki sitä rahhaa sillon ku on kotona. (Nii) Ainaki minulla /nauraa/. Töissä ku kulukee nii sitä ostaa niin... valamisruokia enämpi ja sillai, vaan ku nii on aikaa laitella, säästää vähä sieläki ja... (mm) Töissä ku on nii pitää tuota niin... tihiämpään tulee ostettua esimerkiks itelle vaatteita ja... että ”tuota mää nyt voin pittää töissä ja ostanpa tuon tuosta” ja (nii), tämmöset jää sitte pois ku kotona on.

Kaiken kaikkiaan työttömän mahdollisuudet osallistua kulutusyhteiskuntaan ovat vähäisemmät kuin työllisen; palaan tähän teemaan luvun lopuksi.

Työttömyysturvan taso ja velkatilanne

Sirkka: Se tässä on niinkun, ainaki minun tappauksessa hyvä asia että... toisella on töitä ja sitten kuitenkin on vielä ite, jonku verran saa sitä päivärahaa että... (nii) se on, että ei ne rahasta tulevat ongelmat nii ei oo ollu niinku päällimmäisenä. (Joo) Mutta tietysti semmosiakin on, että joilla on esimerkiksi molemmat työttömänä ja velekoja on ja... että se on sitte, se on kyllä ihan eri asia... (joo), ku meitä on niin monenlaisia /nauraa/.

Sirkan pohdinta työttömyyden heijastumisesta työttömien talouteen tiivistää ne keskeiset asiat, jotka liittyvät aineistossani työttömyyden taloudellisiin vaikutuksiin ja joita tarkastelen seuraavassa. Näitä ovat työttömyysturvan taso (ansiosidonnainen vs. peruspäiväraha), työttömän velkatilanne sekä perheen elämäntilanne.

Jaana ja **Sirkka** puhuvat edellä ”päivärahalla” olemisesta viitaten sillä ammattiliiton maksamaan ansiosidonnaiseen työttömyysturvaan. Informanteistani lähes kaikki olivat työuriensa perusteella oikeutettuja ansiosidonnaiseen päivärahaan, ja pyrkimys estää siltä putoaminen nousikin heidän kerronnassaan esiin stressaavana ja työttömyyskokemusta muokkaavana asiana. Sen ja Kelan maksaman työttömän peruspäivärahan raja muodostui informanttieni kerronnassa tärkeäksi erottajaksi pärjäämisen ja talouden romahtamisen välillä. Ansiosidonnaisella olemista pidettiin vielä kohtalaisena toimeentulona, ja moni kertoi pelkäävänsä peruspäivärahalle ”putoamista” (ks. Vähätalo 1998, 73).

Tästä kertoo myös **Kauko**, joka kokee, että vaikka perheen taloudellinen tilanne on huonontunut hänen jäätyään työttömäksi, ovat asiat vielä verrattain hyvin juuri

ansiosidonnaisen työttömyysturvan ansiosta. Sen loppuminen kuitenkin huolestuttaa häntä.

Kauko: Nyt kuitenkin vielä turvaa tämä ansiosidonnainen päiväraha, vaan niinku minä sanoin että se tämän vojen, vojenvaihteessa alakaa vähinä olla ne päivät. (Mm) Siihen jos se putuaa siihen peruspäivärahaan, nii kyllähän ne alakaa sillai mennä että saa sosiaaliluukulle ruveta kantaan laskuja, ei ne riitä sitte, yhen tienestillä ei, ei pysty tuota ... Meilläki tuo mökki (...) siion meillä senverran velekää (aha, jaa) että...

Kauko tarkoittaa ”vähinä olevilla päivillä” ansiosidonnaiseen päivärahaan oikeuttavia viittä sataa työttömyyspäivää, joiden täytyttyä työtön siirtyy peruspäivärahalle. Myös *Visaa* huolettaa, miten hän selviäisi taloudellisesti siinä tapauksessa, että joutuisi tulemaan toimeen pelkällä peruspäivärahalla. Aiheen vakavuudesta huolimatta hänen kerronnassaan on huumoria mukana:

Visa: Se tuota, oon miettiny sitäki että jos... jos jos, kävis että ei sais sitä... nollauskuukausia, elikkä tätä kuuen kuukauken [työllistämistä]työtä (mm), se viissattaa päivää tulis täyteen (mm) ja putuais tälle valtion päivärahalle, nii sehä on 109 markkaa päivä. (Mm) Nii se /ess/ tulis taas uutta ajattelemista, mitä sitä nyt tehään. Kolomiloikkaaki pitäs vielä hypätä täsä että tuota... ja kengät loppuu eikä oo rahhaa ostaa.

Peruspäivärahalle siirtyminen pelottaa siksi, että se pienentää tuloja huomattavasti ansiosidonnaiseen verrattuna. *Jaanelle* ansiosidonnaisen tuen loppuminen oli kiinni kahdesta päivästä. *Beritillä* puolestaan on omakohtaista kokemusta asiasta ja siitä, kuinka se kiristi taloutta.

Jaana: Mutta nytkihän mulloli päivät ihan, mulloli 498 päivää täynnä ennenku mää sitte [työllistämistöihin] pääsin, että sain nollattua ne päivät sitte kuitenkin. Että kyllä sitä sitte ois varmaan ihan hukassa jos putuais sille peruspäivärahalle.

Berit: Nyt ku määki olin vielä sitte puoli vuotta sillä Kelan päivärahalla (nii) kyllä se talouteen vastas hirviästi se... (mm, joo) vähäki, satasen sai päivässä ja sitä ennen sai kaks ja puol sattaa nii se tekkee palijo. (Nii, se on yli puolet pienempi tulo sitte.) Kyllä se tekkee.

Suomalainen työttömyysturva⁷⁹ sisälsi lama-aikana, samoin kuin nykyisinkin, varsin eritasoisia taloudellisia tukia. Ansiosidonnaisen turvan saajat sijoittuivat 1980- ja 1990-luvulla kehittyneiden teollisuusmaiden työttömyysturvan keskitasolle, kun taas suomalainen perustyöttömyyskorvaus ja työmarkkinatuki olivat tässä vertailussa alhaisimmalla tasolla. Tällaiset eritasoiset tukijärjestelmät johtavatkin melko suuriin eroihin työttömien taloudellisessa asemassa. Myös järjestelmien sosiaalipoliittisissa perusteissa on ero: korkeahko ansioturva kuuluu ns. instituutionaalisen sosiaalipolitiikan ja matala ja osittain tarveharkintaan⁸⁰ perustuva perus- ja työmarkkinatuki marginaalisen sosiaalipolitiikan piiriin.

⁷⁹ Suomalaisen työttömyysturvan kehittymisestä ja tasosta 1980–1990-luvulla ks. Vähätalo 1998, 73–84.

⁸⁰ Ansiosidonnainen työttömyyspäiväraha ei riipu puolison tuloista, peruspäivärahassa ja työmarkkinatuessa ne

Viimemainittua tukea saavat työttömät joutuvat turvautumaan useammin myös toimeentulotukeen, mikä koetaan usein leimaavaksi. (Vähätalo 1998, 73.) *Kaukon* mielestä tämän eritasoisten tukien aiheuttama tilanne eriarvoistaa työttömiä:

Kauko: Ja sitte vielä tämä, että ku ne pannaan kajehtiin toisiaan joka on sille joutunu sille peruspäivärahalle tai joka ei oo ollukkaan tällä ansiosidonnaisella. Se jo kajehtii sitä jos toinen saa vähä enempi. Vaikka periaatteessahan ne tuota... joka on sillä peruspäivärahalla nii... ku sen täytyy kuitenkin hakia sitä toimeentulotukia nii sehän saa saman rahan, vaan se tulee toiselta luukulta.

Viittasin luvussa 4 laman velallisille aiheuttamiin ongelmiin ja totesin omien informanttienkin tunnistavan ne. *Pekka* tiivistää työttömän velallisen aseman ytimekkäästi:

Pekka: Mutta sehän kato, siinähan mennee sitte... Pankkihan siinon kovana tietenki sitte /naurahtaa/ jonku ajan päästä. (nii, nii) Vaan niihän son kaikilla. Työttömillä.

Velkatilanne onkin aineistossani ansiosidonnaisen päivärahan lisäksi toinen tärkeä erotin sen suhteen, kuinka suuria taloudellisia ongelmia työttömyydestä seuraa. Informanteista ne, joilla velkaa ei ole, kertovat pystyvänsä suhtautumaan työttömyyteen levollisesti juuri velattomuutensa ansiosta:

ML: Nii että se ei oo se talous mitenkään...?

Hilkka: Nii no ei, tietysti itellä ei oo nii palijo semmosta rahhaa mitä oli niinkö tottunu että ite on tienannu (joo, joo). Mutta sillai että ku meillä... ei niinkö, talovelat saatiin sopivasti maksettua sillon pois ja... (nii).

Silja: Tuntuu että ei, ei oo oikiastaan sillai isommasti luovuttu mistään. (Mm) Me ei oo semmosta mittään... semmosta isua elämää vietetykkään että (nii, kerskakulutusta), ei, että sillai ei oo, ei oo sillai vielä mittään hättää kuitenkaan. Me saatiin talo maksettua, se oli semmonen saavutus että sitte niinku uskalsi lähtä. (Joo) Ja ei sillai oo velekää että sen puoleen ei oo hättää (joo). Että siinä pystyy olleen ihan levollisella mielellä.

Kauko kertoi edellä, että hänen perheellään on takaisinmaksettavaa asuntolainaa. Myös *Jaana* toteaa velkojen painavan päälle. Velallisia informanteja oma taloudellinen tilanne ymmärrettävästi huolestaa, ja muutkin tunnistavat tilanteen hankaluuden. *Teppo* pohtii taloudellisen tilanteen heikentymistä työttömyyden myötä:

Teppo: Sitte palijo oli semmosia jotka teki... rakenti ja nuita, nii... (nii) semmosilla kyllä on (joo). Ja onhan siinä varmasti vaikeuksia semmosilla. (Nii, joilla on velekää ja ..) Nii, velekää, sitä palijo tekivät justia. (Joo) Kyllä niistä varmaan, varmaan on niinku haittaa.

Työttömien suurimmat velat muodostuivat yleensä juuri asuntolainoista. Kari Vähätalon (1998, 94) mukaan laman synnyttämä massatyöttömyys toi Suomeen uudenlaisen köyhyysongelman, joka liittyi Suomen omistusasuntovaltaiseen asuntopolitiikkaan (ks. myös

sen sijaan huomioidaan. (Virmasalo 2002, 54.)

Oinonen 1999, 171). Tämä järjestelmä kriisiytyi laman myötä, mikä ilmeni mm. kahden asunnon loukkuun joutumisena. Tällä tarkoitetaan tilannetta, jolloin uusi asunto on ostettu, mutta vanha asunto ei mene kaupaksi eikä siitä siis saada varoja irrotettua uuden asunnon tai asuntolainan maksuun. Tämä päti erityisesti Ylikiimingin kaltaisella työttömyydestä kärsivällä paikkakunnalla ja teki myös muualle töihin hakeutumisen vaikeaksi, kuten *Kauko* kertoo kysyessäni hänen halukkuudestaan muuttaa muualle töiden perässä:

Kauko: /huokaa/ No jo-hoo. Miksei, jos tuota siellä töitä ois. (Mm) Vaan ku se on muuallaki meleko huono se tilanne, että... Ja sitte miten sitä lähtee, ku se on tuo mökki täällä (nii). Sitä nyt ei saa kaupaksi, monihan täällon kaupannu vaa ei niitä osta kukkaan. (Tännekkään ei varmasti töitten takia palijo muutella...) Eei tänne muuta kukkaan, kyllä se on totta että moni lähtis pois jos pääsis. (Mm) Vaan ku se on seki että mihin mennä, ja jos mennee vaikka kaupunkiinki ei se oo palijo valosampi tilanne sieläkään.

Vähätalo lainaa Rönkköä (1993) kuvatessaan laman aikana ylivelkaantuneiden köyhyysongelman ytimen: tuolloinen työttömyysturva rakentui niin, että yhdessä asumisen tuen kanssa se turvasi omistus- ja vuokra-asunnossa asuvan työttömän selviytymisen, mutta asuntovelkaiset pieni- ja keskituloiset eivät sen avulla kuitenkaan voineet selviytyä. Lamatyöttömyys tuotti siis perinteisen pienituloisuuteen liittyvän köyhyiden lisäksi uudenlaista velkaongelmista johtuvaa köyhyyttä. (Vähätalo 1998, 94). Kuten todettua, tunnistivat informanttini tämän tilanteen ja se huolestutti heitä, vaikka se ei kaikkia haastatteluhetkellä omakohtaisesti koskettanutkaan.

Perhe ja taloudellinen tilanne

Sirkka totesi edellä omaa tilannettaan helpottavan sen, että hänen miehellään on töitä. *Kauko* puolestaan arvioi, että heidän perheensä ei tulisi toimeen pelkästään puolison ansioilla, jos hän itse putoaisi peruspäivärahalle. He nostavat näin päiväraha- ja velkatilanteen lisäksi esiin kolmannenkin työttömän talouteen vaikuttavan seikan, perheen tilanteen: onko lapsia ja onko puolisoilla töitä. Perhestatuksella onkin merkitystä työttömien henkisen hyvinvoinnin lisäksi myös heidän taloudelliseen hyvinvointiinsa; perhe näyttää helpottavan työttömyyteen sopeutumista myös taloudellisesti (Vähätalo 1998, 135.) Informanteistani monet toivat esiin juuri puolison työtilanteen merkityksen taloudelliseen tilanteeseensa. Ne, joiden puoliso oli töissä, kertoivat sen helpottavan tilannetta:

ML: Se raha ei sitte kuitenkaa ilimeisesti oo se... keskeinen...?

Matti: No, ei se sikäli tietysti, no, tottakai. Rahaki on, mutta tuota... mulla ei sikäli ei oo kauhian huono tilanne ku emännällä on, on työtä ja, ja... sitte ko mää nyt niinko liiton, liiton päivärahalla oon nii ei täsä mikkään semmonen paniikki oo, rahallisesti.

Hilkka: [Puolisolla] on kuitenkin ollu sillai aika mukavasti töitä, nii... (Nii että se ei oo se talous mitenkää ...?) Nii no ei...

Kansainvälisissä tutkimuksissa on todettu, että työttömyydellä on taipumus kasautua parisuhteissa (ns. *työttömyyshomogamia*). Puolison työttömyydellä on havaittu olevan toisen

puolison työttömyysriskiä lisäävä vaikutus myös Suomessa. (Virmasalo 2002, 96.) Joillakin informanteillanikin oli kokemusta puolison työttömyydestä. *Visan* vaimo oli hänkin haastatteluajankohtaan työttömänä. He tulevat kuitenkin kohtuullisesti toimeen ansiosidonnaisen korvauksen turvin. *Teijan* puolison työttömäksi jääminen taas kiristää perheen taloudellista tilannetta:

ML: Nii. Onko sulla vielä sitä ansiosidonnaista vai..?

Visa: Joo, on. Se on niinko sitä, sen [työpaikan] aikusesti laskettu (joo) että tuota... Son ihan kohtuullinen, kohtuullinen raha että sillä pärjää. (joo) (..) Emäntä on sitte kans, kans tuota ollu [töissä] ja samallai se saa päivärahaa. (joo) Ollaan nyt molemmat työttömänä.

Teija: Ja tuota nyt ku mieski jäi työttömäksi, nii ihan rahallisestikin pitäs saaha töitä jomman kumman.

Virmasalon (2002, 96–97) tutkimuksessa lopullista syytä työttömyyden kasautumiselle parisuhteessa ei voitu esittää, vaan hän toteaa, että syynä voivat olla paitsi työhön liittyvät arvot ja motivaatiotekijät myös esim. jo mainittu haluttomuus tai kyvyttömyys muuttaa työn perässä tai joustaa muutoin työmarkkinoiden mukaan.

Puolison työtilanteen ja ansiotason lisäksi monet informanttini mainitsivat lasten ja heihin liittyvien taloudellisten velvoitteiden vaikuttavan talouteensa. Kysyessäni *Hilkalta* hänen taloustilanteestaan, hän mainitsee velka- ja puolison työtilanteen lisäksi juuri lapset:

Hilkka: Sehän, jos aatellaan että on lapsia nii sillohan sitä pitäs vähä aatella että... (mm) mutta nii.. (kyllähän ne kalliiksi tulee ne lapset..) Nii joo (koulunkäynnit..) koulunkäynnit joo. Ja on nyt selevää että tuota... ne tarvii sen rahansa. (joo)

Monet kokevatkin *Hilkan* tavoin, että muista menoista voi aina karsia, mutta ei lasten tarpeista (Oinonen 1999, 174). Lasten kasvaessa menotkin kasvavat samalla kun tulot pienenevät, kuten *Teija* ja *Berit* kertovat:

Teija: Lapset... (nii) ne kumminki tänä päivänä kaikki maksut nousee koko ajan. (Nii, ja lapset tietysti ku ne kasvaa, nii ..) Nii, kyllähän neki kuluttaa niin paljo että .. (mm) nuoki [lasten] kouluhommat ja /ess/. (...) Nii, sitä joutuu sitte maksamaan... (matkakulut ja kirjat ja...) /ess/ lukukausimaksuja (Nii) Että tämmösiä niinku, tuntuu että menot on ruvennu kasvamaan (nii) ku tulot on pienentyne.

ML: Joo. Onko se se talous sitte tavallaan joka niinku (...) kaventaa sitä...?

Berit: Kaventaa veikkosten. Ja sitte meilläki vielä, meillon nyt [lapsia] vielä että on opiskellu ja maksettu, niin seki on vielä... (joo) Vaan nyt ei oo enää ku nuo [nuorimmat lapset] kotona. (Joo, kyllähän ne lapsetki vie rahhaa sitte.) Voi että, mitä isommaksi nii sen isommat on menotki.

Ajatus siitä, että lasten menoista ei säästetä, näkyy myös Vähätalon (1998, 123) esityksestä, joka kuvaa eri ikäluokkiin kuuluvien työttömien tinkimistä eri kulutusmenoista. Sen mukaan

keski-ikäisten (35–49 v.) ryhmässä, johon informanttinkin pääosin kuuluvat, lastenhoidosta säästettiin ylivoimaisesti vähiten: lasten menoista tinkiviä oli vain 13 prosenttia, kun terveydenhoidosta säästi jo 38 prosenttia tutkituista. Vaikka Vähätalo kuvaa vuoden 1986 tilannetta, voi sitä pitää ainakin suuntaa-antavana myös omien informanttien suhteen. Lasten iällä ja lukumäärällä on siis oma vaikutuksensa siihen, millaiseksi perheellisen työttömän taloustilanne muodostuu.

Tutkielmani informanteista vain yksi, *Pekka*, oli perheetön. Perheen ja työttömyyden yhteyksiä lama-ajan Suomessa tutkinut Ilkka Virmasalo (2002, 95) toteaa perheaseman vaikuttavan miesten työttömyysriskiin enemmän kuin naisten, ja nimenomaan niin, että perheettömien miesten riski jäädä työttömäksi on todella selkeä verrattuna puolison ja lasten kanssa asuviin miehiin⁸¹. Näin on erityisesti ”ydintyöikäisten”, 30–45-vuotiaiden kohdalla, joita informanttini muutamaa lukuun ottamatta olivat. Tulos vastaa muista teollisuusmaista saatuja tuloksia työn ja perheen yhteydestä.

Virmasalo toteaa tosin, että perheettömien miesten erityisen huono työmarkkina-asema ja etenkin jyrkkä ero pienen työttömyysriskin omaaviin naimattomiin naisiin on myös suomalaiskansallinen piirre. Hän katsoo, että yksin asuminen ja työttömyys yhdessä lisäävät riskiä työttömyyden haittavaikutuksiin, kuten psyykkisiin ja taloudellisiin ongelmiin, joilla taas on yhteys sosiaaliseen syrjäytymiseen. (Virmasalo 2002, 95.) Oman aineistoni perusteella en voi tarkastella perheettömyyden ja työttömyyden kokemusta *Pekan* kertomaa enempää, mutta viittaan jo aiemmin sanomaani: tähän tutkimukseen valikoituivat haastateltaviksi ne, jota pystyivät ja halusivat kertoa työttömyydestään; todennäköisesti ”vaikeimmat” tapaukset, aiemmin mainitut ”syrjäkyläisten poikamiehet”, karsiutuivat näin pois aineistostani⁸².

Työtön kulutuskulttuurissa

Työttömyyden vaikutus työttömän ja hänen perheensä taloudelliseen tilanteeseen näkyy myös muutoksina kulutustottumuksissa ja -käyttäytymisessä, kuten *Sirkka* edellä kertoi. Teemu Taira (2006) toteaa sosiologisen aikalaisanalyysin osoittavan, että kuluttamisen merkitys yhteiskuntajärjestyksen ja identiteettien rakentamisen määrittämisessä on vahvistumassa, jopa niin, että siitä on tulossa palkkatyöhön osallistumistakin vahvempi yhteiskuntakelpoisuuden osoittaja. ”Kunnon kansalaisuutta” luodaan siis työn lisäksi myös kuluttamalla. Työttömät elävät hekin kulutuskulttuurissa, mutta ovat kykenemättömiä kuluttamaan ainakaan samassa määrin kuin ennen työttömyyttä. Työttömät ovat tässä katsannossa kansalaisina kaksinkertaisesti yhteiskuntakelvottomia: he eivät tee työtä eivätkä myöskään kuluta siten kuin vallitseva työnormi ja ”kuluttamisen eetos” vaativat. Tässä tilanteessa työttömien keino oma paikan määrittämiseen ja legitimointiin on usein vastapuhe, joka kohdistuu paitsi työnormin velvoittavuutta (ks. luku 6) myös kulutuskulttuurin ihanteita vastaan. (Taira 2006, 121–122.)

⁸¹ Myös miehistä laman aikana suojatuimmassa työmarkkina-asemassa olleiden lapsiperheen isien, joita muut miesinformanttini olivat, työttömyys kasvoi n. 10 prosenttiyksikköä v. 1990–1995. (Virmasalo 2002, 99.)

⁸² Miesten perheettömyydestä työttömyyden riskitekijänä ks. Virmasalo 2002, 49–51.

Kulutusihannetta haastavaan ja työttömiä toimintakykyistävään vastapuheeseen liittyi Tairan aineistossa huojuntaa kulutuskulttuurin hyväksymisen ja sen kritiikin välillä: kritiikistä huolimatta työttömyyden tuomat taloudelliset vaikeudet pysyivät, mikä ilmeni osto- ja kulutuskyvyttömyydestä valittamisena. (Taira 2006, 131.) Myös omat informanttini, kuten *Pekka*, *Kauko* ja *Jaana* edellä, kertoivat työttömyyden mukanaan tuomista heikennyksistä taloudelliseen tilanteeseen ja mahdollisuuksiin käyttää rahaa – kuluttaa. Suoranaista kuluttamisen kritiikkiä esitti kuitenkin ainoastaan *Esko*, joka hänkin kohdisti anekdootissaan kritiikkinsä suomalaisten tapaan käyttää rahaa ja kyvyttömyyteen säästää ”huonon ajan”, kuten työttömyyden, varalle.

Esko: Sehä on opetettu tuo suomalainen kuluttamaan. Että aina jos tulee rahaa nii se pittää panna kiertään. (Nii, varsinki nyt tuota...) Tuosa kymmenen vuotta sitte nii nehän sano nämä yrittäjät, jokkainen melekeen, että ei sitä saa [säästää] ku se pittää panna heti liikkeelle se raha. (mm) Sitä ei saa alakaa kassaamaan sinne, että jos alakaa huono aika nii sitä ois sitte sielä mistä ottaa. (...) Se on tuota... eihän sitä nuihin rahhoihin ossaa tuota, sitä humputetaan ja humputetaan /nauraa/... (Nii) Sanotaan niinku muuan /nauraa/ ylikiminkiläinen sano, ku sanovat sille että tuota miksi sullon aina nuo vanahat samat kampeet. Nii se sano että tuota... mullon kuulkaatte sen verran pankissa rahhaa ku teillä on nuissa vaatteissa. (Nii) Nii.

Kulutusihannetta vastaan puhuminen ilmenikin aineistossani selvimmin informanttieni kertoessa maaseudulla asumisesta ja verratessa sitä työttömyyteen kaupungissa (ks. luku 4). Tärkeäksi nousi maalla asumisen vaikutus rahankäyttöön: maalla eläminen on kaikkineen halvempaa kuin kaupungissa. Tämä koettiin arvokkaaksi etenkin työttömyyden myötä heikentyneessä taloudellisessa tilanteessa, kuten *Kauko* havainnollistaa:

Kauko: Niin totta kaupungissa ois varmasti vielä pahempi olla [työttömänä], (mm) sielois varmasti vielä pahempi olla ja tuota ... ku sehän pittää olla sielä kukkaro auki aina jos johonki mennee sielä että se on... jos kulet tuola nii sitä ei tarvi ottaa matkaan, kerran mitäpä sitä ottaa jos siinä ei monestikkaan mittään oo.

Myös *Hilkka* ja *Teija* kuvaavat, kuinka maalla voi elää mielekästä elämää omavaraisemmin ja vähäisemmällä kuluttamisella ja rahankäytöllä kuin mikä kaupungissa olisi mahdollista:

ML: Teillä on se sitte ollu vissiin semmonen hyvä asia, ettei oo se talous kuitenkaan nii kärsiny hirviästi tästä [työttömyydestä]?

Hilkka: Ei joo, ei sillai ku aattelee että tuota ihminenhan tulee vähemmälläki toimeen. Sillai että ei oo tarvinnu niinkö... Matkoihin ei mee rahhaa ja semmoseen, että sillai... ja sitte tuolta luonnostahan saa aika palijo.

ML: Jos tuosta talouspuolesta ajatellaan, että onko siihen liittyny sitte mittään semmosia niinku muutoksia, esimerkiks että on joutunu luopumaan jostain semmosesta mitä sillon aikasemmin, työssäoloaikana oli?

Teija: No ei oikeestan, ku me ollan semmosta sakkia että ollaan hirveen nuukaa, ja aina eletty hirviän tuota .. (nii) pienillä palakoilla ja sillai (nii) pienillä tuloilla, että siinei oo mittään sillä lailla (...) että meillä on asuminen hirveen halapaa, ku omakotitalo on, ja

puulla lämmitetään (nii) tuola syrjässä on pienet maksut ja ... (nii). Asuminen on kyllä hirveen halapaa, että ei sen puolesta oo tarvinnu mistään luopua (joo).

Teemu Taira (2006) kirjoittaaakin, että työttömien taloudelliseen selviytymiseen ja toimeentuloon vaikuttaa jo mainittujen ansiosidonnaisella ja peruspäivärahalla olon, velkatilanteen ja puolison työtilanteen lisäksi moni muukin seikka, kuten erilaiset verkostot, joihin saattaa sosiaalisten suhteiden lisäksi liittyä myös taloudellisen toimeentulon elementti. Maalla tällainen verkosto muodostuu usein lähiyhteisöstä: naapureista ja sukulaisista, joista *Hilkka* ja *Teppo* kertovat. Taira mainitsee myös työttömyyttä edeltäneen tilanteen ja esim. arkielämän ylläpidon kustannusten merkityksen työttömän taloudellisessa selvämisessä. Tähän viittasi myös *Silja* kertoessaan, ettei hänen perheensä ole viettänyt taloudellisessa mielessä ”isoa elämää” ennen hänen työttömäksi jäämistäänkään, joten työttömyyden takia ei ole tarvinnut luopuakaan juuri mistään. (Taira 2006, 123.) Tässä heijastuu myös informanttieni laajalti jakama suhtautuminen yhteiskunnassa vallitsevaan kulutuskulttuuriin. Voi siis ajatella, että maaseudun valitsemiseen asuinpaikaksi sisältyy jo itsessään eräänlainen kannanotto kulutuskulttuurin ihanteita vastaan (ks. myös Hämeenaho 2014).

Yhteenveto

Olen kuvannut tässä luvussa niitä muita kuin (palkka)työn kulttuuriseen malliin (ks. luku 6) liittyviä haastatteluteemoja, jotka nousivat erityisen vahvasti esiin informanttieni kertoessa työttömyysarjestaan: ajankäytön uudelleen jäsentymistä ja kotitöitä, muutoksia sosiaalisissa suhteissa ja taloudellista selviytymistä. Kotityöt rytmittävät informanttien arkea ja tuovat siihen mielekästä sisältöä täyttäen näin työn menetyksen synnyttämää tyhjiötä. Toisaalta työttömyys helpottaa kotona tehtävän työn taakkaa, kun arkea ja ajankäyttöä voi muokata omatahtiseksi ja luoda siihen näin kodin tuntua (Jokinen 2005). Kerronnassa toistui ajatus kotitöistä naisille miehiä luontaisempana toimintana, mutta kaikki informantit eivät jakaneet tätä käsitystä, vaan siihen vaikuttavat monet yksilökohtaiset tekijät.

Sosiaalisiin suhteisiin työttömyys heijastuu monella tasolla. Työttömyys huonontaa yksilön statusta työjärjestyksen yhteiskunnassa, ja monet informantit kertoivat tämän vaikuttaneen heikentävästi heidän omanarvontunteeseensa. Tämä voi johtaa sosiaalisista suhteista, kuten vanhoista työoveruuksista, vetäytymiseen. Työttömyys voi myös vahvistaa olemassa olevia ihmissuhteita: informantit kertoivat tärkeiksi nousseista sukulaisuus- ja ystävyysuhteista, jotka kompensoivat työttömyyden myötä menetettyä statusta. Taloudellisesta tilanteesta kertomisessa nousivat esiin työttömyysturvan tason ja velkatilanteen merkitys taloudelliselle selviytymiselle. Ansiosidonnainen työttömyysturva takasi kohtuullisen toimeentulon, ja peruspäivärahalle putoaminen pelotti monia. Velka, etenkin asuntolaina, mainittiin tämän lisäksi taloutta eniten kiristävänä yksittäisenä tekijänä. Myös puolison työtilanteella oli merkitystä perheellisten taloudelle. Suurin osa informanteista piti taloudellista tilannettaan vähintään kohtalaisena, eikä talouden kiristymisen koettu yleensä olevan työttömyydessä vaikeinta.

Haastattelukerronnassa esiintyvät teemat painoutuivat eri tavoin kunkin yksittäisen

informantin kerronnassa, eikä kahta työttömyydestään samalla tavalla kertovaa informanttia ollut. Kuitenkin tarkastellessani palkkatyön kulttuuriseen malliin eri tavoin suhtautuvien informanttien kerrontaa kokonaisuutena havaitsin kunkin suhtautumistyyppin sisällä olevan haastatteluteemojen painotuksissa yhteneväisyyksiä. Mallissa korostuvat siihen hyväksyvästi suhtautuvien informanttien (tyyppi 1) käsitykset; heillä on eniten mallin sisältöön liittyviä lausumia, ja ne painottuvat heidän haastatteluissaan. Tarkastellessani kahteen muuhun suhtautumistyyppiin kuuluvien informanttien kerrontaa havaitsin siinä korostuvan edellä kuvaamani työttömyyden arkeen vaikuttavat ja sen kokemista muovaavat teemat. Palkkatyön normin ”tunnistavien” tyyppi 2:ssa painottui erityisesti palkan ja toimeentulon teema, ja ”kritisoiden” tyyppi 3:ssa perheen ja palkkatyön yhdistämisen teema.

Otan nämä oheisessa **taulukossa 4** esittämäni painotukset lähtökohdakseni tarkastellessani informanttien työttömyyden kokemuksia lähemmin seuraavassa luvussa 8.

Tyyppi	Informantit	Suhtautuminen palkkatyön kulttuuriseen malliin	Kerronnassa painottuvat teemat
1	<i>Matti, Kauko, Sirkka, Berit</i>	Hyväksyvä	Työn itseisarvo, merkitys identiteetille
2	<i>Jaana, Pekka, Teppo, Esko</i>	Tunnistava	Palkka, toimeentulo
3	<i>Keijo Silja, Visa, Teija, Hilikka</i>	Kyseenalaistava	Perhe, sosiaaliset suhteet

Taulukko 4. Haastatteluteemojen painottuminen informanttien kerronnassa.

8 TYÖTTÖMYYSKOKEMUKSET

Tämän luvun fokuksessa ovat informanttien työttömyyskokemukset. 1990-luvun laman aikaisia työttömyyden kokemuksia on Suomessa aiemmin tutkittu eri näkökulmista, mm. työttömien fyysisen ja psyykkisen oireilun ja koetun terveydentilan ja hyvinvoinnin kautta. (Ks. esim. Ahola 1996, 150; Böckerman & Ilmakunnas 2005, 75; Kortteinen & Tuomikoski 1998, 23–62; Vähätalo 1998). Myös työttömyyteen liittyviä tunteita ja affekteja on tutkimuksissa ainakin sivuttu (esim. Taira 2006; Kokkonen 2003). Työttömyyden kokemuksista ks. myös Hänninen 1999 ja Hänninen & Polso 1991). Itse lähestyn työttömyyden kokemista luvussa 5 kuvaamastani eletyn ja kerrotun työttömyyden näkökulmasta ja vastaan tässä tutkimuskysymyksiini siitä, mikä on informanttien työttömyyskokemusten ja heidän palkkatyölle antamiensa merkitysten suhde, ja millaista tunneväriä näihin kokemuksiin liittyy.

Määrittelin *eletyn työttömyyden* ”pitkäkestoisesti karttuneeksi kokemukseksi elämäntilanteen kokonaisuudesta, johon työttömyys kuuluu vaikuttaen myös muihin elämänalueisiin ja herättäen tunteita” (ks. luku 5.4). Informanttien kerronnassa limittyvät ja painottuvat eri tavoin työttömyyden konkreettinen arki sosiaalisine ja taloudellisine ulottuvuuksineen sekä heidän jakamansa palkkatyön kulttuuriset merkitykset. Käsittelin edellisessä luvussa elettyä

työttömyyttä kuvaamalla niitä muutoksia, joita informanttini kertoivat työttömyydestä seuranneen näihin ”aiheisiin” (Perttula 2008), joista elämäntilanne muodostuu. Työttömyyden heijastuminen arjen jäsentymiseen, ajankäyttöön, sosiaalisiin suhteisiin ja taloudelliseen tilanteeseen muokkaa konkreettisesti elettyä työttömyyttä.

Keskityn tässä luvussa *kerrottuun työttömyyteen* tarkastelemalla informanttien haastatteluja työttömyyselämäkertomuksina ja -kerrontana (ks. luku 5.3) Elämäkerrallisessa tutkimuksessa tutkittavaa ilmiötä, kuten työttömyyttä, tarkastellaankin suhteessa kerrottuun elämään, ja kerronnan ajatellaan kuvaavan kokemusmaailmaa (Erkkilä 2005, 201). Kiinnitänkin tässä huomiota informanttien kerronnan kokemuksellisuuteen, ja sisällytän tunteet olennaisesti kokemukseen kuuluviksi. Jäljitän sitä, ”miltä työttömyys tuntuu”, ja mitä kerronnasta analysoimani tunteet kertovat siitä yhteiskunnallisesta/sosiaalisesta asemasta ja oman elämäkokonaisuuden kontekstista, josta käsin informanttini työttömyydestään kertovat.

Työttömien suullisia elämäkertomuksia tutkinut Sari Kokkonen (2003, 67) ja kirjoitettuja työttömyyselämäkertoja tutkinut Teemu Taira (2006, 40) toteavat tutkimuskohteistaan, että niitä on hyödyllistä tarkastella kokonaisuuksina. Tällöin kerronnan teemat kyetään suhteuttamaan kerronnan juoneen ja yksilölliset merkityksenannot tulevat ymmärretyiksi sen kokonaisuuden kontekstissa. Suhteutin itsekin analyysia tehdessäni tunnesävyyn ja työorientaatioiden (ks. jäljempänä) muodostumista myös elämäkertomusten kokonaisuuteen, mutta en opinnäytetyön mittakaavankaan takia voi käsitellä erikseen kaikkien informanttien kokonaisiä elämäkertomuksia. Esitän ne sen sijaan kokemustyyppinä, mutta pyrin tuomaan esiin myös kerronnan yksilöllisiä painotuksia kunkin kokemustyyppin sisällä. Kuvaan myös sitä, mitkä teemat painottuvat kunkin yksittäisen informantin haastattelussa: mitkä ovat hänen ”hot spot” -painotuksensa (Strauss 2005).⁸³ Aloitan tarkastelun kuitenkin tunteista ja kuvaan, miten analysoin niitä kerronnasta.

8.1 Työttömyyden tunnesävyt ja työorientaatiot

Kokemus ilmenee kerronnassa paitsi ilmaistuina ajatuksina myös tunteina. Prekarisaatioon liittyviä affekteja tarkastelevat Jokinen ym. (2015, 18) toteavat, että suomen kielen sanalla *tunne* voidaan kattaa englannin kielen sanat *feeling*, *emotion* ja *affect*. Tutkimuskäsitteinä niitä on kuitenkin käytetty ja määritelty eri tavoin, ja ne onkin usein haluttu pitää analyttisesti erillään. He erottelevat ja määrittelevät nämä käsitteet seuraavasti: Feeling on esikielellinen, kehollinen tuntemus. Se saattaa tuntua esimerkiksi ”möykkynä” vatsassa, mutta ei vielä käsitteellisty esimerkiksi huolestumiseksi. Huoleksi käsitteellistyessään tuntemus muuttuu emootioksi, joka taas määrittyy kognitiiviseksi, kielellisesti nimetyksi ja kulttuurisesti

⁸³ Claudia Straussin (2005, 209) mukaan tunteisiin ja motivaatiotekijöihin liittyvät painopisteet (engl. *emotional and motivational hot spots*) voidaan tunnistaa haastattelussa tarkkailemalla sitä, minkä asioiden yhteydessä kertoja ilmaisee voimakkaita tunteita, mitkä asiat toistuvat heidän haastatteluissaan ja sitä, mitä he tekevät ja mihin käyttävät aikaansa ja tarmoaan. Hyödyllinen kysymys on, liittyykö haastateltavalla tiettyyn aiheeseen tai sanaan vahvoja positiivisia tai negatiivisia muistoja.

tunnistetuksi tuntemukseksi. Emootiot, kuten kateus tai huoli, ovat sosiaalisesti jaettu ja muokkautuvia, ja niitä voi teeskennellä. Affekti puolestaan on ”jotain tuntemusta ja emootiota avoimempaa ja ambivalentimpaa”, joka liittyy mutta ei palaudu niihin (Jokinen ym. 2015, 18–19.)

Tunteet ja emootiot, jotka ovat ainakin osittain kulttuurisesti rakentuneita, syntyvät siinä sosiaalisessa, kulttuurisessa ja psykologisessa merkitysten kokonaisuudessa, jossa esimerkiksi työttömyyttä eletään. Ne siis heijastelevat niitä asemia, joita yksilöllä on tässä kokonaisuudessa. (ks. Lutz 1985.) Kiinnitänkin huomiota myös työttömyyden kokemiseen liittyviin tunteisiin ja pyrin tavoittamaan informanttien elämäkertomuksista niiden *tunnesävy*n (Apo 1999; Jokinen ym. 2015) sellaisena, kuin sen haastatteluista tulkitseen. Katson tunnesävyen muodostuvan ilon ja vihan kaltaisista ”perustunteista” ja ruumiillisista tuntemuksista, kuten väsymyksestä, sekä kulttuurisesti muovautuneista ja kulttuurista tietoa välittävistä emootioista, kuten häpeästä.⁸⁴

Antropologisen emootiotutkimuksen piirissä on jo kauan ajateltu emootioihin sisältyvän kulttuurisia ja kognitiivisia aspekteja (esim. Lutz 1985, Solomon 1998, Leavitt 1996). Antropologi Catherine Lutz näkee emootiot kulttuurisen merkitysjärjestelmän aspekteina, joiden avulla ihmiset pyrkivät ymmärtämään elämäänsä ja sen eri tilanteita. Emootiot ”neuvotellaan sosiaalisesti”, ts. kulttuuriset merkitysjärjestelmät määrittävät ne kriteerit jotka pätevät tehtäessä arviota eri tilanteista. (Lutz 1985, 65.) Emootiokäsitteisiin implisiittisinä sisältyvät kulttuuriset tietojärjestelmät ovat Lutzin mukaan luonteeltaan evaluatiivisia, ”arvottavia” (ks. myös Solomon 1988, 250). Niitä käytetään pyrittäessä määrittelemään, ymmärtämään ja myös muuttamaan etenkin epämiellyttävinä, epämoraalisina tai epänormaaleina pidettyjä tilanteita, jollaisena työttömyyden yleensä nähdään. Lutzin mukaan emootioiden kautta tehtyihin arvioihin liittyy samanaikaisesti sekä tosiasioita (engl. *fact*) että arvoja (engl. *value*). Niissä siis yhdistyy sekä kognition (rationaalisuus ja sosiaaliset arviot) että emootion (arvo-orientaatio) viitekehys. (Lutz 1985, 66.)

Suomalaisten alkoholiuskomuksia ja niihin liittyviä kulttuurisia tunteita tutkinut folkloristi Satu Apo (1999) ei hänkään näe mielekkääksi erottaa tunnetta ja kognitiota (tietosisältöä) toisistaan, vaan katsoo monien tunnetta ja emootiota tutkivien antropologien (esim. Leavitt 1996) tavoin, että niissä molemmissa on kyse *merkityksistä*. Apo toteaa, että suuri osa inhimillisestä tiedosta on ”tunnetietoa”, jossa tiedollisella sisällöllä on kvaliteettimääritys, *tunneväri*. Tunneväriellä on praktinen merkitys maailmassa toimimiselle: järkevä toiminta edellyttää ilmiöiden luokittelemista ainakin positiivisiin/tavoiteltaviin, neutraaleihin ja negatiivisiin/kartettaviin. (Apo 1999, 102.)

⁸⁴ Vaikka en itse käytäkään affektin käsitettä, näen tunnesävyllä yhteyttä affekteihin sellaisena kuin Teemu Taira (2006) ne käsittää. Hän määrittelee affektit ”kulttuurisista efekteistä sosiaalisesti rakentuvaksi ilmiöksi”. Ne ovat hänen mukaansa erilaisten kulttuuristen kontekstien tuottamia erilaisia (ei-yksilöllisiä) kokemuksia. (Taira 2006, 59.) Juuri näitä työttömyyden sosiokulttuurisen kontekstin tuottamia, osin ei-yksilöllisiäkin kokemuksia tutkin.

Apo (1999, 103) esittää kaksi tapaa tekstiaineistoista kollektiivisiksi oletettujen, abstrahoitujen käsitysten tunneväriyksen määrittelemiseen: tekstianalyysin sekä tutkijan oman tulkinnan, joka perustuu hänen maailman, kulttuurin ja kielen ymmärrykseensä ja kompetenssiinsa. Sovelsin Apon menetelmää tunnesävyjen jäljittämässä omasta aineistostani siten, että poimin informanttieni kerronnasta ne lausumat, joissa oli suoraan johonkin tunteeseen tai emootioon viittaava sana, ilmaisu tai toiminnan kuvaus, ja ne kohdat, joihin olin kirjannut huomioita informanttien sanattomasta viestinnästä (ks. luku 3). Määrittelin kerrontaan sisältyviä tunteita ja tunnesävyä myös intuitiivisesti, omaa kulttuurista ymmärrystäni hyödyntäen. Laadin kustakin haastattelusta poimimistani ”tunnelausumista” erilliset tiedostot, joissa nimesin haastattelusta tulkitsemiani tunteita, tuntemuksia ja emootioita.

Myös Satu Apo toteaa, että kognitioon liitettävät tunneattribuutit vaihtelevat yksilö-, ryhmä- ja kulttuurikohtaisesti. Eroja tuottavat myös ne kontekstit ja tilanneyhteydet, joissa ilmiö esiintyy. (Apo 1999, 103.) Tunteiden ymmärtäminen tapahtuukin niiden kontekstualisoinnin kautta (Apo 1999, 104). Informanttieni ilmaisemat tunteet ja emootiot kertovat siis paitsi kunkin informantin omasta elämäntilanteesta työttömänä myös työttömän asemasta palkkatyön yhteiskunnassa yleisemminkin. Erään tärkeän työttömyyteen liittyvien tunteiden kontekstin muodostaa yksilön suhtautuminen työhön.

Yhteiskuntatieteilijä Anneli Pohjola (1996) kirjoittaa, että ihmisen suhde työhön muodostuu monien eri tekijöiden summana. Siihen vaikuttavat niin elettävä aikakausi, sen poliittiset ja institutionaaliset järjestelmät ja työtä koskevat (ideologiset) ajattelumallit, kuin ikänormit ja miesten ja naisten erilaiset asematkin. Ne vaikuttavat myös tämän tutkielman informanttien työttömyyskokemusten taustalla, kuten edellisissä luvuissa olen pyrkinyt osoittamaan. Esitin myös havaintoni siitä, että informanttieni suhtautuvat eri tavoin jakamaansa palkkatyön kulttuuriseen malliin. Pohjolan mukaan em. tekijät suodattuvatkin viime kädessä kunkin yksilön oman työhön suuntautumisen mallin läpi. (Pohjola 1996, 127.) Tällaisia työhön suuntautumisen malleja on kutsuttu *työorientaatioiksi*.

Yhteiskuntatieteellisen työelämän tutkimuksen piirissä syntynyt työorientaation käsite voidaan Teemu Turusen (2009, 4) mukaan määritellä klassiseksi työasenteita kuvaavaksi yleiskäsitteeksi, jota on käytetty hyvin joustavasti eri tavoin. Itse käytän sitä kuvaamaan niitä työlle annettuja merkityksiä, joita palkkatyön kulttuurisen malliin sisältyvien skeemojen ja kerronnan teemojen erilaiset painotukset tuottavat tai joihin ne informanttien kerronnassa liittyvät. Oletuksenani siis on, että (palkka)työn kulttuuriseen malliin hyväksyvästi, tunnistavasti ja kyseenalaistavasti suhtautuvien informanttien työorientaatioissa on eroja ja että nämä ilmenevät myös erilaisina työttömyyskokemuksina heidän kerronnassaan.

Tarkastelen tässä luvussa informanttieni työttömyyskokemuksia myös työorientaatioiden kautta ja esitän havaintoni työttömyyden ”kokemustyyppien” muodossa, jotka perustan luvussa 6 esittämiini kolmeen palkkatyön kulttuuriseen malliin suhtautumisen tyyppiin. Tutkin, miten eri haastatteluteemat ja niiden sisältämät asiat painottuvat näissä palkkatyön kulttuuriseen malliin *hyväksyvästi, tunnistavasti ja kyseenalaistavasti* suhtautuvien

informanttien henkilökohtaisessa kerronnassa; millaisia samankaltaisia painotuksia tyyppien sisällä on, millaisia tunnesävyjä ja työorientaatioita niihin liittyy, ja miten nämä kolme tyyppiä eroavat toisistaan.

8.2 Hyväksyvät: raskas työttömyys – työn itseisarvo⁸⁵

Palkkatyön kulttuuriseen malliin kyseenlaistamattomasti suhtautuvien ”hyväksyvien” tyyppiin sijoittamani informanteille on yhteistä se, että laatimaani palkkatyön kulttuuriseen malliin sisältyvät skeemat – työn itseisarvo, työnteko moraalisenä velvollisuutena ja työhalu sekä työhön kasvaminen – korostuvat heidän kerronnassaan muihin teemoihin verrattuna, eivätkä he kritisoi tai kyseenalaista näitä skeemoja. Heidän haastattelunsa ovat pitkäköjiä ja sisältävät näin ollen myös paljon mainintoja monista muistakin kuin edellä mainituista haastatteluteemoista. Kuvaan tässä sitä, miten *Matti*, *Kauko*, *Berit* ja *Sirkka* kertovat näistä teemoista ja työttömyyden kokemuksistaan, ja nostan esiin niitä tunnesävyjä, joita tulkitseen heidän kerronnastaan löytyvän.

Matti ja Kauko

Matin ja *Kaukon* elämäkertomuksissa on paljon sellaista, mikä yhdistää heitä. Iän ja samantapaisen ammatin lisäksi heidän kerrontansa työstä ja työttömyydestä näyttäytyy monella tapaa samankaltaisina. Molemmat kertovat työn olleen keskeinen osa elämää aivan nuoresta saakka: he ovat oppineet työntekoon aikana, jolloin työttömyyttä ei heidän kokemuksensa mukaan juuri ollut, vaan töitä sai jos halusi. *Matti* vahvistikin haastattelutilanteessa esittämäni tulkinnan siitä, että työ on ollut hänelle tärkeä asia aivan lapsuudenkodista saakka, toteamalla työntöön olleen hänelle ”itsestänselvyyttä”.

Katson, että tämä toteamus työn (tekemisen) itsestänselvyydestä kontekstoi pitkälti etenkin *Matin* ja *Kaukon* työttömyyskokemuksia ja työn puutteen heissä herättämiä tunteita. Työttömyys näyttäytyy heidän kerronnassaan lähes yksinomaan negatiivisena kokemuksena, ja vastaavasti työssä olosta heillä on hyviä muistoja. *Matti* piti työstään, jonka hän sanoi olevan hänelle ”elämäntapa”. Erityisesti hän nautti työpakan yhteishengestä.

Matti: [Työpaikassa oli] semmonen, sanotaan hyvä toverihenki sikäli, ja justiin tuollai jos... [töissä] jos sattui jottain (...) menneen rikki tai jottain, nii siihen hyvin äkkiä ihan, ihan outoki kaveri saatto kysyä että onko vaikeuksia ja ongelmia, että auttamaan, ja... Kyllä sitä on että...täytyy, täytyy oikeen sanua että se, se oli kyllä nii hieno, hieno homma kyllä täsä.

Kaukon ironiseen tyyliinsä esittämästä vastauksesta kysymykseeni siitä, miten hän koki työnsä, ilmenee pettymys tilanteeseen jossa häneltä on viety mahdollisuus tehdä itselleen mieluisaa ja tärkeää työtä (ks. T. Parikka 2002, 246):

⁸⁵ Nimeän alaluvut kunkin ryhmän tunnevärin yleissävyn ja kerronnassa painottuvien teemojn mukaan.

Kauko: Eei nyt tietenkään [työstä] muuta huonua puolta tuu mieleen ku että palakka oli huono mutta sehän nyt on tietysti aina. (Mm) Muuta huonua puolta minä en siinä... Ja sitte se, että ku se loppu. (Nii, mm) Että soli hyvää niin kauan ku sitä piisas. (...) En tuota olis ite älynny lopettaa vielääkään.

Kaukokin kertoo ”työkaveruudesta”, mutta kokee menettäneen vertaisuutensa suhteessa entisiin työtovereihinsa.

Kauko: Että neki on jääny kyllä sitte ne yhteyet pois, että ei oo enää... Eikä tuota oikiastaan tee mielikään siinä mielessä että kun son niijengi kans jokka on [vielä töissä] nii se mennee siihen [työhön] se puhe ja tuota ku sitä ei oo enään ite... nii ei se kiinnosta puhuakkaan ku ei oo kerran mukanaakaan siinä... (nii) mukanaakaan siinä, niin tuota... kyllähän nyt tietenki vähenee ne... kontaktit.

Kaukon vetäytymisessä työtoveruussuhteista tulkitsen Titta Tuohisen (1996, 2010) kuvaamaa vertaisaseman menettämisen tunnetta. *Matin* kohdalla kokemus irtisanomisen epäreiluudesta ja vertaisuuden menettämisestä työntekijänä ilmeni hänen korostaessaan, ettei joutunut tyttömäksi oman työpanoksensa takia vaan ”tuotannollisista ja teknisistä syistä”.

Mainitsin aiemmin, että katson työttömäksi jäämisen olevan monien informanttien kerronnassa sellainen erityinen kokemus, joka nousee arkielämän kokemusvirrasta ja tulee siksi usein kuvatuksi elämänkerronnassa (ks. luku 5.4). Käytin esimerkkinä juuri *Mattia*, jolle työttömäksi jääminen oli ”sokki”. Näillä miehillä työttömäksi jäämisen kokemus oli erityisen negatiivinen, ja se heijastui heidän kokemuksessaan. *Matti* kertoo, että työnantaja veti viivan paperiin ja sen alta pantiin viimeksi tulleita työntekijöitä ”kylmästi” pois. Sanavalinnoista ilmenee irtisanomiseen liittyvä mielipaha ja kokemus tylästi kohdelluksi tulemisesta. *Kaukon* kohdalla työttömäksi jääminen ei tullut täysin yllättäen, työttömyyden kesto kylläkin.

Kauko: Ei nyt ihan [yllätys], mutta emminä uskonu sillon että se nyt tuota, kuitenkin ku sitä pakkolommaaki oli ollu sillai talavella. Ja kuitenkin .. ne työt ei oo siitä kuitenkaan menny miksikään, ne joku tekkee kuitenkin. Muuta ku vaan että ne on näille yksityisille urakoitsijoille, vaan samat työt ne pittää tehdä kuitenkin, ei ne tekemätä tuu tehtyä vielääkään. (...) Enkä mä usko että ne tullee halavemmaksikaan, vaan son tämä suuntaus on tänä päivänä tämä ... sillon sanottiin ku meilläki alako ensimmäisen kerran näitä pakkolomia, nii ettei se oo työkään eikä mikkään joka ei lopu.

Kaukolla ja *Matilla* oli samansuuntaisia näkemyksiä työttömyyden syistä. *Kauko* toteaa edellä irtisanomisten olevan ”suuntaus tänä päivänä”, vaikka niille ei olisi todellista tarveakaan: ”Se ei oo työ eikä mikkään joka ei lopu”. Myös *Matti* näkee, että laman varjolla vähennetään työpaikkoja tarpeettomastikin, ja irtisanomisista on tullut ”muotiasia”. Tämä herättää voimattomuuden ja epäoikeudenmukaisuuden tunteita ja suoranaista suuttumusta, kuten *Matti* kertoo:

Matti: Kyllä se tosiaanki tuo työttömyshomma nii (...) sitä oli jotesakki niinku... miten sitä sanos...meleko vihanen koko yhteiskunnalle. (mm) Ja, sitä on vähä vaikia niinku yksilöijä sillai, että tuota, oli aika... niinku ristiriitaset nuo ajatukset siinä.

ML: Joo, miten se tuntuu tämä ristiriita...?

Matti: No... no kyllä se niinku lähinnä tätä yhteiskuntaa vastaan tietysti... halus hengessään niinku kapinoija, ku tuota.. kyllä mä käsitan tänä päivän firmojenki, vaikka sen mä tiän että että... työmäärän puolesta sekkään firma misä mä olin, nii ei olis voinu pistää /ess/. Ku se tuli nyt niinku muotiasiaksi ja... Emmää tiä oliko se nyt nii muotiasia vai oliko se pakko nuille firmoille pistää... porukkaa kävelemmään, neki sitte teki sen homman, mitä mäki oon jälakeen kuullu että... tarkoituksella... /huokaa/ vähensi [tilauksia] ja monen firman sopimukset jätti uusimatta ihan tämän takia että... vähä saahaan porukkaa pois.

Matti kertoo tunteneensa vihaa ja kapinamieltä yhteiskuntaa vastaan työttömyyden syihin liittyen. Hän pohtii toisaalla haastattelussaan, ajetaanko Suomea tarkoituksella alas EU:hun liittymisen takia. Liitän tällaisen puheen haastatteluista spontaanisti, teemakysymysten ulkopuolelta nousseeseen hallituksen (työllisyys)politiikkaa sekä työvoimaviranomaisten toimintaa ja byrokratiaa koskevaan teemaan, jonka nimesin *politiikka ja byrokratia* -teemaksi.

Politiikka ja byrokratia -teema korostui *Matin* ja *Kaukon* kerronnassa useimpiin muihin informantteihin verrattuna. Molemmat toivat esiin pettymystään ja turhautumistaan poliitikkojen toimiin. *Kauko* toteaa, että usko (silloiseen valtiovarainministeri) Viinaseen on mennyt, ja ihmettelee, miten työttömät ovat niin ”tyytyväisiä” eivätkä ilmaise tyytymättömyyttään hallituksen toimiin. Hän arvelee, että työttömät ovat alistuneet tilanteeseensa, kun tulevat työttömyyskorvauksilla juuri ja juuri toimeen. Työttömän murheet eivät kannu päättäjien korviin saakka, ja *Kaukon* kerronnasta välittyikin vahvasti se voimattomuus ja suuttumus, jopa katkeruus, jota tilanne hänessä herättää.

ML: Nii että se on vähä katkera mieli sitte nousu välillä?

Kauko: No ky-yllä, niinku minä sanon äsken että kyllä se noitumaan panee välillä, vaa että ku se ei se noitumisen, meikäläisen noituminen kovin kauas kuulu ettei se palijo auta (nii)... /huokaa/ auta, että tuntuu että tuota... tämä viis ja puoli-, viissattaa tuhatta, että tämä on se verran iso porukka että... eikö tuo perkele ennen vaaleja kuulu tämän porukan ääni missään.

Työttömyyteen liittyvät tunteet näyttäytyvät siis *Kaukon* ja *Matin* kerronnassa kaikkiaan kielteisinä. Vaikka perheelle jää työttömänä enemmän aikaa, on muita hyviä puolia työttömyydestä vaikea löytää. *Kaukon* sarkastinen vastaus kysymykseen siitä, onko työttömyydessä hänen mielestään mitään hyvää, tiivistää paljonpuhuvasti hänen työttömyyden tunnekokemuksensa josta ei juuri positiivista löydy:

Kauko: No kyllä sitä [positiivista] hakemalla ehkä löytää, jotaki /naurahduksia/... (nii)... hakemalla, ku rupiaa hakemaan.

ML: Joo. Mutta että se pääasiallinen, jos niinkö yhteenvetona sanos, nii se pääasiallinen mieliala on kuitenkin semmonen...?

Kauko: Ky-yllä se tahtoo matalalle viiä sen.

Matin toive löytää töitä on niin voimakas, että se tuntuu ahdistuksena.

Matti: Ky-yllä tässä niinku.. pääsääntöisesti tarttis töitä löytää, kyllä se on ihan (nii) ihan semmonen...(..) En tiä, kyllä mulla... toisinaan tuntuu oikeen että...pää ajettuu ku sitä ajattellee sitä asiaa /naurahtaa/.

Kaikkia tähän ryhmään sijoittamiani informantteja yhdistävä työn itseisarvon ajatus näkyy siinä, millainen merkitys työllä on heidän itsearvostukselleen ja miten työttömyys heikentää sitä.

ML: Se työ, sillä ois semmonen merkitys just että se antas jottain semmosta sisältyä elämään, tai... mikä se, onko se sitte semmonen tarpeellisuuden tunne?

Kauko: No ky-yllähän se tietenki on. (Mm) Kyllähän se on hyvinki tosiaan semmonen ku tuntee... tuota... sitei ennään niinku tarvita missään, että se on niinku rukkanen, nakataan tuone loukkoon ja... näillä näkymin se joutaa siellä olemaanki, ei sitä tartte... /ääni hiljenee kuulumattomiin/

Kaukon käyttämä kielikuva kiteyttää puhuttelevasti sen työttömällä tavallisen työmarkkinoilta hylätyksi tulemisen kokemuksen, josta Kortteinen ja Tuomikoski (1998) kirjoittavat. Samaa voimatonta turhautumista kuuluu *Matinkin* vastauksesta:

Matti: No se on tämä, ihan tämä... joutenolo, oleminen ja sitte tämmönen turhautumisen tunne, että onko täsä nyt.. (nii) elämäntyöt tehty ettei sitte ennään... ammatti-ihimistä ei tarvita ja... (nii, semmonen turhuuen... tunne) Nii, se, se siinä on ja...

Kaukon ja *Matin* vastauksista näkyy selvästi työn merkitys heidän henkiselle hyvinvoinnilleen ja työttömyyskokemuksen vaikeus; molemmat puhuvat tässä yhteydessä tarpeettomuuden kokemuksesta. *Matti* jatkaa edellistä puhenvuoroaan kertomalla, että alkoholia tulee käytettyä enemmän kuin työssä ollessa nyt, kun työttömän joutenolo alkaa tuntua raskaalta:

Matti: Emmää tiä, kyllä kai se, sitte sitä tietysti tulee tuon... kalijan kanski pelattua turhan palijo ku... (Ku on aikaa...) Nii, ku aikaa on ja, ja... se on vähä semmonen.. emmää tietysti.. ainakaa nyt vielä kato että mulla mittää ongelmaa ois alkoholin kans mutta... kumminki joskus tulee mieleen että kyllä sitä tulee vähä liikaa harrastettua... ku sitä aikaa on.

Myös *Kauko* kertoo purkavansa paineita alkoholin avulla, kun työttömyys alkaa tuntua liian ahdistavalta.

Kauko: Ku se oikeen mennee tiukalle niin minä... joskus hajen sen kossupullon perjantai-iltana, niinku ennenki ku olin töissäki, nii minä sen perjantai-iltana joskus hajin... mää joskus vielä severtan vanahaa perinnettä piän, että minä hajen sen, mutta ei sitä nyt tartte sen kummempaa. Eikä tyhjennetä mökkiä ettei tartte karkuun juosta /naurahtaa/ nii.

Alkoholi ja alkoholin yhteys työttömyyteen on sekin aineistosta spontaanisti noussut teema⁸⁶.

⁸⁶ Työttömyyden ja alkoholin yhteys on vahva, ja se liittyy myös stereotyyppisiin käsityksiin työttömistä (Taira 2006, 146). Yhteys selittyy alkoholin ja työn yhteydellä, jonka pitkää historiaa suomalaisessa kulttuurissa

Miespuolisista informanteista suurin osa ja naisistakin monet mainitsivat haastatteluissa alkoholin jollain tavalla. Aineistossani työttömien alkoholin käyttöä paheksuttiin ja siitä oltiin huolestuneita; *Matti* ja *Kaukokin* toivat esille alkoholinkäytöstään kertoessaan, etteivät katso itsellään olevan ongelmaa alkoholin kanssa. Alkoholinkäyttöä myös ymmärrettiin keinona lievittää työttömyyden paineita ja merkityksettömyyden kokemusta, kuten *Berit* pohtiessaan yksinäisen työttömän tilannetta:

Berit: Mistä sitä tietää vaikka tuliski sitte aateltua että otanpa yhen pullon kaljaa tuossa (mm), että mennee rattosammasti päivä, ja sitte se lipsahtas siihen. (Nii) Että hyvin ymmärtää tommosia kyllä yksinäisiä ihmisiä joilla on, työttömillä, jos ne lähtevät kirkonkylälle ja... (mm) kaljabaariin, nii ymmärtää kyllä toisakseen.

Sirkka ja Berit

Sirkan ja *Beritin* elämäkerronnassa painottuvat samat työn itseisarvon, työnteon moraalivelvollisuuden ja työhalun sekä työhön kasvamisen teemat kuin *Matilla* ja *Kaukollakin*. Keskenään saman ikäisiä naisia yhdistää myös samanlainen elämäntilanne. Molempien lapset ovat jo sen ikäisiä, etteivät enää tarvitse äitiä kotona samalla tavalla kuin pienempänä, ja he kertovatkin tämän vaikuttavan työttömyyskokemukseensa. *Berit* kertoo, että kotona ei ole mielekäästä olla, kun tuntuu, ettei häntä siellä tarvita. *Sirkka* toteaa saman:

Sirkka: Kun lapsetki on jo isoja ja ei sillä tavalla äitiä kotona tarvita välttämättä joka hetki, nii (mm) sitä on sitä... aikaa kyllä olis sillai kulukia, ja mielenkiintoa ja muutaki tuota, sielä töissä, että sitä aikaa jää sitte niin palijo täytettäväksi (nii) ihan niinku muilla asioilla että...

Molemmat kertovat olleensa tyytyväisiä työpaikkaansa ja pitäneensä työstään; työhön liittyy siis positiivisia tunteita. *Sirkalle* erityisesti työtoverit ja muut työn kautta tulevat sosiaaliset kontaktit olivat tärkeitä. *Berit* aivan innostuu kertoessaan työttömyyttä edeltäneestä työstään:

Berit: Voi että se oli ihanaa! (Niinkö?) Mää tykkäsin ihan hirviästi sitä tehä. (Mikäs siitä teki mieluista?) Emmää tiä, se vaan, kai se vaan tuntu että se on minun työtä se.

Työttömäksi jääminen oli naisille pettymys. *Sirkka* kertoo, että merkkejä työpaikan konkurssista oli näkyvissä, joten työttömäksi jäämiseen ehti hieman varautua. *Beritille* puolestaan työttömyys tuli yllättäen:

Berit: Kyllä se tuli oikeestaan, oikeestaan se tuli, kato kun koko kesä oli semmonen että otettiin jatkuvasti lissää ja lissää ihmisiä tuonne ja... sitte yhtäkkiä oliki että joo, tämä loppuu, että annettiin se (...) lopputili. (...) Että se kyllä tuli ihan... ensin oli, hirveesti sai tehä ylitöitäki niin palijo ku halus, ja sitte yhtäkkiä... (joo) Se oli kyllä meleko... (nii, järkytys.) Nii.

Satu Apo (1999) on tutkinut. Aihe on kiinnostava, mutta joudun jättämään sen tässä yhteydessä vain huomion tasolle.

Sirkan ja *Beritin* työpaikoista irtisanottiin kaikki työntekijät. Tällainen tilanne on vähemmän yksilöön käyvä kuin *Matin* ja *Kaukon* kohdalla, joiden työtovereista osa sai vielä jäädä töihin, joten irtisanomisen aiheuttama nöyryytyskin koetaan usein lievempänä (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 26). Työttömäksi jäämiseen ei siis heillä liittynyt yhtä voimakasta vertaisaseman menetystä. En havaitsekaan heidän kerronnassaan samanlaista katkeruutta kuin miehillä.

Molemmat naiset kuvaavat työttömyydessä vaikeinta olevan henkisen selviytymisen. Työttömyys ”latistaa henkisesti”, kuten *Sirkka* asian ilmaisee. *Berit* kertoo, että on henkisesti raskasta, kun halua työn tekemiseen olisi mutta työtä ei. Tilanne tuntuu turhauttavalta:

Berit: No turhautumisen tunne tulee, että... (nii) oikiastaan että ku työtä haluais tehdä ja sitä ei oo mitä tehdä, nii se tuntuu että... mitä tässä nyt oikeen.

Ensivaikutelma *Sirkan* kerronnasta on, että työttömyys on hänelle positiivinen kokemus. Hän poikkeaa *Matista*, *Kaukosta* ja *Beritistä* siinä, että hän löytää työttömyydestä myös hyviä puolia, kuten mahdollisuuden keskittyä itseä kiinnostaviin asioihin, vaikkapa opiskeluun. *Sirkan* puheessa toistuu usein sanapari ”tietoinen positiivisuus”. *Sirkka* sanoo, että hänen mielestään ratkaisevin asia työttömyydessä on yksilön oma asennoituminen siihen, ja itse hän on päättänyt asennoitua positiivisesti:

Sirkka: On, on. Se [positiivisuus] on kyllä tietosta ja sen minusta sen täytyy olla, että se hyvin heleposti niinku yksinäisyys ja toimeettomuus nii jos se... ei latista ihmistä nii sillonhan sitä ei latista mikkään /nauraa/. Sehän latistaa niinku hirviän heleposti /ess/ hittaasti mutta varmasti.

Sirkan kerronnassa painottuvat samat työn kulttuurisen mallin skeemat kuin muillakin tämän ryhmän informanteilla. Tulkitsenkin hänen kerrontaansa suhteessa niihin siten, että positiivinen asenne työttömyyteen on vain toisenlainen tapa käsitellä niitä työn menettämisen herättämiä negatiivisia tunteita, joista muut informantit tässä kertovat. *Sirkka* kertoo, että työttömänä tulee välillä vaikeampia, ”matalapaineen kausia”. Niille ei saa antaa ylivaltaa vaan itsestään on pidettävä huolta. Sen sijaan, että purkaisi paineta esimerkiksi alkoholin avulla, *Sirkka* keskittyy tietoisesti siihen hyvään, mitä työttömyydestä on löydettävissä:

Sirkka: Se on asennekysymys /nauraa/, se on asennekysymys miten siihen asennoituu työttömyyteen ja minä oon omasta mielestäni kyllä asennoitunu siihen hyvin positiivisesti (nii). Sitä on aikaa enämpi sitte tietysti semmoseen että... mitä ei kaikkia niinku jaksaa tehdä sillon ku töissä kulukee... (mm).

Beritin ja *Sirkan* työttömyyskokemuksessa yhteistä *Kaukon* ja *Matin* kanssa on työttömyyden kielteinen vaikutus omanarvontuntoon. Työ on heille siis Straussin (2005) tarkoittama omakuvaan ja itsetuntoon vaikuttava asia (engl. *self-relevant association*). *Berit* puhuu työn merkityksestä elämän mielekkyyden tuojana ja toteaa töissä käymisestä: ”Se omanarvontunnehan siinä nousee”. *Berit* viittasi haastattelussaan myös yleiseen mielipiteeseen, jonka mukaan työtön nähdään yhteiskunnassa ”loiseläjänä”. Myös *Sirkka*

kertoo näistä teemoista ja korostaa samaa tietoista positiivisuuteen pyrkimistä kuin työttömyyteen sopeutumisessa muutenkin:

Sirkka: Siinä nii jos itsearvostuksesta puhuu (nii), nii on, on varmasti [merkitystä], ja tuntuu että yleinen mielipidekki, suurimmalta osalta ihmiset aattelee näin että .. (mm) se on niinkun, sitä jotenki häpeilee sitä että on työtön... (mm) sanua, että kyllä siinä on pitäny niinku oikiastaan ittiä opettaa että tuota niin... sitä latistuu muutenki sitte jos sitä ei ossaa arvostaa ittiään muuten (nii), muutenki ku pelekästään sen työn kautta (nii), että... Kyllä mää yleensä sitä mieltä oon että sitä pittää tehdä sen etten niinku yksilön töitä että se saa itellensä sen seleviään, että ilman muuta se minusta laskee sitä omanarvontuntoa.

Työttömyyteen liittyvä häpeän kokemus onkin yhteinen kaikille tämän ryhmän informanteille. *Sirkka* korostaa senkin käsittelyssä tietoista itsensä arvostamisen opettelua: ”Siinä on pitäny itelleen sanua että mää oon yhtä hyvä ku muutki vaikka on tilanne tämmönen”. *Matti* ja *Kauko* kertoivat kokevansa että työttömiä paheksutaan, eivätkä asenteet ole muuttuneet edes laman suurtyöttömyyden myötä. *Kauko* puhui ”lintsarin leimasta” ja epäilee, että työttömät häpeävät työttömyyttään ja ovat siksi asiasta ”hyvin hissukseen”. *Matti* arveli työttömiä katseltavan ”alta kulmain” yhä edelleen. Hän puhuu jopa työttömyyden herättämästä syyllisyyden tunteesta, mikä kertoo työn itseisarvon ajatuksen vahvasta sisäistämisestä.

Matti: Nii ja se saattaa olla tietysti että jos sitä on itellä ninku semmonen...ajatus, että... tuo kattoo tuo ihminen [työtöntä karsaasti] vaikei se katokkaan siihen malliin /nauraa/. Se saattaa olla siinä että sitä on omassa mielessä semmonen jonkunäkönen syyllisyyden tunne että tuota... en tiä...

Häpeä

Hyväksyvien ryhmän informanteille työttömyys on siis voittopuolisesti negatiivinen kokemus. Heille työ on keskeinen, itsetuntoa ja henkistä hyvinvointia määrittävä tekijä. Kokemukset kontekstoituvat vahvan työn itseisarvon ja työn moraalivelvoitteen sisäistymisen ja työhalun kautta. Tunnesävyyn sisältyy yksilöllisten suuttumuksen, turhautumisen, masennuksen ja katkeruuden sävyjen lisäksi heille kaikille yhteinen emotio: häpeä. Työttömyyden häpeä liittyy *Matti Kortteisen* ja *Hannu Tuomikosken* (1998) mukaan työttömäksi joutumisen nöyryyttävyyyteen. Heidän lama-ajan pitkäaikaistyöttömiä koskevassa aineistossaan vallitseva kokemus irtisanomisesta oli juuri nöyryytetyksi tulemisen kokemus. Näin kokivat ”kaikki”, sekä miehet että naiset, sosioekonomisesta asemasta riippumatta. (*Kortteinen & Tuomikoski* 1998, 23.)

Kortteinen ja *Tuomikoski* (1998, 24) tulkitsevat irtisanomisen nöyryyttävyyttä suomalaisen työn kulttuurin ja siihen sisältyvän yksin pärjäämisen eetoksen (*Kortteinen* 1992) kautta: töissä pärjääminen on keskeinen arvo ja myös kunnia-asia. Työttömyys taas merkitsee epäonnistumista, joka on nöyryyttävää. Tähän liittyy myös *Titta Tuohisen* (1996, 68) esittämä kulttuurisen vertaisuuden ajatus: työttömäksi joutuessaan ihminen menettää suomalaisessa kulttuurissa tärkeän yhdenvertaisuuden kokemuksen toisiin, ”kaltaisiinsa” verrattuna.

Irtisanominen koetaan loukkauksena tätä vertaisuutta kohtaan. On nöyryyttävää tulla kohdelluksi ”huonompana” kuin muut työntekijät. Erityisen voimakkaita nämä kokemukset ovat silloin, kun vain osa työntekijöistä joutuu lähtemään. *Matin* ja *Kaukon* kohdalla oli käynyt juuri näin, ja se selittääkin osaltaan heidän työttömäksi jäämisensä herättämiä vahvoja negatiivisia tunteita.

Kortteinen ja Tuomikoski kuvaavat niitä joskus hyvinkin voimakkaita reaktioita, joita työttömyyden nöyryytys ja vertaisuuden menettäminen herättävät. He nimeävät kaksi reagoititapaa: miehille tyypillisemmän uhon ja naisille ominaisemman masentumisen, jotka usein vuorottelevat työttömyyden edetessä. Molemmat reaktiot kertovat kokemuksesta, ettei tule arvostetuksi samalla tavalla kuin muut. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 26.) Omassa aineistossani nämä havainnot pätevät hyvin juuri ”hyväksyvien” ryhmään. *Matin* ja *Kaukon* suuttumuksessa ja vihassa niin yhteiskunnan kuin työnantajankin toimia kohtaan näkyy tämä väärin kohdelluksi tulleen uho ja vastarinta, samoin kuin Tairan (2006) miehille tyypilliseksi työttömyyden herättämäksi tunteeksi mainitsema katkeruus. *Sirkka* ja *Berit* taas kertoivat masennuksesta: henkisestä ”matalapaineesta” ja siitä, kuinka työttömyys ja yksinäisyys latistavat ja olo on apaattinen.⁸⁷ Yhteistä näille informanteille on myös se, että työttömyys alentaa heidän omanarvontuntoaan.

Niin *Matti*, *Kauko Sirkka* ja *Berit* kuin muutamat muutkin informantit kertoivat työttömyyteen liittyvistä häpeän tunteista. Kortteinen ja Tuomikoski (1998, 35) yhdistävät häpeän ja nöyryytyksen toisiinsa kuvaamalla nöyryytyksen sosiaalisesti tai kulttuurisesti määrittäytyksi kokemukseksi, kun taas häpeä on psyyken toimintaa: se on ”nöyryytyksen syvempi, psykodynaamisesti latautunut muoto”. Häpeää pidetään myös keskeisenä sosiaalisena tunteena, joka ilmaisee yksilön sosiaalisen minuuden olevan uhattuna. Se kysyy, kuulunko ryhmään vai sen ulkopuolelle (Takala 1999, 55). Katsonkin työttömyyden synnyttämien häpeän tunteiden kuvastavan sitä keskeistä asemaa, joka työllä on niin näiden informanttien omakuvassa kuin laajemmin koko palkkatyön yhteiskunnassakin.

Paitsi sosiaalisia tunteita, joita ovat häpeän lisäksi mm. katumus ja syyllisyys, informantit ilmaisivat myös *moraalitunteiksi* tulkittavia emootioita. Jukka-Pekka Takala (1999, 55) viittaa moraalitunteilla ”emootioihin, joita ihmisissä syntyy etujen ja oikeuksien loukkauksesta, oikeasta ja väärästä, uhriksi joutumisesta, rikoksesta ja rangaistuksesta”. Moraalitunteet kytkeytyvät sääntöihin ja tapoihin, jotka määrittävät sitä, mitä kussakin tilanteessa voi ”oikeutetusti” kokea, tuntea ja ajatella. Niiden aiheena ovat keskeiset moraaliset ja sosiaaliset normit, ja ne liittyvät näiden normien, kuten reiluuden vaatimuksen, rikkomiseen. (Takala 1999, 55–56.) Työttömyyden nöyryyttävyydestä seuraava uhma – ja myös sen ”sisäänpäin kääntynyt muoto”, masennus – on siis tässä katsannossa moralitunne, onhan irtisanominen loukkaus tasavertaisen kohtelun normia vastaan. Näin vaikkapa *Matin* vihaisuus koko yhteiskunnalle ja *Kaukon* ilmaisema suuttumus poliitikkoja ja työnantajia kohtaan sekä

⁸⁷ En pyri tekemään informanteistani minkäänlaisia psykologisia tai psykiatrisia diagnooseja, vaan käytän masennuksen ja ahdistuksen kaltaisia psykologisia termejä yleisesti kuvaamaan niitä työttömyyteen liittyviä tunnesävyjä joita heidän kerronnastaan tulkitseen.

Beritin apaattinen kotiin vetäytyminen tulevat ymmärrettäviksi myös sosiaalipsykologisesta näkökulmasta.

8.3 *Tunnistavat: rajoittava työttömyys – taloudellinen selviäminen*

Palkkatyön kulttuurisen malliin tunnistavasti suhtautuvien ryhmään sijoittamieni informanttien, *Pekan*, *Jaanan*, *Tepon* ja *Eskon*, elämäkerronnalle on yhteistä palkkatyön taloudellisen merkityksen painottuminen kahteen muuhun ryhmään verrattuna. Edelliselle ”hyväksyvien” ryhmälle keskeinen palkkatyön normi on esillä myös tämän ryhmän kerronnassa, mutta ei yhtä korostuneesti, eivätkä ”hyväksyville” keskeiset työhalun ja työhön kasvamisesta teemat nousseet tässä esille. *Pekan* ja *Tepon* haastattelut ovat koko informanttijoukon niukimmat, ja myös *Jaana* on niukasti etenkin palkkatyön normiin liittyviä lausumia. *Esko* puolestaan esittää myös työn (yli)arvostuksen kritiikkiä, mitä ”hyväksyvien” ryhmässä ei esiintynyt lainkaan. Kuvaan seuraavassa lyhyesti tämän ryhmän informanttien kerrontaa työttömäksi jäämisestä, työstä ja työttömyydestä sekä taloudellisesta tilanteestaan ja niihin liittyvästä tunnesävyästä.

Jaanan, *Eskon* ja *Tepon* elämäntilanteet ovat samanlaiset sikäli, että he ovat naimisissa ja heillä on kotona asuvia lapsia. *Pekka* on perheetön, kuten todettua. He kaikki muistelevat työssäoloa ja viimeisintä työpaikkaansa hyvällä. ”Mielelläänhän sitä teki töitä”, *Pekka* toteaa. *Esko* kertoo viihtyneensä työssään, joka hän koki kevyenä. *Jaanan* mukaan työttömäksi jäämisessä häntä harmitti erityisesti se, että työttömyys tuli juuri, kun hän oli oppinut itselleen mieluisan työn:

Jaana: Vaan sitte tuosta paikasta justiisa niinku tympäsi, että ku tuntu että justiin on päässy perille siitä hommasta ja tykkäsi (joo), että se oli oikeestaan hankalin.

Näiden informanttien työttömäksi jäämistä yhdistää se, että jokaisen työpaikalta irtisanottiin konkurssien tai toimipisteiden lakkauttamisen vuoksi kaikki työntekijät. He eivät siis kokeneet työttömäksi jäädessään samanlaista vertaisuuden menetystä ja oman työntekijänarvonsa kyseenalaistumista kuin se, mistä *Kauko* ja *Matti* puhuivat. *Pekka* kertoo pitäneensä yhteyttä entisiin työtovereihinsa, koska työttömäksi jääminen yhdistää heitä. *Teppo* toteaa saman: ”Joo, tuota ei meillä sen puoleen, ku kaikki on [jääneet työttömiksi] tosiaan, ja sitte on tultu käymään, että hirviän mukava kyllä semmonen.” *Jaana* toteaa suoraan ettei hänen kohdallaan työttömäksi jäämiseen liittynyt huonommuuden tunnetta, koska kaikki hänen työtovereinsakin irtisanottiin. Vertaisuus heihin siis säilyi.

ML: Entä oliko sulla mittään semmosia ajatuksia, sanotaanko semmosia tarpeettomuuden tuntemuksia tai mittään tämmösiä, niinku saattaa joillaki olla jos työt loppuu?

Jaana: No... ei sillai oikiastaan (...) kato ku mejät sanottiin irti. Että siinä mielessä helepotti vähä että ku sieltä kuitenkin vanhempiaki työntekijöitä, että ei me... Tietenki aina siitä päästä lähetettiin jokka oli vähiten aikaa ollu (niihän se on) niin tuota, että ei mulla siinä mielessä...

Esko ei hänkään ottanut omien sanojensa mukaan työttömäksi jäämistä raskaasti: ”Ei siinä mulla oo ollu mittään isompia, on ne omat harrastukset aina ollu ja sillai.” Tämän ryhmän informanteja yhdistääkin työttömäksi jäämisen kokemuksen suhteellinen helppous, siis negatiivisten tunteiden vähäisyys, etenkin verrattuna ”hyväksyvien” ryhmän kokemuksiin. Vertaisuuden säilyminen irtisanomistilanteessa lienee ainakin osasyynä tähän. Toinen tärkeä syy on tulkintani mukaan se, että heidän identiteettinsä ja omanarvontunteensa ei ole samalla tavoin sidoksissa palkkatyöhön kuin edellisen ryhmän informanteilla; palaan tähän ajatukseen tuonnempana työorientaatioiden yhteydessä.

Ilman palkkatyötä oleminen sinänsä näyttäytyy tämän ryhmän informanttien kerronnassa vähemmän raskaana etenkin henkisesti; työttömyyden (henkinenkin) stressi tulee ennemminkin muutoksista taloudellisesta tilanteesta. Heidän tunnesävyistään puuttuu ehkä *Pekkaa* lukuun ottamatta se negatiivinen yleissävy joka väritti ”hyväksyvien” ryhmän kerrontaa. Kukaan heistä ei myöskään kerro työttömyyden häpeän kokemuksesta, kuten esimerkiksi siitä, että omasta työttömyydestä puhuminen olisi vaikeaa tai hävettävää. *Teppo* sanoo voivansa ”tunnustaa” työttömyytensä aivan hyvin, samoin *Esko*, joka nimenomaisesti kieltää kokevansa työttömyyden vähentävän hänen arvoaan kansalaisena:

Esko: Viittii sen ilimottaa. (Joo) En minä mitenkään koe sitä että se ois joku tuomonen... ku en oo töissä, (mm) niin tuomonen toisen luokan kansalainen. Kyllä minä viitin sen ilimottaa että minoon työtön ja saan kortistosta rahhaa /nauraa/ ja harrastan...

Tämän ryhmän informantit kertovatkin juuri harrastuksistaan ja toimistaan työttömänä. *Jaana* kertoo, että hänellä on maatalon töiden ja monenlaisten harrastustensa parissa niin paljon tekemistä, että hän ei oikein edes miellä itseään työttömäksi. Työttömän ”roolia” on vaikea omaksua. Taustalla vaikuttanee stereotyyppinen käsitys työttömästä laiskana ja työtä vieroksuvana sekä näkemys palkkatyöstä ainoana ”oikeana” työnä:

Jaana: En minä tavallaan oo työtön, että onhan mulla työtä mutta ku siitei, minen saa siitä palakkaa /nauraa/. (...) Että sitä, tosiaan että kyllähän sitä tekemistä on, että jos sitä tuostaki kotona, kotitöistä ja tämmösistä sais palakan nii sitähan ois rikas ihiminen /nauraa/. (Nii) Ja sitte tosiaan joskus tuntuu että... melekeen että hävettää kohta tehdä niitä kotihommia tai mittään, että uskaltaako täsä mittään tehdä ku minä oon työtön. (Nii) Tavallaan tulee sitte semmonen tunneki että... (Nii, että sitä pitäs...) pitäskö mun olla ihan tässä sisällä ja... (käjet ristissä) nii /nauraa/.

Myös *Esko* korostaa harrastustensa merkitystä työn merkityksen rinnalla: ”Joo, ku harrastuksia on tuota, nii siinä se työ sitte rupiaa tuntuun keviältä, melekeen harrastukselta.” *Teppokin* kertoo, että hänellä riittää puuhaa kotipiirissä; hän tekee pihatöitä, hoitaa kasvimaata ja kalastaa. Hän auttaa myös tuttavien näiden ”pikkuhommissa”, kuten remonteissa. Hän kokee työttömyydestä löytyvän myös myönteisiä puolia, kuten juuri sen, että on enemmän aikaa sukulaisille ja tuttaville.

Jaanan, Eskon ja Tepon kohdalla vaikuttaakin oleva niin, että heillä on ollut elämässään työn lisäksi paljon muutakin mielekkyyttä tuottavaa sisältöä, jota he voivat hyödyntää työttömäksi jäätyään ja joka näyttäytyy joko syynä tai seurauksena (tai molempina) sille, ettei heidän työhön samastumisensa ole yhtä vahvaa kuin ”hyväksyvien” ryhmän informanteilla. Tämä heijastuu myös työttömyyden kokemisessa. *Eskon* toteamus siitä, että työttömyys ”ei sillai rasita” häntä, on suorastaan vastakohta *Matin* ja *Kaukon* raskaalle kokemukselle.

Pekan työttömyyskokemus poikkeaa edellä kuvatuista. Hänkin kertoo harrastuksistaan, kuten metsästyksestä ja muusta luonnossa liikkumisesta, mutta ne eivät saa hänen kerronnassaan samanlaista painoarvoa kuin muilla. *Pekan* haastattelukerronta on hyvin niukkaa, kuten luvussa 2 kuvasin, eikä hän tuo esille mitään työttömyydessä myönteiseksi kokemaansa. Siinä missä etenkin *Eskon* haastattelun tunnesävy on varsin keveä, saa *Pekan* kerronta raskaampia sävyjä, jotka tulkiten jonkinlaiseksi toivottomuudeksi tai lannistuneisuudeksi:

ML: No minkälaiset ne on ne mielialat sitte?

Pekka: Nii, se on niinkö joka paikassa, samallaista... (nii). Ei oo mittään näkyvissä.

Pekka puhuu mm. iästään ja siitä, kuinka se vaikeuttaa töihin pääsemistä, vaikka on informanteista nuorimpia; samaan viittasivat myös hieman vanhemmat *Esko* ja *Berit*. *Pekan* puhe kääntyy usein hänen työttömyyden myötä kiristyneeseen talouteensa ja siihen, kuinka se heijastuu koko elämään. *Pekka* on ollut pitkään työttömänä ja hänen tulonsa muodostuvat Kelan peruspäivärahasta. Hän kertoo tulojensa pienentyneen noin kolmannekseen siitä, mitä ne olivat töissä ollessa. Hänellä on jonkin verran lainaa, mikä kiristää taloutta entisestään. Kysyessäni *Pekan* kiinnostuksesta hakeutua uudellenkoulutukseen hän toteaa sen olevan maksullista. Kaupunkiin mahdollisesti parempien työmahdollisuuksien äärelle muuttaminen on ”rahakysymys” sekkin: kaupungissa kaikki on kalliimpaa, eikä taloa saa kaupaksi. Työhön pääseminen muuttaisi tilanteen, mutta se tuntuu hyvin vaikealta:

Pekka: Jos, jos siihen pääsee työhön kiinni nii... (mm) se muuttuu. Vaa että tuntuu nii vaikalta päästä siihen kiinni. (Nii, varmasti se...) Ku ei töitä oo.

Pekka oli tämän ryhmän informanteista ainoa, joka kertoi käyttävänsä alkoholia. Muutkin mainitsivat alkoholin ja työttömyyden yhteyden, mutta puhuivat ”kaljoittelusta” ja ”baareissa istumisesta” jonain, jota muut työttömät harrastavat, mutta he itse eivät. *Pekka* totesi olevansa yksi näistä työttömistä:

Pekka: No kyllä mää joskus käyn [baarissa]. Ja sielähän sitä palijo keskustellaan tietenki sitte. (Ai jaa, että sielä sitte niinku tavallaan...) mm (kohtalotovereita) Mm.

Kaiken kaikkiaan työttömyyden kokemus suodattuu *Pekan* elämänkerronnassa huonon taloudellisen tilanteen kautta. Haastattelun lopuksi tekemässämme yhteenvedossa totesimmekin, että heikentynyt taloudellinen tilanne on hänen työttömyyskokemuksessaan se seikka, joka heijastuu hänen muussa elämässään mm. elämänpiirin kaventumisena ja kaikenlaisen kulutuksen vähentymisenä. *Pekan* kohdalla pätevät Kari Vähätalon (1998) havainnot siitä, että taloudelliset ongelmat lisääntyvät työttömyyden pitkittyessä, ja

yksinäisillä poikamiehillä talous huononee eniten.

Vaikka työn menettäminen sinänsä ei aiheuttanut tämän ryhmän informanteissa samanlaista ahdistusta kuin hyväksyvillä, tuntui työttömyyden henkinen paine heilläkin, mutta talouden kautta. *Pekka* ja *Jaana* nimeävät työttömyydessä ikävimmäksi asiaksi taloudellisen liikkumavaran kaventumisen: *Jaana* kertoo, että huoli rahojen riittämisestä tuntuu joskus ahdistuksena:

Jaana: Ja niinku sillon ku meilläki hirviän palijo yhteen aikaan tuli mätkyjä ja kaikkia, että saatto tulla lisäveroja yhtäkkiä (...) ja kaikkia, minä työttömänä, nii sillon musta tuntu että ihan... että ei tiä että mitä, sillai niinku henkiä ahistaa että miettii että mihin nämä rahat riittää.

Teppo kertoo taloudellisen tilanteensa kiristyneen työttömänä, sillä perheellä on velkoja ja vaimokin on ollut työttömänä. Hänenkin haastattelukerrontansa oli varsin niukkaa, ja hän tyytyi enimmäkseen myötäilemään hänen kerronnastaan tekemiäni tulkintoja. *Teppo* löysi työttömyydestä myönteisiäkin puolia, mutta talouden kiristyminen ja työn puutteeseen liittyvä turhautuminen toivat siihen myös kielteistä sävyä.

ML: Ossaisikko sää nyt vielä kuitenkin sen sanua, että mikä se on se kaikista niinku semmonen tympein asia tässä työttömyyessä?

Teppo: No en tiä, kyllä minusta tuntuu ainaki, no tosiaan kun sitä tuntus vielä itestä että ois työkykyinen ja tuollai, että... siinä se, siinä sitä on .. jonku verran .. jonku verran sitä .. ku ei oo töitä tosiaan ... että emminä oikeen ossaa muuta sanua.

Esko ja *Teppo* toivat molemmat esille ajatuksen työstä saatavan palkan merkityksestä työssäkäynnin motivaationa. *Esko* totesi työssä käymisessä tärkeintä olevan siitä saatavan tulon, jonka varassa voi elämäänsä rakentaa: ”siksihän siitä palakkaki maksetaan”. Heidän kohdallaan palkkatyön taloudellisen merkityksen painottuminen ei ilmennyt samalla tavoin tunnetasolla kuin *Pekalla* ja *Jaanalla*, vaikka *Eskokin* kertoo taloudellisen tilanteen huononemisen olevan ainoan asian, mikä on työttömyyden myötä muuttunut: ”Töissä ollessa voi aina panna vähä rahhaa talteenki”, mutta työttömänä tilanne on toinen⁸⁸.

On hieman yllättävää, ettei palkan merkitys tullut haastatteluissa useammin esille. Voi olla, että asiaa pidettiin itsestäänselvyytenä. Toisaalta rahan merkityksen korostamisen työnteon motivaationa saatetaan nähdä olevan ristiriidassa ”työhaluisen työttömän” (ks. luku 2) ihannekuvan kanssa, eikä palkan merkitystä siksi korostettu. *Tepon* kommentin rahasta työn vastineena voi tätä ajatusta vasten tulkita jopa kunnan työttömän roolia rikkovaksi ja sitä haastavaksi vastapuheeksi:

Teppo: Joo, kyllä tuolla aina ku monesti sitte... niin ku joku aina [sanoo] että ”no, kyllä sitä työtä löytyy ku vaan hakkee”. (Mm) Niih se kyllä on... (nii). Kyllä sitä työtä löytyy, mutta pitäs siitä saaha rahhaaki vähä... vastineeksi.

⁸⁸ Tuija Parikan (2002, 247) mukaan työn taloudellinen arvo on usein keskeinen itsemäärättyyn kohde juuri miehille. Omassa aineistossani *Esko* lienee lähimpänä tätä.

Eräänlaista vastapuhetta työttömän yhteiskunnallista asemaa vastaan sisältyy myös ”politiikka ja byrokratia” –teemaan⁸⁹ jota löysin *Jaanan* ja *Tepon* kerronnasta. He eivät niinkään kritisoineet harjoitettavaa työllisyyspolitiikkaa, vaan toivat enemmänkin esiin turhautumistaan vallitseviin käytänteisiin. *Teppoa* ärsyttää, että lyhytaikaisten töiden vastaanottaminen on tehty niin hankalaksi, etteivät ne kannata ollenkaan.

Teppo: Paljohan tätä on hankaloitettu justis näitä että jos ois, vaikka sanotaan se muutaman viikon pätkä ois että pääsis töihin... se on pantu nii hankalaksi tuoki (nii, niitten just päivärahojen ..) nii. (...) Ne ei muutaman päivän hommat kyllä kannata, se on selevä asia. Nii se on.

ML: Eikö siihenki jotaki, nehän muuttaa aina näitä...?

Teppo: No muuttaa, vaan eihän ne muuten ku että ne mennee vaan vaikeammaksi.

Jaana kertoo samasta asiasta kuvatessaan, kuinka oli kokenut epäoikeudenmukaisuutta työllistämistukipaikkaa odottaessaan. Paikan sai toinen, paljon vähemmän aikaa työttömänä ollut, vaikka *Jaanan* ansiosidonnaiset päivät alkoivat olla vähinä. Hän kokee byrokratian ja erilaisten viranomaismääräysten tekävän työttömälle kuuluvien etuuksien saamisesta tarpeettoman hankalaa: rahaa voi joutua odottelemaan viikokausia ja paperisotaa on paljon.

Jaana: Jotenki aivan älytöntä se... /naurahtaa/. Että ku se ei passaa ku laittaa siihen hakemukseen että ”työssä” ja se tuntimäärä, vaan pitää olla sen kymmenet tojistikset sitte...

Pekan, *Tepon*, *Jaanan* ja *Eskon* kerronnasta tulkitsemieni tunnesävyjen kirjo on kaikkiaan laajempi kuin ”hyväksyvillä”, eivätkä tunteet välity kerronnassa yhtä vahvasti; niihin viittaavia lausumia on vähemmän. *Pekan* kertoman toivottomuuden ja *Jaanan* ahdistuksen kaltaisten kielteisten tunteiden lisäksi siinä on myös *Eskon* esiin tuomia kevyempiä sävyjä, ja työttömyydestä voi löytyä hänen ja *Tepon* tapaan jopa positiivisiakin puolia. Yhteistä heille oli kokemus työttömyydestä jollain tavoin toiminnan mahdollisuuksia rajoittavana, joko pienentyneiden tulojen tai työvoimaviranomaisten kontrollin kautta.

Taloudellinen selviytyminen

Ryhmän informanteista kaikki olivat pitkäaikaistyöttömiä, siis yli vuoden työttömänä olleita. Taloudellisten muutosten merkitystä voi osaltaan selittää se, että työttömyyden pitkittymisen tiedetään heikentävän taloudellista tilannetta (esim. Taira 2006, 123), jolloin sen merkitys voi korostua. Toisaalta tämä ryhmä ei tässä suhteessa juuri eroa muista informanteista, jotka hekin olivat lähes kaikki pitkäaikaistyöttömiä, joten selitystä pitää etsiä myös muualta.

⁸⁹ Otan politiikka ja byrokratia -teeman esille työttömyyden kokemusten yhteydessä, koska siihen liittyvät asiat sävyttävät osaltaan työttömyyden kokemusta. Ne, kuten juuri työvoimaviranomaisten kanssa asiointi, ovat myös sellaisia työttömyydelle erityisiä kokemuksia jota työssä ollessa ei tule ja jotka herättävät usein myös (negatiivisia) tunteita. Niillä on myös yhteys työttömien hallinnan ja kontrolloinnin perinteeseen (ks. Andersson 2003).

Kortteisen ja Tuomikosken (1998) tutkimuksessa työttömien huonoon toimeentuloon liittyviä kokemuksia, kuten tulotason ja sosiaalisen aseman heikkenemistä, työmarkkinoilla torjutuksi tulemistä ja viranomaisten valvonnan kohteena olemista yhdistää se, että ne kaikki koetaan alentaviksi. Heidän mukaansa tässäkin on kyse omanarvontunnosta, sen ”puolustamisesta taloudellisen ja sosiaalisen laskun keskellä”. Työttömien taloudellisen selviämisen ymmärtäminen vaatii siis muutakin kuin pelkkien taloudellisten rationaliteettien tarkastelua. Eräs näkökulma on sen huomioiminen, mihin ihmisen omanarvontunto kiinnittyy. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 110.)

Tälle ryhmälle työ sinänsä ei näyttäydä identiteettiä määrittävänä asiana samalla tavalla kuin hyväksyvillä, vaan työttömyyden vaikutukset kerrotaan pikemminkin taloudellisen tilanteen muutosten kautta. Tämä heijastuu myös niihin tunteisiin, joilla työttömyyskokemus värityy. *Pekan* kokemus työttömyyden myötä romahtaneista tuloista ja siitä, että ”raha” – tai oikeammin sen puute – ”vaikuttaa kaikkeen”, kaventaa toiminnan mahdollisuuksia huomattavasti ja tuottaa tunnetasolla toivottomuutta ja lamaannusta. *Pekan* kokemus poikkeaa *Eskosta*, jolle talouden muutokset eivät ole (ainakaan vielä) samalla tavalla dramaattisia, vaan kyse on enemmänkin periaatteesta: työnteon pääsiallinen merkitys on siitä saatava palkka, jolla voi nostaa elintasoaan.

Kortteinen ja Tuomikoski (1998, 111) toteavat, että työstä voi tulla yksilön elämisen ankkuri, jos elämässä ei työn lisäksi ole oikein muuta, vaikka työ ei olisikaan itsearvoisesti tärkeää. Etenkin sosiaaliin suhteisiin kiinnittyminen näyttää olevan tärkeää työttömyydestä selviytymisen kannalta (ks. jäljempänä). Tässä ryhmässä *Esko* ja *Jaana* kertovat harrastuksistaan, jotka antavat heille merkitystä ja sisältöä elämään. *Teppo* puolestaan saa sisältöä päiviinsä tuttavien auttelemalla. Heillä kaikilla on myös puoliso ja lapset, toisin kuin *Pekalla*, jonka kerronnassa harrastusten tai sosiaalisten suhteiden kuvaus eivät saa samanlaista painoarvoa.

Voikin olla, että työ on ollut *Pekan* elämässä tärkeä kiinnekehta, vaikka se ei olekaan sinänsä keskeisesti hänen identiteettiään määrittävä asia. Tällainen piirre liittyy Kortteisen ja Tuomikosken (1998, 111) mukaan taloudelliseen yksinpärjäämiseen. Se on toinen heidän kuvaamistaan työttömien taloudellisen selviytymisen tavoista: yksinpärjäämisen lisäksi voi selviytyä yhteisöllisesti. (Kortteinen ja Tuomikoski 1998, 110–161.) *Pekan* kohdalla saattaakin edellä sanotun perusteella olla kyse sosiaalisesta epäluottamuksesta – luotettavien ihmissuhteiden puutteesta – kertovasta yksinpärjäämisestä siinä missä muilla tämän ryhmän informanteilla työttömyyden kokemusta määrittää enemmän yhteisöllinen, sosiaaliselle luottamukselle⁹⁰ perustuva selviytyminen.

⁹⁰ Kortteinen ja Tuomikoski (1998, 52–55) tarkoittavat sosiaalisella luottamuksella sitä, missä määrin yksilö katsoo oman elämäkokemuksensa perusteella voivansa luottaa muihin ihmisiin: missä määrin he ajattelevat toisten toimivan pyyteettömästi ja vilpittömästi tai vastaavasti laskelmoiden ja vilpillisesti. Mitä vähemmän muihin luotetaan, sitä suurempaa on sosiaalinen epäluottamus, ja kääntäen: toisiin ihmisiin enemmän luottavien sosiaalinen luottamus on suurempi.

Esimerkkejä talouteen liittyvästä, Kortteisen ja Tuomikosken (1998, 110) mainitsema viranomaisten valvonnan kohteena olemisesta ovat kuvaukset työvoimaviranomaisten työttömän näkökulmasta kohtuuttomista tai muulla tavoin elämää hankaloittavista vaatimuksista, joista tässä ryhmässä kertovat *Jaana* ja *Teppo*. ”Älyttömät” vaatimukset monenlaisista papereista ja todistuksista työttömälle oikeutetusti kuuluvan päivärahan saamiseksi silloin, kun talous on muutenkin tiukoilla, on nöyryyttävää. Tässäkin siis työttömyyteen liittyvä väärinkohtelun kokemus koetaan moraalitunteina: työttömien tahalliseksi mielletty kiusaaminen herättää oikeutettua suuttumusta, ärtymystä ja närkästystä.

Palkkatyöstä syrjäytetty työtön voi selviytyä tästä nöyryytyksestä ankkuroitumalla tämän työnjakoon perustuvan systeemin ja vaihdon logiikan sijasta toisenlaiseen, ”ulkotaloudelliseen” lahjan logiikkaan. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 97.) Tämä tulee selvästi esille seuraavan, palkkatyön kulttuurisen mallin kyseenalaistavien informanttien kohdalla. Toisin kuin ”tunnistavilla”, heidän kerronnassaan perheen ja muiden läheisten merkitys ja heidän hyvinvointinsa asettaminen etusijalle nousee tärkeäksi.

8.4 Kyseenalaistavat: kevyt työttömyys – perheen merkitys

Sijoitin tähän ryhmään palkkatyön kulttuuriseen malliin kyseenalaistavasti suhtautuvat informantit. *Silja*, *Keijo*, *Visa*, *Teija* ja *Hilkka* kyllä jakoivat ja tunnistivat malliin liittyvät työn itseisarvon, työhalun ja työn moraalivelvoitteen sekä työhön kasvamisen skeemat, mutta tämä tunnistaminen ilmeni heillä useammin kuin muissa ryhmissä niiden kyseenalaistamisen ja kritiikin kautta. Kaksi tämän ryhmän informanteista, *Teija* ja *Hilkka*, olivat jääneet työttömiksi omasta halustaan. *Siljaa* ja *Keijoa* puolestaan yhdistää työttömyysaikana perhetilanteessa tapahtunut muutos, ja *Visa* koki työttömyyden lähentäneen hänen suhdetta perheeseensä, etenkin lapsiin. Yhteistä ryhmälle onkin perheen ja palkkatyön suhteen asettuminen kerronnan keskiöön ja perheen merkityksen korostuminen tavalla tai toisella.

Silja ja Keijo

Siljan ja *Keijon* kohdalla työttömyys sattui aikaan, jolloin heidän perheissäänkin tapahtui suuria muutoksia. Nämä muutokset sävyttivät vahvasti heidän elämäkertomuksiaan, ja molemmat kertoivatkin varsin avoimesti asioistaan ja niihin liittyvistä tunteista. Heidän anonymiteettinsa turvaamiseksi pyrin kuitenkin pitäytymään vain siinä, miten kerrotut asiat heijastuvat heidän työttömyyskokemuksiinsa. Aluksi tarkastelen kuitenkin sitä, mitä he kertovat työstä.

Keijolla on takanaan pitkä työura, johon on mahtunut monenlaisia työtehtäviä ja ammattinimikkeitä. Hän kertoo, että työ on ollut hänelle nuoresta saakka hyvinkin tärkeää, ”että sitä piti jostain saaha se raha”. Työhön hän kertoo asennoituvansa siten, että vaikka se on tärkeää, pitää muullekin elämälle jäädä aikaa. *Keijo* sanoo ajattelevansa, ettei työ ole hänelle ”pakko”, vaan asia on pikemminkin niin päin, että kun työtä on, se on tavallaan vapaaehtoista ja työt hoidetaan hyvin ja kunnolla.

Keijo: Mutta se asenne siihen työhön, se oli sillai ja on se vieläki, että sillon ku töitä on ja niitä tehään, nii niitä tehään sillon (mm) sillon, mutta tuota... se pittää vuorokauessa se kuitenkin se se kaheksan tuntia riittää siihen... että se eläminen ei oo yhtä työtä.

Silja kertoo, että hän viihtyi työssään, joka oli mielenkiintoista vaikkakin myös raskasta. Hän koki ”pärjäävänsä” työssään, mikä toi onnistumisen kokemuksia. Myös hyvät työtoverit olivat tärkeitä; he olivat työssä ”kaikkein parasta”. Työttömyys ei tullut *Siljalle* yllätyksenä, sillä hän oli ollut lomautettuna jo ennen lopullista irtisanomista. Hän toteaaakin, että työttömäksi jääminen meni ”ihan kivuttomasti”. Hän viittaa lähipiirissään tapahtuneisiin asioihin todetessaan, ettei työttömyys ole ollut ollut päällimmäisenä hänen mielessään vaan muut asiat ovat vieneet voimia:

Silja: Nii se on. Kyllähän nyt tässä... /huokaa/ on ollu nii monta asiaa (mm) mitkä on mielen päällä ollu (...) ja huoli sillai on siitä omasta perheesta, että oon joutunu siitä sillai, tai joutuu nyt (...) joutuu selevittelleen niitä asioita.

Silja sanookin ajatelleensa työttömyydestä, että ”ihan hyvään aikaan tuli”. *Keijo* käyttää lähes samoja sanoja kertoessaan omasta perhetilanteestaan ja työttömyydestään:

Keijo: Sitte tuota, töihi ois tietenki pitäny lähtiä etelään jos ois ... (mm) oikeen halunnu töitä /naurahtaa/ (joo) vaan mulla on [perhetilanne] että ei jaksu innostua sinne lähteen... (nii). Ku se, tämä työttömyys kait se, kyllä kait se mulle on ollu aivan omiaan ja tavallaan oikiaan aikaan (...) ei tarvinnu ressata töihinlähön kans.

Perheen hyvinvointi on *Siljalle* ja *Keijolle* haastatteluhetkellä tärkeämpää kuin työn etsiminen. *Silja* kertoo, ettei ole juuri etsinytkään töitä ja lapset ovat tyytyväisiä, kun äiti on kotona. Myönteisenä puolena työttömyydessä *Silja* kokee väsymyksen vähenemisen: työssäoloaikainen uupumus on helpottanut, ja se heijastuu positiivisesti myös perheeseen. Hän kertoo toisaalta, että hänellä olisi kyllä halua palata töihin, ja että koetut asiat ovat antaneet hänelle uudenlaista varmuutta ja vahvuutta myös töihin paluuta ajatellen:

Silja: Että nyt oon niinkö, nyt ko on näitä erilaisia tapahtumia tuollai ollu, nii huomaa että löytyyki sitä semmosta... semmosta vahvuutta (mm), ku on pakko. Että sitä energiaa sillai löytyy. (nii) Pakon takia. (nii) Pitäny täsä niinku ottaa ittiä niskasta kiini.

Myöskään *Keijo* ei etsinyt haastattelu-aikaan aktiivisesti töitä perhetilanteestaan johtuen. Hän kertoo olevansa nyt ”hyvällä omallatunnolla” työttömänä, koska näkee sen olevan perheen kannalta parasta, ja perheen hyvinvointi taas on hänelle tärkeintä.

Keijo: Mää tuosa mietin sitä, nyt oli kevväällä ku se [työllisyyskurssi] loppu nii kyllä mää sillon jouvuin siitä taas miettimään nämä asiat sillai uuestaan, kertaamaan sen mitä on... /huokaa/ ollu, että tuota miten tästä etteenpäin, ja kyllä minä tulin siihen tulokseen että pittää lusia päivärahat, ansiosidonnaiset päivärahat lusia pois ja sitte ollan jo vuosi, toista etteenpäin ja sitte tehään ratkasut sen mukkaan mikä sielä sillon on eessä, mutta tuota... se siirtyy sinnemmäksi.

Vaikka *Silja* kokeekin työttömyyden sattuneen elämäntilanteensa kannalta oikeaan aikaan, liittyy siihen myös negatiivisia tunteita. Hän kertoo, että vaikka työttömiä on paljon muitakin, niin työttömyydestä kertominen hävettää:

Silja: Tämä aika on muuttunu tämmöseksi että mä en oo ainut [työtön]. (Nii, nii se tuntus ku se nyt..) Mutta kyllä se joskus hävettää sanua /naurahtaa/, en tiä. Ja sitte ku kysellään että missä oot ollu töissä ja saa taas selevittää, se jotenki tuntuu että sitä on semmonen ettei oikeen kelepaa tai...

Silja kertoo kokevansa arvottomuutta työttömänä, hänestä tuntuu ettei hän ”oikeen kelepaa”. Hän jakaa monien muidenkin työttömien kokemuksen työttömyyden synnyttämästä häpeästä, jonka tulkitsen kertovan paitsi palkkatyön normin sisäistämisestä keskeisyydestä myös lama-aikanakin jatkuneesta työttömien syyllistämisestä omasta työttömyydestään (ks. luku 4).

Keijo puolestaan vastaa kysymykseeni mahdollisista työttömyyteen liittyvistä huonommuuden tunteista toteamalla, ettei allekirjoita ajatusta omalta kohdaltaan. Hän sanoo, että töitä tehdään kun niiden aika on, mutta elämässä on muitakin arvoja:

Keijo: Jos haluaa elämässä säilyttää tasapainon (joo), että siis nauttia elämästä /naurahtaa/ sen mitä nauttavissa on, että... mulle ei saa tulla se työ koskaan niin tärkeäksi.

Keijon elämänkerronnasta käy ilmi, että hän on pohtinut työhön, työttömyyteen ja muihin elämänarvoihin liittyviä asioita syvällisesti, osittain perheensä tilanteenkin takia. Hänen kerrontansa sisältää paljon työn itseisarvon kritiikkiä. *Keijo* tunnistaa kaikki palkkatyön kulttuuriseen malliin sisältyvät skeemat, mutta puhuu niitä vastaan etenkin kritisoimalla työn yliarvostusta. Hän toteaa, että monille työ on tärkeämpää kuin kuin ”elämän eläminen”. *Keijo* sanoo itse huomanneensa, ettei työ ole kaikki kaikessa vaan elämässä on muitakin arvoja. Hänelle elämisen laatua on perheen ja lasten kanssa vietetty aika, ja hän kritisoikin ”pakkoneuroottista työtä”, joka vie kaiken ajan muulta eläältä ja elämästä nauttimiselta.

Keijo kritisoi myös niitä työttömiä, jotka jäävät surkuttelemaan työttömyyttään ja omaksuvat näin yhden työttömälle tarjolla olevista rooleista, ”kunnollisen mutta onnetoman” työttömän (Hänninen 2002/1999) roolin:

Keijo: Ja se sillai, sillai rassaa mua jotenki ajatellakki sillai että... nyhän se on omasta itestä kiini, jos... Jotenki tuntuu että sitä ootetaan sitä valamista. (Mm) Tämmöset jotka että ”hän on nyt että heitetty pois, että täältäpä hajet jos haluat” että... (mm) niin kyllä sielton, ite sieltä on lähettävä ja hajettava ja koulutettava uuestaan ja... hyväksyttävä se asia että yhteiskunta mennee etteenpäin.

Keijo kehottaa työttömiä ottamaan vastuuta omasta tilanteestaan, ”ittiä niskasta kiinni”, ja epäilee, että ne, joilla on työttömyydestä ”henkisiä vaikeuksia”, pitävät eniten meteliä itsestään. Hän katsoo, että työttömyys voi olla hyväkin asia liian työorientoituneelle ihmiselle,

sillä se tarjoaa mahdollisuuden tarkastella elämänarvoja uudella tavalla, kuten hän on itsekin joutunut tekemään. Sekä *Keijo* että *Silja* korostavat asioista puhumisen merkitystä niin työttömyydestä kuin muistakin vaikeuksista selviämisessä. *Keijo* suosittelee keskusteluavun hakemista niille työttömille, joiden ”henkistä kanttia työttömyys rassaa”.

Tämän ryhmän informanteista ainoastaan *Keijo* mainitsi haastattelussa alkoholin. On kiinnostavaa, että hän puhuu alkoholinkäytöstään tavalla, joka on suorastaan vastakkainen ”hyväksyvien” ryhmän *Matin* ja *Kaukon* kerronnalle työttömyyden paineiden purkamisesta alkoholin avulla. *Keijo* selvästi tuntee stereotyyppisen tavan käyttää alkoholia työttömänä: hän sanoo ”ottavansa” itsekin joskus, mutta painottaa, ettei tarvitse tätä paineenpurkukeinoja. Hän ilmaisee tässäkin yhteydessä perheen merkityksen työttömyyskokemukselleen, jossa lasten kanssa oleminen antaa mielekkyyttä ”juopottelua” enemmän.

Keijo: Minä /naurahtaa/ oon sitäki miettiny sillälaila että ku mullei oo... halua eikä, ei ois kyllä aikaakaan /naurahtaa/ ruveta juopottelleen. (mm) Että ei minkäänlaista, niinku jotku sanoo että pittää pubissa istua ku ei mittään, mutta sehä on, mulla on nuo [lapset] ja niien kans voi keksiä vaikka mitä. Mutta ei oo sillai... viinan kans ei oo mittään... (joo) tarvetta ja... Että sillon joskus ku ottaa nii ottaa, mutta tuota ettei sentään niitä putkia.

Visa

Koin vaikeaksi *Visan* sijoittamisen yksiselitteisesti yhteenkään muodostamastani kolmesta ryhmästä. Olisin voinut sijoittaa *Visan* palkkatyön kulttuuriseen malliin hyväksyvästi suhtautuvien ryhmään sen perusteella, että hänen kerronnassaan painottuvat vahvasti etenkin työhalun ja työhön kasvamisen teemat eikä hän esittänyt suoraa kritiikkiä palkkatyön normia kohtaan. Päädyin kuitenkin sijoittamaan *Visan* tähän ryhmään ennen muuta siksi, kuinka hän kuvaa perheen merkityksen muodostumista itselleen tärkeäksi työttömyyden myötä. Hänen kerronnassaan työn itseisarvon ja palkkatyön merkitys itsearvostukselle ei korostu samalla tavoin kuin ”hyväksyvillä”, vaan kerronnassa painottuu edellisten lisäksi erityisesti työn antama tyydytys ja mahdollisuus itsetoteutukseen.

Visa on perheellinen mies, jolla on kotona asuvia lapsia. Hän jäi työttömäksi, kun hänen pitkäaikainen työnantajansa vähensi henkilökuntaa: ”Yli puolet tippu pois.” Työttömyys ei tullut täysin yllätyksenä, mutta oli siitä huolimatta aluksi järkytys.

Visa: Kyllä se [työttömyys] alakuunsa tuntu sillo... sillon sillon, että tuota onko tämä tosi.

ML: Nii. Se on elämänmuutos aikamoinen varmasti ...

Visa: Ky-yllä sitä pirtin lattialla tuli käveltyä ja mietittyä sillon, niinko alussa sannoin ki että se joulu-tammikuun aika, että tuota... (mm) mitä täsä nyt touhuais. (joo)

Visa puhuu paljon työstään, josta kertoo nauttineensa. Työssä oli hyvää myös yhteishenki työtovereiden kesken, ja yhteyttä on pidetty myös työttömänä ollessa. *Visa* sanoo oppineensa työntekoon jo varhain. *Visan* kotona harjoitettiin maanviljelystä, jossa hän oli mukana

”pikkupojasta asti”. Palkkatöihin kodin ulkopuolelle hän kertoo menneensä 15-vuotiaana. Työ onkin ollut hänelle elämäntapa, jonka hän katsoo olevan ”kotua lähtösin”. *Visan* kerronnassa työstä korostuu muita informanteja enemmän työn sisällöstä ja sen merkityksestä kertominen. Työ on ollut hänelle paitsi toimentulon myös – ja kerronnan valossa ennen muuta – itsetoteutuksen lähde. Kysymykseeni työn merkityksestä *Visa* vastaa esittämällä mikrokertomuksen konkreettisesta tilanteesta työpakallaan. Siinä kiteytyy se, minkä hän koki työssään tärkeäksi:

Visa: Ja on siinä seki että tuota ... on niinku ittiäsä totteuttanu. [Töissä] oli palijo, sitä käytiin, käytiin paperit tuomaan mulle etteen... (mm) varttitunti mestarin kans neuvoteltiin siitä että miten tehään, nii siinä piti puoli tuntia–tunti miettiä ja... (mm) kävin mestarille sannoon että jos näin tehtäs tämä, lähtis vettään sitä narua siitä ja .. Se on semmosta ihan... mielenkiintosta. (Joo) Ja sitte oli seki että tuota, siinä pysty niinku kaveriltaki kysyyn neuvoja, että tuuppa nyt ja... Se on niinku kaiken A ja O se työ, työnteko.

Kuvauksesta ilmenee selvästi *Visan* kiinnostus ja innostus työtään kohtaan sekä se nautinto, jota hän sai pystyessään ratkaisemaan työssä eteen tulevia ongelmia omalla luovuudellaan ja ammattitaidollaan. Hän kertoo toisaalla haastattelussaan, että työssä häntä kiehtoi työympäristön lisäksi se, että siinä sai nähdä oman tekemisensä tulokset: ”Minäpä se näpräsin tuonki tuosta.” *Visa* onkin esimerkki Titta Tuohisen (2010, 35–36) mainitsemaasta ammatissa tapahtuvasta itsetoteutuksesta, jonka Tuohinen katsoo olevan universaali, biologisessa ja kulttuurisessa evoluutiossa kehittynyt yleinen sosiaalinen ”työnomaisten toiminnan” motiivi. Tuohinen tunnistaa näitä motiiveja myös suomalaisten suurten ikäluokkien työkertomuksista.

Työ tarjosi *Visalle* mahdollisuuden osoittaa omaa kyvykkyyttään ja saada onnistumisen kokemuksia. Työttömyyden myötä mahdollisuus tähän palkkatyön kontekstissa meni, mutta *Visan* kerronnan perusteella juuri hänen innostuksensa omaa alaansa kohtaan näyttää paradoksaalisesti auttaneen häntä sopeutumaan työttömyyteen. Hän kertoo, että muutaman ensimmäisen työttömyyskuukauden hämmennyksen jälkeen hänelle tuli ”semmonen mieli, että kyllä kai täsä ossaa olla työttömänäki”. Kysyin *Visalta*, miten hän ajattelee työn merkitystä itselleen työttömyyden aikana, ja vastaus on paljastava:

ML: Ookko sinä tässä ku oot nyt työttömänä ollu nii tätä työn tekemistä sillai mietiskelly, että minkälaista merkitystä sinä sillä oot nähäny ittelles tai...?

Visa: No tuota, nyt ko oon, oon työttömänä (nii) nii oon minä hoksannu sen että tuota... sanotaan viikosta semmonen kaks-kolome päivää tulee sitä hommaa tehtyä mitä mä tekkiin sillon ko olin töisä (...) Vaan, niinku, sitä on niinku vähä semmostaki tullu aateltua että ammattitaito rupiaa ruostumaan.

Visa on siis pystynyt jatkamaan häntä kiinnostavaa ja hänelle merkityksellistä tekemistä myös palkkatyön ulkopuolella. Hän kertoo, kuinka hän suunnitteli ja toteutti tuttavansa kanssa samantapaisen, rahassakain mitattuna varsin arvokkaan projektin kuin ne, joita hän teki töissä ollessaan. Kerronnasta kuuluu projektin tuottama mielihyvä ja ylpeys valmiista tuloksesta: ”Vaan minähä ossan tuon iteki tehdä”. Tämä mahdollisuus itsensä toteuttamiseen ja

ammattitaidon ylläpitoon myös työttömänä tuntuukin olevan keskeinen tekijä siinä, että työttömyys ei näyttäyty *Visalle* samalla tavalla negatiivisena kuin esimerkiksi *Kaukolle* ja *Matille*, joiden kanssa *Visa* jakaa työhön kasvamisen ja työn arvostamisen skeemat.

Visa tuntuu sopeutuneen työttömyyteen hyvin. Hän kertoo voivansa ”tunnustaa ite” että on työtön, eikä koe häpeää työttömyydestään. Eräänä tärkeänä syynä tähän saattaakin olla se, että *Visa* onnistuu ylläpitämään ammatti-identiteettiään myös työttömyyden aikana. Tuntuu, ettei hän oikeastaan edes pidä itseään työttömänä. *Visan* kuvauksessa keskustelusta lapsensa kanssa on huumoria mukana, mutta haastattelun kokonaisuuden kontekstissa tulkitseen sen paljastavan myös jotain olennaista hänen työttömyyskokemuksestaan:

Visa: Sanohan se [lapsi] yhtenä aamuna että, kahvipöyässä oltiin siinä ja (...) sano, kysy multa että ”miltä se tuntuu olla työtön?” Minä että mistä nää tuomosta oot saanu päähäs että työtön (mm), että emminä oo työtön. (nii) Se sano että no mikset sää mee mihinkää. Mää sannoin että minä ku vien teijät [kouluun] nii minä meen tuohon halakoja lattoon tuohon raitteihin.

Toinen tärkeä tekijä *Visan* työttömyyteen sopeutumisessa ja hänen työttömyyskokemuksensa muodostumisessa on hänen suhteensa perheeseen. Hän kertoo, että perhe on tullut työttömyyden aikana hänelle entistä tärkeämmäksi ja läheisemmäksi, ”ykköseksi”. *Visa* viettää aikaa lasten kanssa ja auttaa heitä mm. koulutehtävissä. Myös päivärytmi rakentuu pitkälti lasten koulupäivien mukaan. Hän sanoo haluavansa välittää lapsille ”perinteisiä arvoja”, joihin kuuluu myös työn arvostaminen. Toisin kuin monet työttömät miehet, *Visa* kokee myös kotityöt mielekkäiksi, vaikka tottuminen ajatukseen ”kodinhoitajana” olemisesta vei aikaa.

Visa: No emäntähä on [töissä] nyt ja (...) kyllä se aina aamulla tuntu että ku se lähti töihin... (mm) mulle jäi koululaiset ja... ”Hoija kouluun ja tiskaa astiat” /leikillisen komentavaan sävyyn/ kuulu aina ja... (mm) Tuntu se aina vähä semmoselta, että mitä minä täsä päivän touhuan. (joo) Vaan siihenki tottuu, semmoseen ajatukseen että... olen kodinhoitaja.

Kaiken kaikkiaan *Visan* kerronnan tunnesävy on positiivinen. Huumorin sävyttämästä kerronnasta välittyy sopeutuminen työttömyystilanteeseen, jota helpottavat suhde perheeseen sekä ammattitaidon ja -identiteetin säilymisen mahdollistava toiminta.

Hilkka ja Teija

Hilkka ja *Teija* ovat ainoat vapaaehtoisesti työstä luopuneet informanttini. *Teija* irtisanoutui itse työstään, jota kertoo tehneensä ”ikänsä”. Töitä oli paljon, ja hän koki vastuullisen työnsä stressaavaksi. Tärkein syy kotiin jäämiseen olivat kuitenkin lapset, joille *Teija* halusi tarjota kiirettömän lapsuuden. Kun selvisi, että kotiin jääminen oli taloudellisesti mahdollista, oli päätös helppo tehdä.

Teija: No minä halusin vaan jäähä, ihan lastenki takia. (Nii) Että ku me saatiin velat

maksettua ja muuta, nii mää aattelin että... (mm) Jotenki tuntu että oli ihan älytöntä lastenki kannalta että raahata aamulla, ja illalla semmonen rumba kotona, ja taas aamulla... Tosiaan laskeskelin sitä että pystyykö sitä yhdellä palakalla maksaan nuo laskut, ja jäin sitte kotia.

Työstä luopuminen ei ollut *Teijalle* vaikeaa, vaan se päin vastoin helpotti kotona jaksamista. *Teijan* suhtautumista työssäkäyntiin sävyttää hänen varhain alkanut työntekonsa. Monet informantit kertovat tottuneensa tekemään töitä hyvin nuoresta saakka ja kasvaneensa siten työntekoon ja työn arvostukseen. *Teijan* elämäkerronnassa tämä jo lapsuudessa alkanut työnteko saa negatiivisiakin tunnesävyjä (ks. Korhonen 1996). Hän kertoo joutuneensa kesätöihin jo 12-vuotiaana, kun kotona niin vaadittin, ja työnteko jatkui koko opiskeluajan kesä- ja iltatöinä. Epäoikeudenmukaisuuden kokemuksesta aiheutti se, että pojat saivat hänen mukaansa elää vapaamman nuoruuden kuin tytöt. *Teija* kokee, että koko hänen elämänsä on ollut yhtä työntekoa ja naurahtaa, ettei ole saanut ”huilata oikeestaan ikinä”.

Teija onkin tyytyväinen ratkaisuuksensa irtisanoutumisesta. Työttömänä olo tuo hänelle kaivattua vapaata lähes pakkona näyttäytyvästä työstä. Hän kertoo nauttivansa kotona olosta eikä stressikään enää vaivaa. Työttömyydestä ei ole koitunut hänelle mitään ongelmia, ja perheen talous on kestänyt puolison työssäkäynnin ansiosta. *Teijalla* itsellään on myös mielekästä tekemistä riittämiin:

Teija: Tuossa kotonaki nii sitä on jottain työtä aina, ei oo semmosta tyhjää, turhautumista. Tosiaanki talavella käyn paljo hiihtään ja /ess/ luonnossa. (Täällä se onki tärkeä tuo luonto.) On se tosiaan, että kyllä tuntuu että ei kehtaa käyä kaupungissakaan. (...) Että varmaan jos assuu jossain tuola eikä mittään, olla öllöttää vaan, nii raskasta on.

Teija ei myöskään häpeä työttömyyttään. Hän sanoo, ettei ole koskaan karttanut työttömyydestä kertomista ja arvelee siihen olevan syynä hänen vapaaehtoisen työstä luopumisensa. Tulkinta vaikuttaakin oikeaan osuvalta. *Teijaa* ei irtisanottu, joten työn menettämiseen ei hänen kohdallaan liity nöyryytetyksi tulemisen tai vertaisuuden menettämisen kokemuksia.

Työttömyys näyttäytyykin *Teijalle* vapautena keskittyä siihen, minkä hän kokee tärkeimmäksi, eli hyvän lapsuuden turvaamiseen omille lapsilleen. Perhe nousee *Teijan* kerronnassa keskeiseksi, ja palkkatyö tuntuu tämän suhteen taakalta. Hän kertoo, miten töissä ollessa aika ja voimat eivät tahtoneet riittää perheelle, ”ku tahtoo itelläki olla sitte pinna tiukalla ku päivän on [töissä], ja sitte illalla pitäs jaksaa, ja väsyttää kauheesti”. Hänellä oli huono omatunto lastensa takia, joiden hän tunsu tarvitsevan enemmän äidin turvaa ja hoivaa. Nyt tilanne on toinen: *Teija* viihtyy kotona ja lapset nauttivat äidin kotona olosta.

ML: No mitä ne lapset tykkäs ku äiti jäi kottiin?

Teija: Kyllä kait [lapset] oli... (nii) ihan mielissään ja... (...) Kyllä kai ne tietysti, kyllä kai ne tykkää ku kaikki on valamiina aamulla ku lähtee ja koulusta tulee... (nii, kyllä kai siitä tykkää) nii, talavellaki ku olin tuola [työllistämistöissä], nii [lapsi] sano että ois

se mukava ku oisit kotona.

Hilkka sanoo työttömyytensä olevan ”puoleksi vapaaehtoista”. Hän kertoo, että olisi saanut jäädä töihin, mutta ilmoittautui halukkaaksi lähtijäksi, kun hänen työpaikallaan alettiin vähentää henkilökuntaa. *Hilkka* piti työstään, jota oli tehnyt pitkään. Työpaikalla oli hyvä yhteishenki, ja hän viihtyi siellä. Pitkä työmatka ja siitä seuranneet pitkät työpäivät alkoivat kuitenkin tuntua raskaalta, ja hän kertookin ajatelleensa jo vuoden verran ennen työttömyyttä, että pitäisi ”repäistä irti”. Puolisolla oli töitä, joten taloudellinen tilanne salli työstä pois jäämisen. *Hilkka* on ratkaisuunsa tyytyväinen, eikä työttömyys tunnu hänestä vaikealta. Hänenkin kerronnassaan työttömäksi jäämisen vapaaehtoisuus liittyy työttömyyskokemuksen ”helppouteen”:

Hilkka: Minä en, en sillai ossaa kuvitella että se nyt ois nii mitenkää maata kaatanu se [työn loppuminen]. Oliko se sitte että ku se oli puoleksi tämmönen vapaaehtonen... (nii, nii..) että seki teki sitte siinä. Tai se jo varmaan lähti jo siitä että niinku... että se oli jo vuotta aikasemmin mulla oli jo mielessä se, sillai että pitäs repästä ittesä nii .. se niinkö oikiastaan tuli mulle niinkö semmonen taivaan lahaja että tuota ..nyt, nyt nakataan, niin tota... pääset miettimään. Ja pittäään sapattivuotta.

Hilkan kerrontaan sisältyy myös työn itseisarvon kritiikkiä, joka ilmenee juuri muiden kuin palkkatyön arvojen korostamisena. Hän toteaa aivan haastattelunsa aluksi epäilevänsä, että on ”liian positiivinen työtön”. Hän ei siis mahdu tilanteestaan kärsivän ”kunnollisen mutta onnettoman” työttömän stereotyyppiin, vaan puhuu sitä vastaan korostamalla meikkään elämän ja toiminnan mahdollisuuksia palkkatyön ulkopuolella. *Hilkalle* työttömyys on mahdollisuus pohtia omia elämänvalintoja ja sitä, millaista työtä haluaa tehdä jäljellä olevan työuransa aikana. Myöskään *Hilkalla* ei ole vaikeuksia löytää mielekästä tekemistä työttömänä. Hän kertoo, että hänen aikansa ei käy koskaan pitkäksi lähellä asuvien sukulaisten, kotitalon ja sen pihapiirin töiden, luonnossa liikkumisen ja luonnonantimien keräämisen ansiosta.

Perhe ja sukulaiset ovatkin tärkeitä myös *Hilkan* kerronnassa. Hän kertoo käyvänsä auttamassa vanhempia sukulaisiaan, ja sukulaislapset viettävät aikaa myös *Hilkan* luona. Läheisten auttaminen ja heistä huolehtiminen antaa kokemuksen tarpeellisuudesta: ”Sitä ei tunne ittiään sitte niin turhautuneeksi”.

Hilkka: Mullon semmonen tunne että ku pystyy jokkaiselle ihmiselle jottain, näille lähheisille sillai tekkeen jotaki, ja tuota... jotenki .. Jos pystyy jotaki auttaan ja tekkeen nii että ne on onnellisia nii sitä on itekki onnellinen.

Työttömyyden taloudelliset seurauksetkaan eivät huolestuta *Hilkkää*. Hän toteaa, että asiaan vaikuttaa paitsi se, että taloudellisesti heillä ei ole erityisen tiukkaa myös se, että hän on ”pannut asioita tärkeysjärjestykseen”. Hän kokee tulevansa vähällä toimeen, joten raha sinänsä ei merkitse hänelle kovinkaan paljoa. Tämän hän näkee yhtenä syynä siihen, että työttömyys ei stressaa häntä. Vaikka *Hilkka* kertoo haastattelussa myös kokemistaan raskaista ja vaikeista asioista, värittää hänen elämäkerrontansa tunnesävyä kaiken kaikkiaan

myönteisyys ja tyytyväisyys omaan elämään ja elämäntilanteeseen myös työttömänä.

Hilkka: Tosiaan nii se on, sillai tuota, mulla on vissiin nii... pitäsköhän koputtaa puuta... /koputtaa pöytää/ sillai kaikki hyvin, ettei oo sillai mittään henkisiä paineita eikä semmosia että tuota ... se on vaan. Sille ei voi mittään /nauraa/.

Näiden informanttien työttömyyskokemukset näyttäytyvät kaikkiaan positiivisempina kuin kahden muun ryhmän. *Silja* ja *Keijo* kertovat helpotuksesta, jota työssäkäynnin velvoitteiden poisjäänti toi vaikean elämäntilanteen keskellä. Myös *Hilkan* ja *Teijan* kerronnan tunnesävy on positiivinen, jäivät he vapaaehtoisesti pois töistä. Työttömyyteen liittyy heilläkin huolia mm. rahojen riittämisestä, ja *Silja* kertoo tuntevansa kelpaamattomuutta työttömänä. Työttömäksi jääminen tai työttömänä pysyminen on näille informanteille kuitenkin enemmän tai vähemmän omaehtoista. *Visan* kohdalla työttömyyden kokemusta leimaa hänen mahdollisuutensa jatkaa häntä itseään kiinnostavaa työskentelyä ja tekemistä, ”työnomaista toimintaa”, myös palkkatyön ulkopuolella, eikä työn menetys näyttäydy hänellä niin totaalisenä kuin monella muulla. Tässä ryhmässä esitetään myös työn itseisarvon kritiikkiä, eikä työttömyyteen liity samanlaisia häpeän ja menetyksen tunteita kuin ensimmäisen ryhmän informanteilla. Kaikkia yhdistää työttömyyden mahdollistama perheen ja läheisten kanssa vietetty aika ja heidän hyväkseen tehdyistä asioista tuleva tyydytys ja merkityksellisyyden kokemus (Kortteinen ja Tuomikoski 1998, 148), jota kuvaan seuraavassa.

Lahjan logiikka

Tämän ryhmän kerronnassa tulee näkyväksi Kortteisen ja Tuomikosken (1998, 89) yleiseksi ja keskeiseksi luonnehtima työttömien selviytymistapa, jota he nimittävät *lahjan logiikaksi*. Kyseessä on suuntautuminen yhteiskunnallisista suhteista yhteisöllisiin, sosiaalisuutta, välittämistä ja jakamista korostaviin arvoihin. Lahjan logiikan perustana on antropologi Marcel Maussin (1950) havaitsema sosiaalisen vaihdon perusrakenne. Se perustuu yhteiseen ”pyhään”: jaettuihin arvoihin, joihin lahja sitoo sekä antajansa että saajansa. Modernissa yhteiskunnassa tämä ikivanha vaihtomuoto ilmenee mm. universaalina sosiaaliturvan ja vaikkapa joululahjaperinteen muodossa. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 96–97.)

Monet Kortteisen ja Tuomikosken (1998) tutkiman tarina-aineiston kirjoittajat päätyvät työttömyyden henkilökohtaisen kriisin läpikäytyään kiinnittymään juuri perinteiseen, sosiaaliseen ja yhteisölliseen yhteyteen ja arvoihin, jotka poikkeavat yhteiskunnallisista ja taloudellisista (vaihto)suhteista. He katsovat tämän liittyvän työttömyyden häpeään ja siitä toipumiseen: jos työtön ei pääse takaisin töihin, hän alkaa kiinnittyä tällaisia yhteyksiä pyhittäviin arvoihin. Kortteisen ja Tuomikosken (1998, 94) analyysia mukaillen omassa aineistossani *Silja*, *Keijo* ja *Teija* kiinnittyvät arvoon, jonka mukaan ”lapsissa ja nuorissa on tulevaisuus” halutessaan tarjota lapsilleen hyvän lapsuuden jopa oman työuransa kustannuksella. *Hilkka* puolestaan kiinnittyy vanhemman sukupolven kunnioituksen ja ”kunnianvelan maksamisen” arvoon huolehtiessaan iäkkäistä sukulaisistaan. *Visan* kohdalla perheeseen kiinnittyminen on selvästi vahvistunut työttömyyden pitkittyessä; hänelle työttömyys on mahdollistanut uudenlaisen suhteen löytymisen lapsiin.

Tässä ryhmässä ainoastaan *Silja* kertoi häpeävänsä joskus työttömyyttään. Muilla ei vastaavaa kokemusta ollut, ja *Keijon* mielestä työttömyyden häpeäminen tai huonomuuden kokeminen sen takia oli ajatuksenakin vieras. Olipa näiden informanttien ankkuroituminen sosiaalisiin suhteisiin ja yhteisöllisiin arvoihin sitten työttömyyden syy, kuten *Teijan* ja osin myös *Siljan* ja *Keijon* kohdalla; sen seuraus, kuten *Visalla*, tai molempia, kuten ehkä *Hilkalla*, se näyttää helpottavan heidän työttömyyskokemustaan. Se näyttää myös tuottavan vähemmän kielteisiä ja enemmän myönteisiä tunteita kuin työhön ja taloudellisiin vaihtosuhteisiin voimakkaammin kiinnittyvillä informanteilla. Tämä tulkinta on linjassa Kortteisen ja Tuomikosken esittämän näkemyksen kanssa, jonka mukaan työtön, ”nöyryytetty ja häpeävä minä” kestää työttömyyttä paremmin, jos elämässä on yhteisöllinen, lahjan logiikkaan perustuva side. Tällöin yksilö kiinnittyy muunlaisiin kuin niihin suoriutumista ja pärjäämistä korostaviin arvoihin joiden nojalla hän on tullut hylätyksi palkkatyön järjestelmästä. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 97.)

Tiivistän informanttieni kerronnasta tulkitsemani tunnesävyt ja niistä muodostuvat työttömyyskokemukset oheisessa **taulukossa 5**:

Tyyppi	Informantit	Suhtautuminen palkkatyön kulttuuriseen malliin	Kerronnassa painottuvat teemat	Työttömyyskokemus ja sen tunnesävyt
1	<i>Matti, Kauko, Sirkka, Berit</i>	Hyväksyvä	Työn itseisarvo, merkitys identiteetille	Raskas: pääosin negatiivisia tunteita, häpeä
2	<i>Jaana, Pekka, Teppo, Esko</i>	Tunnistava	Palkka, toimeentulo	Rajoittava: negatiivisia ja positiivisia tunteita, ärtymys
3	<i>Silja, Keijo, Visa Teija, Hilkka</i>	Kyseenalaistava	Perhe, sosiaaliset suhteet	Kevyt: Pääosin positiivisia tunteita, helpotus

Taulukko 5. Informanttien suhtautuminen palkkatyön kulttuuriseen malliin, kerronnassa painottuvat teemat ja niihin liittyvät työttömyyskokemukset.

8.5 Yhteenveto: työhön samastuminen ja sitoutuminen

Havaitsin siis, että informanttien työttömyyskokemukset ja niihin sisältyvät tunnesävyt ovat yhteydessä siihen, miten he suhtautuvat jakamaansa työn kulttuuriseen mallin. Kuten luvun alussa totesin, tarkastelen näitä suhtautumistapoja työorientaatioiden näkökulmasta. Aineistossani keskeinen ero asettuu palkkatyön kulttuuriseen malliin hyväksyvästi suhtautuvien informanttien ja kahden muun ryhmän, ”tunnistavien” ja ”kyseenalaistavien”, välille.⁹¹

⁹¹ Jako rinnastuu kiinnostavasti Vilma Hännisen (2002/1999, 74) kuvaamiin, lama-aikana(kin) vallinneisiin työttömyyden mallitarinoin. ”Hyväksyvät” näyttävät Hännisen *tragedia*-tarinatyypin ”kunnollisina mutta onnettomina” työttöminä, kun taas etenkin kyseenalaistavien kerronnasta on tulkittavissa *rikostarina*-

Matti Kortteinen ja Hannu Tuomikoski (1998, 25) viittaavat suomalaisten työpaikkaan sitoutumista tutkineen psykologi Antero Kiiänmaan (1997) esittämiin kahteen voimakkaaseen työorientaation muotoon: sitoutumiseen ja samastumiseen (Kiiänmaa käyttää myös termiä identifioituminen). Kiiänmaan (1997, 289–292) mukaan työntekijän työorientaatio muodostuu näistä molemmista, ja toimihenkilötyössä niiden painoarvo vaihtelee sen mukaan, mikä työntekijän asema on töissä: korkeaan asemaan liittyy vähemmän samastumista kuin matalampaan ja epävarmempaan asemaan. Työhön *sitoutuminen* on tavoiterationaalista, laskelmoivaa suhtautumista. Yksinkertaistetusti esitettynä työhön sitoutuva ajattelee työhön liittyvän sellaisia etuja, että siihen kannattaa panostaa. Työhön *samastumiseen* taas liittyy enemmän tunnepitoisia, ei-rationaalisia elementtejä, kuten minäidealin kiinnittyminen työpaikkaan. (Kiiänmaa 1997, 283–287.)

Hahmotan aineistostani selvästi nämä kaksi orientaatiota⁹² suhteessa palkkatyöhön sinänsä. Työttömyyskokemuksen muodostumisen kannalta keskeiseksi näyttääkin nousevan juuri työorientaatio: työhön samastuminen tuottaa erilaisen kokemuksen kuin työhön sitoutuminen. Rinnastankin toisiinsa omasta aineistostani löytämäni hyväksyvän suhtautumisen palkkatyön kulttuuriseen mallin ja Kiiänmaan työhön samastumisen orientaation; kiinnostavaa siinä on oman aineistoni kannalta etenkin ajatus minäidealin kiinnittymisestä työpaikkaan. Tällä näen yhteyden työn merkitykselle identiteettiin ja omanarvontuntoon, joka korostuu ”hyväksyvien” ryhmän (tyyppi 1) kerronnassa. Kasvatustieteilijä Anneli Eteläpellon (2007) mukaan ihmisen ja työn välisen suhteen laajasti kattavassa *työhön liittyvässä identiteetissä* yhdistyvät ammattialaan liittyvät käytännöt sekä kunkin yksilön itsensä rakentamat käsitykset työn asemasta ja merkityksestä elämässä sekä työhön liittyvistä arvoista ja eettisistä sitoumuksista. (Eteläpelto 2007, 90.) Määritelmä kattaa hyvin sen, miten itse ymmärrän identiteetin tässä yhteydessä.⁹³

Kuvasin edellä, kuinka ”hyväksyvien” informanttien työttömyyskokemus ja siitä tulkitsemani tunnesävyt ovat pääosin negatiivisia; työttömyydestä ei juuri löydetä hyviä puolia. Heille yhteinen tunne on häpeä, joka liittyy juuri työn itseisarvon korkeaan arvostamiseen sekä identiteetin ja omanarvontunnon kiinnittymiseen työhön. Kortteinen ja Tuomikoski (1998, 25) luonnehtivat työhön samastumisen olevan ”sävyiltään emotionaalista yhteisöllisyyttä, joka on kiinni syvällä palkansaajan minässä”. Myös he liittävät tämän orientaation irtisanomisen

tyypin ”onnellisia mutta kunnottomia” työttömiä.

⁹² Oma tutkimusaiheeni poikkeaa Kiiänmaan tutkimuksesta, enkä käytä termejä täsmälleen samassa merkityksessä kuin hän, vaan pyrin selkiyttämään niiden avulla omia havaintojani palkkatyön kulttuuriseen malliin suhtautumisen merkityksestä työttömyyskokemukselle.

⁹³ Työhön ja ammattiin liittyviä identiteettejä tutkittaessa on todettu niiden olevan muiden identiteettien tavoin dynaamisia ja muuttuvia, ja niiden merkitys vaihtelee eri elämänvaiheissa (Eteläpelto 2007, 108). Myöskään työttömyyteen liittyvät identiteetit eivät ole staattisia, vaan usein muuttuvat työttömyyden kuluessa, kuten Vilma Hännisen (2002/1999, 106–124) kuvaamassa tarinallisessa uudelleenorientoitumisessa työllisestä työttömäksi. On siis mahdollista, että tämänkin tutkimuksen informanttien työ- ja työttömyysidentiteetit ovat muuttuneet työttömyyden kuluessa ja muuttuvat edelleen sen mahdollisesti jatkuessa (ks. myös Vähätalo 1998, 113–114). Kuvaankin tässä työssä informanttien tilannetta sellaisena kuin sen kerrontahetkellä tulkitsin.

nöyryyttävyyteen ja työttömyyden häpeämiseen, sillä työhön samastuvilla irtisanominen on loukkaus omaa minäkuvaa kohtaan.

Palkkatyön kulttuuriseen malliin tunnistavasti ja kyseenalaistavasti suhtautuvien informanttien työorientaatio poikkeaa edellä kuvatusta. Heillä se on lähempänä Kiianmaan (1997) kuvaamaa ”tavoiterationaalista” työhön sitoutumista kuin siihen samastumista. Olennainen ero on siinä, että heidän omanarvontunteensa ei näytä kiinnittyvän palkkatyöhön siten kuin hyväksyvien ryhmässä, eivätkä he häpeäkään työttömyyttään samalla tavalla. Tunnistavien ryhmän (tyyppi 2) kerronnassa nousivat esiin työttömyyden taloudelliset seuraukset ja työstä saatavan palkan merkitys työn motivaationa, ei niinkään työn merkitys sinänsä. Tämä ryhmä on kaikkein heterogeenisin: eräille siihen sijoittamistani informanteille työ on saattanut ollakin tärkeä elämän kiinnike muutenkin kuin vain palkan takia, vaikkakaan ei itsearvoisesti; toisilla taas on elämässä myös paljon muita siihen mielekkyyttä tuovia asioita, kuten sosiaalisia suhteita ja harrastuksia. Työn ja työttömyyden taloudellisten aspektien keskeisyys, tai ehkä paremminkin taloudellinen menestyminen, ei näyttäydäkään Kiianmaan (1997, 317) terminologiaa lainaten samanlaisena ”modernina toteemina” – arvona, johon sitoudutaan – kuin mikä työ on hyväksyvien ryhmälle tai perhe ja sosiaaliset suhteet kyseenalaistavien ryhmän informanteille (ks. myös Kortteinen & Tuomikoski 1998, 103).

Kyseenalaistavasti palkkatyön kulttuuriseen malliin suhtautuvien informanttien (tyyppi 3) kerronnassa perhe ja muut läheiset sosiaaliset suhteet nousivat keskeisiksi. Tämänkin ryhmän työorientaatio asettuu enemmän sitoutumisen suuntaan: työ nähdään ”vain” työnä, eikä työttömyydestä juuri koeta häpeää. Tässä ryhmässä esiintyi eniten palkkatyön kulttuurisen mallin skeemoihin kriittisesti suhtautuvia lausumia, mikä osaltaan vahvistaa havaintoa siitä, että työn itseisarvoa ei ole sisäistetty samalla tavalla kuin ”hyväksyvien” ryhmässä, johon verrattuna myös työttömyyteen liittyvät tunnesävyt olivat tässä kauttaaltaan positiivisempia. Olipa perheeseen ja muihin lähisuhteisiin panostaminen sitten työttömyyden syytä tai sen seurausta, niin lahjan logiikkaan perustuva, vastavuoroisiin yhteisöllisiin siteisiin kiinnittyminen (Kortteinen & Tuomikoski 1998) näyttää tekevän työttömyydestä helpomman, osin jopa positiivisen kokemuksen.

Tiivistäen ja pelkistäen siis totean, että palkkatyön kulttuuriseen malliin hyväksyvästi suhtautuvat informantit (tyyppi 1) orientoituvat palkkatyöhön samastavasti: he sitovat siihen itsearvostuksensa, jolloin työttömyys aiheuttaa heille häpeää ja nöyryytystä ja työttömyyteen liittyvä tunnesävy muodostuu pääosin negatiivisista tunteista. Työttömyyskokemuksesta muodostuu näin ollen tunnesävyltään raskas verrattuna muihin informantteihin. ”Tunnistavat” (tyyppi 2) ja ”kyseenalaistavat” (tyyppi 3) orientoituvat palkkatyöhön enemmän sitoutuvasti, tavoiterationaalisemmin: kärjistetyksi sanottuna tyyppiä 2 kuvaa ajatus, jonka mukaan ”työtä tehdään palkan takia” ja tyyppiä 3 ajatus, että ”elämässä on muutakin kuin työ”. Sitoutuvasti orientoituville työttömyys ei aiheuta samanlaista häpeää kuin tyyppin 1 samastaville informanteille, jolloin tunnesävytkään eivät ole niin negatiivisia ja työttömyydestä voi löytyä jopa hyviäkin puolia. ”Tunnistavien”, talouden merkitystä korostavien informanttien työttömyyskokemusta voikin luonnehtia rajoittavaksi ja ”kyseenalaistavien”, sosiaalisiin

suhteisiin ankkuroituvien informanttien kevyeksi muihin informantteihin verrattuna. Esitän yhteenvedon havainnoistani oheisessa **taulukossa 6**.

Tyyppi	Informantit	Suhtautuminen palkkatyön kulttuuriseen malliin	Kerronnassa painottuvat teemat	Työttömyyskokemus ja sen tunnesävyt	Työorientaatiot
1	<i>Matti, Kauko, Sirkka, Berit</i>	Hyväksyvä	Työn itseisarvo, merkitys identiteetille	Raskas: pääosin negatiivisia tunteita, häpeä	Työ keskeinen/samastuminen
2	<i>Jaana, Pekka, Teppo, Esko</i>	Tunnistava	Palkka, toimeentulo	Rajoittava: negatiivisia ja positiivisia tunteita, ärtymys	Työ välineenä/sitoutuminen
3	<i>Silja, Keijo, Visa Teija, Hilikka</i>	Kyseenalaistava	Perhe, sosiaaliset suhteet	Kevyt: Pääosin positiivisia tunteita, helpotus	Työ "vain" työnä/sitoutuminen

Taulukko 6. Informanttien suhtautuminen palkkatyön kulttuuriseen malliin, kerronnassa painottuvat teemat, työttömyyskokemukset ja niihin liittyvät työorientaatiot.

9 PÄÄTÄNTÖ: PALKKATYÖKÄSITYKSIÄ JA TYÖTTÖMYYDEN KOKEMUKSIA

Olen tarkastellut tutkielmassani 1990-luvun laman aikaista työttömyyttä: sen heijastumista työttömien arkeen ja siihen liittyviä kokemuksia sekä palkkatyökäsityksiä sellaisena, kuin ne näyttävät ylikinimiläisten informanttien haastattelukerronnassa. Haastatteluista hahmottuva kuva maaseudulla eletystä työttömyydestä vuosina 1994–1995, jolloin laman synnyttämä suurtyöttömyys oli edelleen arkipäivää, on moniulotteinen ja rikas. Sen tarkastelua ovat suunnanneet ja rajanneet kognitiivisesta antropologiasta ja narratiivitutkimuksesta juontuvat tutkimuskäsitteeni (*skeema ja kulttuurinen malli, kertomus ja kerronta sekä kokemus*). Aineiston luentaa ohjaavat palkkatyön hegemonian, työetoksen ja työjärjestyksen näkökulmat sekä niiden tuottamat tavat käsittää ja suhtautua työttömyyteen ja työttömiin.

Kontekstoin haastatteluaineistoani tarkastelemalla tutkimuskirjallisuuden avulla työn ja erityisesti palkkatyön asemaa ja käsittämistä suomalaisessa kulttuurissa ja työttömyyttä sosiokulttuurisena ilmiönä suhteessa niihin. Totesin, että moderni Suomi on palkkatyöyhteiskunta, jossa vallitsee *työjärjestys* (Taira 2006) ja jossa palkkatyö on kulttuurinen normaali (ks. esim. Aho 1988; Kortteinen 1992). Työ on myös ollut, ja on edelleen, yksilölle keskeinen tapa lunastaa paikka ja arvostus yhteisössä ja todentaa ”kunnan kansalaisuutta”; työ ja kansalaisuus kietoutuvat yhä tiukasti yhteen suomalaisessa työn käsittämisen tavassa (ks. esim. Aslama ym. 2002; Taira 2006). Työyhteiskunnassa ihmiset luokitellaan sen mukaan, mikä heidän suhteensa palkkatyöhön on, ja tämä suhde määrittää pitkälti sitä, millaiseksi heidät ja heidän roolinsa yhteiskunnassa mielletään (Julkunen 1998, 38; Taira 2006, 106). Työttömyys näyttää tässä työjärjestyksen kontekstissa syrjäytymisenä sosiokulttuurisesta normista ja työtön moraaliltaan kyseenalaisena, usein

stereotyyppitettyä ”ihannekansalaisen” vastakohtana.

Taustoitin työttömyyden kokemuksen muodostumista myös kuvaamalla sitä, millaisena fyysisenä ja sosiokulttuurisena arjen toimintaympäristönä Ylikiiminki näyttäytyi informanteilleni (ks. Hämeenaho 2014). Heidän kerronnassaan toistui näkemys maalla asumisen eduista kaupunkiin verrattuna. Työttömyyden myötä menetettyjen elämänsisältöjen kompensointia pidettiin helpompana maalla kuin kaupungissa. Luonto tarjoaa virkistyksen ja jopa lisäansion mahdollisuuksia, ja maaseudun elämäntapaan kuuluvat toimet tuovat mielekästä sisältöä työn loppumisen tyhjentämiin päiviin. Haastateltavat totesivat kotipaikan sosiaalisen verkoston saaneen työttömyyden myötä uutta merkitystä. Tärkeäksi koettiin myös elämisen halpuus kaupunkiin verrattuna: asumiskustannukset ovat maalla edullisemmat, ja ilmaisia tekemisen ja harrastamisen mahdollisuuksia on enemmän.

Tutkielmani tavoitteena oli selvittää, *mistä työttömyyden kokeminen rakentuu ja mikä on sen suhde työlle annettuihin merkityksiin*. Tiivistän tässä luvussa ensin käyttämäni tutkimusmenetelmät ja ne vastaukset joita johdannossa esittämiini tutkimuskysymyksiin löysin. Arvioin sen jälkeen tutkimukseni tuloksia, luotettavuutta ja asemoitumista.

9.1 Tutkimuksen kokoavaa tarkastelua

Tutkimusaineisto ja -menetelmät

Tutkimukseni aineisto koostuu kolmentoista työttömän henkilön – kuuden naisen ja seitsemän miehen – nauhoitetuista ja litteroiduista teemahaastatteluista. Valitsin haastattelumenetelmäksi juuri teemahaastattelun, koska katsoin sen soveltuvan tutkimukseeni niin aiheen kuin tiedonintressinkin puolesta. Vaikka tekemäni haastattelut perustuivat ennalta laadittuun teemaluetteloon (ks. liite 2), ne antoivat tilaa myös haastateltavien omalle, yksilölliselle kerronnalle. Tämä mahdollisti tiedon saamisen ”faktatiedon” lisäksi niistä informanttien omista, usein implisiittisistä palkkatyöhön ja työttömyyteen liittyvistä ajatuksista, käsityksistä ja tulkinnoista, jotka ovat tutkielmani keskeisiä kiinnostuksen kohteita.

Järjestin litteroimani haastattelut tutkimusaineistoksi teemoittelemalla, tyypittelemällä ja tiivistämällä niistä löytämiäni, informanttien kerronnassa toistuvia ilmaisuja ja käsityksiä. Selkiyttääkseni aineistoa edelleen sovelsin siihen myös kvantifiointia, jota hyödynsin erityisesti kulttuuristen mallien käsitteen avulla tutkimieni (palkka)työhön liittyvien jaettujen käsitysten jäljittämässä. Analyysissani on piirteitä sekä aineistolähtöisestä että teoriaohjaavasta (Tuomi & Sarajärvi 2012, 108–120) lähestymistavasta: etsin teemat ja tiivistykset aineistosta, mutta valitsemani teoreettiset käsitteet – kognitiivisesta antropologiasta peräisin olevat *skeema* ja *kulttuurinen malli*, narratiiviseen tutkimukseen liittyvät *kertomus* ja *kerronta* sekä *kokemus* – ohjasivat niiden analyysia ja tulkintaa. Valitsemiani tutkimuskäsitteitä yhdistää niihin sisältyvä ajatus tiedon kulttuurisesta ja sosiaalisesta muodostumisesta. Tutkin niiden avulla nimenomaan sitä työhön ja

työttömyyteen liittyvää jaettua tietoa ja merkityksiä, jota informanttien haastatteluihin sisältyi.

Sovelsin kognitiivisen antropologian käsitteistöä ja sisällönanalyysimenetelmiä tutkiessani informanttien jakamia työ- ja palkkatyökäsityksiä (ks. esim. Taivalantti 2012). Kerronnan ja kertomuksen käsitteitä käytin tarkastellessani haastatteluja kokonaisina ”työttömyyselämäkertomuksina”. Tämä holistinen (Lieblich ym. 1998) näkökulma aineiston rikkaan kerronnallisuuden tarkasteluun täydentää kulttuuristen mallien tutkimisen kategorista lähestymistapaa: nostin sen avulla esiin niitä jaetun kulttuurisen aineksen yksilöllisiä tulkintoja, joita kerrontaan sisältyy (esim. Koskinen-Koivisto & Marander-Eklund 2016). Kokemuksen käsite on keskeinen narratiivisessa ja elämäkerrallisessa lähestymistavassa (esim. Erkkilä 2005; Heikkinen 2010), onhan kokemuksellisuus nähty yhtenä kerronnallisuutta määrittävistä ominaisuuksista (esim. Hyvärinen 2010). Kokemuksen tutkimisessa minua kiinnosti se, kuinka kulttuuri – jaetut käsitykset työstä ja työttömyydestä – toisaalta muokkaavat kokemusta ja toisaalta heijastuvat siinä. Tarkastelinkin työttömyyttä haastatteluista tulkittuna, *elettynä ja kerrottuna kokemuksena*. Liitin kokemuksellisuuteen myös tunteet ja emootiot, joita tunnistin kerronnasta.

Vastaukset tutkimuskysymyksiin

Tutkielmani otsikko kysyy: ”*Miltä se tuntuu olla työtön?*”. Työstä puhuminen ja sen käsittäminen määrittää myös sitä, miten ymmärrämme työttömyyden. Työttömyyskokemusten ohella ja niitä kontekstoimaan selvitinkin informanttien kerronnasta ensimmäiseksi sitä, millaisia (palkka)työhön liittyviä käsityksiä siihen sisältyy. Kysyin, millaisia työ- ja erityisesti palkkatyökäsityksiä informanteillani on, miten palkkatyön sosiokulttuurisen normin arvostus heijastuu informanttien haastattelupuheessa ja millainen palkkatyön kulttuurinen jäsenys niistä on konstruoitavissa?

Vastasin näihin kysymyksiin luvussa 6 esittämällä informanttien työhön liittyvää ajattelua (palkka)työn kulttuurisen mallin muodossa. Mallin ytimessä on ajatus (palkka)työstä ja työnteosta itsestäänselvyytenä. Katson sen taustalla vaikuttavan perinteisen suomalaisen työkäsityksen ja työn eetoksen sekä palkkatyöyhteiskunnan työjärjestyksen, jossa (palkka)työ on keskeinen keino osoittaa kunnan kansalaisuutta ja lunastaa hyväksytyä asemaa yhteisössä. Skeemat, joista malli muodostuu – työ keskeisenä elämänarvona, moraalisen velvollisuutena ja jonain, johon kasvetaan ja kasvatetaan – ovat toistuvia teemoja monissa suomalaisen työn ja työttömyyden tutkimuksissa (esim. Tuohinen 1996; 2010; Kortteinen 1992; Kortteinen & Tuomikoski 1998; Vähätalo 1998; Taira 2006; Hytönen 2014); esittämäni malli saa näin tukea tutkimuskirjallisuudesta, joten sillä voi katsoa olevan aineistoani laajempaakin relevanssia.

Pelkän palkkatyön kulttuurisen mallin esittämisen lisäksi halusin syventää ymmärrystäni siitä, kuinka informantit merkityksellistävät palkkatyötä. Vertailin sitä varten heidän suhtautumistaan muotoilemaani kulttuuriseen malliin: sitä, miten sen sisältämien skeemojen merkitys painottui heidän haastattelukertomuksissaan. Jaoin informantit tämän perusteella malliin *hyväksyvästi, tunnistavasti ja kyseenalaistavasti* suhtautuviin.

Kulttuuriseen malliin kyseenalaistamattomasti suhtautuvien hyväksyvien ryhmään kuuluvien neljän informantin kerronnassa painottuivat ajatukset työn keskeisyydestä ja työn itseäänselvyydestä sekä palkkatyön merkityksestä henkisen hyvinvoinnin ja itsetunnon kannalta, eivätkä he kahdesta muusta ryhmästä poiketen kritisoineet palkkatyön normia. Tunnistavaan suhtautumistyyppiin sijoittamani neljää informanttia taas yhdisti se, että he esittivät myös palkkatyön normia kritisoivia lausumia. Palkan ja työstä saatavan toimeentulon merkitys korostui heidän haastatteluissaan muita enemmän. Kolmanteen, kyseenalaistavaan tyyppiin sijoittamani viisi informanttia tunnistivat hekin työn itseisarvon ajatuksen, mutta ilmaisivat sen usein käänteisesti, työn ylikorostamisen kritiikkinä, ja esittivät ryhmänä eniten palkkatyön normia kritisoivia lausumia. Heillä oli myös ”hyväksyvien” ryhmään verrattuna vähän työn itseisarvoa ja työn moraalista velvoitetta ja työhalua suoraan kuvaavia lausumia. Hyödynsin tässä tekemääni ryhmäjakoja edelleen tarkastellessani työttömyyskokemusten muodostumista ja erilaisia työorientaatioita.

Seuraavaksi kysyinkin sitä, miten työttömyyden kokemus muodostuu haastattelemieni työttömien arjessa. Vastauksena kuvasin luvussa 7 informanttieni työttömyyden konkreettista arkea, *ellettyä ja kerrottua työttömyyttä*, jota tarkastelin heidän kerronnassaan painottuvien teemojen kautta. Työyhteiskunta kontrolloi jäseniään monin tavoin (ks. Anttila 2007); esimerkiksi sen aika ja tila hahmottuvat työn ehdoilla. Työjärjestys erottelee (julkisen piiriin kuuluvat) työajat ja työn tekemisen tilat sekä (yksityiset) vapaa-ajan ja sen viettämisen tilat. Työttömäksi jääminen merkitsee katkosta niin ajan kuin tilojenkin jäsentymisessä (ks. Taira 2006). Käytin *arjen* käsitettä jäsentämään sitä tapaa, jolla lama ja työttömyys konkretisoituivat informanttieni työttömyyskokemuksissa (ks. Jokinen 2005). Erityisen vahvasti nousi esiin kerronta muutoksista *ajankäytöstä, sosiaalisissa suhteissa ja asemassa sekä taloudellisessa tilanteessa*.

Hahmotin muutoksia ajankäytössä ja paikan, etenkin kodin, kokemisessa juuri kotitöistä (ks. Jokinen 2005) ja kodin piirissä puuhailusta kertomisen kautta. Ne näyttäytyvät kerronnassa merkittävänä arkea rytmittävänä ja arjen kokemiseen vaikuttavana toimintana. Kotitöistä kertomisessa näkyi monissa tutkimuksissa toistuva havainto siitä, että kotitöitä pidetään usein naisille miehiä ”luontaisempana” tapana löytää mielekkäitä toiminnan mahdollisuuksia kodin piiristä. Kotitöiden merkitys ei kuitenkaan näyttäytynyt aineistossani pelkän sukupuolieron kautta, vaan siihen vaikuttivat lisäksi myös muut, elämäntilanteen kokonaisuuteen liittyvät seikat, esimerkiksi se, minkä ikäisiä lapsia perheessä oli. Myös työorientaatio (ks. luku 8) vaikutti siihen, miten kotitöiden merkitys palkkatyön kompensoijana nähtiin.

Työttömyys heijastui informanttien sosiaaliin suhteisiin monella tasolla. Se näytti yhtäältä vahvistavan ja toisaalta vähentävän heidän ihmissuhteitaan. Useimmat kertoivat läheisten perhe- ja parisuhteiden vahvistumisesta tai ainakin säilymisestä ennallaan, vaikka työttömyys saattoi kiristääkin niitä. Myös olemassa olevien ystävyys-suhteiden, kuten harrastuskavereiden, merkitys korostui. Eräillä informanteilla perheen, sukulaisten ja etenkin lasten ja heidän etunsa merkitys näyttäytyivät jopa työssäkäyntiä tärkeämpinä arvoina. Työttömyyteen usein liittyvä kokemus kulttuurisen vertaisuuden menettämisestä suhteessa muihin (ks. Tuohinen 1996; 2010) heijastui muutamilla informanteilla ihmissuhteisiin niin,

että etäisemmät tuttavuussuhteet ja erityisesti työtoveruudet vähenivät ja jopa katkesivat. Työjärjestyksen logiikan mukaan myös suhde ympäröivään yhteisöön ja laajemmin koko yhteiskuntaan muuttuu statuksen muuttuessa työllisestä työttömäksi, ja jotkut kokivat ympäristön suhtautumisen muuttuneen itseään kohtaan negatiiviseksi. Nämä heijastuivat myös itsearvostuksen, jonka jotkut kokivat heikentyneen työttömänä.

Työttömyyden vaikutukset kohdistuvat välittömimmin juuri toimentuloon. Tästä huolimatta vain muutamat informantit katsoivat taloudellisen tilanteen huononemisen olevan työttömyydessä vaikeinta. Taloudelliseen pärjäämiseensä työttömänä he liittivät erityisesti työttömyysturvansa tason: sen, saatiinko ansiosidonnaista työttömyysturvaa vai oltiinko ”pudottu” peruspäivärahalle. Velat, yleisimpänä asuntolaina, tunnistettiin työttömyysturvan tason ohella merkittävimmäksi taloudelliseen tilanteeseen vaikuttavaksi tekijäksi. Puolison työssä tai työttömänä oli vakautti tai vastaavasti heikensi perheen taloustilannetta, mutta lasten menoista ei tingitty. Vaikka kaikki informantit kertoivatkin taloutensa kiristyneen enemmän tai vähemmän, kokivat useimmat heistä taloudellisen tilanteensa vähintäänkin tyydyttäväksi eikä kukaan kertonut varsinaisesta puutteesta. Informanttini viittasivat myös kulutustottumustensa ja -mahdollisuuksiensa muutokseen työttömänä, mutta aihe ei noussut keskeiseksi kerronnan kohteeksi. Tähän lienee vaikuttanut osaltaan heidän asumisensa maaseudulla, jossa kuluttaminen ei kuulu elämäntapaan samalla tavoin kuin kaupungissa (ks. Vuolteenaho 2001; Hämeenaho 2104).

Työttömyysarjen järjestymisestä ja työttömyyden kokemisesta kertominen edellä kuvatuilla elämäalueilla tapahtuneiden muutosten kautta ei ole sinänsä tutkimustuloksena yllättävä; juuri niistä elämä paljolti rakentuu ja niissä elämänmuutokset heijastuvat, myös aiemman työttömyyden yksilöllisistä vaikutuksista tehdyn tutkimuksen mukaan. Kiinnitinkin lisäksi huomiota siihen, miten nämä teemat painoutuivat eri informanttien kerronnassa, ja tarkastelin teemojen painotuksissa havaitsemiani eroja rinnakkain palkkatyön kulttuuriseen malliin suhtautumisen kanssa. Havaitsin, että kulttuuriseen malliin hyväksyvästi suhtautuminen korreloi haastattelukerronnassa painuttuvan työn ja työnteon merkityksen kanssa. Kyseenalaistava suhtautuminen taas korreloi sosiaalisten suhteiden ja perheen merkityksen painottumiseen kerronnassa. Myös malliin tunnistavasti suhtautumisella ja taloudellisista seikoista kertomisella oli yhteys.

Hyödynsin tätä havaintoa vastatessani luvussa 8 kysymyksiin siitä, mikä informanttien työttömyyskokemusten ja heidän palkkatyölle antamiensa merkitysten suhde on, ja millaista tunneväriä näihin kokemuksiin liittyy. Niitä selvittääkseni tarkastelin haastatteluja kokonaisina *työttömyyselämäkertomuksina*: pyrin tässä kontekstoimaan työttömyyttä kunkin informantin kerrotun elämäntilanteen kokonaisuuteen. Otin tarkastelun lähtökohdaksi luvussa 6 esittämäni erilaiset tavat suhtautua jaettuun palkkatyön kulttuuriseen malliin ja luvussa 7 kuvaamani haastattelu-teemojen erilaiset painotukset. Tarkastelin edellä kuvaamiani kolmea informanttiryhmää, ja avasin ryhmien sisällä sekä kunkin informantin henkilökohtaista kerrontaa ja kokemusta että etsin niistä jaettuja ja yhdistäviä piirteitä. Havaitsin, että työttömyyskokemuksissa ja kerronnasta tulkitsemisissä tunteissa ja emootioissa – kerronnan

tunnevärissä – piirtyi selvä ero palkkatyön kulttuuriseen malliin hyväksyvästi suhtautuvien ja siihen tunnistavasti tai kyseenalaistavasti suhtautuvien informanttien välille.

Tarkastelin työttömyyskokemuksia myös *työorientaation* käsitteen avulla. Käytin sitä kuvaamaan niitä työhön suhtautumisen tapoja, joita palkkatyön kulttuurisen malliin sisältyvien skeemojen ja kerronnan teemojen erilaiset painotukset tuottavat tai joihin ne informanttien kerronnassa liittyvät. Sovelsin tässä työhön samastumisen ja työhön sitoutumisen orientaatioita (Kiiänmaa 1997), joita peilasin palkkatyön kulttuuriselle mallille annettuihin painotuksiin ja työttömyyskerronnan saamaan tunneväriin. Havaittiin, että informanttien työttömyyskokemukset ja niihin sisältyvät tunnesävyt olivat yhteydessä siihen, millainen heidän työorientaationsa oli, ja että myös työorientaatioissa toistui selkeä ero palkkatyön kulttuuriseen malliin hyväksyvästi suhtautuvien informanttien ja kahden muun ryhmän, ”tunnistavien” ja ”kyseenalaistavien”, välillä.

”Hyväksyvät”, joiden kerronnassa painottuivat työn itseisarvo, työhalu ja työnteon merkitys itsearvostuksen kannalta, orientoituvat palkkatyöhön *samastuvasti*: työ oli heille osa omakuvaa, identiteettiä. He sitoivat työhön itsearvostuksensa, jolloin työttömyyteen liittyvä tunnesävy muodostui pääosin negatiivisista tunteista. Hyväksyvien ryhmän kaksi miespuolista informanttia jakoivat työttömyyden synnyttämät suuttumuksen, katkeruuden ja epäreilusti kohdelluksi tulemisen tunteet. Ryhmän kaksi naista taas kokivat työttömyyden latistavana ja passivoivana, jopa masentavana. Tunnesävyt olivat tummahkoja, ja heitä kaikkia yhdisti työttömyyskokemuksessa keskeiseksi noussut työttömyydestä aiheutuva *häpeän* tunne.

Matti Kortteinen ja Hannu Tuomikoski (1998) liittävät häpeän työttömäksi joutumisen nöyryyttävyyteen, minkä he selittävät suomalaisen työn kulttuuriin sisältyvän yksinpärjäämisen eetoksen (Kortteinen 1992) kautta: töissä pärjääminen on kunnia-asia, ja työttömyys nöyryyttävä epäonnistuminen. Työttömäksi joutuminen loukkaa myös suomalaisessa kulttuurissa tärkeitä vertaisuuden ja itsellisyiden (Tuohinen 1996) arvoja. Katson työttömyyden synnyttämien häpeän tunteiden kuvastavan sitä keskeistä asemaa, joka työllä on niin näiden informanttien omakuvassa kuin laajemmin koko palkkatyön yhteiskunnassakin. Hyväksyvien ryhmästä löytyivätkin eräät koko informanttijoukon raskaimpina näyttäytyneet työttömyyskokemukset.

Palkkatyön kulttuuriseen malliin tunnistavasti ja kyseenalaistavasti suhtautuvat informantit näyttivät orientoituvan palkkatyöhön enemmän *sitoutuvasti*, tavoiterationaalisemmin. ”Tunnistavien” neljän informantin kerronnassa korostuivat muita ryhmiä enemmän työn ja työttömyyden taloudelliset aspektit eikä niinkään työn merkitys sinänsä. Liitin sen, millaisen työttömyyskokemuksen työttömyyden myötä menetetyt palkkatulot ja taloudellisen tilanteen huonontuminen tuotti, kahteen työttömien taloudellisen selviytymisen tapaan: sosiaaliselle luottamukselle perustuvaan *yhteisölliseen selviytymiseen* ja sosiaalisesta epäluottamuksesta kertovaan *yksinpärjäämiseen* (Kortteinen & Tuomikoski 1998). Muut ”tunnistavat” näyttivät selviytyvän yhteisöllisemmin kuin perheetön, yksin pärjäävä informantti. Hänen työttömyyskokemuksensa tunnesävy näyttäytyikin tämän ryhmän negatiivisimpana, eivätkä työttömyyttä kompensoivat harrastukset ja sosiaaliset suhteet saaneet hänen kerronnassaan

samanlaista painoarvoa kuin muilla. ”Tunnistavien” kerronnan tunnesävyt ulottuivat työttömyyskokemuksen suhteellisesta keveydestä huolen ja ahdistuksen kautta toivottomuuden tunnelmiin, jota ryhmän – ja samalla koko aineiston – ainoan perheettömän informantin kerronnasta tulkitsin.

Palkkatyön kulttuuriseen malliin kyseenalaistavasti suhtautuvat informantit jakoivat ja tunnistivat malliin sisältyvät skeemat, mutta myös kyseenalaistivat ja kritisoivat niitä. Kaksi heistä oli jäänyt työttömäksi omasta halustaan, ja kahta muuta yhdisti perhetilanteessa työttömyysaikana tapahtuneet muutokset. He kaikki kertoivat työttömyyden mahdollistaman, perheen ja läheisten kanssa vietetyn ajan ja heidän hyväkseen tehtyjen asioiden tuomasta tyydytyksestä ja merkityksellisyyden kokemuksesta. ”Kyseenalaistavien” työttömyyskokemukset näyttävät kaikissaan positiivisempina kuin kahden muun ryhmän. Tulkitsin heidän kokemustaan Kortteisen ja Tuomikosken (1998) kuvaaman *lahjan logiikan* kautta.

Lahjan logiikassa on kyse työttömien selviytymisestä kiinnittymällä palkkatyön järjestelmän suoriutumista ja pärjäämistä korostavien arvojen sijasta yhteisöllisiin, sosiaalisuutta, välittämistä ja jakamista korostaviin arvoihin. Se näyttää myös tuottavan vähemmän kielteisiä ja enemmän myönteisiä tunteita kuin työhön ja taloudellisiin vaihtosuhteisiin voimakkaammin kiinnittyvillä informanteilla. ”Kyseenalaistavilla” työttömyyteen ei liittynytäkään samanlaisia häpeän ja menetyksen tunteita kuin ”hyväksyvillä” informanteilla. Kokemukseen vaikutti osaltaan myös se, että työttömäksi jättäytyminen tai haastattelu-aikaan työttömänä pysyminen on useimmille heistä enemmän tai vähemmän omaehtoista, niinpä tämän ryhmän työttömyyskokemus saikin muita keveämpiä sävyjä.

Jaon käsitys- ja kokemustyyppeihin olen tehnyt selkiyttääkseni ja korostaakseni niitä informantteja yhdistäviä ja erottavia aspekteja, joita työkäsityksistä ja työttömyyskokemuksista löysin. Jaottelu on yksinkertaistus siinä mielessä, että esimerkiksi ”hyväksyvällä” informantilla voi olla taloushuolia siinä missä ”tunnistavallakin”, ja perhe voi olla tärkeä myös muille kuin ”kyseenalaistaville” informanteille. Tulokset kuvastavat painotuseroja ennen muuta aineiston sisällä; yksittäisen informantin kokemukselle ne eivät tee täyttä oikeutta. Tekstiin sisällyttämäni aineistositaatit ovatkin erityisen tärkeitä juuri yksilöllisen kerronnan ja kokemuksen välittämisessä, mikä sekin oli eräs tutkielmani tavoitteista.

Tässä esittämäni tutkimustulokset eivät ole ainoa totuus työn ja työttömyyden käsittämisestä ja kokemisesta lama-ajan Ylikiimingissä, vaan toisenlaisiakin tuloksia voisi perustellusti esittää. Kerrottu, eletty ja koettu työttömyys on yhtä aikaa sekä henkilökohtaista että kulttuurista, jaettavaa. Kokemuksessa risteävät ja lomittuvat informanttien konkreettiset arjen tilanteet, niiden yksilölliset tulkinnat, laajemmat elämäntilanteen kokonaisuudet ja kulttuuriset käsitykset työn ja työttömyyden merkityksestä. Kerronnaksi ne muotoutuvat haastattelutilanteissa, joista jokainen on ainutlaatuinen. Tutkimustulokset ja tekemäni luokittelut ovatkin yksinkertaistus, pelkistys siitä kerronnan, kokemusten ja työttömänä olemisen tapojen rikkaudesta, joka informanttien haastatteluihin sisältyi.

Tutkimustulokset ovat seurausta aineistolle esittämistäni kysymyksistä ja tarkastelua ohjaavista teoreettisista sitoumuksista ja käyttämistäni metodeista. Niiden julkituonti ja reflektointi on tärkeää tutkimuksen luotettavuuden kannalta. (Ks. Moilanen & Rähkä 2010; myös esim. Fingerroos 2003). Arvioin seuraavassa tutkimustani ja sen tuloksia.

9.2 Tutkimuksen arviointia

Aineisto ja metodologia

Tutkielmani perustan muodostavat sen informantit ja heidän haastattelunsa. Kolmentoista informantin joukko on pieni silloin kun tutkitaan jaettuina kulttuurisia käsityksiä, kuten teen etenkin (palkka)työkäsitysten kohdalla. Laadullisessa tutkimuksessa aineiston koko ei kuitenkaan ole ratkaiseva, vaan tällainenkin haastateltavien määrä voi tuottaa varsin runsaan tutkimusaineiston (ks. Taivalantti 2012, 188). Katsonkin aineiston koon riittäväksi tutkiessani työttömyyden kokemuksia rajatussa ajallisessa ja paikallisessa kontekstissa, jolloin aineiston erityisyys nousee sen laajuutta merkittävämmäksi laatukriteeriksi (Fingerroos & Jouhki 2014, 103).

Haastattelemani informanttijoukko on varsin homogeeninen eikä sellaisena ole edustava otos kaikista työttömistä. Kaikki informantit olivat maaseudulta kotoisin ja asuivat haastattelu-aikaan samalla paikkakunnalla. Informantteja yhdisti myös samankaltainen koulutustaso ja ikä: kaikki olivat ydintyökäisiä, 30–50-vuotiaita. He myös osallistuivat tutkimukseeni vapaaehtoisesti; heillä siis oli halua ja kykyä puhua työttömyydestään. Onkin todettava, että tässä kuvaamani kokemukset poikkeavat todennäköisesti paljonkin esimerkiksi informanttien kerronnassa esiin putkahdelleiden ”syrjäkyläisten yksinäisten poikamiesten” tai vaikkapa suuren kaupungin nuorten työttömien kokemuksista (ks. Vuolteenaho 2001). Informanttini olivat myös olleet työttömänä suhteellisen pitkään, joten työttömyys ja siitä kertominen oli muodostunut osaksi heidän arkeaan. Äskettäin työttömäksi jääneiden kokemukset olisivat epäilemättä tuottaneet toisenlaista kerrontaa.

Teemahaastattelun valinta haastattelumenetelmäksi osoittautui onnistuneeksi, vaikka kulttuuristen mallien, kerronnan ja kokemuksen tutkiminen samaa menetelmää käyttäen tuotetusta aineistosta oli paikoitellen haastavaa. Erityisesti kertomusten hahmottaminen siitä osoittautui vaikeaksi, sillä narratiivin tai kertomuksen käyttö tutkimuskäsitteenä ei kuulunut alkuperäiseen tutkimusideaani. Narratiivisuus muodostuikin analyttisen käsitteen sijasta pikemminkin tavaksi suhtautua aineistoon; narratiivisuuden voikin nähdä laadullisen tutkimuksen yleisenä ominaisuutena (Eskola & Suoranta 1998, 24). Keskityin haastattelupuheen kerronnallisuuteen, jota laadulliseen haastatteluun aina muun aineksen ohella sisältyy (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005).

Teemahaastattelu väljätköä teemaluetteloa käyttäen tuotti niin monipuolista aineistoa, että siitä oli mahdollista jäljittää myös kokemuksellisuutta, jolla puolestaan on yhteys

kerronnallisuuteen eräänä sen määrittäjistä. Merkitystä oli myös haastatteluihin sisältyneellä elämäkerrallisuuden ulottuvuudella, joka mahdollisti haastattelujen tematisoinnin ”työttömyyselämäkertomuksiksi”.

Paikantumiseeni haastattelijana ja tutkijana vaikutti asemani tutkittavan kulttuurin jäsenenä. Tein tutkimusta ”kotona”, oman kulttuurini sisällä (engl. *anthropology at home*; ks. esim. Hämeenaho 2014). Lisäksi minun ja informanttien elämäntilanteissa oli haastattelujen aikana paljon yhteneväisyyksiä, minkä koin eduksi emic-asetelmasta tehdylle tutkimukselleni. Kulttuurinen esiymmärrykseni ja oma kokemukseni olivat avuksi esimerkiksi silloin, kun tulkitsin ja analysoin kerronnan tunnesävyjä. Katson myös tutkimuksen teossa olleiden pitkien taukojen aikana hankkimani elämäkokemuksen, kuten kokemieni työttömyysjaksojen, tuoneen uudenlaista syvyyttä työttömyyden kokemukselliseen ymmärtämiseen. Toisaalta tällainen läheisyys tutkittaviin edellyttää omien ennako-oletusten tunnistamista ja ylitulkintojen riskin tiedostamista.

Antropologi Marjo Taivalanti (2012, 188) kirjoittaa aineiston tulkinnan yhteydessä aineistouskollisuudesta: siitä, että tutkija pitäytyy tulkinnoissaan siinä mitä haastateltavat ovat tietoisesti halunneet sanoa. Hänen mukaansa erityisesti narratiivisessa tutkimuksessa painotetaan tutkijan eettistä velvollisuutta rakentaa analyysinsä niin, että tutkimuskohde voi tunnistaa ja hyväksyä tutkittavasta ilmiöstä muodostetun tulkinnan. Hän toteaa myös, että nämä tulkinnat ovat tilannesidonnaisia ja mm. valitusta teoreettisesta näkökulmasta riippuvaisia (Taivalanti 2012, 189). Tässäkin tutkielmassa on toistunut usein ajatus informanttien oman äänen kuulemisesta ja kuulumisesta eräänä tärkeänä aineiston muodostamista ja tulkintaa ohjaavana periaatteena. Yhdistinkin Taivalantin tavoin omassa tutkielmassani kognitiivisen antropologian ja narratiivitutkimuksen lähestymistapoja tuodakseni jaettujen kulttuuristen skeemojen ja mallien etsimisen rinnalle myös yksilöllistä reflektointia työstä ja työttömyydestä. Tätä tarkoitusta palvelevat myös käyttämäni runsaat aineistositaatit, jotka samalla antavat lukijalle mahdollisuuden arvioida tekemieni tulkintojen osuvuutta (Moilanen & Rähä 2010, 58).

Informanttini käyttävät kulttuurista tietoa työstä ja työttömyydestä tulkitessaan omaa tilannettaan ja antaessaan sille niitä merkityksiä, joita tutkielmassani kuvaan. Niiden tunnistamisessa käyttämiäni teoreettisia käsitteitä yhdistää niihin sisältyvä ajatus kulttuurista jaettuina, mentaalisisinä representaatioina, jotka opitaan sosiaalisesti ja jotka ohjaavat havaintoja ja tulkintoja ympäristöstä. Niin kulttuuriset mallit ja kerronta kuin kokemus sekä siihen liittyvät tunteen ja emotionin käsitteet sisältävät kognitiivisen, tiedollisen aspektin, johon jaettu kulttuuri vaikuttaa. Katson, että valitsemani tutkimuskäsitteet sopivat tämän yhteisen, konstruktivistisen lähtökohdansa ansiosta käytettäväksi samassa tutkimuksessa ja että ne tukevat toisiaan ristivalottaessaan tutkittavaa ilmiötä eri suunnista. Koen kuitenkin aiheelliseksi kysyä, oliko tutkimuskysymyksiä – ja niiden myötä teoreettisia näkökulmia – liikaakin pro gradu-työn mittakaavaan.

Työni on pro graduksi varsin laaja, joten vastaus on mitä ilmeisimmin myöntävä. Työn laajuuteen on tosin vaikuttanut myös tutkimusprosessin poikkeuksellisen pitkä kesto, johon

sisältyi vuosien taukoja, uudelleen aineiston pariin palaamisia ja tutkimuskysymysten ja -käsitteiden uudelleenmuotoiluja – ja yksin harhapoluillekin joutumisia. Kokemattomuuteni tutkijana näkyy myös siinä, että en ole osannut rajata tarkastelun ulkopuolelle mahdollisesti epäolennaista ainesta; toisaalta koen, että etenkin informanttien kokonaisten elämäntietojen tarkastelulle jäi liian vähän tilaa. Myös monet teemat, kuten aineistosta teemaluettelon ulkopuolelta noussut kiinnostava työn, työttömyyden ja alkoholin yhteys suomalaisessa kulttuurissa, jäivät vaille käsittelyä.

Tulosten arviointia

Tutkimustuloksiani ei voi eikä ole tarkoitus yleistää koskemaan kaikkia lama-ajan suomalaisia työttömiä, kuten ei laadullisessa tutkimuksessa yleensä. Pysin ns. paikalliseen selittämiseen, ja suhtaudun ainestooni ”näytteenä” todellisuudesta (ks. Alasuutari 2011). Sellaisena katson tutkielmani oleva pätevä todiste siitä, mitä informanttini työstä ja työttömyydestä ajattelevat ja miten he kokevat ne määrättyssä ajan ja paikan kontekstissa. Käyttämieni tutkimuskäsitteiden avulla pääsin nousemaan kerronnan konkretiasta yleisemmälle, teorian tasolle. Havaittiin, että vahvimmin kulttuurisesti jaetut elementit ilmenivät palkkatyön kulttuurisessa mallissa ja sen muodostavissa skeemoissa, joiden aihioita oli löydettävissä myös työtä ja työttömyyttä käsittelevästä tutkimuskirjallisuudesta.

Kokemusten kuvauksessa painottuivat enemmän henkilö- ja tilannekohtaiset seikat, vaikka niistäkin paljastui analyysin avulla paljon yhteisesti mm. muissa työttömyystutkimuksissa tunnistettua ainesta. Kokemusiakin on Virpi Tökkärin (2018, 66) mukaan mahdollista myös jossain määrin yleistää silloin, kun yksittäistapaukset ovat tarpeeksi samankaltaisia jonkin keskeisen ominaisuuden, kuten elämäntilanteen, kokemuksen aiheen tai vaikkapa tutkittavien asuinpaikan osalta. Tämän tutkielman informantit täyttävät nämä kriteerit, joten kokoavien johtopäätösten tekeminen oli mahdollista.

Tutkimuskirjallisuus on tärkeä referenssi laadullisen tutkimuksen tulosten verifiointille (Alasuutari 2011, 245) ja olenkin viitannut lähdekirjallisuuteen runsaasti kautta koko tutkielman. Tutkimusaiheeni käsittelevät lisäksi sellaisia osin implisiittisiä suomalaisen kulttuuriin⁹⁴ kuuluvia ilmiöitä, kuten työn kulttuurista käsittämistä, jotka lähes jokainen kulttuurinkantaja pystyy tunnistamaan. Pertti Alasuutarin (2011, 244–245) mukaan yleistettävyyksymykset eivät tällaisten ”kulttuuristen itseäänselvyyksien” kohdalla olekaan niin relevantteja, vaan tärkeämpää on niiden olemassaolon paljastaminen ja selittäminen.

Vuoropuhelulla aiemman tutkimuksen kanssa on merkitystä myös laadullisen tutkimuksen luotettavuuden kannalta (Moilanen & Räihä 2010, 63). Niinpä se, että löysin tutkimuskirjallisuudesta samoja työn käsittämisen ja siitä puhumisen teemoja ja työttömyyden

⁹⁴ Vaikka viitataan kautta tutkielman suomalaisen kulttuuriin, en silti väitä, että kuvaamani työkäsitykset tai työttömyyden kokemukset olisivat yksinomaan suomalaisia ilmiöitä (ks. Alasuutari 2011, 244). On syytä olettaa, että samankaltaiset elinkeino-, uskonto- ja aatehistoriat ja talousjärjestelmät tuottavat samankaltaisia kokemuksia myös muualla; ks. esim. ruotsalaisesta 1990-luvun työttömyydestä Andersson 2003.

kokemisen tapoja kuin omien informanttieni kerronnasta, vahvistanee tutkimukseni luotettavuutta – tai uskottavuutta, jota Moilanen ja Rähkä (2010, 61) pitävät parempana laadullisen tutkimuksen suhteen parempana ilmaisuna. Laadullisen tutkimuksen luotettavuuden kannalta keskeinen asia on myös itse tutkimusprosessin luotettavuus (Eskola & Suoranta 1998, 210). Olenkin pyrkinyt kuvaamaan tarkasti sen, millaisten vaiheiden kautta olen päätenyt alkuperäisestä, yli 20 vuoden takaisesta tutkimusideastani tässä esittämiini tuloksiin ja johtopäätöksiin; näin lukija voi arvioida tulosteni luotettavuutta tältäkin osin.

Totesin johdannossa, että tutkielmani asettuu osaksi työttömyyden inhimillisiä vaikutuksia tutkivaa perinnettä (Hänninen & Polso 1991; Ahola 1996) sekä 1990-luvun laman synnyttämää kiinnostusta työttömyyteen, siitä selviämiseen ja työttömien hyvinvointiin. Tutkimuskysymysten ja -teorian kautta työlläni on yhtymäkohtia myös ”uuteen”, laadulliseen työttömyystutkimukseen (esim. Kokkonen 2003; Taira 2006). Etnologian piirissä elää vahva työn tutkimuksen perinne, jota tutkielmani vähintään sivuaa. Aiheensa, aineistonsa ja tutkimuskysymystensä kautta se asemoituu myös modernin yhteiskuntaetnologisen tutkimuksen piiriin. Siinä kiinnostus kohdistuu ihmisten arkielämään, kokemuksiin ja niille annettuihin merkityksiin. Työttömyys niin ilmiönä kuin tutkimuskohteenakin on leimallisesti yhteiskunnallinen, ja tulkitsen arkisia kokemuksia haastatteluaineistosta kerronnan ja kokemuksen käsitteiden avulla. 2010-luvun yhteiskuntaetnologiasta kirjoittavien Fingerroosin ym. (2017, 16–19) mukaan nämä ovat tyypillisiä piirteitä tälle tutkimussuunnalle, jossa pyritään oman tutkielmani lailla tuomaan ”virallisen” tiedon rinnalle kokemuksellista, hiljaista tietoa ja tulkintoja.

Pohtiessani, mitä annettavaa tutkimuksellani on näille tutkimusaloille totesin, että työttömyystutkimuksen osalta tutkielmani relevanssi on helppo osoittaa. Työttömyys ja siihen liittyvät ilmiöt ovat tutkimusaiheina jatkuvasti ajankohtaisia, koska työttömyys määriteltynä palkkatyön puutteeksi on pysyvä ilmiö myös suomalaisessa yhteiskunnassa ja talousjärjestelmässä. Työttömyystutkimuksella on uuden tiedon tuottamisen lisäksi arvoa myös sikäli, että se muistuttaa meitä työttömyyden ongelman olemassaolosta. Työttömät ansaitsevat työttömyyden esilläpitotutkimuksia ja -foorumeita, kirjoittaa Raija Julkunen (2009a, 1) Tutkielmani täyttää osaltaan tätä tehtävää. Se myös täydentää kuvaa työttömyydestä yksilön kokemuksena ja siitä, kuinka jaetut kulttuuriset merkityksenannot synnyttävät ja muokkaavat tätä kokemusta.

Tutkielmani tuo työttömyyden tärkeän teeman myös (yhteiskunta)etnologiseen tutkimukseen. Työttömyys on ilmiönä monitahoinen, ja uskon olevan hedelmällistä tarkastella sitä myös edustamastamme kulttuuritutkimuksellisesta, laadullisesta ja käytännönläheisen tiedonintressin näkökulmasta. Kokemus ja kokemuksellisuus ovat merkittävässä roolissa silloin, kun halutaan selvittää jonkin asian – kuten tässä työttömyyden – vaikutusta niihin, joita se koskettaa: kun halutaan tavoittaa tutkittavien hiljaista tietoa ja tunteita (ks. Fingerroos ym. 2017). Tutkielmani antaa panoksensa myös etnologiseen kokemuksen tutkimukseen. Kiinnostus kokemuksen tutkimiseen on lisääntynyt viime vuosina monilla aloilla, mutta käsitteen kirjava käyttö vaikeuttaa kokemuksesta keskustelemista, kirjoittavat Toikkanen ja

Virtanen (2018, 9). Nostankin esiin erityisesti ajankohtaiset kokemuksen käsitteen käyttöön ja määrittelyyn liittyvät kysymykset.

Tuottamallaan tiedolla työttömyyden kokemuksista ja niihin liittyvistä tunteista, työttömyyden arjesta ja työhön liittyvistä käsityksistä 1990-luvun lama-ajan Pohjois-Pohjanmaalla on arvoa ajankuvana. Perustellusti voi kysyä, onko tuloksillani muuta relevanssia nyt, kun lähestymme 2020-lukua. Näkemykseni mukaan on, sillä vaikka maailma ja työmarkkinat ovat muuttuneet, on palkkatyön asema yhteiskunnassa yhä keskeinen. Se perustuu nähdäkseni kahteen seikkaan: toisaalta siihen kiinnittyy syvästi kollektiiviseen tajuntaan ja arvoihin juurtuneita, agraariyhteiskunnasta periytyviä työhön ja työn arvostukseen sinänsä liittyviä käsityksiä. Toisaalta palkkatyö on faktisesti ollut pitkään suomalaisten keskeinen toimeentulon lähde ja työn tekemisen muoto. Tälle perustalle rakentuu myös yleinen käsitys työttömyydestä, joka on palkkatyön yhteiskunnan kääntöpuoli.

Tutkielmani eräs löydös onkin havainto siitä, että suhtautuminen työttömyyden syihin ja työttömiin ei juuri muuttunut laman suurtyöttömyyden aikana eikä sen jälkeenkään, vaan mm. lama-ajan julkisissa keskusteluissa työttömyydestä (ks. Valtonen 2002) heijastuivat edelleen perinteinen työn eetos ja suomalaisen työyhteiskunnan arvomaailma sekä köyhyyden hallinnan ”sitkeät rakenteet” (Andersson 2003). Työttömyys nähtiin siis edelleen työttömän omana syynä, ja hänen odotettiin osoittavan aktiivisesti (työ)halua ja pyrkimystä takaisin normaaliuteen. Väitän, tämä pätee vielä 2010-luvun lopunkin käsityksiin työttömyydestä ja työttömistä. Syvästi juurtunut näkemys työttömistä passiivisina laiskureina, jotka ovat itse syyllisiä työttömyyteensä, on löydettävissä esimerkiksi pääministeri Juha Sipilän hallituksen joulukuussa 2017 hyväksymien työttömyysturvalain muutosten taustalta. Niiden mukaan työttömän etuuksia heikennetään, ellei hän osoita työnhaussa tai kouluttautumisessa riittävää aktiivisuutta (Helsingin Sanomat 28.12.2017). Erään tätä ns. aktiivimallia kannattaneen kansanedustajan mukaan mallin ajatuksena onkin, että vaatimus aktiivitoimiin osallistumisesta tekee työttömyyden pitkittymisestä työttömälle nykyistä epämiellyttävämpää! (IS/Taloussanomat 28.12.2017).

Etnologi Maria Anderssonin (2003) kuvaamat, satojen vuosien takaa periytyvät köyhyyden ja joutilaisuuden hallinnan keinot ja retoriikka ovat siis käytössä vielä nykyäänkin. Tämä yhdessä palkkatyön vahvana pysyneen aseman ja työn korkean arvostuksen kanssa onkin perusteluni sille, miksi katson tutkimillani työttömien kokemuksilla olevan relevanssia yhä edelleen. Vielä vuonna 2018 voitiin todeta, että ”koko yhteiskuntajärjestelmämme ja sitä ylläpitävä luottamus on viritetty palkkatyön eetokselle” (Suoranta & Leinikki 2018, 9). Työttömien kokemukseen vaikuttavat paitsi heidän omat ajatuksensa, myös ympäröivän yhteiskunnan arvot ja asenteet. Niiden näen monilta osin olevan samanlaisia nyt kuin 1990-luvun laman aikana.

Paljon on kuluneiden vuosikymmenten aikana toki tapahtunutkin. Teknologinen kehitys ja digitalisaatio ovat hävittäneet vanhoja ammatteja ja luoneet uusia. Samalla työn tekemisen ehdot ja muodot ovat muuttuneet. Haastatellessani informantteja vuosina 1994–1995 elettiin kokoaikaiselle, vakituiselle palkkatyölle perustuvien työmarkkinoiden murtumisen aikoja,

ainakin päätellen siitä, että pätkätyön käsitettä käytettiin julkisessa yhteydessä ensimmäisen kerran vuonna 1996 (Suoranta & Leinikki 2018, 14). Lama merkitsikin muutosta työn tekemisen muotoihin. Kokoaikainen palkkatyö ei ole kadonnut, mutta sen rinnalle on syntynyt uusia työn tekemisen muotoja: aiempaa epävarmemmat, epäsäännöllisemmät ja niukempia tuloja tarjoavat ns. joustotyöt (Honkanen 2018, 97) ovat yleistyneet, samoin erilaiset itsensä työllistämisen muodot. Onkin alettu puhua elämän prekarisaatiosta ja prekaarista työstä.

Prekarisaatio tarkoittaa Eeva Jokisen (2018, 19) mukaan nopeaa, epävarmuutta luovaa ja hallitsemattomuuden tunnetta tuottavaa muutosta. Työelämän yhteydessä sillä viitataan usein juuri edellä kuvatun kaltaisiin, ”epätyypillisiin” työsuhteisiin (Jokinen 2018, 21). Voi ajatella, että informanttienkin elämäntilanne oli monilta osin prekaari, vaikka käsitettä ei silloin käytettykään. Olen halunnut pitäytyä tutkielmassani 1990-luvun työttömyyteen liittyvissä keskusteluissa, mutta prekaarin käsite olisi voinut tuoda siihen uutta, kiinnostavaa näkökulmaa.

Työmarkkinoiden muutokset kohti yhä joustavampia, liikkuvampia ja epävarmempia työsuhteita muuttavat yksilöiden tapoja olla suhteessa työhön, mikä heijastuu myös työn kokemiseen ja työidentiteetteihin (ks. Eteläpelto 2007). Miten me ”joustotyöläiset”, joihin itsekin lukeudun, koemme ja merkityksellistämme työtä ja työttömyyttä? Eräs tärkeä näkökulma, jota tässä tutkielmassa vain sivuan, on miesten ja naisten asema työmarkkinoilla. 1990-luvun laman aikaan palkkatyökansalaisuus yhdistettiin vielä paljolti miesidentiteettiin (T. Parikka 2002, 236). Onko tilanne muuttunut työn muuttumisen myötä? Ylipäättään uudenlaisten työn muotojen heijastuminen työn ja työttömyyden käsittämiseen ja kokemiseen tarjoavat kiinnostavia tutkimusmahdollisuuksia etnologeille ja antropologeille myös tulevaisuudessa. Millaisia kertomuksia, tunnesävyjä ja tulkintoja tämä uuden, prekaarin työn yhteiskunta tuottaa?

LÄHTEET

Haastattelut

Kolmentoista (13) työttömän henkilön teemahaastattelut, jotka on tehty aikavälillä 22.8.1994–30.6.1995 Ylikiimingissä. Haastattelija Marja Lohva.

Haastattelut on nauhoitettu ja litteroitu. Aineistot hävitetään tutkimuksen päätyttyä.

Informantti Ikäryhmä Haastattelu-aika

H1 <i>Matti</i>	40–50 v.	22.8.1994.
H2 <i>Hilkka</i>	30–40 v.	26.8.1994.
H3 <i>Kauko</i>	40–50 v.	26.8.1994.
H4 <i>Pekka</i>	30–40 v.	29.8.1994.
H5 <i>Silja</i>	30–40 v.	29.8.1994.
H6 <i>Teija</i>	30–40 v.	31.8.1994.
H7 <i>Sirkka</i>	40–50 v.	31.8.1994.
H8 <i>Visa</i>	30–40 v.	19.5.1995.
H9 <i>Keijo</i>	40–50 v.	19.5.1995.
H10 <i>Esko</i>	40–50 v.	8.6.1995.
H11 <i>Teppo</i>	40–50 v.	8.6.1995.
H12 <i>Jaana</i>	30–40 v.	30.6.1995.
H13 <i>Berit</i>	40–50 v.	30.6.1995.

Internet-lähteet

Fingerroos, Outi 2003: *Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa*. Elore 10:2 [online]. < http://www.elore.fi/arkisto/2_03/fin203c.html >. [23.3.2017.]

Heinonen, Visa 2012: *Arkielämän tutkimusperinteet, kulutus ja rutiinit*. Kulutustutkimus. Nyt 1/2012 [online]. < http://www.kulutustutkimus.net/nyt/wp-content/uploads/2012/05/Heinonen_KTS_1_2012.pdf > [15.9.2018.]

Helsingin Sanomat 28.12.2017 [online].

< <https://www.hs.fi/politiikka/art-2000005505362.html> > [28.12.2017.]

Julkunen, Raija 2009a: *Työllisyydestä työttömiin*. Alustus 17.9.2009 [online].

< http://www.presidentti.fi/halonen/Public/Julkunen_Pforumifa9c.pdf?ID=48230&GUID=%7Bd2d7881e-e0a0-495d-bd29-aa904fdeaf6c%7D > [21.10.2018.]

IS/Taloussanomat 28.12.2017 [online].

< <https://www.is.fi/taloussanomat/art-2000005505316.html> > [28.12.2017.]

Koskinen-Koivisto, Eerika 2013: *A Greasy-Skinned Worker – Gender, Class and Work in*

the 20th Century Life Story of a Female Labourer. Jyväskylä: University of Jyväskylä. [online].
< <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-5517-5> > [8.2.2019.]

Liedes, Jarkko 2009: *Muurahainen ja mehiläinen (protestanttisen) työeetoksen historiassa*. Tieteessä tapahtuu, [S.l.], vol. 27, nro. 7, loka. 2009. ISSN 1239-6540 [online].
< <http://journal.fi/tt/article/view/2495> > [8.2.2019.]

Mäkinen, Minna 2007: *Kotikunta kaupunginosaksi. Säynätsalon ja Jyväskylän kaupungin kuntaliitos kulttuurisena ilmiönä*. Lisensiaatintyö. Jyväskylän yliopisto: Historian ja etnologian laitos. [online.] < <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-2007489> > [16.7.2018.]

Oulun kaupungin Internet-sivut. Oulu alueittain [online].
< <http://www.ouka.fi/oulu/oulu-tietoa/tilastoja-oulusta> > [13.7.2018.]

Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka, Anna 2006: KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [online].
< <http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/> > [18.2.2018.]

Tilastokeskus, rahanarvokerroin 1860–2017. [online].
< https://www.stat.fi/til/khi/2017/khi_2017_2018-02-26_tau_001.pdf > [7.9.2018.]

Toikkanen, Jarkko & Virtanen, Ira A. (2018): Kokemuksen käsitteen ja jäljillä.
– Jarkko Toikkanen & Ira A. Virtanen (toim.): *Kokemuksen tutkimus VI. Kokemuksen käsite ja käyttö*. Rovaniemi: Lapland University Press. [online].
< <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-310-940-7> > [1.2.2019.]

Tuohinen, Titta 2010: *Nuorten 'työeetos' – protestanttisesta etiikasta työyhteisön henkeen?* Artikkeleita, Työpoliittinen Aikakauskirja 4/2010 [online].
< <https://docplayer.fi/10273305-Nuorten-tyoeetos-protestanttisesta-etiikasta-tyoyhteison-henkeen.html> > [2.2.2019.]

Turunen, Teemu 2009: *Nuorten palkansaajien työorientaatiot Suomessa*. Janus vol. 17 (1), 4-19 [online].
< <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/27470> > [8.2.2019.]

Työministeriö 2005: Ammattiluokitus [online].
< <http://www.te-palvelut.fi/te/fi/pdf/ammattiluokitus.pdf> > [20.10.2018.]

Tökkäri, Virpi 2018: Fenomenologisen, hermeneuttis-fenomenologisen ja narratiivisen kokemuksen tutkimuksen käytäntöjä.
– Jarkko Toikkanen & Ira A. Virtanen (toim.): *Kokemuksen tutkimus VI. Kokemuksen käsite ja käyttö*. Rovaniemi: Lapland University Press. [online].
< <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-310-940-7> > [1.2.2019.]

Kirjallisuus

Aaltonen, Tarja & Leimumäki, Anna 2010: Kokemus ja kerronnallisuus – kaksi luentaa. – Johanna Ruusuvuori & Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.): *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino.

Ahlqvist, Kirsti 1996: Työ, työttömyys ja valinnanvapaudet. – Kirsti Ahlqvist & Anja Ahola (toim.): *Elämän riskit ja valinnat. Hyvinvointia lama-Suomessa?* Helsinki: Edita.

Aho, Simo 1988: *Palkkatyö yhteiskunnallisen järjestyksen perustana. Tutkimus palkkatyön normalisoinnin historiasta ja työyhteiskunnan kriisistä*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Ahola, Anja 1996: Työttömyys kokemuksellisenä tilanteena. – Kirsti Ahlqvist & Anja Ahola (toim.): *Elämän riskit ja valinnat. Hyvinvointia lama-Suomessa?* Helsinki: Edita.

Alasuutari, Pertti 2011: *Laadullinen tutkimus 2.0*. Neljäs, uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.

Andersson, Maria 2003: *Arbetslöshet och arbetsfrihet. Moral, makt och motstånd*. Etnolore 28. Skrifter från etnologiska avdelningen. Uppsala: Uppsala universitet.

Anttila, Anu-Hanna 2005: *Loma tehtaan varjossa. Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisisäätely Suomessa 1930–1960-luvuilla*. Bibliotheca Historica 93. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Anttila, Anu-Hanna 2007: Palkkatyö vapaan edellytyksenä. – Anu-Hanna Anttila & Anu Suoranta: *Pärjäämisen ajat – horjuvat työt*. Väki Voimakas 20. Jyväskylä: Työväen perinteen ja historian tutkimuksen seura.

Anttila, Anu-Hanna 2016: Laman jakama kansakunta. – Marjo Kaartinen & Hannu Salmi & Marja Tuominen (toim.): *Maamme. Itsenäisen Suomen kulttuurihistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Apo, Satu 1999: Alkoholi ja kulttuuriset tunteet. – Sari Näre (toim.): *Tunteiden sosiologiaa II*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Aslama, Minna & Kivikuru, Ullamaija & Valtonen, Sanna 2002: Lamakansan kartat. – Ullamaija Kivikuru (toim.): *Laman julkisivut. Media, kansa ja eliitit 1990-luvun talouskriisissä*. Helsinki: Palmenia-kustannus.

Blomberg, Helena & Hannikainen, Matti & Kettunen, Pauli 2002: Lamafatalismin historiallinen ja vertaileva kritiikki.

– Helena Blomberg & Matti Hannikainen & Pauli Kettunen (toim.): *Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Turku: Kirja-Aurora.

Bruner, Edward M. 1986: *Experience and Its Expressions*.

– Victor W. Turner & Edward M. Bruner (eds.): *The Anthropology of Experience*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Bruner, Jerome 1986: *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press.

Bruner, Jerome 1990: *Acts of Meaning*. Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press.

Böckerman, Petri & Ilmakunnas, Pekka 2005: *Työttömien itsensä kokema hyvinvointi*.

– Kari Hämäläinen & Heikki Taimio & Roope Uusitalo (toim.): *Työttömyys – taloustieteellisiä puheenvuoroja*. Palkansääjien tutkimuslaitos. Helsinki: Edita.

D’Andrade, Roy 2000/1995: *The Development of Cognitive Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.

D’Andrade, Roy 2005: *Some Methods for Studying Cultural Cognitive Structures*.

– Naomi Quinn (ed.) 2005: *Finding Culture in Talk. A Collection of Methods*. New York: Palgrave MacMillan.

Desjarlais, Robert & Throop, C. Jason 2011: *Phenomenological Approaches in Anthropology*. *Annual Review of Anthropology* 40:87–102.

Erkkilä, Raija 2005: *Narratiivinen kokemuksen tutkimus: koettu paikka, tarina ja kuvaus*.

– Juha Perttula & Timo Latomaa (toim.): *Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*. Helsinki: Dialogia.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha 1998: *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

Eskola, Jari & Vastamäki, Jaana 2001: *Teemahaastattelu: opit ja opetukset*.

– Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.): *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Eteläpelto, Anneli 2007: *Työidentiteetti ja subjektiiviset rakenteiden ja toimijuuden ristiaallokossa*.

– Anneli Eteläpelto & Kaija Collin & Jaana Saarinen (toim.): *Työ, identiteetti ja oppiminen*. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit.

Fingerroos, Outi 2010: *Karjala utopiana*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 100.

Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Fingerroos, Outi & Jouhki, Jukka 2014: Etnologinen kenttätyö ja tutkimus: Metodien monimuotoisuuden pohdintaa ja esimerkkitapauksia.

– Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.): *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite 17. Helsinki: Ethnos ry.

Fingerroos, Outi & Lillbroända-Annala, Sanna & Koskihaara, Niina & Lundgren, Maija 2017: Yhteiskuntaetnologia – arkinen mutta kriittinen katse etnologiaan.

– Outi Fingerroos & Niina Koskihaara & Sanna Lillbroända-Annala & Maija Lundgren (toim.): *Yhteiskuntaetnologia*. Tietolipas 255. Helsinki: SKS.

Foucault, Michel 2014: *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki: Otava.

Frykman, Jonas & Gilje, Nils (eds.) 2003: *Being There. New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*. Lund: Nordic Academic Press.

Geertz, Clifford 1993: *Common Sense as a Cultural System*.

– Clifford Geertz: *Local Knowledge*. London: Fontana Press, An Imprint of Harper Collins Publishers.

Haapala, Pertti 1994: Työajan lyhyt historia.

– Raimo Parikka (toim.): *Työ ja työttömyys*. Väki voimakas 7. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Hakala, Juha 1997: *Mieli ja kulttuuri. Katsauksia eräisiin kognitiivisen antropologian teorioihin ja niistä käytävään keskusteluun*. Suomen Antropologi 3/1997, 31-47.

Halminen, Anna 2005: *Ylivuotto. Pohjoispohjalaisen kyläyhteisön murros 1950-luvulta 1970-luvulle*. Suomen ja Pohjoismaiden historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Historian laitos.

Hannikainen, Matti 2010: *Lapionvarresta näyttöpäätteelle*.

– Kai Häggman & Pirjo Markkola & Markku Kuisma & Panu Pulma (toim.): *Suomalaisen arjen suuri tarina*. Helsinki: WSOY.

Hatakka, Mari 2004: “Kun on tunteet”. Lukemisen kokemus metodisena mahdollisuutena.

– Tuulikki Kurki (toim.): *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1002. Helsinki: SKS.

Heikkinen, Hannu L. T. 2010: *Narratiivinen tutkimus – todellisuus kertomuksena*.

– Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.): *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II*. 3. uudistettu ja täydennetty painos. Jyväskylä: PS-kustannus.

- Herman, David** 2009: *Basic elements of narrative*. Malden, Mass.: Wiley-Blackwell.
- Hirsjärvi, Sirkka & Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula** 2004: *Tutki ja kirjoita*. 10., osin uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena** 1993: *Teemahaastattelu*. 6. painos. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena** 2000: *Tutkimushaastattelu*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Honkanen, Pertti** 2018: Sosiaaliturva ja verotus joustotyön aikakaudella.
– Anu Suoranta & Sikke Leinikki (toim.): *Rapautuvan palkkatyön yhteiskunta*. Tamepre: Vastapaino.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Koskinen-Koivisto, Eerika** 2009: Hikeä, naurua ja nokea – naisten kokemuksia tehdastyöstä toisen maailmansodan aikana.
– Kati Launis & Marko Tikka (toim.): *Työväki ja kokemus*. Väki Voimakas 22. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Koskinen-Koivisto, Eerika** 2011: Johdanto: miehet ja naiset suomalaisessa palkkatyössä ja sen tutkimuksessa.
– Kirsi-Maria Hytönen & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.): *Työtä tekee mies, nainen*. Väki Voimakas 24. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Hytönen, Kirsi-Maria** 2014: *Ei elämään lomaa mahtunut. Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Kultaneito XIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Hyvärinen, Matti & Löyttyniemi, Varpu** 2005: Kerronnallinen haastattelu.
– Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.): *Haastattelu – tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino.
- Hyvärinen, Matti** 2004: Eletty ja kerrottu kertomus. *Sosiologia* 4/2004.
- Hyvärinen, Matti** 2010: Haastattelukertomuksen analyysi.
– Johanna Ruusuvuori & Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.): *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino.
- Hämeenaho, Pilvi** 2014: *Hyvinvoinnin verkostot maaseudulla asuvien äitien arjessa. Etnologinen tutkimus palvelujen käytöstä ja hyvän arjen rakentumisesta*. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Tutkimus 129. Helsinki: THL.
- Hämäläinen, Kari & Taimio, Heikki & Uusitalo, Roope** 2005: *Työttömyys – taloustieteellisiä puheenvuoroja*. Palkansaajien tutkimuslaitos. Helsinki: Edita.

Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka 2005: *Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamista*. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus.

Hänninen, Vilma & Polso, Lea 1991: *Työpaikan menetys elämänmuutoksena*. Tampere: Tampereen yliopisto, Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos. Tutkimuksia A:21/1991.

Hänninen, Vilma 2002/1999: *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Acta Universitatis Tamperensis 696. 5. painos. Tampere: Tampereen yliopistopaino Oy Juvenes Print.

Hänninen, Vilma 2010: Narratiivisen tutkimuksen käytäntöjä.
– Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.): *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II*. 3. uudistettu ja täydennetty painos. Jyväskylä: PS-kustannus.

Jaakkola, Eevi 2002: ”On se kuluttavaa tuo työn oottelu...” *Tutkimus ikääntyvien työttömien selviytymisprosessista Taivalkoskella*. Naturpolis Kuusamo koulutus- ja kehittämispalvelut, työpapereita 2/2002. Kuusamo: Naturpolis.

Jokinen, Eeva 2005: *Aikuisten arki*. Helsinki: Gaudeamus.

Jokinen, Eeva & Venäläinen, Juhana & Vähämäki, Jussi 2015: Johdatus prekaarien affektien tutkimukseen.
– Eeva Jokinen & Juhana Venäläinen (toim.): *Prekarisaatio ja affekti*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 118. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Jokinen, Eeva 2018: Elämä 2000-luvulla: Elämän prekaari käyttöliittymä.
– Anu Suoranta & Sikke Leinikki (toim.): *Rapautuvan palkkatyön yhteiskunta*. Tampere: Vastapaino.

Juhila, Kirsi 2004: Leimattu identiteetti ja vastapuhe.
– Arja Jokinen & Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.): *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus.

Julkunen, Raija 1998: Työn käsite.
– Elina Saksala (toim.): *Muutoksen sosiologia*. Jyväskylä: Yle.

Julkunen, Raija 2009b: Suomalainen palkkatyön yhteiskunta.
– Anna Pärnänen & Kaisa-Mari Okkonen (toim.): *Työelämän suurten muutosten vuosikymmenet*. Helsinki: Tilastokeskus.

Järvinen, Katriina 1994: Kulttuuriset mallit mielenterveystyöntekijöiden itsemurhaselityksissä. Helsinki: STAKES Raportteja 138. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus.

- Kalela, Jorma** 2006: Muistitiedon näkökulma historiaan.
– Outi Fingerroos & Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: SKS.
- Kamppinen, Matti & al.** 1994: *Kaaos ja Kosmos. Osa I: Kognitiivisen kulttuurintutkimuksen perusteet*. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu A:29. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus.
- Kangasvuo, Jenny** 2006: Koettu ja kirjoitettu biseksuaalisuus. Kulttuuriantropologian lisensiaatintutkimus. Oulun yliopisto, Taideaineiden ja antropologian laitos.
- Karjalainen, Pauli Tapani** 1997: Aika, paikka ja muistin maantiede.
– Tuukka Haarni & Marko Karvinen & Hille Koskela & Sirpa Tani (toim.): *Tila, paikka ja maisema*. Tampere: Vastapaino.
- Keesing, Roger M.** 2000/1987: Models, "folk" and "cultural": Paradigms regained?
– Dorothy Holland & Naomi Quinn (eds.): *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keinänen, Päivi** 2009: Elinkeinorakenteen muutos – maatalousvaltaisuudesta palkansaajien ja palveluiden yhteiskuntaan.
– Anna Pärnänen & Kaisa-Mari Okkonen (toim.): *Työelämän suurten muutosten vuosikymmenet*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Keränen, Heikki & Malinen, Pentti & Aulaskari, Olli** 2000: *Suomen maaseututyypit*. Suomen Aluekehitys FAR: Selvityksiä 20.
- Ketola, Kimmo** 2008: Uskonnolliset kokemukset ja emootiot.
– Kimmo Ketola & Ilkka Pyysiäinen & Tom Sjöblom (toim.): *Uskonto ja ihmismieli. Johdatus kognitiiviseen uskontotieteeseen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kettunen, Pauli** 1997: *Työjärjestys. Tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Kiander, Jaakko** 2001: *Laman opetukset. Suomen 1990-luvun talouskriisin syyt ja seuraukset*. VATT -julkaisu 27:5. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Kiander, Jaakko** 2002: 1930-luvun pulakausi ja 1990-luvun talouskriisi.
– Helena Blomberg & Matti Hannikainen & Pauli Kettunen (toim.): *Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Turku: Kirja-Aurora.
- Kiianmaa, Antero** 1997: *Moderni totemismi. Tutkimus työelämästä, solidaarisuudesta ja sosiaalisista verkostoista keskiluokkaistuvassa Suomessa*. Jyväskylä: Kehityksen Avaimet Ky.

Kokkonen, Sari 2003: *Työttömänä isänä perheessä ja yhteiskunnassa.* Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 238. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.

Korkiakangas, Pirjo 1996: *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa.* Kansatieteellinen Arkisto 42. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Korkiakangas, Pirjo 2005: Muistoista tulkintaan – muisti ja muisteluaineistot etnologian tutkimuksessa.

– Pirjo Korkiakangas & Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.): *Polkuja etnologian menetelmiin.* Ethnos-toimite II. Helsinki: Ethnos ry.

Korkiakangas, Pirjo 2006: Etnologisia näkökulmia muistiin ja musteluun.

– Outi Fingerroos & Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä.* Helsinki: SKS.

Kortteinen, Matti 1992: *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona.* Helsinki: Hanki ja jää.

Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu 1998: *Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä.* Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, Hanki ja jää.

Koskihaara, Niina 2016: Paikallisuuden edunvalvojat.

– Sulevi Riukulehto (toim.): *Kunnat, rajat, kulttuuri. Muutoskokemuksia.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1418. Helsinki: SKS.

Koskinen-Koivisto, Eerika 2014: *Her Own Worth. Negotiations of Subjectivity in the Life Narrative of a Female Labourer.* Studia Fennica, Ethnologica 16. Finnish Literature Society. Helsinki: SKS.

Koskinen-Koivisto, Eerika & Marander-Eklund, Lena 2016: Pienten ja suurten kertomusten suhde henkilökohtaisen kerronnan analyysin välineinä.

– Jukka Jouhki & Tytti Steel (toim.) 2016: *Etnologinen tulkinta ja analyysi.* Ethnos-toimite 18. Helsinki: Ethnos ry.

Kroll, Christian & Blomberg, Helena 2002: De goda, de onda och de djärva – synsätt på arbetslösheten i svensk och finländsk tidningspress 1987–97.

– Helena Blomberg & Matti Hannikainen & Pauli Kettunen (toim.): *Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin.* Turku: Kirja-Aurora.

Kuula, Arja & Tiitinen, Sanni 2010: Eettiset kysymykset ja haastattelujen jatkokäyttö.

– Johanna Ruusuvoori, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.): *Haastattelun analyysi.*

Tampere: Vastapaino.

Kärkkäinen, Timo 1995: Työttömyyden raskas kosketus nuorison elämään 1990-luvun Suomessa – historiallisia ja kulttuurisia erityispiirteitä.

– Paakkunainen, Kari (toim.): *Nuori työtön – itkijä, katsoja vai ratkaisija?*

Nuorisotutkimusseura. Tutkimuksia 1/95. Helsinki: Hakapaino Oy.

Lahti, Minna 1997: ”Mustasukkaisuutta ratkottiin haulikolla”. *Emootiot antropologian tutkimuskohteena*. Suomen Antropologi 3/1997, 17–30.

Laine, Timo 2010: Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma.

– Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.): *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II*. 3. uudistettu ja täydennetty painos. Jyväskylä: PS-kustannus.

Launis, Kati & Tikka, Marko 2009: Kokemuksen jäljillä.

– Kati Launis & Marko Tikka (toim.): *Työväki ja kokemus*. Väki Voimakas 22. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Laurén, Kirsi 2006: *Suo – sisulla ja sydämellä. Suomalaisten suokokemukset ja -kertomukset kulttuurisen luontosuhteen ilmentäjinä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1093. Helsinki: SKS.

Lehtomaa, Merja 2008: Fenomenologinen kokemuksen tutkimus: haastattelu, analyysi ja ymmärtäminen.

– Juha Perttula & Timo Latomaa (toim.): *Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*. 3. painos. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.

Leinonen, Marja-Riitta 2013: *Palvelijasta terapeutiksi. Ihmisen ja hevosen suhteen muuttuvat kulttuuriset mallit Suomessa*. Acta Universitatis Ouluensis. Humaniora B 115. Oulu: Oulun yliopisto.

Lieblich, Amia & Tuval-Mashiach, Rivka & Zilber, Tamar 1998: *Narrative Research. Reading, Analysis, and Interpretation*. Applied Social Research Methods Series. Volume 47. Sage: Thousand Oaks, California.

Linde, Charlotte 1993: *Life stories. The Creation of Coherence*. New York and Oxford: Oxford University Press.

Lohva, Marja 1997: Mielen mallit. Emootio, maailmankuvan ja kulttuuristen mallien käsitteet antropologisessa tutkimuksessa.

– Maija Hentinen & Erkki Väisänen (toim.): *Selviytymisen ehdot -projekti 1991–1997*. Oulun yliopistollisen sairaalan psykiatrian klinikan julkaisuja, 1237-282X; no 4. Oulu: Oulun yliopisto, psykiatrian klinikka, tutkimus- ja kehittämissyksikkö.

- Lutz, Catherine** 1985: *Depression and the Translation of the Emotional Worlds*.
– Arthur Kleinman & Byron Good (eds.): *Culture and Depression*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Melin, Harri** 1999: Johdanto.
– Raimo Blom (toim.) 1999: *Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta*. Helsinki: Gaudeamus, Hanki ja jää.
- Merioja, Olavi & Rissanen, Martti** (julkaisuvuosi puuttuu): *Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelurakenne*. Selvitysmiesraportti, Oulun ja Lapin läänit. Oulu: Oulun lääninhallitus, sosiaali- ja terveystoimisto.
- Moilanen, Pentti & Rähä, Pekka** 2010: Merkitysrakenteiden tulkinta.
– Juhani Aaltola & Raine Valli: *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II*. 3. uudistettu ja täydennetty painos. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Mäkinen, Minna & Wilmi, Jorma** 2016: Liitoskohdassa. Kuntaliitos arjen kokemuksina ja niistä kumpuavina mielikuvina.
– Sulevi Riukulehto (toim.): *Kunnat, rajat, kulttuuri. Muutoskokemuksia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1418. Helsinki: SKS.
- Nenonen, Marko** 2006: *Lapiolinjalla: työttömät pakkotöissä 1948-1971*. Jyväskylä: Atena-kustannus.
- Oinonen, Eriikka** 1999: Perheet ja pärjääminen.
– Raimo Blom (toim.) 1999: *Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta*. Helsinki: Gaudeamus, Hanki ja jää.
- Paju, Petri & Vehviläinen, Jukka** 2001: *Valtavirran tuolla puolen. Nuorten yhteiskuntaan kiinnittymisen kitkat 1990-luvulla*. Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 18. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.**Parikka, Raimo** (toim.) 1999: *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. Helsinki: SKS.
- Parikka, Tuija** 2002: Muistoja lamajulkisuuden reunalta. Pitkäaikaistyöttömien nais- ja mieskansalaisten muistelupuhetta lamasta ja mediajulkisuudesta.
– Ullamaija Kivikuru (toim.): *Laman julkisivut. Media, kansa ja eliitit 1990-luvun talouskriisissä*. Helsinki: Palmenia-kustannus.
- Peltonen, Ulla-Maija** 2009: Rajaton kokemus – näkökulmia toiseen tietoon.
– Kati Launis & Marko Tikka (toim.): *Työväki ja kokemus*. Väki Voimakas 22. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Perttula, Juha** 2008: Kokemus ja kokemuksen tutkimus: fenomenologisen erityistieteen tieteenteoria.

– Juha Perttula & Timo Latomaa (toim.): *Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*. 3. painos. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.

Pohjola, Anneli 1996: Murtuuko työn sidos.

– Kirsti Ahlqvist & Anja Ahola (toim.): *Elämän riskit ja valinnat. Hyvinvointia lama-Suomessa?* Helsinki: Edita.

Pärnänen, Anna 2009: Johdanto: Viisi vuosikymmentä työelämä tietoa.

– Anna Pärnänen & Kaisa-Mari Okkonen (toim.): *Työelämän suurten muutosten vuosikymmenet*. Helsinki: Tilastokeskus.

Quinn, Naomi & Holland, Dorothy 2000/1987: Culture and Cognition.

– Dorothy Holland & Naomi Quinn (eds.): *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Quinn, Naomi 2005a: Introduction.

– Naomi Quinn (ed.): *Finding Culture in Talk. A Collection of Methods*. New York: Palgrave MacMillan.

Quinn, Naomi 2005b: How To Reconstruct Schemas People Share, From What They Say.

– Quinn, Naomi (ed.): *Finding Culture in Talk. A Collection of Methods*. New York: Palgrave MacMillan.

Rahikainen, Marjatta 1994: Työpakon pitkän historian loppu? Lasten ja nuorten työnteko kasvatuslaitoksissa Suomessa 1910-luvulta 1980-luvulle.

– Raimo Parikka (toim.): *Työ ja työttömyys. Väki voimakas 7*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Rastas, Anna 2005. Kulttuurit ja erot haastattelutilanteessa.

– Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino.

Riukulehto, Sulevi & Suutari, Timo 2016: Kestävä kotiseutu. Kuntarakenteen muutos ja kotiseutukokemus.

– Sulevi Riukulehto (toim.): *Kunnat, rajat, kulttuuri. Muutoskokemuksia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1418. Helsinki: SKS.

Rostila, Ilmari 1986: *Työttömyystutkimus ja työttömyys omakohtaisena haasteena*.

Työvoimapolitiittisia tutkimuksia 67. Helsinki: Työvoimaministeriö, suunnitteluosasto.

Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa 2005: Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus.

– Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.): *Haastattelu – tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino.

Salmi-Niklander, Kirsti 2006: Tapahtuma, kokemus ja kerronta.

– Outi Fingerroos & Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: SKS.

Shore, Bradd 1996: *Culture in Mind. Cognition, Culture, and the Problem of Meaning*. Oxford: Oxford University Press.

Sipilä, Jorma & Anttonen, Anneli 2010: Miten hyvinvointivaltio muutti elämäämme?

– Kai Häggman & Pirjo Markkola & Markku Kuisma & Panu Pulma (toim.): *Suomalaisen arjen suuri tarina*. Helsinki: WSOY.

Snellman, Hanna 2010: Suuri muutto Ruotsin lähiöihin.

– Kai Häggman & Pirjo Markkola & Markku Kuisma & Panu Pulma (toim.): *Suomalaisen arjen suuri tarina*. Helsinki: WSOY.

Solomon, Robert C. 1988: Getting Angry: The Jamesian Theory of Emotions in Anthropology.

– Richard A. Shweder & Robert A. LeVine (eds.): *Culture Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stark, Eija 2011: *Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöstä ja jatkuvuuksista suomalaisissa elämäkerta- ja sananlaskuaineistoissa*.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1320, Tiede. Helsinki: SKS.

Strauss, Claudia & Quinn, Naomi 1997: *The Cognitive Theory of Cultural Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Strauss, Claudia 2005: Analyzing Discourse for Cultural Complexity.

– Naomi Quinn, (ed.): *Finding Culture in Talk. A Collection of Methods*. New York: Palgrave MacMillan.

Suopajärvi, Tiina 2009: *Sukupuoli meni metsään. Luonnon ja sukupuolen polkuja metsäammattilaisuudessa*.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1255, Tiede. Helsinki: SKS.

Suoranta, Anu & Leinikki, Sikke 2018: Ihmiskoe luottamuksesta.

– Anu Suoranta & Sikke Leinikki (toim.): *Rapautuvan palkkatyön yhteiskunta*. Tampere: Vastapaino.

Taira, Teemu 2004: Kartanpiirtäjän kulkuneuvo. Kirjoituskilpailukeruaun lukumahdollisuuksia.

– Tuulikki Kurki (toim.): *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1002. Helsinki: SKS.

Taira, Teemu 2006: *Työkulttuurin arvomuutos työttömien kerronnassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1097. Helsinki: SKS.

Taivalantti, Marjo 2012: *Katkokset, jatkuvuudet ja sairausselitykset kainuulaisnaisten sepelvaltimotautikertomuksissa*. Acta Universitatis Ouluensis. Humaniora B 104. Oulu: Oulun yliopisto.

Takala, Jukka-Pekka 1999: Häpeästä ja moraalitunteista rikosten sovittelussa.
– Sari Näre (toim.): *Tunteiden sosiologiaa II*. Helsinki: SKS.

Throop, C. Jason 2003: *Articulating Experience*. Anthropological Theory 3(2): 219–241.
London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: SAGE Publications.

Tiittula, Liisa & Ruusuvuori, Johanna 2005: Johdanto.
– Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.): *Haastattelu – tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino.

Tolonen, Tarja & Palmu, Tarja 2007: Etnografia, haastattelu ja (valta)positiot.
– Sirpa Lappalainen, Pirkko Hynninen, Tarja Kankkunen, Elina Lahelma & Tarja Tolonen (toim.): *Etnografia metodologiana*. Tampere: Vastapaino.

Tuohinen, Titta 1996: Isät, pojat ja pärjäämisen henki.
– Hoikkala, Tommi (toim.): *Miehenkuvia. Välähdyksiä nuorista miehistä Suomessa*. Tampere: Gaudeamus.

Tuohinen, Titta 2000: Heinäsirkka vai muurahainen? Suomalaisen työhalun psykologisilla juurilla.
– Tommi Hoikkala & J.P Roos (toim.): *2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhannen vaihteesta*. Tampere: Gaudeamus.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2012: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 9., uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.

Turner, Victor W. 1986: Dewey, Dilthey, and Drama: An Essay in the Anthropology of Experience.
– Victor W. Turner & Edward M. Bruner (eds.) 1986: *The Anthropology of Experience*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Ukkonen, Taina 2000: *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 797. Helsinki: SKS.

Ukkonen, Taina 2006: Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa.
– Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.):

Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: SKS.

Uotinen, Johanna 2008: Juoksuhiekkaa ja tilkkutäkki – Laadulliset tutkimuskäytännöt ja äänen kunnioittaminen.

– Outi Fingerroos & Tuulikki Kurki (toim.): *Ääniä arkistosta. Haastattelut ja tulkinta.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1194, Tiede. Helsinki: SKS.

Valtonen, Sanna 2002: Työttömyys ja pääsyn politiikka Helsingin Sanomissa.

– Ullamaija Kivikuru (toim.): *Laman julkisivut. Media, kansa ja eliitit 1990-luvun talouskriisissä.* Helsinki: Palmenia-kustannus.

Viljanen, Anna Maria 1994: Psykiatria ja kulttuuri. Tutkimus oikeuspsykiatrisesta argumentaatiosta. STAKES Tutkimuksia 37. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus & Suomen Antropologinen Seura.

Virmasalo, Ilkka 2002: *Perhe, työttömyys ja lama.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Vuolteenaho, Jani 2001: *Työn lopun kaupunki. Arjen maantiede, työttömyys ja kulttuurinen muutos.* Nordia Geographical Publications, Volume 30:3. Oulu: Oulu University Press.

Vähätalo, Kari 1998: *Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta.* Tampere: Gaudeamus.

Väänänen, Ari & Turtiainen, Jussi 2014: Työntekijyyden ja työntekijäideaalien historia.

– Ari Väänänen & Jussi Turtiainen (toim.): *Suomalainen työntekijäisyys 1945–2013.* Tampere: Vastapaino 2014.

Väänänen, Assar (toim.) 2005: *Kivikaudelta euroon. Ylikiimingin kirkonkylän ja Hiltukylän historiaa.* Kiiminki: Kiiminkijoen opisto.

Ylikiimingin kunnalliskertomus 1993. Ylikiimingin kunta.

Ylikiimingin kunnalliskertomus 1994. Ylikiimingin kunta.

Ylikiimingin kunnalliskertomus 1995. Ylikiimingin kunta.

Ylikiimingin kunnalliskertomus 1996. Ylikiimingin kunta.

Ylikiimingin työvoimatoimisto, työnvälitystilasto: tilannekatsaus 31.5.1994.

LIITE 1: HAASTATTELUPYYNTÖ

Arvoisa vastaanottaja,

Olen Oulun yliopiston opiskelija, ja teen parhaillani opinnäytetyötäni kulttuuriantropologiasta. Tutkimukseni aiheena on työttömyys. Olen kiinnostunut erityisesti siitä, kuinka työtön itse kokee oman tilanteensa. Tämän takia minun olisi hyvin tärkeää saada kuulla työttömäksi jääneiden ihmisten ajatuksia työttömyydestä, omasta elämäntilanteestaan ja siitä, kuinka työttömyys on elämään vaikuttanut. Opinnäytteeni kuuluu Oulun yliopistossa meneillään olevaan monitieteiseen "Selviytymisen ehdot" -tutkimusprojektiin.

Tutkimusalueeksi olen valinnut Ylikiimingin kunnan, ja tutkimuksen onnistumisen kannalta olisi ensiarvoisen tärkeää, että saisin haastatella Ylikiimingissä asuvia, työttömyyden kokeneita ja kokevia ihmisiä. Haastattelu on laadultaan varsin vapaamuotoinen, joten haastatteluun osallistuvalla on mahdollisuus tuoda siinä esiin niitä asioita, joita hän itse pitää tärkeinä ja kiinnostavina. Kaikki haastattelussa esiin tulevat asiat ovat ehdottoman luottamuksellisia, eivätkä siis tule ulkopuolisten tietoon.

Hyvä vastaanottaja, Te kuulutte juuri siihen ryhmään, jota olisin kiinnostunut haastattelemaan. Välitän tämän haastattelupyyntöni Teille Ylikiimingin työvoimatoimiston kautta, koska tietosuojalain mukaan minulle ei voida suoraan antaa työttömäksi ilmoittautuneiden nimiä eikä osoitteita. Toivon Teiltä myönteistä suhtautumista tähän työttömiä toivottavasti hyödyttäväänkin tutkimukseen. Odotan pikaista yhteydenottoanne alla oleviin puhelinnumeroihin, jotta voin antaa asiasta lisätietoa.

Ystävällisin terveisin,

Marja Lohva

Oulun yliopisto, kulttuuriantropologia

Puh. 554 16 71 (koti)

tai 553 33 43 (yliopisto)

LIITE 2: HAASTATTELUKÄYTTÖKÄYTTÖ

HAASTATTELUKÄYTTÖKÄYTTÖ

1. Elämäntarina:

- Elämäntarina omin sanoin kerrottuna (kirjoitettuna?)
- Painopistealueet; mikä koetaan tärkeäksi? Elämässä tehdyt ratkaisut, valinnat, päätökset.

2. Arvot:

- Mitä arvoja saanut kasvatuksessa, mitkä omaksunut jne. Asenteet työtä ja työntekoa kohtaan. (Ehkä implisiittisesti esiin, tutkija etsii aineistosta).

3. Koulutus ja työ:

- Millaisen koulutuksen hankkinut, mitkä vaikuttaneet tähän (arvot, taloudelliset olot jne).
- Ajatuksia työstä yleensä ja omasta erityisesti: viihtyikö, kuinka tärkeäksi koki työn, mitä hyviä ja huonoja puolia työssä ja työssä käymisessä oli.

4. Työttömyys:

- Faktat: miksi, milloin, mistä työstä, monesko kerta?
- Työttömyyden kokeminen konkreettisesti arjessa

Työttömyyden vaikutus seuraaviin osa-alueisiin:

5. Talous:

- Millaiseksi kokee taloudellisen tilanteen nyt?
- Kuinka talous on muuttunut työttömyyden myötä, kuinka muutos vaikuttanut?

6. Sosiaaliset suhteet ja sosiaalinen asema:

- Ihmissuhteet, elämäntarina, sosiaalinen vuorovaikutus siinä, ajankäyttö. Kuinka työttömyys on vaikuttanut näihin?
- Vaikutus minäkuvaan (identiteetti)?
- Sosiaalinen asema yhteisössä ja yhteiskunnassa, "status". Millainen oli ennen, millainen työttömänä?

7. Emootiot:

- Tunteet ja emootiot kaikkiin edellä lueteltuihin osa-alueisiin liittyen.
- Työttömyyden herättämät tunteet (positiiviset ja negatiiviset).